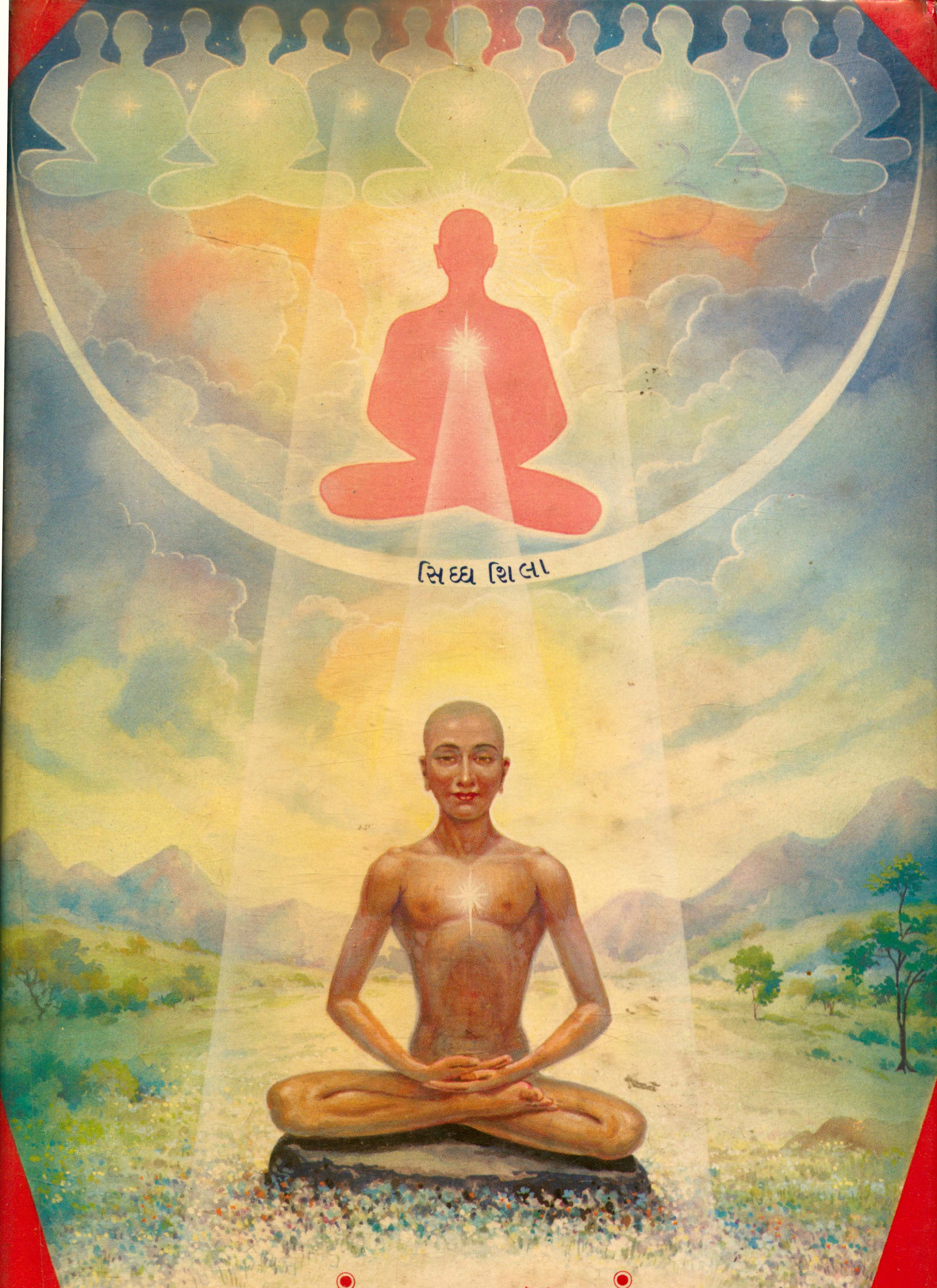

હું આત્મા છું ૩

વ્યાખ્યાતા: ડૉ. તરુલતાબાઈ મહાસતીજી M.A.Ph.D.

હું આત્મા છું

ભાગ-૩

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રચિત
'શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' પર પ્રવચનો

: વ્યાખ્યાતા :
બા.બ્ર.પૂ. ડૉ. તરૂલતાબાઈ મહાસતીજી
M.A.Ph.D.

શ્રી ગુજરાતી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન એસોસીએશન
૭૮/૭૯ રીથર્ડન રોડ, પુરુષવાકમ
મદ્રાસ-૬૦૦૦ ૦૭

વિમોચન : તા. ૧૯-૮-૧૯૮૭

પ્રકાશકો—

૧, શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલ મહેતા — મદ્રાસ.
૨, શ્રી તીરુપુર જૈન સંઘ — તીરૂપુર
૩, શ્રી બળવંતભાઈ અચ્ચ. માવાણી (જતીન) — મદ્રાસ.
૪, શ્રીમતી મણીબેન કીર્તિલાલ મહેતા — કોઈમ્બતુર.
૫, શ્રીમતી નર્મદાબેન મોહનલાલ પારેખ (ભીવંડી) — મુંબઈ.
૬, શ્રી ભાનુભાઈ ભણશાલી — મુંબઈ.
૭, શ્રમતી વિદુલાબેન કિશોરભાઇ મહેતા — મુંબઈ.
૮, શ્રી સુરેશભાઇ ઉત્તમચંદ ચિતલીયા — અમેરિકા.

સંપર્ક સૂત્ર—

શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલ મહેતા

C/o શ્રી ગુજરાતી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન એસોસીએશન

[વ્યાખ્યાનમાળા]

સી. યુ. શાહ ભવન, ૭૮/૭૯ રીથર્ડનરોડ, પુરુષવાકમ, મદ્રાસ-૬૦૦ ૦૦૭

પ્રત-૨૦૦૦ — મુલ્ય : રૂ. ૩૩-૦૦

મુદ્રક ઓફિસ—નીતિન જે. બદાણી
અરિહંત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
૪૦૧, ખજુરવાળા ચેમ્બર્સ,
૩૧૩/૩૧૫, નરશીનાથા સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯ ફોન : ઓ.૩૩૨૭૫૪
ઘર : ૫૧૩૯૧૫૨

: પ્રકાશન સમિતિ :

૧, શ્રી સુરેન્દ્રભાઇ મણીલાલ મહેતા
૨, શ્રી જયંતિભાઈ કે. શાહ
૩, શ્રી બળવંતભાઈ માવાણી
૪, શ્રી ગાંગજીભાઇ વોરા
૫, શ્રી નૌતમભાઇ શેઠ
૬, શ્રી ચુનિભાઇ ઉદાણી
૭, શ્રી શાંતિભાઇ દેસાઈ
૮, શ્રી નાથુભાઇ બદાણી
૯, શ્રી પ્રફૂલભાઇ શાહ.
૧૦, શ્રી મનહરભાઇ દોશી.
૧૧, શ્રી રસિકભાઈ બદાણી
૧૨, શ્રી મહેન્દ્રભાઈ રૂપાણી

પરમ શ્રધ્ધેય, વાત્સલ્ય મૂર્તિ પરમ પૂજ્ય બા. બ્ર. લલિતાબાઇ મહાસતીજી (બાપજી) નાં શ્રી ચરણોમાં સવિનય........

આ પુસ્તકમાં :-

પરમ શ્રદ્ધેય ડૉ. તરૂલતાબાઇ મહાસતીજીના આત્મ-સિદ્ધિ શાસ્ત્રના વિવેચનનું આ ત્રીજું એટલે કે અંતિમ ચરણ છે.

શિષ્યને બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થાય છે. સદ્‌ગુરુએ તેની સર્વે શંકાઓનું સંપૂર્ણ સમાધાન આપ્યું છે. શિષ્ય આનંદમગ્ન બની આત્માનુભૂતિમાં રત બને છે. કૃપાળુ ગુરુદેવે કરેલ અસીમ કૃપાથી પ્રાપ્ત જ્ઞાનને વાગોળતો આનંદ વિભોર બની ઉઠે છે. પરમ કૃપાળુ દેવ અહેસાનમંદ શિષ્યના મુખે ઉપસંહાર રૂપે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રના મર્મને ગાથા ૧૧૯

સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;
નિજપદ નિજ માંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન.

થી પરમ વંદનીય આત્મદશાના વર્ણન

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત. —૧૪૨

માં સુંદર રીતે પ્રસ્તુત કરેલ છે.

આ પુસ્તકમાં પર્યુષણ દરમ્યાન ભગવાન મહાવીરના ૨૭ ભવોનું વાંચન તથા સાંવત્સરિક આલોચણા પણ સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યાં છે.

આવા અદ્‌ભૂત સાહિત્યના યથાશક્તિ વિવેચનો પરમ શ્રદ્ધેય મહાસતીજીનો પુરુષાર્થ તો જ લેખે લાગ્યો ગણાય જો આવાં સાહિત્ય માટે જિજ્ઞાસુ શ્રાવક ગણ માંગણી કરતો થાય.

પ્રફુલ્લ શાહ.

卐 પ્રકાશક દાતા. 卐 રૂા. ૧૧,૦૦૦-૦૦

(૧) શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલ મ્હેતા — મદ્રાસ
(૨) શ્રી જૈન સંઘ તીરૂપુર — તીરૂપુર
(૩) શ્રી બળવંતભાઈ એચ. માવાણી — મદ્રાસ
(૪) શ્રીમતી મણીબેન કીર્તીલાલભાઇ મ્હેતા — કોઈમ્બતુર
(૫) સ્વ. શ્રી ચમનલાલભાઈ મંછાચંદભાઈ મહેતા પરિવાર... બોમ્બે
(૬) શ્રી ભાનુચંદ્ર કેશવલાલભાઇ ભણસાલી — બોમ્બે
(૭) શ્રીમતી નર્મદાબેન મોહનલાલ પારેખ
હ. હીંમતભાઈ પારેખ — ભીવંડી /મુંબઈ
(૮) શ્રી સુરેશભાઈ ઉત્તમચંદભાઈ ચીત્તલીયા — અમેરિકા

卐 મુખ્ય સહાયક દાતા રૂ. ૫૦૦૦-૦૦ 卐

(૧) શ્રીસુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલભાઈ મહેતા — મદ્રાસ
(૨) શ્રીમતી સુશીલાબેન સુરેન્દ્રભાઈ ,, — ,,
(૩) શ્રી શાન્તીભાઈ એમ. દેસાઈ (New Era Eng.) — ,,
(૪) શ્રીમતી ઈન્દુબેન શાન્તીભાઈ દેસાઈ — ,,
(૫) શ્રી રસીકભાઈ તથા ચંદ્રકાન્તભાઈ બદાણી — ,,
(૬) શ્રી પ્રભુદાસ એન. કામદાર (Rashmi Ele. Co.) — ,,
(૭) શ્રી જયન્તીભાઈ કે. શાહ. (N. J. Shah.) — ,,
(૮) શ્રી ફુલચંદભાઈ મહેતા. (Mehta Gems.) — ,,
(૯) શ્રી નગીનભાઈ તથા નીતીનભાઈ બાવીસી. — ,,
(Taj Leather Crafts)
(૧૦) શ્રી વૃજલાલ વેલજી દોશી. — ,,
(૧૧) શ્રી ગુણવંતભાઇ નાગરદાસભાઈ દામાણી. — મદ્રાસ
(૧૨) શ્રી શીવલાલ સાકરચંદભાઈ શાહ. — બોમ્બે
૧૩ (એક સદ્ગૃહસ્થ) — બેંગ્લોર
૧૪ શ્રી સુરેશભાઇ બાપાલાલભાઈ મ્હેતા — મદ્રાસ
૧૫ શ્રી કુમારપાલ મણીલાલભાઇ મ્હેતા — બોમ્બે
૧૬. શ્રી નવનીતભાઈ પારેખ M/s Lunar Diamonds — બોમ્બે
૧૭. શ્રીમતી શાન્તાબેન વનમાળીદાસ ઠોસાણી — બોમ્બે

૧૮.	શ્રી કરશનભાઈ લધુભાઈ નીસાર	મુંબઇ
૧૯.	એક બહેન તરફથી	મદ્રાસ
૨૦.	શ્રી નંદલાલભાઈ નાનચંદભાઇ કામદાર (Rashmi Ele. Co.)	,,
૨૧.	શ્રી ભાણજી ભગવાનજી મહેતા હ. શ્રીમતી લીલાવંતી બેન	મદ્રાસ
૨૨.	શ્રી મનસુખભાઇ વી. દોશી (Doshi Bros.)	હૈદ્રાબાદ
૨૩.	શ્રી વૃજલાલભાઈ રાયચંદ ભીમાણી (બોરીવલીજી)	બોમ્બે
૨૪.	શ્રી નાનજીભાઈ વેલજીભાઈ ઠોસાણી	,,
૨૫.	ડૉ. શ્રી. આર. એચ. મહેતા (ગામદેવી)	,,
૨૬.	શ્રી હરીભાઈ મહેતા હ. શ્રી મનુભાઇ H. મહેતા	સેલમ
૨૭.	ડૉ. શ્રી તારાચંદ લાલચંદ કોઠારી	હુબલી
૨૮.	સ્વ. જાસુદબ્હેન સુરજમલભાઈ મહેતાની સુપુત્રીઓ	બોમ્બે
૨૯.	શ્રી પી.ડી. કોઠારી	,,
૩૦.	,, કાળીદાસભાઈ એ. લાખાણી	મદ્રાસ
૩૧.	,, શ્રીમતી પુષ્પાબેન કેશવલાલભાઈ મોદી	મુંબઈ
૩૨.	મે. રૂપાણી ટ્રેડીંગ કંપની હ. નરેશભાઈ રૂપાણી	,,
૩૩.	સ્વ. શામળજીભાઈ બેચરભાઈ માલાણી	કલકત્તા
૩૪.	સ્વ શ્રી પ્રાણલાલભાઇ વલ્લભદાસભાઈ ઘાટલીયા	મુંબઇ
૩૫.	શ્રી મનહરભાઈ રતીલાલભાઇ ભણસાલી	,,
૩૬.	શ્રી કેશવલાલભાઇ મોહનલાલભાઈ જોગાણી પરિવાર	,,
૩૭.	,, પ્રાણલાલભાઈ મહેતા	ચાસ-ધનબાદ
૩૮.	,, કાંતિભાઇ બાવીસી તરફથી પ્લાસ્ટીકના કવર્સ	મદ્રાસ
૩૯.	,, ભાઇચંદભાઇ ઝાટકીયા	બગસરા (સૌરાષ્ટ્ર)

卐 ઉપસહાયક દાતા. રૂા. ૧૦૦૦-૦૦ 卐

૧.	એક સદ્‌ગૃહસ્થ	મદ્રાસ
૨.	,, ,,	,,
૩.	ચંદુભાઈ પતીરા (જયહિન્દ લેધર)	,,
૪.	શ્રી હર્ષકાન્તભાઈ સુરજમલભાઈ મ્હેતા	,,
૫.	શ્રી જગજીવનભાઈ તુરખીયા	,,
૬.	,, દલીચંદભાઈ દુર્લભ શેઠ એન્ડ બ્રધર્સ	મુંબઈ

૭. સ્વ. રેવાકુંવર બ્હેન ઓત્તમચંદભાઈ ઘેલાણી — મદ્રાસ
તેમના સુપુત્રો તરફથી
૮. ,, રજનીકાંતભાઈ કાળીદાસભાઇ મહેતા — મુંબઈ
૯. શ્રીમતી સુરજબેન વીરચંદભાઈ શાહ — અમદાવાદ
૧૦. મે. કલ્પના ટીંબર ડીપો — મદ્રાસ
૧૧. બાબુભાઈ ખીમચંદ શાહ — મદ્રાસ
૧૨. ,, બાબુભાઈ ,, — ,,
૧૩. સ્વ. શ્રી વલ્લભભાઈ અંદરજી પારેખ [માટુંગા] — મુંબઈ
૧૪. શ્રીમતી શારદાબેન નાથાલાલભાઈ બદાણી — મદ્રાસ
૧૫. ,, અમૃતબેન ઉમેદલાલ શેઠ — ,,
૧૬. શ્રી પ્રવિણભાઈ શાન્તીલાલભાઇ શાહ — ,,
૧૭. શ્રીમતી જયાબેન રમણીકભાઇ શાહ — ,,
૧૮. શ્રી છગનલાલભાઈ લીલાધર દોશી — ,,
૧૯. શ્રીમતી કાંતાબેન છગનલાલ દોશી — ,,
૨૦. ,, નીલાબેન વિનયચંદ દેસાઈ — મુંબઈ
૨૧. ,, શાન્તાબેન છગનલાલ દોશી (કુંડલાવાળા) — મદ્રાસ
૨૨. શ્રી ચંદુલાલ છગનલાલ શાહ — સીકન્દરાબાદ
૨૩. ,, અનંતરાય સી. અજમેરા — બેંગ્લોર
૨૪. ,, મહેન્દ્રકુમાર હરીલાલભાઈ મોદી — મદ્રાસ
૨૫. મેં. એમ. બી. મહેતા ટ્રસ્ટ — કુનુર
૨૬. શ્રી અમુલખ એમ. શેઠ — સાંગલી
૨૭. ,, કીરણ પી. શાહ — મદ્રાસ
૨૮. લીલમ અવલાની (મલેશીયા) — કોલાલુંમ્પુર
૨૯. શ્રીમતી સુશીલાબહેન ચંદ્રકાંતભાઇ મહેતા પાલનપુરવાળા — મુંબઇ
૩૦. ,, લલીતાબહેન હરીલાલભાઈ મોદી પાલનપુરવાળા — ,,
૩૧. શ્રી સુબોધભાઇ વલ્લભદાસ ઘાટલીયા — ,,
૩૨. કુ. તરલીકા લાભુભાઈ કે. તુરખીયા — મુંબઈ

સહાયક દાતા રૂા. ૫૦૦—

૧. એક સદ્‌ગૃહસ્થ. — મદ્રાસ
૨. શ્રીમતી સુભદ્રાબહેન તુરખીયા — ,,

૩.	શ્રીમતી વિમળાબહેન મણીલાલભાઇ રૂપાણી	બેંગ્લોર
૪.	શ્રી હર્ષદભાઈ શાહ	મદ્રાસ
૫.	,, કેશુભાઈ દામાણી	બેંગ્લોર
૬.	શ્રીમતી પુષ્પાબહેન નગીનદાસ દેસાઇ	કલકત્તા
૭.	,, જયાબહેન	મુંબઇ
૮.	શ્રી અશ્વિનકુમાર કાન્તીલાલ કામદાર	મદ્રાસ
૯.	,, નલીનીબેન હરીભાઈ સંઘવી	,,
૧૦.	,, ધીરજલાલભાઈ લક્ષ્મીચંદભાઈ અજમેરા	મુંબઇ
૧૧.	ગં. સ્વ. તનસુખબેન હીંમતભાઈ ખંધાર	મદ્રાસ
૧૨.	શ્રીમતી પુષ્પાબેન ઉદાણી-	,,
૧૩.	શ્રી નવનીતભાઈ વી. કોઠારી	,,
૧૪.	શ્રીમતી ઈન્દુબેન મનહરલાલ વોરા	હૈદ્રાબાદ
૧૫.	શ્રી સતીશકુમાર પ્રાણજીવન રતાણી	,,
૧૬.	શ્રીમતી કલ્પનાબેન હીરાલાલ બાવીસી	તીરૂપુર
૧૭.	શ્રી મનીષકુમાર શાન્તીલાલ શાહ	મદ્રાસ
૧૮.	શ્રી મણીલાલ ગાંધી (પાલનપુરવાળા)	,,
૧૯.	શ્રીમતી અરૂણાબેન ગોરધનદાસ કામાણી	મુંબઈ
૨૦.	શ્રી ચંપાલાલ ગીરધરલાલ મ્હેતા	બેંગ્લોર
૨૧.	,, ગોથામ ચંદુલાલ વસનજી	મુંબઇ
૨૨.	શ્રીમતી જયાબેન શંકરલાલ ગાંધી	મલાડ-
૨૩.	,, વનલત્તાબેન દિલીપકુમાર	અમેરીકા

મંગલાચરણ

अनन्तविज्ञानमतीतदोषम्
अबाध्य सिद्धान्तममर्त्यं पूज्यम्।
श्री वर्द्धमानं जिनमाप्तमुख्यं
स्वयंभुवं स्तोतुमहं यतिष्ये ॥

અનંતવિજ્ઞાની, સર્વ દોષ રહિત, પૂર્વાપર વિરોધ રહિત વાણીના સ્વામી, દેવો દ્વારા પૂજનીય, વીતરાગ, આપ્ત શ્રેષ્ઠ તથા સ્વયંભૂ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીની સ્તુતિ કરવાનો હું (હેમચંદ્રાચાર્ય) પ્રયત્ન કરૂં છું.

નિજ પદ નિજ માંહિ લહયું ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના જીવને અપૂર્વદશાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. પૂર્વે જે નથી પામ્યો, જે નથી જાણ્યું, નથી માણ્યું, નથી અનુભવ્યું એવું કંઈક પામે છે, જાણે છે, માણે છે, અનુભવે છે.

આત્મસિદ્ધિ–શાસ્ત્રમાં છ પદોનાં અદ્ભૂત સમાધાન આપ્યાં. સુપાત્ર–શિષ્યને આ છ યે પદોની પ્રતીતિ આત્મા વિષે થઇ. જે પ્રતીતિ આત્માના અપૂર્વ અનુભવની નિમિત્ત બની ગઈ. અર્થાત્ છ પદને યથાર્થ જાણ્યાં પછી તેને ચિંતનમાં ઉતાર્યાં. જેમાંથી એક અલૌકિક વિચાર–દશા જાગી. ગુરુદેવે કહ્યું હતું. '**કર વિચાર તો પામ**' શિષ્યે ગુરુદેવનાં અણમોલ વચનોને ઝીલી લીધાં, વિચાર–દશા પ્રગટ કરી અને પામી ગયો.

અહીં પ્રશ્ન ઉદ્ભવે ! જ્ઞાની પુરુષોએ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિના હેતુથી આ છ પદની દેશના આપી અને તેના ફળ સ્વરૂપ સુપાત્ર જીવ સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ કરે છે. એમ કહીએ તો તત્વાર્થસૂત્રમાં કહેલ સૂત્રનું શું ? સમ્યક્ત્વ કોને કહેવાય તેના જવાબમાં ઉમાસ્વાતિજી એ કહ્યું છે :

तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्

તત્ત્વોની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન. જીવાદિ નવ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન કે છ પદની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન ? જરા વિવેકથી ઉદારતા પૂર્વક વિચારતાં છ પદમાં નવ તત્ત્વનો સમાવેશ થઇ જાય છે.

છ પદમાં પહેલું 'આત્મા છે' બીજું 'તે નિત્ય છે.' તેમાં આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, સદા સદ-ઉપયોગી, જ્ઞાયક, વેદક સ્વભાવી, ત્રિકાળી સત્ અનુત્પન્ન–અવિનાશી સ્વયંભૂ ચેતન દ્રવ્ય છે તે જીવ છે. અને આત્માથી ભિન્ન દેહાદિ સર્વ દ્રવ્યો, જેમાં જ્ઞાયકતા–વેદકતાનો અભાવ, ચૈતન્યનો અભાવ. તે જડ છે, અજીવ છે. આમ પ્રથમ બે પદમાં 'જીવ' અને 'અજીવ' બંને તત્ત્વોની સિદ્ધિ થાય છે.

ત્રીજું પદ 'આત્મા કર્તા છે' અર્થાત્ એ કર્મનો કર્તા છે. જીવ શુભા-શુભ ભાવ વડે કર્મોને ખેંચે છે. જે સમયે ખેંચે છે તે જ સમયે બાંધે છે. બન્ને એક સમયે જ થાય છે. કર્મોને ખેંચવા તે આશ્રવ અને આત્મા સાથે કર્મોનું બંધાવું તે બંધ, આમ કર્તા પદમાં 'આશ્રવ' અને 'બંધ' તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે.

ચોથું પદ 'આત્મા ભોકતા છે' અર્થાત્ કરેલા શુભા-શુભ કર્મને આત્મા ભોગવે છે. શુભ કર્મનું ફળ પુન્યરૂપે ભોગવાય, અશુભ કર્મનું ફળ પાપરૂપે ભોગવાય. તેથી ભોકતાપદથી 'પુન્ય' અને 'પાપ' તત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે.

પાંચમું પદ 'મોક્ષ છે' અર્થાત્ શુભા–શુભ કર્મથી બંધાયેલા જીવને મોક્ષની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. તેથી પાંચમા પદમાં 'મોક્ષ' તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે.

છઠ્ઠું પદ 'મોક્ષ ઉપાય છે.' મોક્ષનો ઉપાય શું ? જેનાથી બંધાયો, તેનાથી વિપરીત ઉપાયો તે મોક્ષ. આશ્રવ અને બંધથી જીવને બંધાવું થયું. સંવર કરે તો આશ્રવ અટકી જાય અને પછી નિર્જરાના બળે બંધાયેલા કર્મો ખરી જાય. સર્વ કર્મથી મુક્ત થવું તે મોક્ષ છે. સંવર અને નિર્જરા, જીવને સર્વથા કર્મથી મુક્ત કરે છે. આમ છઠ્ઠા પદથી 'સંવર' અને 'નિર્જરા' તત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે.

છ પદની વિચારણાથી કહો કે નવતત્ત્વની વિચારણાથી કહો, બંનેમાં કશું ય અંતર નહીં. છ પદની યથાર્થ શ્રદ્ધા, નવતત્ત્વની શ્રદ્ધાને સિદ્ધ કરે છે. અને નવ તત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા છ પદની શ્રદ્ધાને સિદ્ધ કરે છે. પણ

શ્રદ્ધા સમ્યગ્ જોઇએ. બુદ્ધિના સહારે મેળવેલ ષડ્પદ કે નવતત્ત્વના ભેદ-પ્રભેદની જાણકારી તે તો માત્ર માહિતી, જ્ઞાન નહીં. જ્ઞાન તો તે જ કે જે સ્વનું ભાન કરાવે. સ્વનો અનુભવ કરાવે, સ્વને સ્વમાં સ્થિર કરાવે.

અહીં સુપાત્ર શિષ્ય ગુરુદેવની સહજ સમાધિ અવસ્થાના દર્શને, અત્યંત ઉલ્લસિત થયો છે અને પોતે પોતામાં ઉતરી ગયો છે. ગુરુદેવની ધ્યાનદશા શિષ્યને અંતર્મુખી બનાવે છે. આ અંતર્મુખતા શિષ્યના આત્મ-પ્રદેશમાં રાસાયણિક પ્રક્રિયા કરવા માંડે છે. જે રસ વિભાવ રૂપ પ્રવહતો હતો તે રસમાં પરિવર્તન આવતાં સ્વભાવ રૂપમાં ગતિમાન થયો. આખુંયે ચેતનતંત્ર, આત્માની શુદ્ધ ઉપયોગ ધારાના પાવરથી કાર્યરત થયું. જેમ-જેમ કાર્ય થવા માંડયું તેમ-તેમ શિષ્ય તેનો અનુભવ કરવા માંડયો. અત્યાર સુધીનું શ્રુત, તેનાં આંતરચક્ષુથી દષ્ટ થવા માંડયું અને હવે એ અનુભૂત પણ થવા માંડયું. આ અનુભૂતિ બાહ્ય નથી. આંતર-અનુભૂતિ છે. આત્માની ગહનતામાંથી નિસૃત છે. આત્માના એક-એક પ્રદેશે રહેલી વેદક શક્તિ સક્રિય થઈ ઉઠી. એ સક્રિયતા એટલી તીવ્ર છે કે શિષ્યના દેહમાં પ્રસ્ફૂટિત થવા માંડી. પુદ્ગલ એવા દેહમાં, રોમાંચકતા થઇ. મુખકમલ પ્રસન્ન થઇ ઉઠયું. નયનોમાં સૌમ્યતા અને વદન પર ગંભીરતા પ્રસરી ગઇ. સ્તંભિત થયેલી વાણીનો પ્રવાહ આત્માના ભાવો સાથે પ્રવહિત થવા માંડયો.

સાધક-શિષ્યના ભાવો ને વાચા ફૂટી—

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;
નિજ પદ નિજ માંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન ...૧૧૯...

કૃતજ્ઞતાના ભાવથી ભરેલો શિષ્ય, પોતાને થયેલા આત્માનુભવને વાણી દ્વારા પ્રદર્શિત કરી રહ્યો છે. પણ સર્વ પ્રથમ ગુરુદેવના ઉપકારને સ્મરે છે. બોધિબીજની પ્રાપ્તિ પોતાને, પોતામાં, પોતાથી જ થઇ છે પરંતુ શિષ્યના રોમે-રોમમાં એ શ્રદ્ધા ભરી છે કે સદ્ગુરુનાં ઉપદેશનો યોગ ન મળ્યો હોત, આવું ઉત્તમ નિમિત્ત ન મલ્યું હોત, તો મારામાં એવી

પાત્રતા ન પ્રગટ થઇ હોત, કે હું સમ્યક્ત્વને પામી શકું. તેથી પ્રથમ ઉપકાર ગુરુદેવનો છે. એ કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરવા કહે છે :

'આત્માનું અપૂર્વભાન મને થયું પણ એ સદ્‌ગુરુદેવની કૃપાથી, (સદ્‌ગુરુદેવનું જાગૃત સત્ મારા સતની જાગૃતિમાં નિમિત્ત બન્યું) અન્યથા એ સંભવિત ન હતું.'

બંધુઓ ! શાસ્ત્રો પણ કહે છે કે અનાદિના મિથ્યાત્વી જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે તો સ્વપુરુષાર્થથી જ, પણ પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો યોગ ન હોય તો, સદ્‌ગુરુરૂપ અધિગમ ન હોય તો ન જ થાય અધિગમની હાજરી તો જોઇએ જ. તેથી જ સદ્‌ગુરુનો ઉપકાર પણ અમાપ છે. તેઓના પ્રતિ કૃતજ્ઞ ભાવ રહેવો જ જોઇએ. અહીં શિષ્ય આવી કૃતજ્ઞતા ધરાવે છે તેથી પ્રથમ ગુરુદેવના ઉપકારનું સ્મરણ કરી પછી કહે છે કે 'આવ્યું અપૂર્વ ભાન.'

અપૂર્વ ભાન શાનું ? આજ સુધી જે ભાન થયું નો'તું તે ! ' જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત' જેના કારણે અનાદિ સંસારનાં અનંત દુઃખો સહેવાં પડયાં તે નિજ સ્વરૂપની અભાન અવસ્થા. સંસારનાં સર્વ વિષયોની સભાનતા તો જીવને પહેલેથી જ છે. અને રહે છે. પણ પોતાના સ્વરૂપનું જ ભાન નથી. પુદ્‌ગલના સંગે રહી પુદ્‌ગલમાં નિજ બુદ્ધિ કરી, દેહાત્મભાવે સદા રાચતો રહ્યો. પણ તેનાથી ઉપર ઉઠી દેહ તે હું નહીં, આવી દશા પ્રગટ થઇ જ ન હતી. તેથી શિષ્ય કહે છે. અનંતકાળમાં જે નો'તું સમજાયું તે સમજાયું. માત્ર બુદ્ધિથી નહીં પણ આત્મામાં ભાન આવ્યું. જેને ભાન હોય તેની જ સાન ઠેકાણે હોય. અભાન અવસ્થામાં સાનનાં ઠેકાણાં ન હોય શરીરથી બેભાન થયેલાને પણ કશી જ ખબર નથી રહેતી તો જે આત્માથી બેભાન થયો હોય તેને આત્મિકદશાની સાન કયાંથી હોય ?

તેથી જ શિષ્યે એમ નથી કહ્યું કે મને અપૂર્વ સમજણ આવી, અપૂર્વ જ્ઞાન થયું, અપૂર્વ માહિતી મળી. ના ! પણ અપૂર્વ ભાન આવ્યું.

કારણ આજ સુધી મોહના વશે પડી, પરમાં સ્વબુદ્ધિએ બેભાન જ રહ્યો હતો. એ બેભાનદશામાંથી જાગ્યો અને પોતે-પોતામાં ચિંતન કર્યું, તેથી પોતાનું ભાન થયું.

એ ભાન થતાં, પરિણામ સ્વરૂપ જે આત્મિક લાભ થવો જોઈએ તે થયો શું ? 'નિજપદ નિજ માંહી લહ્યું' નિજપદ અર્થાત્ 'હું આત્મા છું' આ ભાન થયું. આજ સુધી દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, મન અને બુદ્ધિમાં આત્મભાવ હતો. આત્મા તે જ હું. આત્મા એ જ મારૂં પદ. તેના બદલે દેહાદિમાં હું પદની માન્યતામાં રાચતો હતો. પણ જ્યાં નિજ દશાનુ ભાન પ્રગટ થયું ત્યાં સમજાયું, પ્રથમ 'હું આત્મા છું' દેહાદિ સર્વ પર્યાયો જડ છે, તે મારી પર્યાયો નથી પણ વિનાશી એવા પુદ્દગલની પર્યાયો છે, હું અવિનાશી છું.

હું એક-અખંડ છું. દેહાદિ રૂપે પ્રવર્તતી અનેક પર્યાયો તે મારૂં રૂપ નથી. પુદ્દગલ દ્રવ્ય બહુરૂપી છે તે અનેક અવસ્થા રૂપ પરિણમે છે. તેના સંગે મારે પણ તે-તે અવસ્થાવાન્ થવું પડે છે. પણ હું તે અવસ્થારૂપ નથી.

હું ચિત્-ચમત્કારરૂપ ચૈતન્ય સત્તા છું. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે ચૈતન્ય છે. એક પણ પ્રદેશ ચૈતન્યરહિત નથી, દેહાદિની પર્યાયો તે જડની પર્યાયો છે. દેહાદિના સંગે હું જડવત્ થઈ ગયો છું. જડત્વ ધર્મ તે મારો નથી. મારો ધર્મ ત્રિકાળી-સત્-ચૈતન્ય છે.

હું જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાના સહજ ભાવરૂપ છું. સત્-ચિત્- આનંદ, જ્ઞાતા -દ્રષ્ટા ભાવ એ મારૂં સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન-દર્શન એ મારા નિજ ગુણો છે. એ ગુણોનું પ્રવર્તન માત્ર જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભાવરૂપ થાય. કર્તા-ભોક્તા ભાવરૂપ નહીં, તેથી જ રાગાદિ રૂપ સર્વ વિભાવોથી પર માત્ર સહજ સ્વભાવરૂપ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાપણું એ મારૂં સ્વરૂપ.

મારામાં અનંત ચતુષ્ટયરૂપ અનંત વૈભવ ભર્યો છે. અખૂટ સંપત્તિનો માલિક ચૈતન્ય આત્મા, અનંત આનંદનું પરમધામ છે. મારામાં રહેલ અનંત ગુણોનું વેદન યુગપદ કરવાનાં અમાપ સામર્થ્યનો ધણી હું આત્મા છું.

આમ પરનાં સંગે, પરની એકાત્મ બુદ્ધિથી જાગેલા સર્વ વિકલ્પો શમી જાય છે. જીવને પોતાની નિર્વિકલ્પ દશાનું ભાન થાય છે. હું અખંડ, અવિનાશી, અવિકારી, અરૂપી, અનંત અવ્યાબાધ સુખનો સ્વામી, અનંત-ગુણોના યુગપત્ વેદનરૂપ, સંપૂર્ણ વીતરાગ સ્વભાવી, એક માત્ર આત્મા છું. આવું અપૂર્વ ભાન શિષ્યને થયું અને તેણે પોતાને થયેલ આ અપૂર્વ ભાનની દશા શ્રી ગુરુ સામે વર્ણવી.

ગુરૂદેવ નિજ સમાધિ દશામાં સ્થિત છે. અને શિષ્ય ગુરૂદેવના ઉપકારોનું સ્મરણ કરતો પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી અપૂર્વ દશાને, અંતરંગનાં અગુપ્ત ભાવો વડે ગુરુદેવ સમક્ષ કહી રહ્યો છે. રાગ-દ્વેષની ગ્રન્થિ તૂટી ગઈ. મિથ્યાત્વ મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ રસ ક્ષીણ થયો. અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ જાગૃત થયો અને સર્વ પર ભાવોથી ભેદ-વિજ્ઞાન પ્રગટ કરી લીધું.

ઔદારિક દેહ અને આત્મા ભિન્ન, તૈજસ-કાર્મણરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરથી આત્મા ભિન્ન, રાગ-દ્વેષાદિ વૈભાવિક પર્યાયોથી આત્મા ભિન્ન, આમ સર્વ પ્રકારના પર-પરિણામોથી, પર-પર્યાયોથી આત્મા ભિન્ન છે. આત્મા પોતે માત્ર પોતામાં જ રહે. રાગાદિના કારણે પરમાં જ્ઞાનોપયોગનું પ્રવેશવા-પણું હતું, તે હવે રાગાદિનો રસ ઓછો થતાં, ગ્રન્થિભેદ થતાં જ્ઞાનોપયોગ નિજમાં, સ્વઆત્મામાં સ્થિર થયો. ભ્રાંતિરૂપ અજ્ઞાન ટળી ગયું. જ્ઞાન પ્રકાશ ઝગમગી ઉઠયો. દીવે-દીવો પ્રગટ થઈ ચૂકયો. ગુરુદેવે બતાવેલ પ્રથમ પદ 'આત્મા છે'નો અનુભવ શિષ્યે 'હું આત્મા છું' રૂપે કરી લીધો.

શિષ્યને માટે જે પ્રાપ્તવ્ય હતું તે પ્રાપ્ત થઈ ચૂકયું. ગુરુદેવનો અસીમ અનુગ્રહ શિષ્યના જીવનને સન્માર્ગે વાળવા નિમિત્ત બન્યો. સુપાત્ર-શિષ્યની યોગ્યતાએ સુ-ફળ લઈ લીધું.

હવે આત્મ-અનુભવની અપૂર્વ દશામાં શિષ્યનો આત્મા અન્ય-અન્ય ભાવોથી કઈ રીતે પરિણમી રહ્યો છે તેનું યથાર્થ બ્યાન શિષ્ય પોતે જ આપે છે. તે અવસરે—

અજર અમર અવિનાશી ને...1

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની – અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના, નિજ – પદની ઓળખાણથી શરૂ થાય છે અને જિન – પદની પ્રાપ્તિમાં તેની પૂર્ણાહુતિ થાય છે. એ જ છે નિજપદ – જિનપદ એકતા. જેવું જિનપદ છે તેવું જ નિજપદ છે તેથી જ નિજપદની સાધના, જિનપદની સિદ્ધિ રૂપ પરિણમે છે.

સાધક આત્મા નિજપદને ઓળખી લે છે, ત્યારે તેના સર્વ ભ્રમો ભાંગી જાય છે. જયાં ભ્રમ છે ત્યાં ભમાવનાર નિમિત્તો મળે છે. અને ભ્રમ ટળતા સ્થિરતા પ્રદાન કરનાર નિમિત્તો ઉપસ્થિત થાય છે. પાત્ર શિષ્યને ઉપાદાન તૈયાર થતાં, સદ્ગુરુના ઉપદેશ રૂપ બહિરંગ નિમિત્ત કારણ મળ્યું. જે અંતરંગ નિમિત્ત માટે નિમિત્ત બન્યું. અંતરંગ નિમિત્ત રૂપ દર્શન મોહનીયનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થયો અને શિષ્ય સમ્યગ્દર્શનને પામી ગયો. નિજપદને ઓળખ્યું એટલું જ નહીં અનુભવ્યું. એ અનુભવનો આનંદ અલૌકિક, તેની સ્મૃતિ અલૌકિક, તે દશા અલૌકિક.

વળી નિજ આત્માને નિજપદ – જિનપદની એકતારૂપ અનુભવ્યો. જે દશા જિનની તે જ દશા નિજની. એ અનુભવ કેવો થયો એ બતાવતાં શિષ્ય કહે છે –

ભાસ્યું નિજ સ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
અજર, અમર, અવિનાશીને દેહાતીત સ્વરૂપ...૧૨૦....

હે પરમ ઉપકારી ગુરુદેવ! મારા સ્વરૂપનાં અન્ય સર્વ આભાસો દૂર થયા અને મૂળભૂત સ્વરૂપનું મને જ્ઞાન થયું. સર્વ જડથી જુદો, પોતાના

અસીમ અને અસાધારણ ગુણથી એક અને અવિકારી એવો મારો આત્મા શુદ્ધ ચેતનારૂપ છે. કર્મોના આવરણથી ચેતના અવરાયેલી ભલે હો પણ તે પોતાના સ્વરૂપમાં તો અત્યંત શુદ્ધ છે.

સર્વથા શુદ્ધ હોવું તે આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે. અશુદ્ધિ – મલિનતા તેના નિર્વિકારી સ્વરૂપમાં નથી. પુદ્ગલના સંગે એ વિકારી બન્યો છે. વિકારી વર્તન કરે છે. બહિરંગમાં વિકારી દેખાય છે. પણ વાસ્તવમાં એ અવિકારી શુદ્ધ – નિર્મળ સ્વભાવી છે.

વળી સમષ્ટિ વિશ્વમાં રહેલ પંચાસ્તિકાયમાં જીવ પણ અસ્તિકાય વિશેષ છે. ધર્મ – અધર્મ – આકાશ – પુદ્ગલની જેમ પ્રદેશત્વ પીંડના કારણે સમાનધર્મા છે. પણ ચેતનશક્તિ તો એકલા જીવની જ છે. તે પોતાની ચેતના શક્તિના કારણે જ સર્વ જડથી જુદો પડે છે. ચેતના માત્ર આત્મામાં જ છે. અન્ય દ્રવ્યોમાં નથી. ચેતનના આશ્રિત ગુણો પણ માત્ર આત્મામાં જ છે, અન્યમાં નથી.

જાણવું અને જોવું અર્થાત્ જ્ઞાતાભાવ અને દૃષ્ટાભાવ તે જીવના પર-ક્ષેત્રે ગુણ છે. પર પદાર્થોને જાણવા અને જોવાની શક્તિ માત્ર આત્મામાં. અન્ય અસ્તિકાયમાં નહીં. અન્ય દ્રવ્યોમાં નહીં. અને સ્વક્ષેત્રે વેદકપણું એ પણ આત્મામાં જ, અન્યમાં નહીં.

ધર્મ – અધર્મ – આકાશમાં અન્ય શક્તિઓ છે. ધર્માસ્તિકાય ગતિ-પ્રદાન ગુણ ધરાવે છે. અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિ પ્રદાન ગુણ ધરાવે છે. સમસ્ત વિશ્વના સર્વ જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ આપવાનું કામ ધર્માસ્તિકાય કરે છે. એ જો ગતિ ન આપે તો આખાયે વિશ્વની બધી જ Movement સ્થગિત. કોઈ પણ વ્યક્તિ કે વસ્તુ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જઈ શકે નહીં. એ જ રીતે અધર્માસ્તિકાય જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિર રાખવામાં સહાયભૂત છે. એ પોતાના ગુણને સંકલી લે તો આખા વિશ્વમાં જે સ્થિરતા દેખાય છે તે ન હોત. વૃક્ષ, મકાન કે પહાડ એક સ્થાને ન હોત. માનવ–પશુ – પંખી વગેરે સ્થિર ન હોત. હંમેશાં બધા અહીંથી ત્યાં આથડયા

કરત. અને આકાશ જીવ, પુદ્ગલ અને અન્ય દ્રવ્યોને અવગાહના આપે છે. આવડા મોટા ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ લોકને પોતામાં સ્થાન આપનાર આકાશ જ છે.

આમ ત્રણેય દ્રવ્યો પોત – પોતાના ગુણોથી સમસ્ત વિશ્વને ઉપકારી છે. પણ પોતાને પોતામાં સંવેદક ગુણ નથી. જ્યારે આત્મા આ સર્વ દ્રવ્યોથી એ રીતે જ જુદો પડે છે. તેનામાં જે સર્વથી વિશેષ શક્તિ છે એ પોતાનો સંવેદક સ્વભાવ. જે ચૈતન્યના કારણે છે. જ્યાં ચૈતન્ય છે ત્યાં જ સંવેદના છે. ચેતના નથી એવા સમસ્ત જડ પદાર્થોમાં સંવેદન નથી. તેથી જ આત્મા ચેતનાગુણ વડે સમસ્ત દ્રવ્યોમાં સર્વોપરી સ્થાને બિરાજે છે.

વળી શુદ્ધ ચેતનાનો અર્થ એમ પણ કરીએ કે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે અનંત જ્ઞાન વિદ્યમાન છે. જ્યાં ચેતના ત્યાં જ્ઞાન. ચેતના અને જ્ઞાન જુદાં નથી. અદ્વૈત છે. દ્વૈત નથી. જ્ઞાન અને ચેતના એક રૂપ છે તે જ આત્મા. આત્માનાં અસંખ્ય પ્રદેશમાંથી એક પણ પ્રદેશ એવો નથી કે જ્યાં જ્ઞાન ન હોય. અનાદિ કાળથી નિગોદમાં પડેલ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે જ્ઞાન છે જ, પણ અવરાયેલું છે. નિગોદમાં કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં રહેલ જીવ જડવત્ લાગતો હોય છતાં જડ નથી થઈ જતો, તેનું મુખ્ય કારણ એ જ કે તેનો જ્ઞાનગુણ લુપ્ત નથી થઈ ગયો.

વળી આત્મામાં એવી અચિંત્ય શક્તિ છે કે આત્માનાં અસંખ્ય પ્રદેશમાં રહેલ અનંતજ્ઞાનને એક સમયમાં પ્રગટ કરી શકે છે અને વેદી શકે છે. ઇન્દ્રિયજન્ય પૌદ્ગલિક જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે વેદન એક સમયે ન થાય પણ આત્માના અનંતજ્ઞાનનો ઉપયોગ એક સાથે થાય. કેવળી પરમાત્મા એક સમય માત્રમાં વિશ્વના સમસ્ત દ્રવ્ય – ગુણ – પર્યાયોને યુગપત્ જોઇ લે – જાણી લે. પોતામાં રહેલ અનંતગુણો ને પણ યુગપત્ અનુભવી લે. આવું અલૌકિક અને અદ્ભુત સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતનાનું છે. શિષ્યે એ અનુભવ્યું. તેનો અનુભવ આગળ વધતાં કહે છે કે આત્માના અજર, અમર, અવિનાશી રૂપને જાણ્યું.

અ–જર જે જરતું નથી. જરા એટલે કે વૃદ્ધત્વ એ શરીરનો સ્વભાવ છે. શરીર જન્મે ત્યારે બાળક હોય. સમય વીતતાં ક્રમે કરી વૃદ્ધ થાય. જીર્ણ થાય. શરીર પરમાણુ પુદ્‌ગલનો પિંડ છે. પ્રતિ–સમય શરીરમાંથી અનંત પરમાણુઓ જરી જાય અને પ્રતિસમય વાતાવરણ-માંથી એટલા જ પરમાણુઓ ગ્રહણ થતા રહે આ ક્રમ ચાલુ જ રહે છે. આ ક્રમનાં કારણે જ શરીર ટકી રહે છે, અને આ ક્રમના કારણે જ શરીર વૃદ્ધ પણ થાય છે. તેથી જરાવસ્થા એ દેહની અવસ્થા છે. કાળના વ્યતીત થવા સાથે શરીરને વૃદ્ધ થવું પડે.

આત્મા અજર છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાંથી એક પણ પ્રદેશ ક્યારેય જરી જતો નથી. અનંત ભૂતકાળમાં અનંત જન્મ – મરણ થયાં. નાનામાંથી મોટા અને મોટામાંથી નાના શરીરમાં ગયો. શરીરમાં સંકોચ – વિસ્તાર સાથે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ સંકોચાયા કે વિસ્તર્યા પણ એકે પ્રદેશમાં કંઈજ હાનિ – વૃદ્ધિ થઈ નહીં. આત્મા પ્રદેશ–પિંડ છે. તેમાંથી એક પણ પ્રદેશ છૂટો પડી જતો નથી. જેટલા પ્રદેશો આત્માના છે. તે અને તેટલા કાયમ રહે છે.

આમ જરાવસ્થા આત્માની નહીં પણ દેહની થાય છે. આત્મા અજર છે.

આત્મા અ–મર છે. મૃત્યુ આત્માનું નથી થતું દેહનું થાય છે. આત્મા મરતો નથી, શરીર બદલી નાંખે છે. એક શરીરમાં રહેવાનો સમય પૂરો થાય અર્થાત્ પૂર્વે બાંધેલ આયુષ્યકર્મનો સમય જેટલો હોય એટલો જ કાળ એ શરીરમાં બંધાઈને રહે. આયુષ્યકર્મ પૂરું થયે દેહથી આત્મા જુદો પડી અન્યત્ર ચાલ્યો જાય. જ્યાં વળી નવું શરીર ધારણ કરે એટલે આત્માનું મરણ નથી.

જીવને દેહાત્મ બુદ્ધિ છે, તેથી હું વદ્ધ થયો–હું મરી જઈશ–એવો ભ્રમ સેવ્યા કરે છે. દેહને હું માની, દેહનાં જરા કે મરણને પોતાનાં જરા – મરણ સમજી લે છે, અને તેથી જ જરા આવતાં કે મરણ આવતાં દુઃખી હોવાનો અનુભવ કરે છે. દેહનું મારાપણું જીવને એટલું બધું છે કે દેહથી જુદો હું આત્મા છું એવો વિચાર પણ ક્યારેય ઉઠતો નથી. જીવે કદી એ વિચાર્યું નથી કે હું હંમેશાં કહું છુ કે દેહ મારો છે–મારો

છે, પણ કદી દેહ કેમ નથી કહેતો કે તું મારો છે. દેહે ક્યારેય આત્માને આશ્વાસન આપ્યું નથી કે, જગતના વ્યવહારમાં જેમ ચાલે છે તેમ હું તારો હોઉં તો તું પણ મારો હોય જ ! પણ એણે કદી કહ્યું નથી છતાં દેહાત્મ બુદ્ધિ જીવની ઘટતી નથી. અને આખુંયે જીવન, દેહની સેવામાં, તેના પાલન– પોષણમાં તેને સુંદર રાખવામાં જ વેડફી નાખે છે. અંતે તો આત્માને દેહ છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે ત્યારે દેહ સાથે નહીં ચાલે.

દેહાતીત દશાનો અનુભવ કરનાર મહાયોગી આનંદઘનજી મહારાજે દેહ આત્માનો સાર્થક સંવાદ ઉભો કરતાં આત્મા દ્વારા કહેવડાવ્યું છે –

અબ ચલો જી સંગ હમારે, કાયા ! ચલો જી સંગ હમારે
તોહે બહુત જતન કરી રાખી રે કાયા! ચલોજી
સંગ હમારે...અબ....

આત્મા કહે છે : હે કાયા ! મારો જવાનો સમય થયો, તું ચાલ મારી સાથે ! આખું યે જીવન મેં તારૂં ખૂબ જ જતન કર્યું છે. તને સાચવવા માટે મેં શું – શું નથી કર્યું ? બધું જ કર્યું...

તોહે કારણ જીવ સંહારે, બોલે જુઠ અપારે.
ચોરી કર પરનારી સેવી, જુઠ પરિગ્રહ ધારે...રે...કાયા....
પટ આભુષણ સુંઘા ચૂઆ, અશન, પાન નિત્ય ન્યારે;
ફેર દિન ષટ્રસ તોહે સુંદર, તે સબ-મલ કરી ડારે...રે...કાયા

કાયા ! તારા માટે જીવહિંસા કરી, જુઠું બોલ્યો, ચોરી કરી વ્યભિચાર સેવ્યો. પાપ-પ્રપંચ કરી પરિગ્રહ વધાર્યો. આ પાંચેય પાપ તને સુખ પહોંચાડવા માટે, તને શાંતિ મળે, તારી કામનાઓ પૂરી થાય માટે કર્યાં. એટલું જ નહીં. તું સુંદર દેખાય તે માટે તને સુંદર – સુંદર વસ્ત્રો અને આભૂષણોથી સજાવી, શરીર પર સુગંધી દ્રવ્યોનાં વિલેપન કર્યાં. વળી ખાવા – પીવાનું રોજ નવું. જીભને ગમે તેવા ષડ્રસ ભોજનો તને આપ્યા, બદલામાં તેં તો એવા સ–રસ ભોજનને મળરૂપે જ પરિણ-

માળ્યા. વિચાર તો કર! આ આખી જીંદગી માત્ર તારી જ આળ-પંપાળમાં ગાળી. મેં મારી સામે તો જોયું જ નહીં. હવે જ્યારે મારો જવાનો સમય થયો છે ત્યારે તને છોડીને કેમ જાઉં.? મને ન ગમે! માટે તું મારી સાથે ચાલ!

આત્મા કાયાની સામે આટલા કાલાવાલા કરે છે, વિનવે છે, પોતાને એકલા જવું પડે છે એની લાચારી વ્યક્ત કરે છે, બિચારો ગરીબડો થઈ તેને સાથ આપવા આજીજી કરે છે. પણ કાયા તો સણસણતો રોકડો જવાબ પરખાવી દે છે. તે કહે છે—

જીવ સુનો યા રીત અનાદિ, કહા કહત બારબારે,
મૈં ન ચલુંગી તોરે સંગ ચેતન, પાપ પુણ્ય દોઉ લારે....રે....કાયા

અરે જીવ! તું કેમ સમજતો નથી. આ તો અનાદિની રીત જ આમ છે. હું કદી તારી સાથે આવી નથી અને આવીશ પણ નહીં. તને વારંવાર કહેવું પડે? આટલી પણ સમજણ નથી તારામાં? હું તો નહીં જ આવું તારી સાથે પણ જો તારા જ કરેલા પુણ્ય અને પાપ તારી પાછળ–પાછળ આવે છે. જા તેને લઈ જા. મારી સાથે આવવાની અપેક્ષા છોડી દે.

કાયાનો જડબાતોડ જવાબ સાંભળી આત્મા ચૂપ થઈ ગયો. બોલવા પણ કાંઇ રહ્યું નહીં. ત્યારે આનંદઘનજી મહારાજ આત્માને સમજાવે છે. સાચો રાહ બતાવે છે.

જીનવર નામ સાર ભજ આતમ, કહા ભરમ સંસારે
સુગુરુ વચન પ્રતીત ભયે તબ, આનંદઘન ઉપકાર...રે...કાયા
ચલો જી સંગ હમારે, કાયા! ચલો જી સંગ હમારે......

હે આતમ! ભ્રમરૂપ સંસારમાં એક સાર હોય તો માત્ર જીનેશ્વરનું નામ છે. બસ, જિન–નામ સ્મરણ કરી લે, અને સદ્‌ગુરુના ચરણ–શરણ ચાલ્યો જઈ, તેમનાં વચન પર દૃઢ વિશ્વાસ અને પ્રતીતિપૂર્વક, એ વચનોને આચરી લે તો જ તારા આત્મા પર તારો ઉપકાર થશે. અને આનંદ નો ઘન એવો આત્મા તને અનુભવાશે.

બંધુઓ ! દેહ અને આત્માનો અનાદિ સંબંધ હોવા પછી પણ દેહ ક્યારેય આત્માનો થયો નથી અને થવાનો નથી. એક ક્ષેત્રાવગાહી હોવા છતાં બંનેના સ્વભાવ–સ્વરૂપ જ ભિન્ન છે તો તે કઈ રીતે એક બીજાના થઈ શકે ! આત્મા અવિનાશી ચેતન દ્રવ્ય અને દેહ વિનાશી જડ દ્રવ્ય. પરસ્પર અત્યંત વિરોધી ધર્મ હોવાનાં કારણે કદી એક બીજાનાં થાય નહીં.

શિષ્યને આ સમજણ આવતાં જ અવિનાશી ધર્મવાન આત્માની પ્રતીતિ થઈ. જયારે જડ દ્રવ્યો વિનાશી ધર્મવાળા છે અને ચેતન માત્ર અવિનાશી છે. આવું સમજાઈ જાય ત્યારે જડનો વિનાશ આર્તધ્યાનનું કારણ ન બને. પોતાની નિત્ય, અવિનાશીતા પર શ્રદ્ધા છે. જગતનાં ગમે તેટલા દ્રવ્યો ગમે તેટલીવાર નાશ પામે તેમાં આત્માનું કાંઈ બગડે નહીં. આત્માનો એકવાર પણ વિનાશ થાય નહીં. હું તો સદા–અવિ- નાશી આત્મદ્રવ્ય છું આવી પ્રતીતિ નિરંતર વર્તે તેને દુઃખ શું ?

વળી જીવને જ્યાં જેટલી વિનાશિતાનો ખ્યાલ છે ત્યાં દુઃખ થતું નથી. વ્યાવહારિક જગતનાં પદાર્થોનો વિચાર કરીએ તો આજે એક ૨૫ રૂા. નો ફૂલનો હાર લાવ્યા. તે કાલે કરમાઇ જાય અને તેને ફેંકી દો તો દુઃખ થતું નથી. પણ પાંચ રૂપિયાનો માટીનો એક નાનો ઘડો લાવ્યા અને તે આઠ દિવસમાં ફૂટી ગયો તો દુઃખ થાય છે. આમ શા માટે ? આજનું ફૂલ કાલે કરમાઈ જ જાય એવી સચોટ શ્રદ્ધા જાણ્યે–અજાણ્યે પણ મનમાં બેઠેલી છે અને માટીનો ઘડો ફૂટવાના સ્વભાવવાળો હોવા છતાં ૪–૬ મહીના કે વર્ષ તો કામ આપે જ એવી માન્યતા છે. ભલે તેની કિંમત ઓછી હોય પણ એટલું કામ આપ્યા પછી નષ્ટ થાય તો વાંધો નહીં. આમ આપણી જે પદાર્થ સાથે જેવી માન્યતા જોડાણી હોય. તે પ્રમાણે દુઃખાદિની અનુભૂતિ કરીએ છીએ.

વ્યવહારમાં આવી સમજણ ધરાવતાર માનવ એ નથી સમજતો કે દેહ–વિનાશી જ હોય, તેનું પરિણમન એમ જ થાય. જો અવિનાશી હોત

તો અનંત દેહ છોડી ને ન આવ્યો હોત. અનાદિકાળથી એક જ દેહ હોત પણ એમ બન્યું નથી. બનશે પણ નહીં તેથી જ અહીં સાધક શિષ્ય ને જ્યારે નિજઆત્માનું ભાન થયું ત્યારે એ સમજાયું કે વિનાશી ધર્મવાળો પદાર્થ તે હું નહીં. હું તેનાથી જુદો અવિનાશી નિત્ય દ્રવ્ય આત્મા છું.

દેહ વિનાશી અને હું અવિનાશી છું એટલે જ મારૂં સ્વરૂપ દેહથી રહિત છે. અર્થાત્ હું દેહાતીત છું. મારી તો સિધ્ધ સાથે સ્વરૂપ એકતા છે. જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ દેહ રહિત માત્ર શુદ્ધ–નિત્ય–અવિનાશી આત્મા સ્વરૂપ છે. હું પણ તેવો જ છું. કશો જ ફેરક નહીં.

અત્યાર સુધીના બધાજ અનુભવો દેહાત્મબુદ્ધિથી કર્યાં પણ તે બહિરંગ અનુભવો હતાં. મારૂં અંતરંગ સ્વરૂપ દેહાદિથી અત્યન્ત ભિન્ન છે અને એ મેં હવે અનુભવ્યું જો આત્મા દેહાતીત ન હોત તો જ્યારે જ્યારે મરણ થયું ત્યારે દેહને સાથે લઇને જ ગયો હોત. પણ એમ કદી બન્યું નથી. એક જન્મથી બીજા જન્મમાં જાય ત્યારે આત્મા એકાકી જાય છે. હા, સુક્ષ્મ શરીર રૂપ તૈજસ–કાર્મણ શરીર તેની સાથે હોય છે. પણ એ જ્યાં સુધી જીવ, સંસારી છે ત્યાં સુધી જ સાથે રહે છે. પણ જ્યારે એ સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ જાય છે ત્યારે દેહાતીત થઈ માત્ર એકાકી જ સિદ્ધાલય સુધી પહોંચી જાય છે.

શિષ્ય ને પોતાના આત્મામાં જ પોતાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થતું જાય છે. ગુરુદેવે કહેલ 'આત્મા નિત્ય છે' પદ પર ઊંડી વિચારણા કરતાં, ગહન ચિંતન કરતાં તેને પોતાનાં નિત્યત્વનું ભાન થયું અને નિત્ય એવો આત્મા અજર, અમર, અવિનાશી અને દેહાતીત જ હોય તે તેણે અનુભવ્યું.

શિષ્ય આત્મ અનુભવની દશામાં આગળ વધી રહ્યો છે. વિકસિત પરિણામધારા, આત્મશુદ્ધિ કરી રહી છે. હવે શિષ્ય આગળ શું અનુભવ કરે છે તે અવસરે—

વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના જીવને સંપૂર્ણ અકર્તાભાવ તરફ લઈ જાય છે. અકર્તાભાવ જ જીવનું નિજ સ્વરૂપ છે. પોતે કર્તા ન હોવા છતાં, કર્તા હોવાનું અહં કાયમ કરતો રહ્યો છે.

જીવમાં જ્યારે વિવેક–દષ્ટિ જાગૃત થાય છે. ત્યારે યથાર્થતા નું ભાન થાય છે તેની વિપરીત માન્યતાઓ બદલાઈ જાય છે. તેની શ્રદ્ધામાં સત્ તત્વ ઉતરે છે. સુપાત્ર–જિજ્ઞાસુ શિષ્ય વિવેકને જાગૃત કરી શકયો છે. નિજપદનો અનુભવ પોતામાં રહેલ યથાર્થતાનું ભાન કરાવે છે. પોતે જે–જે અનુભવી રહયો છે તે ગુરુદેવ સમક્ષ બતાવી રહ્યો છે. શિષ્યનાં અંતઃકરણમાં ગુરુ પ્રત્યે એટલી અડોલ શ્રદ્ધા–ભક્તિ છે કે પોતાનાં આત્માનુભવને ગુરુદેવ સમક્ષ રાખવાથી એ અનુભવની નિરંતરતા વધતી જશે, એવો સચોટ વિશ્વાસ છે. તેથી એક પછી એક અનુભવ બતાવી રહ્યો છે. આત્માના શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સ્વરૂપનો અનુભવ કર્યા પછી આત્મ-પ્રદેશનાં પરમ સ્થિરત્વરૂપ અકર્તાભાવનો અનુભવ શું છે તે કહી રહ્યો છે

કર્તા ભોકતા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જયાંય;
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્ત્તા ત્યાંય....૧૨૧....

હે ગુરુદેવ ! જીવનો કર્તા–ભોક્તા ભાવ કયાં સુધી છે તે હવે મને સમજાયું. ઊંડાણમાં ઉતરી ચિંતન કરતાં અનુભવ થયો કે જીવ વ્યવહાર નયે કરી અનેક પ્રકારે કર્તા–ભોકતા મનાય છે. જેમકે અશુદ્ધ વ્યવહાર નયથી આ જીવ અનેક પદાર્થોનો કર્તા છે. ઘર–નગરનો કર્તા છે, ઘટ-

પટનો કર્તા છે. જેમ કોઈ માણસ Factory ચલાવતો હોય તો એ એમ કહે કે હું અમુક વસ્તુ બનાવું છું. બનાવે તો તેનું મશીન, પણ ભાઈની પ્રેરણાથી બનતું હોય તેથી તે કહે કે હું બનાવું છું. જે વ્યવહારથી કહેવાય છે. જગતનો વ્યવહાર પણ આમ જ ચાલે છે.

વળી શુદ્ધ વ્યવહાર નયથી તે રાગ-દ્વેષનો કર્તા છે. રાગાદિ ભાવો કર્મનું નિમિત્ત પામીને થતાં હોવા છતાં, આત્માની અશુદ્ધ દશામાંથી આવે છે. તેથી શાસ્ત્રોએ તેને ચેતનરૂપ કહ્યાં છે. પણ વાસ્તવમાં તે જીવના ભાવ નથી. જીવનાં ભાવ હોત તો સિદ્ધમાં પણ હોત, પણ તેમ નથી. તેથી તે ઉપચારથી વ્યવહાર નયે જીવનાં ભાવ કહેવાય છે અને જીવ તેમાં પોતાનું કર્તૃત્વ માને છે; પણ જ્યારે જીવને સમજાય છે કે હું કર્મનો કર્તા નથી, હોઈ શકું નહીં. ત્યારે તેને કર્મ પોતાથી ભિન્ન છે એ સમજાયા વગર રહે નહીં. કવિવર બનારસીદાસ નાટક સમયસારમાં કહે છે—

જૈસેં રાજહંસકે બદનકે સપરસત,
દેખિયે પ્રગટ ન્યારૌ છીર ન્યારૌ નીર હૈ.
તૈસેં સમકિતીકી સુદૃષ્ટિ મેં સહજ રૂપ,
ન્યારૌ જીવ ન્યારૌ કર્મ ન્યારૌ હી શરીર હૈ.
જબ સુદ્ધ ચેતન કૌ અનુભૌ અભ્યાસૈ તબ,
ભાસૈ આપુ અચલ ન દૂજૌ ઔર સીર હૈ.
પૂરવ કરમ ઉદૈ આઈ કે દિખાઈ દેઈ,
કરતા ન હોય તિન્હકૌ તમાસગીર હૈ......

જેમ રાજહંસની ચાંચની કળાથી દૂધ અને પાણી અલગ-અલગ થઈ જાય છે તેમ સમકિતી જીવની સુદૃષ્ટિમાં સહજ રૂપે જીવ, કર્મ અને શરીર ભિન્ન-ભિન્ન દેખાય છે.

સમકિતી જીવને જ્યારે ચૈતન્યનાં અનુભવનો અભ્યાસ વધતો ચાલે ત્યારે પોતે એક અચલ આત્મા છે. એ સિવાય બીજું કશું જ નથી એ દેખાય છે.

પૂર્વ કર્મનાં ઉદય વર્તતા હોય ત્યારે પણ તે ઉદયથી પોતે ભિન્ન હોય, તેમાં ભળી ન જાય, અને તેને શુદ્ધ પ્રતીતિ થાય કે આ કર્મનો કે રાગાદિ ભાવોનો કર્તા હું નથી પણ હું માત્ર તેનો પ્રેક્ષક જ છું.

જીવ પોતાને કર્મનો કર્તા માને છે, અને વ્યવહારમાં અનેક પદાર્થો નો કર્તા માને છે. તે તેનું અજ્ઞાન છે. વાસ્તવમાં જીવમાં કર્તૃત્વ ભાવ જ નથી, આ જગતમાં થતાં પદાર્થોનાં પરિણમનમાં જીવ કાંઈ કરી શકવાની યોગ્યતા ધરાવતો નથી. પાંચે ય અસ્તિકાય એક પ્રદેશાવગાહી હોવા છતાં એક-બીજામાં ભળી જઈ એક-બીજા રૂપ થઇ શકે નહીં પણ જીવને ધર્મ-અધર્મ અને આકાશ નું નિમિત્ત છે. અહીં એક સિદ્ધાંત બહુ જ સમજવા જેવો છે. સાધારણ રીતે એમ કહેવાતું હોય છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે જ નહીં! પણ એટલે શું? ત્યાં સમજવાનું એ છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય રૂપ પરિણમી જતું નથી. પોતાના ગુણ-સ્વભાવને છોડી અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવ રૂપ થઈ જતું નથી. પણ આખાયે વિશ્વનું તંત્ર અન્ય દ્રવ્યોના નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવથી ચાલે છે. આ નિમિત્ત પ્રયોજન પૂર્વકનું હોય કે પ્રયોજન રહિત હોય પણ એક દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્યનું નિમિત્ત હોય છે.

આપણે વિચારીએ; ધર્માસ્તિકાયનો સ્વભાવ ગતિ પ્રદાન છે. તે જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ કરવામાં સહાયરૂપ થાય છે. અર્થાત્ જીવ અને પુદ્ગલ ધર્માસ્તિકાયનું નિમિત્ત પામી ગતિ કરે છે. જો એક દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યનું કાંઈ કરી જ ન શકે તેમ ભારપૂર્વક કહો તો કોઈ પણ જીવ કે પુદ્ગલ ગતિરૂપ કાર્ય કરી શક્ત નહીં. પણ હંમેશા સ્થિર જ રહેત. અરે! અંતિમ શરીરમાંથી છૂટી જીવ મુક્ત થાય છે ત્યારે છે પણ ધર્માસ્તિકાયની સહાયથી જ લોકાગ્રે પહોંચે છે. જીવનું અનંતવીર્ય જાગૃત હોવા પછી પણ જો ધર્માસ્તિકાય ન હોત તો આ ત્રીછાલોકમાં જ સિદ્ધ જીવ જે શરીરથી સિદ્ધ થયો ત્યાં જ ક્યાંક આસપાસ સ્થિર થયો હોત.

વળી અધર્માસ્તિકાય સ્થિરતા પ્રદાન કરે છે. જો એનું નિમિત્ત પામી જીવ કે પુદ્ગલ સ્થિરત્વને પ્રાપ્ત ન કરતા હોત તો કોઇપણ જીવ કે પુદ્ગલ આ વિશ્વમાં સ્થિર ન હોત. બધાં ઘુમ્યા જ કરતાં હોત. એટલું જ નહીં સિદ્ધ ભગવંતો સાદિ-અનંતભાગે સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સ્થિર થઇને ન રહ્યાં હોત. સિદ્ધોની સ્થિરતા તે અધર્માસ્તિકાયનાં કારણે છે. વળી સિદ્ધો

લોકાગ્રે જઈ સ્થિર થઈ જાય છે. ત્યાં પણ અલોકમાં ધર્માસ્તિકાય નથી માટે જ. જો ધર્માસ્તિકાય અલોકમાં હોત તો સિદ્ધ ભગવંત શા માટે લોકાગ્રે રહે ? અલોકમાં જ ન ચાલ્યા જાય ? પણ સિદ્ધ આત્માને પણ અલોકમાં જતાં રોકનાર ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો અલોકમાં અભાવ છે તે કારણ છે.

તો અહીં ભલે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય સિદ્ધાત્મા માટે પણ વ્યવહારથી કંઇક કરી શકે છે તેમ માનવું જ રહ્યું. હા, સિદ્ધ ભગવંતના આત્મદ્રવ્યમાં કશો જ ફેરફાર કરવાની યોગ્યતા ધર્માસ્તિકાય વગેરેમાં નથી, છતાં તેની સહાય તો ખરી જ.

વળી સિદ્ધ ભગવંતો સિદ્ધક્ષેત્રમાં જ્યાં રહ્યાં છે ત્યાં આકાશે તેમનાં આત્માને અવગાહના આપી છે. આહીં આપી છે કહીએ તે ઉપચારથી પણ સિદ્ધ ભગવંતના આત્મપ્રદેશોને આકાશ-પ્રદેશની અવગાહના તો જોઇએ જ છે. અન્યથા એ ક્યાં રહે ? લોકનો એક પણ જીવ, સિદ્ધ કે સંસારી તથા પુદ્ગલ આકાશ પ્રદેશની અવગાહના વગર રહી શકે જ નહીં. ભલે સૂક્ષ્મ હોય કે સ્થૂલ હોય પણ આકાશમાં જ રહે. તો સિદ્ધ ભગવંતને પણ આકાશનું અવલંબન તો છે જ. એ પ્રયોજનપૂર્વક ન હોય. આકાશને ખબર નથી કે મારે સિદ્ધને અવગાહના આપવી છે. તેનું પોતાનું કોઈ કર્તૃત્વ નથી. છતાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ તો છે જ.

આમ એક-દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ ન કરી શકે. એ સિદ્ધાંત પણ એ જ કહે છે કે નિમિત-નૈમિત્તિક સંબંધ સિવાય, બીજું કશું કરવાની યોગ્યતા કોઇપણ દ્રવ્ય, બીજા દ્રવ્ય માટે ધરાવતું નથી. અનાયાસે નિમિત્ત -નૈમિત્તિક સંબંધ થઈ જાય છે. કરવો પડતો નથી. જ્યાં કરવું પડે છે. જાણી બુઝીને કરાય ત્યાં કર્તૃત્વ ભાવ છે. હા, એ સાચું છે કે એક દ્રવ્ય હેતુપૂર્વક બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહીં.

વ્યવહારમાં આપણે જે માનતા હોઇએ છીએ કે મેં અમુકના માટે આ કર્યું કે તે કર્યું. તે ભ્રમ છે. ભૂલ છે. તું કોઇનું કાંઇ કરી શકે નહીં. તું ધારે ને કાંઇ થાય તેવું બને નહીં. તારૂં નિમિત્ત પામીને કંઈ બનવાનું હોય તો બની જાય. પણ તારી તાકાત નથી કે તું કંઈ કરી

શકે. કારણ જીવના મૂળ સ્વભાવમાં જ કર્તૃત્વ નથી તો તું કંઈ કરી શકે જ નહીં. દ્રવ્યનાં મૂળ ગુણોનું વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રકારો કહે છે–અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સત્તત્વ, અગુરુલઘુત્વ એ દ્રવ્યનાં ગુણો છે. પણ તેમાં ક્યાંય કર્તૃત્વ ગુણ બતાવ્યો નથી. અર્થાત્ કોઈપણ દ્રવ્યમાં કર્તૃત્વ ગુણ નથી. પ્રત્યેક દ્રવ્ય સર્વથા અકર્તા સ્વભાવવાળો છે અને દ્રવ્ય પોતાના સહજ પરિણમન ભાવે પરિણમ્યા કરે છે. છ યે દ્રવ્યોનું સ્વાભાવિક પરિણમન અહેતુક છે તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો કાર્ય-કારણ ભાવ નથી. વૈભાવિક પરિણમનમાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય. કોઈનું પણ નિમિત્ત પામીને કોઈ કાર્ય થઇ શકે. જેમકે માટીનો ઘડો. માટીમાં ઘટત્વરૂપ પરિણમન થવાનું હતું તે તેનું ઉપાદાનકારણ અને કુંભાર, દંડ, ચક્ર આદિ નિમિત્તકારણ. અર્થાત્ કોઇપણ જીવ બીજા જીવને નિમિત્તકારણરૂપ બની શકે પણ ઉપાદાન તો સ્વયંનું જ હોય. એ દૃષ્ટિથી કહેવાય છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઇ કરી શકે નહીં. કહ્યું પણ છે—

હોતા સ્વયં જગત પરિણામ, મૈં જગકા કરતા ક્યા કામ ?
દૂર રહો પટ-કૃત પરિણામ, સહજાનંદ રહું અભિરામ....

સમષ્ટિ વિશ્વનાં પ્રત્યેક દ્રવ્યો પોતાના પરિણામથી પરિણત થઈ રહ્યાં છે. હું જગતમાં–જગતનું કાંઇ જ કરવા શક્તિમાન નથી. પરંતુ કાંઇક કરી શકું છું. એવા ભાવો મારામાંથી દૂર થાય તો હું મારા નિજાનંદની મસ્તીમાં મસ્ત રહી શકું.

શિષ્ય પણ એ જ કહે છે કે જ્યાં સુધી વૈભાવિક પરિણતિ એ પરિણમ્યો ત્યાં સુધી કર્મ–અને કર્મફળનો કર્તા-ભોક્તા કહેવાયો. અથવા મેં મને કર્તા–ભોક્તા માન્યો. પણ જ્યારે આંતરવૃત્તિ સ્વ–સન્મુખ થઈ, પરાન્મુખતા ટળી ગઇ, પરના સંગે કર્તાભાવ માન્યો હતો પણ પરનો સંગ છૂટી, સર્વથા અસંગ થયો ત્યારે મને મારા અકર્તાભાવનો અનુભવ થયો છે. વાસ્તવમાં આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ પરમ–સ્થિરત્વને ભજે છે. અર્થાત્ પરમ સ્થિરતા એ જ આત્માનાં પ્રદેશ પીંડનો સહજ સ્વભાવ છે. વળી સર્વથા કૃતકૃત્ય થાય ત્યારે જ સ્થિરત્વ આવે છે. જ્યાં સુધી કર્મનો સંગ

છે ત્યાં સુધી અસ્થિરતા છે. ત્યાં સુધી કંઈક કરવાપણું છે. (પણ અસંગ-દશા આવતાં કર્તૃત્વ સમાપ્ત થઈ જાય) અને આત્મા પરમ સ્થિરત્વને પામી જાય. જ્યાં અકર્તાભાવ જ હોય.

શિષ્યે વૃત્તિઓને વાળી લીધી. નિજાત્મામાં વહાવી અને તે અકર્તા થઈ ગયો. પ્રથમ દેહદૃષ્ટિ હતી, સ્વનું અજ્ઞાન હતું. તેથી પરભાવો અને પર દ્રવ્યોમાં પોતાના કર્તાપણાનો આરોપ કરતો હતો. પરન્તુ જ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રગટ થતાં, અજ્ઞાન દૂર થયું અને ભ્રમ તૂટી ગયો. આત્માનો જ્ઞાનોપયોગ પરભાવ–પરપદાર્થમાં હતો, તે હવે ત્યાંથી પાછો વળી આત્મભાવમાં લીન થાય છે. સ્વનું સંવેદન કરે છે. અને જ્યાં આત્મા સ્વ–સંવેદનમાં લીન બને છે ત્યાં કર્તા–ભોકતા ભાવ ટકી શકતો નથી. તે છૂટી જાય છે. અને આત્માને પોતાના પરમ શુદ્ધ ભાવરૂપ અકર્તાપણાનો અનુભવ થાય છે.

શિષ્ય એ આત્માનાં ઔપચારિક કર્તા ભોકતા ભાવને જાણી, સમજી, વિચારી, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જે અકર્તા–અભોકતા ભાવ છે તેનો પણ આંશિક અનુભવ કરી લીધો.

આમ એક પછી એક પદની સિદ્ધિ પોતે–પોતામાં અનુભવ દ્વારા કરી રહ્યો છે. નિજાનંદનો અનુભવ માણી રહ્યો છે. હજુ આ અનુભવ આગળ વધતાં શું કહે છે તે અવસરે....

...શુદ્ધ ચેતના રૂપ !

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતો જીવ ચેતનાનાં સ્પર્શે ચેતનવંતો બની જાય છે. જીવ એટલે ચૈતન્ય અને ચૈતન્ય એટલે જીવ. ચૈતન્યથી જુદો કોઈ જીવ નથી, જીવથી જુદું ક્યાંય ચૈતન્ય નથી. પણ જડ જગતમાં અટવાયેલો જીવ ચૈતન્યની અનુભૂતિ કરતો નથી.

એક વાર જીવ સ્વ-સન્મુખ થઈ જાય તો પોતે શુદ્ધ ચેતન છે તેની અનુભૂતિ થઇ જાય. પરભાવોની પ્રીતિ તૂટી જાય. પર પુદ્ગલના સંગનું મમત્વ છૂટી જાય. સર્વથી નિરાળો બની જાય. પોતાનાં જ્ઞાનાનંદમાં ઝુલવા માંડે. એ અદ્ભુત અને અલૌકિક આનંદના રસમાં તરબોળ બની જાય.

ભાગ્યવાન શિષ્ય શુદ્ધ ચેતનાનો સ્પર્શ પામ્યો છે. ચૈતન્યાનુભૂતિ થઇ તેથી પરભાવમાં રહેલ અહં અને મમનો હ્રાસ થઇ ગયો. તે કર્તા-ભોકતા ભાવથી પર થઇ ગયો છે. તેથી ગુરુદેવ સમીપે કહી રહ્યો છે કે મારો જ્ઞાન સ્વભાવ, પરમાં રમતો હતો. પુદ્ગલને જાણવામાં રોકાયેલો હતો તે હવે ત્યાંથી છૂટી નિજભાવમાં આત્માનંદના વેદનમાં પરિણમવા માંડયો તેથી હું કર્મનો કર્ત્તા-ભોકતા નથી તેનો સચોટ વિશ્વાસ જાગૃત થયો અને મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રહેલ અકર્તાભાવને મેં જાણ્યો.

વળી કર્તા-ભોકતા ભાવ મારામાં કોઇ નયે ઘટી શકે તો તે માત્ર મારા ચેતનરૂપ પરિણામોનો જ ઘટી શકે એ સિવાય બીજા શેનો ય નહીં. એ કહે છે.

અથવા નિજ પરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
કર્ત્તા-ભોકતા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ...૧૨૨...

ચેતન પોતાની સહજ સ્વાભાવિક દશામાં પરિણત થઇ રહ્યો હોય એ સમયનાં તેનાં પરિણામ શુદ્ધ ચેતનરૂપ જ હોય. તેમાં અશુધ્ધિનો અંશ ન હોય. જીવનાં પોતાના પરિણામોનું સંવેદન હોય છે. જીવનો સ્વભાવ જ વેદકતા. જીવ સ્વક્ષેત્રે અનંતજ્ઞાનનું વેદન કરતો હોય. જે જ્ઞાન નિજ પરિણામરૂપ છે. શુદ્ધ ચેતનારૂપ છે.

અહીં ચેતનાને શુધ્ધ કહી તેનો અર્થ જ એ થાય કે અશુધ્ધ ચેતના પણ હોવી જોઇએ. વિશ્વમાં રહેલ જેટલા પદાર્થો છે તેનાથી વિજાતીય અન્ય પદાર્થ હોય જ એ નિયમ છે. માટે શુધ્ધ ચેતના કહેવાથી અશુધ્ધ ચેતનાની આપોઆપ સિદ્ધિ થઇ જાય છે.

પ્રથમ શુધ્ધ ચેતના શું તે સમજીએ. આ ચેતનાને જ્ઞાનચેતના કહે છે. આત્માથી અભિન્ન સ્વતઃ સહજ સુખની અનુભૂતિ, જ્ઞાનની અનુભવ દશા-- આત્માનાં અસંખ્ય પ્રદેશે રહેલ અનંતજ્ઞાનની અનુભવ દશા તે જ્ઞાનચેતના. જ્ઞાન જ્યારે સમ્યક્ થઈ આત્માનો અનુભવ કરે છે. ત્યારે તે જ્ઞાન ચેતના અને તે જ શુધ્ધ ચેતના છે.

અશુદ્ધ ચેતના તે, આત્મજ્ઞાન રહિત મિથ્યાદષ્ટિ જીવ, રાગાદિના ભાવોને તથા તેનાથી થનાર ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓને અજ્ઞાન વડે પોતાની માને તે અજ્ઞાન ચેતના, તે જ અશુધ્ધ ચેતના. તેના બે પ્રકાર ૧. કર્મ ચેતના. ૨. કર્મફળ ચેતના.

આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવી છે. એ સિવાયના બીજા સર્વ ભાવો અનાત્મભાવો છે. તે ભાવોનો કર્તા પોતે છે. હું કરૂં, હું કરૂં એવી જે સતત પ્રતીતિ થયા જ કરતી હોય તે કર્મ ચેતના. જ્યાં કરવાપણાની બુધ્ધિ છે. જીવની અજ્ઞાનતા તો જુઓ ! પોતે પરમાં કશું કરી શકતો નથી, છતાં એમ માને કે હું કરૂં તો જ થાય. મેં ન કર્યું હોત તો કશું થાત નહીં. આવી ભ્રમણામાં પ્રાયઃ દરેક જીવો રહેતા જ હોય. ગાડા નીચેનાં શ્વાન જેવી દશા, એક કવિએ કહ્યું ને !

હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા
શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે...

ઉનાળાનાં દિવસોમાં ખેડૂત ગાડુ લઈ ખેતરે જતો હોય. પાલતુ કૂતરો સાથે હોય. અતિશય ગરમી હોય. ગાડાની નીચે કૂતરો ચાલી શકે તેટલી જગ્યા હોય, ગરમી સહન ન થવાથી કૂતરો ગાડા નીચે ચાલે અને પછી મનમાં ફૂલાય કે આ ગાડું હું જ ચલાવું છું. જો હું હમણાં ઉભો રહી જાઉં તો ગાડું પણ ચાલતું અટકી જાય, આગળ ન વધે! કેવડા મોટા ભ્રમમાં છે તે! કૂતરો ઉભો રહી જાય તો એ રહી જ જાય અને ગાડું ચાલ્યું જાય. તેમ જીવ માનતો હોય છે કે હું કરૂં છું તો જ આ વિશ્વનું તંત્ર ચાલે છે. અન્યથા અટકી પડે! પણ આ વિશ્વમાંથી આજ સુધી અનેક પ્રાણીઓ–મનુષ્યો જન્મી ને મરી ગયા છતાં સંસાર ચાલ્યો જાય છે. ક્યાંય અટકતો નથી. તો આ હું કરૂં, હું કરૂં એવું જે મિથ્યાભિમાન તે કર્મ ચેતના.

કર્મફળ ચેતના તે, જ્ઞાન સિવાયના અન્ય ભાવોનો પોતે ભોક્તા છે. સુખ–દુઃખનો પોતે ભોક્તા છે. એવો અનુભવ તે કર્મફળ ચેતના. પ્રત્યેક સમયે હું ભોગવું છું, હું ભોગવું છું, એવો અનુભવ સતત રહ્યાં જ કરે છે તે કર્મફળ ચેતના.

અહીં ચેતના શબ્દ શા માટે જોડયો ? આત્મામાં જ્ઞાનનો અનુભવ, કર્ત્તાભાવનો અનુભવ કે ભોક્તાભાવનો અનુભવ. આ ત્રણેય ચેતના દ્વારા જ થાય છે. અનુભવ એ સંવેદન છે. સંવેદનશક્તિ ચેતનામાં જ છે. જડમાં નથી. જડને આંતર-બાહ્ય કોઈ સંવેદનો ન હોય. બધાં જ સંવેદનો ચેતના દ્વારા થાય છે તેથી ચેતના શબ્દ જોડાયો છે.

જ્ઞાની પુરુષો આ ત્રણેય ચેતના કયા-કયા જીવોને હોય તે સમજાવે છે. સ્થાવર એકેન્દ્રિય જીવોમાં કર્મફળ ચેતના હોય છે. સ્થાવર જીવોમાં પણ સંવેદનશક્તિ તો હોય જ તેથી તેઓ કર્મકૃત સુખ–દુઃખ ભોગવી રહ્યાં હોય તેનું વેદન તેને હોય. સુખ અને દુઃખનો અનુભવ તે જીવો-

ને અંદરમાં થતો હોય. પણ પોતે શું કરે છે. તેની તેને ખબર નથી હોતી. હું કરૂં છું એવો અનુભવ નથી હોતો. તે કરે તો છે જ. રાગાદિ ભાવો કરે છે તેથી જ તેને કર્મબંધન છે. કર્મબંધન છે પણ કર્મચેતના નથી.

શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે કે પાંચે ય એકેન્દ્રિય જીવોને સ્ત્યાનગૃદ્ધિ નિદ્રાનો સતત ઉદય વર્તતો હોય છે. જે નિદ્રા એક પ્રકારની મૂર્છિત અવસ્થા છે. જેનાં કારણે એ જીવોને પોતે શું કરે છે તેની ખબર નથી. પણ સુખ–દુઃખનું વેદન છે. માટે એ જીવોને કર્મફળ ચેતના છે.

ત્રસ જીવોમાં કર્મચેતના અને કર્મફળ ચેતના બંને છે. પોતે કર્તા છે. હું કરૂં છું એવી એને ખબર છે. કરવાપણાનો અનુભવ છે. અને પર-ભાવોનો ભોકતા છે, હું ભોગવું છું એવો ભોકતા ભાવનો પણ અનુભવ છે. તેથી બંને ચેતના તેનામાં વર્તે છે.

આ બંને ચેતના જ્યાં સુધી જીવ વિભાવ પરિણતિમાં પરિણમે છે ત્યાં સુધી જ છે. અને તે વ્યવહાર નયે કરીને જ છે. પણ નિશ્ચય નયે જીવ પોતાના જ્ઞાનાદિ સ્વભાવનો જ કર્તા છે. કવિવર બનારસીદાસે કહ્યું–

ભરમસૌં કરમકા કરતા હૈં ચિદાનંદ;
દરબ વિચાર કરતાર ભાવ નાખિયૈ......

ચિદાનંદ આત્મા ભ્રમના કારણે કર્મનો કર્તા છે. પણ દ્રવ્યાત્મક દૃષ્ટિએ વિચારતાં આત્મા નિજ ભાવોનો કર્તા છે. તેમજ—

ગ્યાન-ભાવ ગ્યાની કરૈ, અગ્યાની અગ્યાન,
દર્વ કર્મ પુદ્ગલ કરૈ, યહ નિહચૈ પરવાન....

જ્ઞાનભાવનો કર્તા જ્ઞાની છે, અજ્ઞાનભાવનો કર્તા અજ્ઞાની છે અને દ્રવ્યકર્મનો કર્તા પુદ્ગલ છે એમ નિશ્ચિયથી જાણ.

તો આમ જીવ પોતાના જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગરૂપ શુદ્ધ ચેતનાનો જ કર્તા–ભોક્તા છે કે જે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ શુદ્ધદશા છે, સમાધિદશા છે. કહ્યું પણ છે.—

यत्क्षणं द्रश्यते शुद्धं, तत्क्षणं गतविभ्रमः ।
स्वस्थचितं स्थिरिभूतं, निर्विकल्पं समाधिना ॥

જે ક્ષણે આત્માનાં શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે. તે જ ક્ષણે સર્વ ભ્રમ ટળી જાય છે. ચિત્ત સ્વસ્થ થાય છે, સ્થિરતા આવે છે. તથા નિર્વિકલ્પ સમાધિદશાને જીવ પામે છે.

અશુદ્ધ ચેતના તે વિકલ્પ દશા છે. કારણ વિકલ્પ તો ઉઠયા જ કરે તેમાં ભળી તે પ્રમાણે પોતાને પરિણમાવવો. પોતે તે રૂપ છે તેમ માનવું તે વિકલ્પ દશા છે. ત્યાં અસ્થિરતા છે.

વિકલ્પ ઉઠયા પછી, નિજ પરિણતિમાં પરિણત જીવને વિકલ્પમાં ભળે નહીં. તેનાથી જુદો રહે. તે માત્ર પોતાની શુદ્ધ ચેતનાના સંવેદનમાં જ પરિણમતો હોય. જ્ઞાન સ્વભાવના અનુભવમાં જ હોય તે નિર્વિકલ્પ દશા. આવી નિર્વિકલ્પ દશાનો અનુભવ શિષ્યને થયો. કર્તા–ભોકતા ભાવથી પર થયો. આમ અહીં ત્રીજા–ચોથા પદને પોતે અંતરમાં અનુભવ્યું તે ગુરુદેવ સમક્ષ જાહેર કર્યું હવે પાંચમા–છઠ્ઠા પદને વિષે શંકા નથી. પાંચમું પદ મોક્ષ તે અંતિમ સિદ્ધિ છે. તે તો પામવાની બાકી છે. છઠ્ઠા પદ રૂપ મોક્ષનો ઉપાય શિષ્યના પુરુષાર્થમાં ઘટિત થઈ રહ્યો છે. તે મોક્ષનો ઉપાય ગુરુદેવે સંક્ષેપમાં કેવો સમજાવ્યો છે અને શિષ્ય શું સમજ્યો છે તે કહે છે.–

મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ,
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ...૧૨૩

હે ગુરુદેવ ! આપે ફરમાવેલ મોક્ષપદ અને મોક્ષપંથ બંનેને મારી આત્મા–વિચારણા દ્વારા હું સમજ્યો. આત્માની સંપૂર્ણ, નિરાવરણ, અવિકારી, અવિનાશી, શુદ્ધ દશા તે જ મોક્ષપદ. તથા આ દશાની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ તે મોક્ષપંથ.

મોક્ષનો ઉપાય શા માટે ? આત્માની શુદ્ધ, સ્વાભાવિક દશા તિરોહિત છે તેને આવિર્ભૂત કરવી છે, માટે ! વર્તમાને અશુદ્ધ ભાવોમાં પરિણત થતા આત્માના, નર–નારકાદિ પર્યાય રૂપ, રાગાદિ ભાવો રૂપ અશુદ્ધ દશા છે. સર્વથા અસંગી આત્માને પુદ્ગલનો સંગ છે તેથી તેની અશુદ્ધતા ટળતી નથી. આત્મા અસંગી થઈ, દેહાદિ સંયોગનો આત્યાંતિક અંત કરી દે તો આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે રહેલ પરમ સ્થિરત્વરૂપ સિદ્ધત્વ એક સમય માત્રમાં પ્રગટ થઈ જાય.

આત્માની શુદ્ધતાને અવરોધ કરવાવાળા જ્ઞાનાવરણ આદિ ઘાતિ કર્મોનો સંગ જે ક્ષણે છૂટે એ જ ક્ષણે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંત ક્ષાયિક ભાવરૂપ મૌલિક ગુણો પ્રગટ થાય. અને પછી અઘાતિ કર્મો જતાં અનંત અક્ષય સ્થિતિ, અમૂર્તપણું, અગુરુલઘુ અને અનંત અવ્યાબાધ સુખ આ ગુણોનું પ્રાગટ્ય થાય છે.

વાસ્તવમાં તો એક કેવળજ્ઞાનમાં આઠેય ગુણો તિરોહિત થઈજાય છે. જ્ઞાન છે ત્યાં દર્શન છે જ. જ્ઞાનોપયોગ એ વિશેષ ઉપયોગ છે. દર્શનો-પયોગ તે સામાન્ય ઉપયોગ અને વિશેષમાં સામાન્યનો સમાવેશ થઈ જાય છે. કેવળજ્ઞાનમાં અનંત શક્તિ છે. સમષ્ટિ વિશ્વનાં સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયનો યુગપત્ એક સમયે જોઈ-જાણી-શકે છે. સમસ્ત જ્ઞેયો તે જ્ઞાનમાં એકી સાથે ઝળકે છે. પરમ ક્ષાયિક ભાવે જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. મતિ આદિ જ્ઞાન ક્ષયોપશમભાવી હોય પણ કેવળજ્ઞાન તો ક્ષાયિક ભાવે જ હોય. કેવળજ્ઞાન સાદિ અનંત હોવાથી તેનો કદી નાશ નથી માટે તે અક્ષય સ્થિતિરૂપ છે. કેવળજ્ઞાનનાં નામ-નામાંતર કે રૂપ- રૂપાંતર નથી માટે તે અમૂર્ત-અરૂપી છે. કેવળજ્ઞાનમાં હાનિ-વૃદ્ધિ થતી નથી માટે તે અગુરુલઘુ છે. કેવળજ્ઞાનમાં સ્વક્ષેત્રે સતત, સહજ, સરળભાવે નિજાનંદનો અનુભવ છે માટે અનંત-અવ્યાબાધ સુખરૂપ છે.

આમ સર્વ ગુણો એક કેવળજ્ઞાનમાં જ સમાહિત થઇ જતા હોવાથી તેને કેવળ-જ્ઞાન કહ્યું છે. આત્માની એ સ્થિતિ કે જયાં વિવિધતા ન રહેતાં માત્ર એક જ્ઞાન જ રહે છે. એક, અખંડ, અનુપમ અવિકારી અવસ્થા તે જ કેવળજ્ઞાન.

આ દશા જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તેવી નિર્ગ્રંથ દશા એટલે રાગ-દ્વેષની ગ્રન્થિને છેદી ને પ્રાપ્ત થયેલી આત્માની ક્રમિક શુદ્ધ દશામાં વિકાસ. તે છે મોક્ષનો પંથ. જે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની આરાધનારૂપ છે. આ સાધના જ જયારે ખુદ સાધ્યરૂપ પરિણમી સિદ્ધિ બની જાય છે. ત્યારે આત્મા નિજ પદની પૂર્ણતાને પામે છે. આત્મા પોતે જ જ્ઞાનાદિરૂપ છે. કારણ જીવના લક્ષણ પણ એ જ છે.

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ।
वीरियं उपओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ છ જીવનાં લક્ષણો છે. આ લક્ષણોની અપૂર્ણતા તે સંસારી દશા અને તેની પૂર્ણતા તે મોક્ષ દશા.

શિષ્યના અંતઃકરણમાં છયે પદની શ્રદ્ધા આચારરૂપે ઉતરી રહી છે. આવી અનુપમ ઉપલબ્ધિ થવાથી શિષ્યનો આત્મા ગુરુદેવનાં ઉપકારને અહોભાવે સ્મરી રહ્યો છે. ગુરુદેવના ચરણમાં પોતાની શ્રદ્ધા સમર્પિત કરી જ છે. હવે વિશેષ રૂપે ગુરુદેવના ઉપકારોને યાદ કરી ગુરુદેવનાં ચરણ–શરણમાં પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરતો. ગુરુદેવના ચરણ–કમલમાં પોતાના ભાવો વ્યક્ત કરી રહ્યો છે. તે અવસરે—

આત્મ-ચિંતન....

"હું....આત્મા....છું" "હું....આત્મા....છું"

નિજ સ્વરૂપમાં રમણુતા કરવી...એ મારો ધર્મ....

મારામાં તન્મય થઇ જવું....એ મારો સ્વભાવ...રમણુતા....એટલે તન્મયતા....આ જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણે,....પોતાને ઓળખે,....સ્વની અનુભૂતિ કરે....તો તેમાં તન્મય થઈ જાય....સ્વમાં તન્મય થવાથી....નિજાનુભૂતિ થાય....નિજાનુભૂતિ થવાથી...સ્વમાં તન્મય થવાય....તન્મયતા....એટલે એકાગ્રતા....જીવનો સ્વભાવ.... એકાગ્ર થવું તે છે....

ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં....આ જીવ એકાગ્ર થઇ શકે છે....એ આપણે અનુભવ્યું છે...કાનને ગમતા શબ્દો સાંભળીએ....તેમાં એકાગ્ર થઇ જઇએ છીએ....આંખને ગમે તેવું રૂપ જોઇએ.... તો તેમાં એકાગ્ર થઇએ છીએ ...તેમ પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયોમાં તન્મય થવાની શકિત...આપણે અનુભવી છે....એટલે કે જીવમાં તન્મય થવાની શકિત પડી છે....જયાં તેનો રસ છે....જયાં તેની રૂચિ છે....જયાં ગમવાપણું છે...ત્યાં તન્મય થઇએ છીએ ....આખા યે જગતનું ભાન ભૂલી...આપણા રસના વિષયમાં તન્મય થઈએ છીએ...

એ જ રીતે સ્વનો રસ કેળવીએ....મારામાં...અનંત આનંદ ભર્યો છે...તેની શ્રદ્ધા આણીએ,....નિજાનંદની અનુભૂતિમાં સુખ છે તેવો વિશ્વાસ જાગૃત કરીએ....તો સ્વમાં તન્મય થઈ શકીએ છીએ....નિજ સ્વરૂપની રમણુતાથી જ...આત્મ વિશુદ્ધિ થાય....રાગાદિ દોષો દૂર થાય....આત્મા નિર્મળ બને....શુદ્ધ ચૈતન્યની અનુભૂતિ થાય....

મારે મારા....શુદ્ધ ચૈતન્યની અનુભૂતિ કરવી છે....નિજ સ્વરૂપને માણવું છે....નિજ સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું છે....સ્થિરતા....એ જ રમણુતા....ઇંદ્રિયોના ખેલ ઘણા ખેલ્યો,...મન-બુદ્ધિના ખેલ ઘણા ખેલ્યો,...એ ખેલથી વિરમી.... આત્મ સ્વરૂપ સાથે રમવું છે....આત્મગુણો સાથે ખેલવું છે....આત્મ રમણુતા....એ મારૂં સ્વરૂપ....આ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે...આત્મામાં સ્થિર થઇ જાઉં....

એ સ્થિરતા માટે વધુ ....એકાગ્ર....થઇ...વધુ ઊંડા જઈ...આત્માનું ચિંતન...."હું....આત્મા...છું" "હું....આત્મા....છું"

ૐ....

"શાંતિ".... "શાંતિ".... "શાંતિ"

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, સદ્ગુરુની કૃપા વિના, તેમના માર્ગદર્શન વિના થઈ ન શકે. કદી કોઈ જીવ, ક્યારેય ગુરુદેવનું શરણ સ્વીકાર્યા વિના સાધનાના માર્ગે પગલું ધરી શક્યો નથી. સદ્ગુરુનો અનુગ્રહ ઉતરે તો શિષ્ય કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ કરી શકે છે.

એવું ક્યારેક જોવા-સાંભળવા મળે કે કોઇ મહાપુરુષને ગુરુ ન હતાં છતાં આત્મ-સાધના સાધી લીધી. જેમણે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર જેવું મહાન શાસ્ત્ર આપ્યું તે શ્રીમદ્-રાજચંદ્રજીને વર્તમાન ભવે કોઇ ગુરુ નો'તા મલ્યા. તે છતાં તેમની આત્મ-આરાધનાની દશા અત્યંત ઉચ્ચ હતી. એ વિચારતાં આપણને પણ એમ થાય કે તેઓ વિના ગુરુએ આવી સાધના કરી ગયા તો શું આપણે ન કરી શકીએ ?

એ જ રીતે બહુ જ નજીકના ભૂતકાળમાં થયેલા અરૂણાચલનાં યોગી મહર્ષિ રમણ. તેઓમાં અદ્ભુત યોગ્યતા હતી. તેમનો બાલ્યકાળ તો સર્વ સાધારણ બાળકો જેવો જ હતો. કશી યે વિશેષતા રહિત ! છતાં ૧૮ વર્ષની યુવાન અવસ્થામાં ઘરમાં જ આત્મ-સાક્ષાત્કાર થયો. આત્મ-સમાધિ તેઓએ અનુભવી. જો કે તે વખતે મહર્ષિજી પોતે પણ સમજી શક્યા ન હતા કે તેઓને શું થઈ રહ્યું છે. આત્મા કે પરમાત્માના નામથી પણ અજાણ હતા ! આત્મ-આરાધના એટલે શું ? એનો કદી વિચાર પણ કર્યો ન હતો ! છતાં સ્વાનુભૂતિ થઇ અને ઘરેથી નિકળી પડયાં. દક્ષિણ ભારતના

અરૂણાચલ પહાડનું અદમ્ય આકર્ષણ એમને ખેંચી રહ્યું હતું. તેઓ તિરુવણ્ણામલૈ નામનાં ગામે અરૂણાચલ પહાડની ગુફામાં પહોંચી ગયા અને વર્ષો સુધી એકાંત–મૌન સેવ્યું.

એમની સતત આત્મ–અનુભવ દશા એટલી ઉચ્ચ હતી કે સર્વ સંગ પરિત્યાગભાવ સહજ વર્તતો હતો. બસ, એ સહજદશા. તેઓની સરળતાપૂર્વક નિરંતર રહી. તેઓ પોતે કહેતાં કે ૧૮ વર્ષની ઉંમરમાં ઘરમાં જે અનુભવ થયો. એ અનુભવ આજ સુધી નિરંતર વર્ત્યા કરે છે. પચાસ વર્ષ સુધી અરૂણાચલનાં આશ્રયે રહ્યાં. અંત સુધી એ જ આત્મિક દશા. ત્યાં જઇ વધુ સાધના કરવી પડી નથી. માત્ર એકાંત–મૌનનું સેવન કર્યું છે.

બંધુઓ ! શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી હોય કે રમણ મહર્ષિ હોય પણ આત્મ અનુભવની સહજદશા પામવાની યોગ્યતા પૂર્વ ભવથી સાથે લઇને જન્મ્યા હતા. પૂર્વ જન્મના યોગ–ભ્રષ્ટ યોગીઓ હતા અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાં જેની સાધના અધુરી રહી હોય અને આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું હોય તેને શાસ્ત્રો યોગભ્રષ્ટ આત્મા કહે છે. આવા હતાં એ બંને ! પણ આ યોગ્યતા એમનામાં આવી ક્યાંથી ? પૂર્વે સદ્‌ગુરુના ચરણ–શરણનું યથાર્થ સેવન કર્યું હોય, તેમનાં ચીંધેલા માર્ગે નિષ્ઠાપૂર્વક, વફાદારીપૂર્વક ચાલ્યા હોય, પોતાનાં અહંને શ્રી ગુરુના ચરણમાં ઓગાળી નાખ્યો હોય, તેમનામાં જ આવી યોગ્યતા પ્રગટે. તેવા સાધક જીવો દશાને પામવા સાથે દિશાને પામી જાય અને દિશાનો તંતુ જન્મ–જન્માંતર સુધી તૂટે નહીં. તેથી જ આવા મહાત્માઓને ગુરુની આવશ્યકતા રહે નહીં. તે છતાં શ્રીમદ્‌જીને તો એ વાતનું હંમેશાં દુઃખ રહ્યું હતું કે આ કાળે કોઇ સદ્‌ગુરુનું શરણ ન પામી શક્યા ! છતાં તેઓની વર્તમાનદશા જ એ સિદ્ધ કરે છે કે પૂર્વે ગુરુના સાનિધ્યે તેઓની સાધના થઈ છે તે નિશ્ચિત વાત છે. ઉપાદાન પોતાનું હોય પણ પ્રબળ નિમિત્ત તો સદ્‌ગુરુ જ હોય, તેમાં બે મત નથી.

અહીં સુયોગ્ય શિષ્યને સમર્થ સદ્‌ગુરુ મલ્યા છે. તેઓએ છ પદની સિદ્ધિ કરી બતાવી, શિષ્યના અંતઃકરણમાં શ્રદ્ધા જાગૃત કરી એટલું જ

નહીં પણ ગુરુદેવની સમાધિદશાની પ્રેરણા, શિષ્ય માટે અદ્‌ભુત રહી. ગુરુદેવની સમાધિએ શિષ્યનાં અંતરમાં ઉલ્લાસ જાગૃત કર્યો. શિષ્યનો આત્મા સ્વલક્ષી બન્યો.

બંધુઓ ! આપણે ત્યાં સત્સંગનો મહિમા ખૂબ જ વર્ણવવામાં આવ્યો છે. આ સત્સંગ અનેક રીતે થાય છે. સંતપુરુષના સાંનિધ્યે તેઓનો ઉપદેશ શ્રવણ કરીએ તે તો સત્સંગ થાય જ પરન્તુ કયારેક મહાપુરુષો નું માત્ર સાંનિધ્ય એથી યે અસરકારક નીવડે છે. તેઓના મુખેથી એક પણ શબ્દ શ્રવણ ન કરીએ, તો પણ તેમનાં અંતરંગનાં ભાવો, શરીરમાંથી નીકળતા શુભ પરમાણુઓ એટલી બધી અસર પહોંચાડે છે કે માણસનાં જીવન પરિવર્તન થઇ જાય.

રમણ મહર્ષિના સાંનિધ્યે તો ઘણા જીવોએ આવું અનુભવ્યું છે. તેમના જીવન વિષે લખનાર લેખકોએ પોતે અનુભવ્યું છે અને બીજાના આવા અનુભવો પણ તેમાં ટાંકયા છે. હમણાં જ થોડા દિવસો પહેલાં જ મેં ધીરેન્દ્ર જાનીનો એક લેખ વાંચ્યો. તેમણે લખ્યું છે કે તેઓ ૧૯૪૯માં મહર્ષિજી પાસે તિરુવણ્ણામલૈ ગયા હતા. તેમના ધ્યાન હોલમાં મહર્ષિજી ધ્યાનમાં હતા. લેખક તેમના સન્મુખ જઇ બેઠા, માત્ર બેઠા. કોઇ ઉપદેશ નહીં, પ્રાર્થના નહીં, ભક્તિ નહીં, એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર નહીં, કશું જ નહીં છતાં જાની લખે છે કે "એમના સાંનિધ્યે મારામાં જે પરિવર્તન આવ્યું તે અદ્‌ભુત હતું, અલૌકિક હતું. આવા બધામાં હું કદી વિશ્વાસ કરતો નહીં છતાં તેઓની કોઈ અગમ્ય શક્તિ ત્યાંના ઉત્તમ Vibrationની મારા પર જે અસર થઈ તે અપૂર્વ હતી."

આવી જ બીજી વાત. અહીં South માં દક્ષિણ કેરાલામાં ઉડપી નામનું એક ગામ છે. ત્યાં એક આશ્રમ છે. તે આશ્રમના અધિષ્ઠાતા સ્વામી રામદાસ પોતાની આત્મકથામાં લખે છે તેઓ એક વાર અરૂણાચલમ્ ગયા ત્યારે મહર્ષિજી પહાડ પર Banian treeની ગુફામાં બિરાજતા હતા. વડ નીચે ધ્યાન દશામાં હતા. સ્વામી રામદાસ ત્યાં તેઓની સામે માત્ર ૨૫–૩૦ મિનિટ ઉભા રહયાં અને તેઓને આત્મ સાક્ષાત્કાર થઇ ગયો. આ છે સત્પુરુષનાં પ્રત્યક્ષ સત્સંગનો અદ્‌ભુત પ્રભાવ !

સત્પુરુષના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો જડ પુદ્‌ગલ જ છે છતાં તેઓની સાધનામય ભાવધારાથી ભીંજાઇ ને નીકળ્યા હોય તેથી તે સાધકને અસર કર્યા વિના રહે નહીં. બસ, એ જ રીતે સત્પુરુષના શરીરથી, મનથી, ચિત્તથી, બુદ્ધિથી છૂટતા પરમાણુઓ પણ જડ હોવા છતાં ચેતન આત્માની ભાવધારાથી પ્લાવિત થઈને નીકળ્યા હોય. તેથી તે પરમાણુઓની અસર પણ જબરદસ્ત હોય.

અહીં શિષ્યને ગુરુદેવની સમાધિ દશાનાં સમયે જે સાંનિધ્ય મળ્યું તે મહાન ઉપકારી નીવડયું અને તેનાં અંતરનાં કમાડ ઉઘડી ગયા. નિજમાં પડેલ નિધાન લાધ્યું ને તે ગુરુદેવના ઉપકારને સ્મરીને શ્રી ગુરુનાં ચરણમાં હૃદયથી ઢળી પડયો. એ ઉપકારને કહેવા માટે વાણી વામણી લાગે છે. છતાં હૃદયનાં ભાવોને વ્યક્ત કરવા માટેનું સાધન પણ એ જ છે તેથી એ બોલી ઉઠે છે—

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્‌ગુરુ, કરૂણા સિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર...૧૨૪

સદ્‌ગુરુની મહાનતા શિષ્યને હૈયે વસી ગઈ છે, તે વિચારી રહ્યો છે આવા મહાન ગુરુદેવની મહાનતાનું વર્ણન હું કયા શબ્દોમાં કરૂં ? જાણે કોઇ શબ્દ મળતા નથી. ગુરુદેવનું મૂલ્ય કરવા માટે શબ્દોમાં સામર્થ્ય નથી. એવો અનુભવ થતાં શિષ્યના મુખમાંથી અહો ! અહો ! ની ધ્વનિ સરી પડે છે.

માનવ જ્યારે કોઈ અસાધારણ રૂપ, ગુણ, જ્ઞાન, શક્તિ જુએ અને તેનાથી અત્યંત પ્રભાવિત થઇ જાય ત્યારે તેનું વર્ણન કરવું તેના માટે અશકય બની જાય છે. એ વર્ણવી શકે નહીં. ત્યારે આવા આશ્ચર્ય કારક ઉદ્‌ગારો મુખમાંથી અનાયાસે નીકળી જાય છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં શ્રી પ્રભુએ બતાવ્યું છે. રાજા શ્રેણિક ઉદ્યાનમાં વૃક્ષ નીચે ધ્યાન–મુદ્રામાં વિરાજતા યુવાન અનાથી મુનિને જુએ છે ત્યારે તેમના રૂપથી, મુદ્રાથી, સૌમ્યતાથી, અપ્રતિમ પ્રભાવથી મુગ્ધ થઈ જાય છે અને બોલી ઉઠે છે–

अहो ! वण्णो, अहो ! रूवं, अहो ! अज्जस्स सोमया ।
अहो ! खन्ती, अहो ! मुत्तो, अहो ! भोगे असंगया ॥

અહો ! વર્ણ, અહો ! રૂપ, અહો ! આર્યની સૌમ્યતા, અહો ! ક્ષમા, અહો ! નિર્લોભિતા, અહો ! ભોગની અસંગતા રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિની શરીરાકૃતિ તથા મુખ-મુદ્રા જોઇને સમજી ગયા છે કે આ કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ નથી. પણ સુ-સંપન્ન ઉત્તમ કૂળમાં જન્મ ધારણ કરેલ, રાજબીજ છે અને તેમના મુખ પર સર્વ ઉત્તમ લક્ષણો દૃષ્ટિ ગોચર થઇ રહ્યાં છે. જે વાણી દ્વારા વર્ણવી શકાય નહીં, તેને ઉપમા આપી શકાય નહીં.

શિષ્ય પર ગુરુએ કરેલ ઉપકાર અને ગુરુની મહાનતા પણ અવર્ણનીય છે, અનુપમેય છે. કોઇ ઉપમા આપી શકાય તેમ નથી તેથી માત્ર અહો-ભાવ જ વ્યકત કરે છે.

ગુરુદેવની કરૂણા શિષ્ય પર અગાધ સમુદ્ર જેવી છે. જેમ સમુદ્રની ગહનતા અને તેની વિશાળતા માપી શકાય નહીં તેમ ગુરુદેવની અપાર કરૂણાને મૂલવી શકાય નહીં. એવી કરૂણાના ધારક છે ગુરુદેવ ! કરૂણાનો અસીમ પ્રવાહ શિષ્યના ઉપર વહાવી દીધો. એમની કરૂણાને ઝીલવા શિષ્ય પાત્રતા પામી શકયો તે જ તેનાં અહોભાગ્ય !

ભારતના ઇતિહાસનું એક વિસરાયેલું પાત્ર. પાંચ પાંડવોનો સૌથી મોટો ભાઇ, કુંતીપુત્ર કર્ણ. લોકલાજથી કુંતીએ તજી દીધો અને એ સારથીને ત્યાં મોટો થયો, એટલે સારથી-પુત્ર કહેવાયો. જયાં-ત્યાં તિરસ્કૃત થતો રહયો. પણ કુંતીએ કદી તેની ચિંતા કરી નહીં, કર્ણ કૌરવો-ના પક્ષમાં ભળી પાંડવોનો શત્રુ બની બેઠો. તે જાણતો નથી કે યુધિષ્ઠિર વગેરે તેના જ ભાઇઓ છે. તે યુદ્ધ પહેલાં જ ધનુર્વિદ્યા શિખવા માટે ભટકયો પણ સારથી પુત્ર હતો, તેથી કોઇએ તેનો આદર કર્યો નહીં.

તેને ખબર હતી કે પરશુરામે પૃથ્વીને ન-ક્ષત્રિય કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે અને તે બ્રાહ્મણોને શસ્ત્ર-સંચાલનની કળા શિખવે છે. જૂઠી જનોઈ ધારણ કરી કર્ણ, પરશુરામ પાસે પહોંચ્યો. બ્રહ્મપુત્ર તરીકે પોતાની ઓળખાણ આપી, પરશુરામનું શિષ્યત્વ સ્વીકારી શસ્ત્ર કળા શીખવા માંડયો.

અપ્રતિમ સૌંદર્ય, અનુપમ શરીર–સૌષ્ઠવ અને અદ્ભુત સાહસ ધરાવતા યુવાનની શીખવાની ધગશથી, આવો શિષ્ય પામવા બદલ પરશુરામ પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનવા માંડ્યા. આજ સુધી આવો શિષ્ય તેઓને મળ્યો નથી. આટલા ઉત્સાહ અને હિંમતથી કોઇ તેમની પાસે શીખવા આવ્યું નથી. તેથી પોતાના પ્રાણ રેડીને કર્ણને એ તૈયાર કરી રહ્યો છે. કર્ણ પૂર્ણ સમર્પણભાવ અને શ્રદ્ધાથી ગુરુદેવે આપેલી વિદ્યાને શીખી રહયો છે. સાથે–સાથે વૃદ્ધ પરશુરામની સેવા પણ અનન્ય ભાવે કરી રહયો છે.

કર્ણની શિક્ષા પૂરી થવામાં છે. થોડા સમય પછી ગુરુદેવની વિદાય લઇ જવાનો છે. આવો સુ–યોગ્ય શિષ્ય જાય તે ગુરુને ગમતું નથી, પણ વિદ્યા શીખવા આવ્યો હોય તે જાય જ.

એક વખત જે પહાડી ટેકરી પર ઝૂંપડી બાંધીને તેઓ રહ્યા છે. ત્યાં આસપાસ હરિયાળી છવાયેલી છે. સુંદર, સુરમ્ય વાતાવરણ છે. બપોરનો સમય છે. સૂર્ય તપી રહ્યો છે. પરશુરામનું વૃદ્ધ શરીર થોડો આરામ ચાહે છે. અને તેઓ કર્ણને કહે છે 'બેટા ! ચાલ વિશાળ વૃક્ષની છાયામાં આરામ કરીએ. આજે તો તું બેસ અને હું તારા ખોળાનું ઓશિકું કરી સુઈ જાઉં."

બંધુઓ ! વિચારજો. ગુરુના હૃદયમાં શિષ્ય પ્રત્યે કેટલો કેવો ભાવ હશે ? કેટલો સંતોષ હશે ? શિષ્ય કેટલો સદ્ભાગી હશે કે ગુરુને શિષ્યના ખોળામાં માથુ મૂકી સુવાનું મન થાય ? શિષ્ય તો ગુરુના ખોળામાં પોતાનું મસ્તક મૂકતો જ હોય પણ શિષ્યને જયારે પોતાના ખોળામાં ગુરુનું મસ્તક રાખવાનું સૌભાગ્ય મળે ત્યારે ગુરુના હૃદયમાં રહેલ શિષ્ય પ્રત્યેના વાત્સલ્ય-નું માપ નીકળી ન શકે !

કર્ણ બેઠો છે, પરશુરામ તેના ખોળામાં માથું મૂકી સૂઇ ગયા. પલ-વારમાં મીઠી નિદ્રા આવી ગઇ. કર્ણ બેઠો–બેઠો ગુરુદેવના ખુલ્લાં શરીર પર જીવ-જંતુ–મચ્છર બેસી હેરાન ન કરે તેનો ખ્યાલ રાખી રહ્યો છે. સાથે પોતાના જીવન પર વિચાર કરી રહ્યો છે. ગુરુદેવનાં મહત્ ઉપકારને મનો-મન સ્મરી રહ્યો છે. આટલી વૃદ્ધ કાયા પોતા માટે કેટલો પરિશ્રમ વેઠી

રહી છે ? કેટલા વાત્સલ્યથી, કેટલા સ્નેહથી ગુરુદેવ વિદ્યા શીખવી રહ્યા છે ? આવા ઉપકારી ગુરુદેવનો બદલો કેમ વાળીશ ? આવા અનેક વિચારે વારંવાર કર્ણની આંખો ભીની થઇ રહી છે. હૃદય, ગુરુદેવની અસીમ કૃપાનું ભાજન બનવા બદલ ગદગદ થઈ રહ્યું છે.

એવામાં એક ઝેરી કીડો આવ્યો. કર્ણને ખ્યાલ નથી માત્ર ગુરુદેવનાં વિચારોમાં તેનું સમસ્ત ચિત્ત રોકાયેલું છે. એણે માત્ર એક અધોવસ્ત્ર તરીકે વલ્કલ પહેર્યું હતું. કીડો સાથળના નીચેના ભાગમાં ડંખ દે છે. બહુ જ આકરો ડંખ છે. વેદના થાય છે. પણ કર્ણ કીડાને દૂર કરવા હલતો – ચલતો નથી. વિચારે છે કીડાને હાથમાં લઈ દૂર ફેંકી દેતા મારૂં શરીર હલી જશે અને ગુરુદેવની નિદ્રા ઉડી જશે. ના, કીડો ભલે ડંખે. શું કરશે એ ? કર્ણ હલ્યો નહીં. પેલા કીડાને મઝા પડી ગઈ. એ વધુને વધુ ડંખ મારતો ગયો. સાથળની ચામડી અને પછી માંસ કોતરવા માંડયો. અસહ્ય વેદના થઈ રહી છે પણ કર્ણ સહી રહ્યો છે. ગુરુદેવને અશાતા ન ઉપજે, નિદ્રાભંગ ન થાય માટે તે ચૂપચાપ સહન કરી રહ્યો છે. પણ બંધુઓ ! કર્ણના દુર્ભાગ્યે કહો સાથળમાંથી લોહીની ધારા વહેવા માંડી, કર્ણને ભાન નથી, લોહી નીકળી રહ્યું છે. રેલો ચાલ્યો છે. તે ભક્તિભાવમાં વિભોર છે. ગુરુદેવનાં અનહદ ઉપકારથી કૃતજ્ઞતા અનુભવી રહ્યો છે. અને ખુલ્લા શરીરે સુતેલા પરશુરામની પીઠ સુધી લોહીનો રેલો પહોંચ્યો. ગરમ–ગરમ લોહીનો સ્પર્શ થતાં, પરશુરામ સફાળા જાગીને બેઠા થઈ ગયા. જોયું તો કર્ણના સાથળમાંથી લોહી વહી રહ્યું છે :

'કર્ણ બેટા ! આ શું ?'

'કંઈ નહીં ગુરુદેવ ! એક નાનું જીવડું કરડયું છે ?'

'પણ બેટા ! જો તો ખરો ! લોહી વહી રહ્યું છે.'

'હશે ગુરુદેવ ! ભલે વહે, આપ સૂઈ જાવ ! આપની ઊંઘ બગડી !''

'નહીં બેટા ! હુ કેમ ઊંઘું ? તને આ શું થયું ?''

પરશુરામનાં હૃદયમાં કર્ણ પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભર્યું છે. કર્ણની ચિન્તા કરવા માંડયા, પણ બીજી જ પળે અંતરમાં પડેલ વેરભાવના જાગૃત

થઈ ગઈ. એને થયું કે ગમે તેવા સહનશીલ બ્રાહ્મણ હોય પણ આટલી હદ સુધી એ સહી જ ન શકે. ક્ષત્રિય સિવાય આ સહિષ્ણુતા બીજા કોઇનામાં ન હોય. પગથી માથા સુધી તેઓ કાળઝાળ થઈ ગયા ને ક્રોધથી કંપાયમાન થઈ ગરજી ઉઠયા.

'બોલ, કોણ છે તું ?'

કર્ણ ધ્રુજી ઉઠયો. ખલાસ ! ઓળખાઇ ગયો. મારી સહિષ્ણુતાએ મારી જાતને ખુલ્લી પાડી દીધી. ન સહ્યું હોત, કીડાને દૂર કરી નાખ્યો હોત, ગુરુદેવની ઉંઘ જરા ઉડી જાત પણ ફરી સુવાડી દેત ! પણ હવે શું થાય ? ફરી પરશુરામ ક્રોધથી સળગતી આંખો સાથે પૂછે છે. 'બોલ ! કોણ છે તું ? તું બ્રાહ્મણ નથી, બ્રાહ્મણમાં આટલી સહનશીલતા હોય જ નહીં. ક્ષત્રિયબચ્ચા સિવાય બીજા કોઈ સહન ન કરી શકે. બોલ ! કોણ છે તું ? બોલી નાખ !'

હવામાં પાંદડું ધ્રુજે તેમ કર્ણ ધ્રુજી રહ્યો છે. મુખમાંથી શબ્દ નીકળતા નથી. શૂરવીરતા જાણે નષ્ટ થઈ ગઈ છે. માંડ – માંડ બોલ્યો.

"ગુરુદેવ ! માફ કરો મને !"

"પરશુરામ કોઇને માફ કરતાં શીખ્યા નથી ! બોલી દે તું કોણ છે ?"

"માફ કરો ગુરુદેવ ! સારથીપુત્ર છું !"

"હેં નીચ જાતિનો ? બ્રાહ્મણ બનીને આવ્યો ? મને છેતર્યો ? મારા શરીરને અભડાવ્યું ? મારી વિદ્યા લઈ ગયો ? પણ જા હું તને શ્રાપ આપું છું કે ખરે સમયે તારી વિદ્યા તું ભૂલી જઇશ !"

કર્ણ ધ્રુજી ઉઠયો. ધ્રુસકે – ધ્રુસકે રડી પડયો. ગુરુદેવનાં ચરણ પકડવાની હિંમત નથી રહી. તેની બધી જ વિદ્યા લૂંટાઇ ગઇ ! સમયે કામ ન આવે તે વિદ્યા શા કામની ? છતાં પોતાની ભૂલનો, પોતાની કપટ કળાનો પશ્ચાત્તાપ થઇ રહ્યો છે. નત્ – મસ્તકે ઉભો છે. આંખમાંથી અવિરત અશ્રુધારા વહી રહી છે.

પરશુરામના અંતરમાં કર્ણ પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભર્યું છે. અપાર સ્નેહ પડયો છે. આવા શિષ્ય પર તેમને ગર્વ હતો. કર્ણની શ્રદ્ધા – ભક્તિ અને સમર્પણતા પરશુરામના હૈયે વસી ગઇ છે. કપટ કરીને વિદ્યા શિખ્યો તે દુઃખે રોમે-રોમમાં આગ લાગી છે. છતાં કર્ણ પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય પણ ઉભરાઈ રહ્યું છે. તેઓ ઢીલા પડયાં કહે છે. ' બેટા ! જા, જલ્દી ચાલ્યો જા અહીંથી ! એક બાજુ તારા પ્રત્યેનો અપાર સ્નેહ અને બીજી બાજુ અત્યંત ક્રોધ ! બેટા ! હું જીરવી શકતો નથી. ચાલ્યો જા બેટા ! ચાલ્યો જા ! મારો શ્રાપ પાછો ખેંચી લઉં તે પહેલાં ચાલ્યો જા, શ્રાપ પાછો ખેંચીશ તો મારૂં બ્રહ્મત્વ લાજે અને જો વધુ ક્રોધ જાગશે તો હું તને બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ, મને શિષ્યહત્યાનું પાપ લાગશે. માટે બેટા ! એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વગર ચાલ્યો જા ! આ દુર્ભાગી પરશુરામને શિષ્ય – વિહૂણો છોડી દે. જા બેટા જા ! ! !

બંધુઓ ! કંઇ પણ બોલ્યા વિના, એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વિના, અપરાધીની જેમ કર્ણ ધીમે – ધીમે ટેકરી ઉતરી ગયો, જંગલમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. બહુ મોટી હાર ખાઇને પાછો ફરી રહ્યો છે છતાં ગુરુદેવ પ્રત્યે રહેલ શ્રદ્ધા – ભક્તિ કે માનમાં જરામાત્ર પણ ઓટ નથી આવી. પરંતુ આવા ઉપકારી ગુરુદેવને દુભવ્યા, તેમના અંતરને આઘાત લગાડયો તેનો પારાવાર પશ્ચાત્તાપ છે. હૃદય કકળી રહ્યું છે. વિદ્યા ગઈ તે માટે નહીં પણ ગુરુદેવને સંતાપ્યા તે માટે.

ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે મહાભારતના યુદ્ધમાં કર્ણને જયારે મોકો મલ્યો. યુદ્ધના પ્રાણ સમો અર્જુન તેની સામે આવ્યો. તેને વીંધી નાખે એટલી જ વાર, અને વિજયમાળ કર્ણના કંઠમાં. એ જ ક્ષણે કર્ણ શસ્ત્ર–વિદ્યા ભૂલી ગયો અને પોતે ઘવાયો, યુદ્ધમાં પડયો, હાર્યો.

બંધુઓ ! શિષ્ય તરીકેનું અતિ ઉત્તમ પાત્ર તે કર્ણ. ગુરુદેવના અંતરને કેવું રીઝવી શકયો હતો ! ગુરુદેવનું અંતર કોળી ઉઠયું હતું અને સંપૂર્ણ વિદ્યા કર્ણને આપી દીધી. પણ કર્ણની કપટબાજી ખુલ્લી પડતાં એ જ ગુરુદેવે શ્રાપ આપ્યો, તો પણ કર્ણનાં અંતરમાં ગુરુદેવ પ્રત્યે જરા પણ દ્વેષ નથી આવ્યો. ગુરુદેવે ખોટું કર્યું છે. એમ તેને

નથી લાગ્યું. પણ પોતે ગુરુદેવને દુભવ્યા તેનું જ પારાવાર દુઃખ તેના હૈયામાં છે, આ છે સાચો સમર્પણભાવ! આ છે શિષ્યત્વ! આ છે ગુરુદેવ પ્રત્યે લઘુતા! કબીરે કહ્યું છે કે જે નમ્ર થઈને રહે, લઘુતા દાખવે, તેજ વિશ્વમાં ઊંચો ઉઠી શકે છે. પણ નમીને ચાલતાં આવડવું જોઈએ. અહં ઓગળે તો જ નમાય, અન્યથા નહીં. તેઓ કહે છે–

ઊંચા ઊંચા સૌ કોઈ ચાલે, નીચા ન ચાલે કોઈ
નીચા નીચા જો કોઈ ચાલે, સબસે ઊંચા હોઈ
રામ–રસ ઐસા હૈ મેરે ભાઈ, જો કોઈ પીએ અમર હો જાઇ...

જ્યારે અહં ઓગળે ત્યારે જ નમ્રતા આવે અને નમ્રતા આવે તે જ ગુરુદેવના અંતરમાં સ્થાન મેળવી શકે. અહંકારથી ભરેલા શિષ્ય ગમે તેવા બુદ્ધિશાળી હોય, વિદ્યા મેળવવાની ઇચ્છાવાળા હોય પણ ગુરુદેવના અંતરમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. જે પોતાના ગુરુદેવના અંતરમાં સ્થાન ન પામી શકે તે વિશ્વમાં તો ક્યાંથી જ પામે?

આવો નમ્ર શિષ્ય પોતે–પોતાને પામર કહી શકે. ગાથામાં શિષ્ય એ જ કહી રહ્યો છે કે હે ગુરુદેવ! હું તો પામર! મારામાં શી યોગ્યતા? પણ આપ અનંત ઉપકારી છો કે મારા જેવા અપાત્રને પાત્ર બનાવ્યો. મને આપની અપાર કરૂણાને પાત્ર માન્યો એ જ આપનો મહાન ઉપકાર છે.

વળી અહીં તો ગુરુદેવે મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો છે. જેણે માત્ર એક ભવ માટે જ નહીં પણ ભવો – ભવના ફેરા ટાળી દીધાં, આવો ઉપકાર કોણ કરે? તેથી ગુરુદેવની મહાનતાને અહો! અહો! શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરે છે. પણ હવે તેમના ઉપકારને પણ કેમ ગણાવી શકે? આ અમાપ ઉપકારને શાની સાથે માપી શકે? તેનું મૂલ્ય કેમ કરી શકે? તેથી ત્યાં પણ અહો ઉદ્ગાર બે વાર મૂકીને શ્રીમદ્જી એ બતાવવા માગે છે કે સંસાર–થી પાર થવાનો રાહ બતાવનાર ગુરુદેવનો ઉપકાર સંસારનાં સમસ્ત ઉપકારો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.

માનવ પર માતા–પિતા કે શેઠનું ઋણ તો હોય જ, પણ એ માત્ર એક જન્મ પુરતું હોય જ્યારે ગુરુદેવનું ઋણ તો જન્મ–જન્માંતરોને

ટાળી નાખે. ફરી જન્મ ધારણ કરવો ન પડે એવો સુગમ ઉપાય સૂચવે, તેથી ગુરુદેવના ઉપકારની તોલે કશું જ ન આવે.

શિષ્ય ગુરુદેવના અસીમ ઉપકારથી અહો ભાવ અનુભવી રહ્યો છે. પોતાની શ્રદ્ધા-ભક્તિ સર્વ રૂપે સમર્પિત કર્યા પછી પણ હજુ પોતે જ તેમાં કંઈક અધૂરાશ અનુભવે છે. તેથી ગુરુદેવના ચરણ - શરણમાં શાની ન્યૌછાવરી કરવી તે વિચારી રહ્યો છે.

શિષ્યના આ વિચારો અવસરે—

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની – અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધનામાં જેમ–જેમ જીવ આગળ વધતો જાય છે. તેમ–તેમ એ નમ્રાતિનમ્ર બનતો જાય છે. તેને ઉપકારીના ઉપકારનું મૂલ્ય વધુને વધુ સમજાતું જાય છેને તેનું અંતર ઉપકારીના ઋણથી મુક્ત થવા ઇચ્છે છે.

વ્યવહારમાં નીતિમાર્ગે અનુભવી પુરુષો કહેતા હોય છે કે કોઈનો પણ ઉપકાર ભૂલવો નહીં. અરે ! કયાં સુધી કહ્યું ? કોઈએ પગમાંથી એક કાંટો કાઢી આપ્યો હોય તેનો ઉપકાર પણ ન ભૂલાય. તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જેણે આખો રાહ બદલાવી નાખ્યો. અનાદિકાળથી અવળા રાહે ચાલતો હતો તેને સવળા રાહે લાવીને મૂકયો એવા ઉપકારી ગુરુદેવને કેમ ભૂલાય ?

નિશ્ચય નય ભલે એમ કહેતો હોય કે કોઇ–કોઈનું કાંઈ કરી શકે નહીં. જીવ પોતાની યોગ્યતાથી જ સર્વ–કર્મથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ થઈ શકે છે, પરન્તુ નિમિત્ત ન મળે તો પણ જીવ વિકાસમાર્ગની યાત્રામાં આગળ વધી શકતો નથી. જીવને આત્મ–પ્રગતિના માર્ગે મોટામાં મોટું નિમિત્ત સદ્ગુરુદેવનું. તેનો અપલાપ કેમ થઈ શકે ? માર્ગદર્શક ભોમિયો તો જીવને જોઇએ જ છે. હા, માર્ગે ચાલવાનું પોતાના ચરણથી, માર્ગદર્શક ચાલી ન દે, પણ અંધકારમાં ભટકતા જીવને માર્ગ ચિંધનાર તો જોઇએ જ.

વિચારો ! બાહુબલીજી ઉગ્ર સાધના વડે કેવળજ્ઞાન પામ્યા. પણ તેઓને ભરત ચક્રવતીનું નિમિત્ત ન મલ્યું હોત તો કદાચ સાધનાના રાહે ન ગયા

હોત. બાહુબલીજીને પણ રાજ્યલિપ્સા તો હતી જ, એટલે જ ભરત સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. પણ ભરતને એમ થયું હોત કે મેં તો ઘણું મોટું રાજ્ય મેળવ્યું. બાહુબલી મારો ભાઈ જ છે. ભલે એનું રાજ્ય એ ભોગવે, તો બાહુબલીજી આવી સાધના કરી સિદ્ધિ ન મેળવી શકયા હોત. બાહુબલીજીને સાધનાના રાહે લઈ જનાર મહાન નિમિત્ત તો ભરત જ હતા. હા, ઉપાદાન તેઓનું પોતાનું જ હતું તેની ના નહીં.

આમ દરેક જીવને કોઈ–ને–કોઈ નિમિત્ત મળે જ છે અને એ નિમિત્તો આત્મવિકાસ થાય છે. અહીં શિષ્યને સદ્‌ગુરુદેવનું મહાન નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયું છે. એ ગુરુદેવ સમક્ષ કહી રહ્યો છે કે આપે મારા પર અમાપ કરૂણા કરી છે. અનાદિકાળમાં જે નો'તું થયું તે આજે થયું. આપના અસીમ ઉપકારના ઋણમાંથી મુકત થવા ઇચ્છું છું પણ કેમ થાઉં ? આ તો ભૌતિક ઋણ નથી કે બદલામાં ભૌતિક રિદ્ધિ આપી દઉં તો મુકત થઈ જાઉં. વળી પોતાનું ઋણ પોતાને જ ચૂકવવું પડે. વ્યવહારમાં તો બાપનું ઋણ દિકરા ચૂકવે, પણ અહીં ન ચાલે. ઉપકારી ગુરુદેવનું ઋણ વાળવાની તત્પરતા શિષ્યના અંતરમાં જાગી છે તેથી જ એ કહે છે:—

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરૂં, આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તું ચરણા ધીન......૧૨૫...

ગુરુદેવના અનહદ ઉપકારના સ્મરણે શિષ્ય, ગુરુદેવના ચરણમાં કંઈક સમર્પણ કરવા માંગે છે. શું સમર્પું ? શું ચરણે ધરૂં ? આવા મનોમંથનમાં પડે છે.

બંધુઓ ! ભારતની આ પ્રાચીન પરંપરા છે. ઋષિ–મુનિઓના આશ્રમોમાં રાજા–મહારાજા અને શેઠ-શ્રીમંતોના સંતાનો વિદ્યા શિખવા જતાં, વર્ષો સુધી વિદ્યા–સંપાદન કરી, ગુરુઆજ્ઞા લઈ પાછા ફરે તે પહેલાં ગુરુદેવના ચરણમાં ગુરુ–દક્ષિણા ધરે અને યત્‌કિંચિત્ ઋણમુક્ત થવાનો પ્રયાસ કરે.

અહીં આ શિષ્ય પણ ગુરુદેવ સમક્ષ કહી રહ્યો છે. હે ગુરુદેવ ! આપે મારા આખાયે જીવનનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું. હું અજ્ઞાન હતો.

ખાણુમાં પડેલી માટી જેવો. મારું કશું જ મૂલ્ય નો'તું. આપે માટી-નો પીંડ બનાવી, મને ઘાટ આપ્યો. 'હું આત્મા છું' એનું મને ભાન નો'તું આપે આત્માની ઓળખાણ કરાવી મારા અંતરમાં પ્રકાશ પાથર્યો. અંધકારમાં અટવાતા દીપકને હાથ આપ્યો. આપના ઉપકારનો બદલો કેમ વાળું ? કહો ગુરુદેવ આપના ચરણમાં શું ધરૂં ?

બંધુઓ ! ભારતભૂમિનાં સંતાનોની યોગ્યતા કોઈ અદ્વિતીય અને અનુપમ હોય છે. વિશ્વના કોઈ દેશમાં કદાચ આવા સપૂતો નહીં પાક્યા હોય ! ભારતની સંસ્કૃતિએ જે રત્નો પેદા કર્યાં તે અજોડ અને અદ્વિતીય. આ દેશમાં ગુરુને શિષ્ય એવો સમર્પિત હોય કે ગુરુદેવ માગે તે વિના વિચાર્યે તેમનાં ચરણમાં ધરી દે. નનુ-નચ કરે નહીં.

ભારતનાં ઈતિહાસની એક ઘટના. પાંડવો અને કૌરવો ગુરુ દ્રોણાચાર્ય પાસે શસ્ત્રવિદ્યા શીખી રહ્યા છે. એ જ વખતમાં એક ભીલપુત્રને ધનુર્વિદ્યા શીખવાની ઇચ્છા થઈ અને તે દ્રોણાચાર્ય પાસે આવ્યો. પણ વર્ણાશ્રમના કટ્ટર ખ્યાલમાં રાચતા આચાર્યે હલકી જાતિના પુત્રને શિષ્ય તરીકે સ્વીકારવાની ના પાડી. ભીલ બાળક વિનમ્રતાપૂર્વક અરજ કરી રહ્યો છે. આચાર્યદેવ આપનાં ચરણમાં મને સ્થાન આપો. ભાવમાં, ભાષામાં નમ્રતા છે. અત્યંત ભાવથી ચરણ વંદના કરે છે.

બંધુઓ ! વિચારો, હલકી જાતમાં જન્મેલ એ બાળકની ભાષા અને ભાવ કેટલા ઊંચા ? ભૌતિક ક્ષેત્રે ઉપયોગી એવી કળા શિખવી છે, છતાં કેટલો વિનય ? કેટલો વિવેક ? આપણે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રનું જ્ઞાન લેવા આપણા ગુરુવર્યો પાસે જઈએ તો કહી શકીએ છીએ કે 'આપના ચરણોમાં મને સ્થાન આપો !' કે હું કંઇક છું. ઘણું સમજું છું. મારી યોગ્યતા અન્ય કરતાં વિશેષ છે. એવું સમજીને જઈએ છીએ ? જ્યાં સુધી આવા અહં ટળે નહી ત્યાં સુધી ગુરુદેવનાં અંતરમાં રહેલ જ્ઞાન પામવાના અધિકારી ન થઈ શકીએ ! અનધિકાર ચેષ્ટાથી કંઈ પામીએ નહીં !

ભીલપુત્રે નમ્રતાપૂર્વક આચાર્યદેવના ચરણોમાં પ્રાર્થના કરી પણ દ્રોણાચાર્ય કહે હું તો ક્ષત્રિયોનો ગુરુ, મારાથી તારા ગુરુ ન થવાય.

ભીલપુત્ર પાછો ફર્યો. અંતરમાં ધનુર્વિદ્યા શિખવાની તમન્ના પડી છે. અદમ્ય લગની લાગી છે. જેમનાં ચરણમાં પોતાનું સર્વસ્વ સોંપવા ગયો છે તેમણે તેનો તિરસ્કાર કર્યો, તેને હલકા કૂળનો કહયો, છતાં તેમના પ્રત્યે રોષ ન આવ્યો. તેને અપમાન ન લાગ્યું. પણ એ વિચારે છે કે આચાર્યદેવ મને શિષ્યરૂપે સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે એ તેઓની મરજી પણ મેં તો તેઓને ગુરુરૂપે મારા હૃદયસિંહાસને આસીન કરી જ દીધાં છે. ચાહે તિરસ્કારે, ચાહે સ્વીકારે, મારા ગુરુ તો એ જ.

અને બંધુઓ ! ભીલપુત્રે જંગલમાં જઈ ઝૂંપડી બાંધી. ઝૂંપડીની બહાર, પોતાના હાથે જ દ્રોણાચાર્યની મૂર્તિ બનાવી સ્થાપના કરી. એ મૂર્તિરૂપ, ગુરુદેવની મૂક પ્રેરણા લઈ ધનુર્વિદ્યા શિખવા માંડયો. તેના અંતરના ઉલ્લસિત ભાવોનાં કારણે ગુરૂમૂર્ત્તિ પણ તેના માટે પ્રેરણાદાયી બની રહી. થોડા જ સમયમાં આ કળામાં એ પારંગત થઈ ગયો.

થોડા સમય પછી એકવાર ગુરુ દ્રોણાચાર્ય પોતાના ક્ષત્રિય શિષ્યોને લઈ એ જ જંગલમાં જઈ રહયાં છે. એક અદ્ભુત આશ્ચર્ય જોયું. એક કૂતરાના મુખમાં સાત બાણ કોઈએ માર્યાં છે. કૂતરો ભસતો બંધ થઈ ગયો છે. પણ એક લોહીનું ટીપું નીકળ્યું નથી. ગુરુ અને શિષ્યો સહુ જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયા. ! આવો ધનુર્ધર કોણ ? જે દિશામાંથી બાણ આવ્યાં હતાં, તે દિશામાં આગળ વધ્યાં. કાળમીંઢ પત્થરમાંથી મૂર્તિ કંડારેલી હોય એવો શ્યામ રંગથી શોભતો, સુંદર દેહ-યષ્ટિ ધરાવતો, એક તેજસ્વી યુવાન હાથમાં ધનુષ્ય લઈને ઉભો છે. દ્રોણાચાર્યને જોતાં જ એ નમી પડે છે. આચાર્યદેવ તેને પૂછે છે—

'તું કોણ છે ?'

'પ્રભો ! આપનો જ શિષ્ય !'

'મારો શિષ્ય ?'

દ્રોણાચાર્યના અહમ્ ને ચોટ લાગી. આવો જંગલનો વાસી મારો શિષ્ય કેવી રીતે હોઈ શકે ? ને ફરી કહે છે—

'મારો શિષ્ય ? ના, તું મારો શિષ્ય હોઈ જ ન શકે !'

"પ્રભો ! ખરૂં કહું છું, યાદ કરો આપ ! કેટલાક વર્ષ પહેલાં હું આપના ચરણમાં શિષ્ય બનીને આવ્યો હતો, મારા અંતરમાં ધનુર્વિદ્યા શિખવાની તમન્ના હતી પણ આપે મને સ્વીકાર્યો નહીં છતાં આપની જ પ્રેરણા પામી આ વિદ્યા શીખ્યો"

'મેં તને પ્રેરણા કરી જ નથી ! ક્યારે તું આવ્યો મારી પાસે ?'

'પધારો ગુરુદેવ ! બતાવું !'

જ્યાં તેણે દ્રોણાચાર્યની મૂર્તિની સ્થાપના કરી હતી, ત્યાં લઈ ગયો. બતાવી અને કહ્યુઃ–

'પ્રભો ! જુઓ ! આપની પ્રતિકૃતિ રાખી છે, તેની પ્રેરણાથી જ હું આ કળા શીખ્યો છું !"

આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા, આચાર્ય અને તેઓના શિષ્યો આચાર્યદેવ વિચારે છે. આ કૌરવો–પાંડવો માટે મેં કેટલો પરિશ્રમ કર્યો ? તેમાં ય અર્જુન માટે તો સ–વિશેષ, અર્જુન ધનુર્ધર તો બન્યો પણ આના જેવો નહીં. અને આ ભીલ યુવાન માત્ર મૂર્તિની પ્રેરણાથી આવો અચૂક નિશાનબાજ બન્યો. ધન્ય છે તેને ! ક્ષણેક તો આચાર્યને એ યુવાન પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ જાગ્યો. પોતાને જાણ્યે–અજાણ્યે ગુરુ બનાવી પ્રેરણા ઝીલી તેથી જાણે પોતાનો શિષ્ય હોય તેવા ભાવ જાગ્યા. અહોભાવથી તેને શાબાશી આપવા દિલ ઉત્સુક થઈ રહ્યું. પણ બંધુઓ ! એ રાજ-નીતિનાં અટપટા ખેલમાં ફસાયેલ આચાર્ય હતા. તરત જ વિચારોમાં પરિવર્તન થયું. ઈતિહાસના પાને અર્જુન જેવો બીજો ધનુર્ધર ન લખાવો જોઇએ. મન કપટબાજી વિચારવા લાગ્યું એ ભીલ યુવાનને કહે છે—

'યુવાન ! તેં જેની મૂર્તિ પાસેથી વિદ્યા મેળવી, તેમના પ્રત્યે તારી કોઈ ફરજ થાય છે ? એ સમજે છે ?'

'હા ગુરુદેવ ! સમજું છું, આપનો મારા પર અનંત ઉપકાર છે. જે કહો તે કરવા તૈયાર છું.

'ગુરુદક્ષિણા નહીં આપે ?'

'જરૂર ગુરુદેવ ! પ્રશ્ન હોય જ નહીં ! આપ માગો તે આપવા તૈયાર છું. આપના ચરણમાં મારૂં સર્વસ્વ છે. મારે મારી જાતનું બલિ-

દાન આપના ચરણમાં દેવું પડે તો એ પણ ગુરુદક્ષિણા માટે ઓછું હશે. ફરમાવો ગુરુદેવ ! આપનો બોલ ઝીલવા મને ભાગ્યશાળી થવા દો !'

અને બંધુઓ ! દ્રોણાચાર્યના અંતરમાં પડેલ અર્જુન પ્રત્યેના મમત્વ ભાવે, કપટનો આશ્રય લીધો, અને માગી લીધું :

'મારે કશું ય નથી જોઈતું, માત્ર તારા જમણા હાથનો અંગુઠો દઈ દે !'

ભીલ યુવાને અત્યન્ત પ્રમુદિત ભાવથી, હસતાં-હસતાં પોતાના જ હાથે પોતાના જમણા હાથનો અંગુઠો કાપી ને ગુરુચરણે ધરી દીધો. મનમાં ક્ષણ માત્ર પણ ક્ષોભ નથી જન્મ્યો. બંધુઓ ! આ શિષ્ય એટલે "એકલવ્ય"

શું આપ્યું તેણે ? પોતાનું સર્વસ્વ ! ગમે તેવો બાણાવળી હોય, પણ તેની સર્વ કળાનો આધાર જમણા હાથનો અંગુઠો ! એ જાય પછી કંઈ ન રહે. એકલવ્યે તેની સારી વિદ્યા સમર્પી દીધી. બંધુઓ ! આનું નામ સમર્પણ ! આનું નામ શિષ્યત્વ ! ગુરુદેવ પક્ષપાતી થઈ ને આવું માગી રહ્યા છે છતાં એકલવ્ય વિચારે છે કે તેઓના પક્ષે ગમે તે હોય મારા પક્ષે મારે વિચાર્યા વગર ગુરુચરણોમાં જે માગે તે ધરી દેવું જોઈએ. એ છે મારો ધર્મ !

બહુ વિચારણીય છે આ પ્રસંગ ! ગુરુ પ્રત્યે માન, આદર, શ્રદ્ધા, ભકિત કયાં સુધી ? જયાં સુધી શિષ્યને વ્હાલ કરે, પંપાળે, બેટા-બેટા કરી બોલાવે, શિષ્યને અનુકૂળ થઈ ને રહે ત્યાં સુધી ? કે પોતાનું સર્વસ્વ સોંપી દીધા પછી પણ ગુરુદેવની આકરામાં આકરી હિત-શિક્ષા સહન કરવી પડે તો કરીને પણ શ્રદ્ધા-ભક્તિ ટકી રહે ? સામાન્ય રીતે એવું બનતું હોય છે કે ગુરુ-શિષ્યને અનુકૂળ હોય ત્યાં સુધી એ ગુરુ, અન્યથા કાંઈ નહીં ! જેમ તમારા સંસાર-વ્યવહારમાં થાય છે તેમ ! મા-બાપ સંતાનોને અનુકૂળ રહે તો એ મારા મા-બાપ. પણ જો એ સંતાનોના જીવનમાં કયાંય આડા આવ્યા તો કોણ માં-બાપ અને કોણ સંતાન. તરત, નથી રમતા કહી ઉભા રહી જાય !

બંધુઓ ! આધ્યાત્મિક સાધના ક્ષેત્રમાં એમ ન ચાલે. જ્યાં સુધી એકલવ્ય જેવું શિષ્યત્વ નથી જાગ્યું ત્યાં સુધી ગુરૂ-ચરણમાં રહેવાની કે સાધના કરવાની પાત્રતા જ નથી આવતી. માત્ર જીવ જં આત્માને પામી શકે છે.

તેથી જ અહીં શિષ્ય કહે છે પ્રભો ! આપના ચરણ-કમલમાં ગુરુ દક્ષિણારૂપ શું ધરૂં ? સંસારના કોઈ પદાર્થમાં એ યોગ્યતા જણાતી નથી. આખા યે વિશ્વમાં કોઈ મૂલ્યવાન્ પદાર્થ હોય તો તે માત્ર આત્મા છે. બાકી બધું જ હીન છે. ઈન્દ્રિય મન, બુદ્ધિ દ્વારા મેળવતાં સુખો મને સુખાભાસ લાગે છે જ્યારે જેમાંથી અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે તેવા આત્માનો મહિમા શું કહું. સંસારનાં સુખો ગમે તેવાં કે ગમે તેટલાં હોય તે સીમિત છે. ચક્રવર્તીની છ ખંડની રિદ્ધિ હોય કે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનવાસી દેવોનાં અજોડ પુન્યબળથી મળતું સુખ હોય પણ આત્માના અનંતસુખના અનંત માં ભાગે જ છે. એથી વિશેષ નહીં. આવા મહિમાવાન મુજ આત્મા સિવાય બીજું કશું જ આપના ચરણમાં ધરવા યોગ્ય દેખાતું નથી.

વળી આત્મા આપના ચરણે ધરૂં. પણ એ ય આપે જ આપ્યો છે. હું ક્યાં જાણતો હતો કે હું આત્મા છું ? અનાદિ અધ્યાસના કારણે દેહાત્મબુદ્ધિ હતી. આપ કૃપાળુએ મારા પર કૃપા કરી, મને આત્મા ઓળખાવ્યો. આત્માનો અનુભવ કરાવ્યો. માટે એ આત્મા પણ આપે જ આપ્યો. તેથી એ મારો નથી.

મેરા મુજમેં કછુ નાહીં, જો કુછુ હૈ સો તેરા.

આવી વાત છે. મારૂં મારામાં કંઈ જ નથી. જે કંઈ છે તે આપનું જ છે. આપનું આપને આપવાનો મારો અધિકાર ક્યાં છે ? પણ મારે આપના ઋણથી ઉઋણ તો થવું જ છે. કંઈક આપવું જ છે. મારી પાસે કશું ય નથી. બસ, આપના ચરણોની અધીનતા સ્વીકારવા સિવાય કશું જ થઈ શકે તેમ નથી. આપ તો નિષ્કામ છો, નિસ્પૃહ છો. મારી પાસે કશું ય ઈચ્છતા નથી પણ આપના ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર વાળવા મારૂં

અંતર વ્યાકૂળ બની ગયું છે, માટે ચરણમાં સર્વથા સમર્પિત ભાવ સિવાય, બીજું કશું થઈ શકે તેમ નથી. મારા મન, વચન, કાયાના ત્રિ–યોગે આપના ચરણ–શરણની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્યો જાઉં. આપે આત્મ–આરાધનાનો માર્ગ બતાવ્યો, એ માર્ગે વર્ત્યો જાઉં એ જ છે મારૂં સમર્પણ.

આમ વિનયી શિષ્ય ગુરૂદક્ષિણારૂપ, પોતાનું સર્વસ્વ ગુરૂદેવના ચરણે ધરી તેઓની અધીનતા સ્વીકારે છે, શરણ સ્વીકારે છે, તે શિષ્યને ખબર છે કે–'જેના શરણે જઈએ તેના જેવા થઈએ. તેથી અનંત મહિમાવાન આત્માને સંપૂર્ણ પામવા માટે એ ગુરૂચરણનું શરણ સ્વીકારે છે.

આટલું કર્યા પછી: પણ શિષ્યને સંતોષ થતો નથી. પોતાનો સમર્પણ ભાવ તેને ઓછો જ લાગે છે. તેથી હજુ ગુરુદેવના ચરણમાં વધુ સમર્પણતા જાગે છે. તે કયા શબ્દોમાં એ પ્રગટ કરે છે તે અવસરે—

દાસ, દાસ, હું દાસ છું..!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતો જીવ જ્યાં સુધી સાધકદશામાં છે ત્યાં સુધી ગુરુદેવના ચીંધ્યા રાહે ચાલતો હોય અને મંઝિલને પામી જાય તો ય ગુરુદેવની ભક્તિ કરે એમ શ્રીમદ્જી પહેલાં જ બતાવી ગયા.

સાધકના અંતર વિષે ગુરુદેવ એ જ તેનું સર્વસ્વ. ભારતીય પરંપરાનો સાધક ગુરુદેવને જ્યારે અંતરભાવોથી મૂલવવા બેસે ત્યારે એ કહે-

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु गुरुर्देवो महेश्वरः
गुरु साक्षात् परंब्रह्म तस्मै श्री गुरवे नमः

આ વિશ્વની અંદર જે કંઈ સર્વોચ્ચ શકિત છે તે મારા એક ગુરુમાં સમાયેલી છે. બ્રહ્મા કહો, વિષ્ણુ કહો, મહેશ કહો કે પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા કહો, એ બધું જ મારા ગુરુદેવમાં સમાયેલું છે, તેનાથી ઓછું કશું જ નહીં, મારા ગુરુદેવનું મૂલ્ય આનાથી કોઈ ઓછું આંકતું હોય તો એ વ્યકિત મારે ન જોઇએ. મારા ગુરુદેવનું મૂલ્ય તો હું જ જાણું. એમના સામે આખું યે જગત તુચ્છ છે. કોઇ મને ગુરુદેવના બદલામાં આખું વિશ્વ આપે તો એ પણ મારે માટે માટી સમાન છે. સ્વર્ગનાં સુખો પણ કંઈ વિસાતમાં નથી. એટલું જ નહીં, યોગ્ય અને પાત્ર શિષ્ય તો એમ કહે કે મારા ગુરુદેવના બદલામાં કોઇ મને મોક્ષનું સુખ આપે તો એ પણ મારે ન ખપે !

આ છે ગુરુભકિત ! આ છે સમર્પણ ! આ છે શ્રધ્ધા ! તેથી જ અહીં શિષ્ય કહે છે ગુરુદેવ ! આપે કરેલા અમાપ ઉપકારના બદલામાં મારે

આપના ચરણમાં ગુરુદક્ષિણા ધરવી છે. પણ શું ધરૂં ? મારા પાસે કશું જ નથી. ભૌતિક પદાર્થો તો આપને રીઝવી ન શકે. રહ્યો માત્ર મારો આત્મા. એ તો આપની જ દેન. એ પણ શું આપું ? બસ, માત્ર આપનાં ચરણોને આધીન વર્ત્યો જાઉં. એ કઇ રીતે વર્તવું છે ? તે કહી રહ્યા છે–

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ, દાસ, હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દિન...૧૨૬...

આપના ચરણોને આધીન થઈ વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તો મારા દેહાદિ આજથી જ આપને સમર્પી દઉં છું. તેમાં એક ક્ષણનો ય વિલંબ નહીં. આજથી જ, અત્યારથી જ, માત્ર દેહ જ નહીં, પણ મારી ઈંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરે બધું જ આ શરીરની જે ક્રિયાઓ પર મારો કાબૂ નથી તે છોડીને સર્વસ્વ આપના ચરણે. એટલું જ નહીં, આ ભૌતિક વિશ્વમાં મેં જે કાંઈ 'મારૂં' માન્યું છે. તે બધું જ આપના ચરણે.

બંધુઓ ! પ્રશ્ન થશે કે, વ્યકિત પોતે તો ઉપકારીના ચરણે સમર્પિત થઇ જાય, પણ તેના પુત્ર–પરિવાર કે માલ–મિલ્કત વગેરે કે જેના પર માત્ર પોતાનો જ અધિકાર નથી તે બધાંને કેમ સમર્પી શકે ? આ પ્રશ્ન ઉચિત છે પણ તેનો ઉત્તર પણ એવો જ છે. જે વ્યકિતને પોતાના પત્ની, પુત્ર –પરિવાર આદિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તે જ આમ કરી શકે છે.

નજીકના ભૂતકાળમાં બનેલી ભારતના ઈતિહાસની ઘટના મહરાષ્ટ્રનો શૂરવીર રાજા શિવાજી. તેના ગુરુ સમર્થ સ્વામી રામદાસ, શિવાજીના રાજ –દરબારના આંગણે ગુરુદેવ ઝોળી ફેલાવી, આહલેકની ધ્વનિ કરી ઊભા છે, અને શિવાજીએ ઝોળીમાં એક ચિઠ્ઠી નાખી. જેમાં તેનું સમસ્ત રાજ્ય ગુરુદેવના ચરણે ધરી દીધું. સમર્થ સ્વામી ત્યાગી છે. એ શિવાજીને કહે છે- "શિવા, રાજ્યને હું શું કરૂં ? સર્વત્યાગના પંથે છું, તારૂં રાજ્ય મને ન ખપે."

"ના, "ગુરુદેવ ! મેં તો આપને ભિક્ષાના રૂપમાં આપી દીધું, હવે મારે ન ખપે !"

"શિવા, મેં સ્વીકાર્યું ! પણ જ્યારે તારૂં રાજ્ય અને તું બધું જ મને સમર્પિત છે, ત્યારે હવે હું કહું તેમ તારે કરવાનું ને ?"

"ચોક્કસ, ગુરુદેવ ! ફરમાવો. આ શિવો બધું જ કરવા તૈયાર છે. મારૂં માથું વાઢીને આપના ચરણમાં ધરી દઉં ! આપની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવામાં મીન-મેખ ન હોય !"

"શિવા ! મારે તારૂં મસ્તક નથી જોઇતું. પણ આ દેશની, આર્ય સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવાની જવાબદારી તારા શિરે છે. લે, આ ભગવું વસ્ત્ર લઈ જા, અને તેની સાક્ષીએ રાજ્ય કરજે !"

બંધુઓ ! તમે જાણતા હશો કે શિવાજીના કિલ્લા પર ભગવી ધજા ફરકે છે. આજે પણ એ ભગવી ધજાને માન અપાય છે. તે સમર્થ સ્વામી રામદાસની દેન છે. આ યુગમાં થયેલ મા-ભોમનો સાચો સપૂત શિવાજી ! જેણે ઇતિહાસને દેખાડી દીધું કે શિષ્યનું શિષ્યત્વ કેવું હોય ? પોતે એક જ નહીં, આખું રાજ્ય સમર્પી દીધું.

આ પરંપરા આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિમાં પણ ચાલી આવે છે. ભ. મહાવીરના ૧૧ ગણધર અને તેમના ૪૪૦૦ શિષ્યો ! જ્યારે એક-એક ગણધર પ્રભુને સમર્પિત થયાં, પ્રભુનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું, ત્યારે તેમના શિષ્યો, કોઈના ૫૦૦, કોઇના. ૪૦૦, તો કોઈના ૩૦૦, એ સહુ પ્રભુના ચરણમાં સાથે જ સમર્પિત થઈ ગયા છે. ત્યાં વિચાર-વિમર્શ કરવા રોકાયા નથી, કે પૂછવા થોભ્યા નથી. ઈંદ્રભૂતિ આદિ સમર્પિત થયા કે તેની સાથે વગર પૂછયે શિષ્યો પણ મહાવીરના ચરણમાં ઝુકાવી જ દે છે. આનું નામ જ છે સર્વસ્વનું સમર્પણ. એ જ છે જીવનની સાચી મઝા.

એક વાર એક મેધાવી યુવાન, મહાત્મા કબીર પાસે ગયો. પ્રણામ કરી કહે છે 'મહાત્માજી ! એક માર્મિક પ્રશ્ન છે !' 'શું ?' 'હું આપને જાણું છું. આપનામાં મારો વિશ્વાસ છે. આપ માનવ-મનના ઊંડાણમાં ઉતરી, તેને માપી શકો છો. તેથી જ આપની પાસે આવ્યો છું. હું હવે યુવાન થયો છું. મારે મારા જીવનનો રાહ નક્કી કરવો છે. તો આપ બતાવો, મારે શું કરવું ? હું લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમી થાઉં કે સન્યસ્ત સ્વીકારી ત્યાગી થાઉં ? આ બેમાંથી કયો રાહ પસંદ કરૂં ?'

કબીર વિચારે છે. યુવાન બુદ્ધિમાન અને કુશળ દેખાય છે. પ્રશ્ન પણ યોગ્ય છે. તેનો ઉત્તર પણ યોગ્ય મળવો જોઈએ. કહે છે 'બેસ ભાઈ!'

કબીરજી હાથશાળ પર વસ્ત્ર વણી રહ્યા છે. કામ ચાલુ છે. મધ્યાન્હનો સમય છે. સૂર્ય પ્રચંડ તાપે તપી રહ્યો છે. એટલામાં કબીરે પોતાની પત્નીને દીવો લઇને આવવાનું કહ્યુ. પત્ની હાથમાં દીવો લઈ આવી એટલે આખા ઘરમાં પોતાનું પહેરણ શોધવા કહ્યું. પત્ની આખા ઘરમાં દીવો લઈ ફરી વળી. પહેરણ ન મળ્યું. એ જ કામ કબીરે પોતાના એક દિકરા અને દિકરી પાસે કરાવ્યું. પણ પહેરણ ન મળ્યું.

યુવાન વિચારે છે. ગજબ છે આ સંત! એક તો ધોળે દિવસે દીવો લઈ શોધવાનું કહે છે. તો તેનાં પત્ની અને બાળકો શોધે છે. બીજું અકિંચન સંત પાસે માત્ર એક જ પહેરણ છે. જે પોતાના શરીર પર છે. છતાં શોધાવે છે અને તેઓ શોધે પણ છે. પત્ની કે બાળકોના મોઢા પર કંટાળો કે અણગમો નથી. તો કબીર મૂર્ખ છે કે તેનાં પત્ની–બાળકો? સમજાતુ નથી. થોડીવારે સાંજ પડતાં કબીર પેલા યુવાનને લઇ ગામની બહાર એક નાની ટેકરી છે ત્યાં લઈ જાય છે.

નીચેથી જ અવાજ કરે છે સાંઇ! નીચે આવો! બે અવાજ લગાવ્યા ત્યાં ઝૂંપડીનું બારણું ખુલ્યું. જર્જરિત દેહવાળા ૯૦ વર્ષના એક ફકીર બહાર આવ્યા. દેહ ધ્રુજે છે. કબીર બોલાવે છે માટે હાથમાં લાકડી લઇ ટેકે–ટેકે નીચે આવે છે. ટેકરીનો ઉબડ–ખાબડ પથરાળ રસ્તો, કાંટા ને કાંકરા. છતાં ધીરે ધીરે આવી રહ્યા છે. નીચે આવ્યા. કબીરને પ્રણામ કરી પૂછ્યું: 'મહાત્માજી! મને યાદ કર્યો?'

'કંઇ નહીં, કંઈ નહીં, સાંઇ! પધારો! કશું કામ નથી!' અને એ જ પગલે સાંઇ પાછા ફર્યા. હજુ તો ઉપર જઈ ઝૂંપડીમાં પગ મૂકે છે, વિસામો પણ નથી લીધો ત્યાં બીજી વાર બોલાવ્યા. ફરી એ જ પ્રમાણે નીચે આવ્યા. એમ ત્રણ વાર બોલાવ્યા, અને ત્રણ વાર કશા જ કામ વિના તેમને પાછા વાળ્યા. સાંઈ ચાલ્યા ગયા. યુવાન તાજ્જુબ થઈ જોઇ રહ્યો છે. કબીરના વર્તનમાં તેને કાંઇ સમજ પડતી નથી. ઘરે પણ આવું વર્તન, અહીં પણ આવું વર્તન! શું છે? કંઈ સમજાતું નથી!

કબીર યુવાનના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા છે. સમજે છે કે યુવાનના મનમાં ગડમથલ ચાલી છે. મુંઝાઈ રહ્યો છે. પાછા ફર્યા. રાત ઢળવા માંડી છે. કબીરે યુવાનને પૂછ્યું :

'કેમ ભાઇ ! તારો જવાબ મળી ગયો તને ?'

યુવાન વિચારે છે, જવાબ ? જવાબ ક્યાં આપ્યો છે ? આ તો નાટક કર્યાં. એ કહે છે.

'મહાત્માજી ! આપે હજુ મને જવાબ ક્યાં આપ્યો છે ?'

'અરે બેટા ! આમાં જ હતો તારો જવાબ !'

'મને ન સમજાયો મહાત્માજી ! કૃપા કરી આપ સમજાવશો ?'

'જો બેટા ! તારો પ્રશ્ન હતો કે તારે સંસારી બનવું કે સાધુ? તને તારી જાત પર વિશ્વાસ હોય કે તું ગૃહસ્થાશ્રમનું સારી રીતે પાલન કરી શકીશ. તું એવો આદર્શ ગૃહસ્થ બની શકે. તારા એક–એક કાર્યમાં, એક–એક વિચારોમાં, તારી પત્ની અને બાળકોમાં વિશ્વાસ પેદા કરી શકે તો જ ગૃહસ્થાશ્રમી બનજે. મેં ધોળે દિવસે દીવો મંગાવી પહેરણ શોધાવ્યું છતાં મારાં પત્ની કે બાળકો પૂછતાં નથી કે દિવસે દીવાની શી જરૂર છે? પહેરણ તો તમે પહેર્યું તે એક જ છે. પછી શા માટે શોધાવો છો ? નહીં ! તેઓએ વિચાર્યું કે હું જે કંઇ કહેતો હોઇશ તે યોગ્ય જ હશે. કારણ વિના આવું કાર્ય ન કરાવું, એવો અખંડ વિશ્વાસ તેઓનો મારામાં છે. તેથી જે કહ્યું તે કંટાળો લાવ્યા વગર આનંદથી કર્યું. ભાઇ ! તું પણ તારા સંસારમાં પત્ની–બાળકોમાં આવો વિશ્વાસ પેદા કરાવી શકવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો હોય તો જરૂર ગૃહસ્થી બન. સુખી થઇશ !'

'તેં પૂછ્યું 'હું સાધુ બનું ?' હમણાં જ આપણે પેલા સાંઇને જોયા. ત્રણ વખત મેં તેમને નીચે બોલાવ્યા, કશું જ કામ કહ્યું નહીં, વાત કરી નહીં અને એમ જ પાછા વાળ્યા. છતાં તેમના મુખ પરની એક રેખા ફરી નહીં. તેમની પ્રસન્નતા લોપાણી નહીં. આવા વૃદ્ધ દેહે એક ડગલું માંડવામાં પણ મુશ્કેલી થતી હોય ત્યાં આવી આકરી ટેકરી ચડવી–ઉતરવી પડે અને તે પણ કોઇ કામ વગર ! કેટલું આકરૂં લાગ્યું હશે તેમને ! છતાં એ સંત

છે. સમતા સાધી લીધી છે. ગમે તેવું કષ્ટ આવે, વિષમતા ન આણવી એટલો સંયમ પોતાની જાત પર કેળવી લીધો છે. આનું નામ સંત.'

ભાઈ ! બન્ને ચિત્રો મેં તારી સામે મૂકી દીધા. હવે તારે ગૃહસ્થી બનવું કે ત્યાગી, તારી મરજીની વાત છે. પણ જો આવા ગૃહસ્થી કે આવા ત્યાગી બનાય તો જીવન ! બાકી તો જીવન જીવવાનાં ફાંફાં !

બંધુઓ ! ઉપકારી ગુરુદેવનું સ્મરણ કરતાં અને ઉપકારનો બદલો ચૂકવવા શિષ્ય દેહાદિ સર્વસ્વ ગુરુ ચરણે ધરવા તૈયાર થયો છે. તેને વિશ્વાસ છે કે મારૂં જે કંઈ છે તે બધું જ ગુરુદેવના ચરણે સોંપી દઇશ. તો કોઇ પણ કાંઈ બોલશે નહીં, પછી પરિવાર હોય કે બીજા. ભારતની આ પ્રાચીન પરંપરા છે. ભારતીય સપૂતોનું આવું સમર્પણ રહ્યું છે.

એટલું જ નહીં, ગુરુદેવના ચરણમાં પોતાનું દાસત્વ રજુ કરે છે. પ્રભો ! હું આપનો દાસ છું, એમ નહીં પણ દાસાનુદાસ છું. શિષ્યનો અહંકાર સદંતર ઓગળી ગયો છે. ગુરુદેવનો દાસ થઇ રહે તે તો ઠીક પણ ગુરુદેવના અન્ય દાસ હોય તેનો પણ દાસ થઈને રહેવા એ તત્પર થયો છે. મન, વચન, કાયાના ત્રણે યોગોથી હું આપને સંપૂર્ણ સમર્પિત છું. મારૂં મન મારૂં નહીં પણ આપનું. આપની ઇચ્છા હોય એટલું જ વિચારે. એથી વધુ નહીં. મારી વાણીનો વ્યાપાર પણ આપની ઇચ્છા હોય તેમ અને એટલો જ થાય. અને આ દેહથી થતી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપની આજ્ઞાને આધીન હોય. મારૂં મારામાં કંઇ ન રહે. હું તો આપનો 'દીન' સેવક છું.

બંધુઓ ! અહીં દીનતા એટલે લાચારીનો ભાવ નથી. શું કરૂં ? મજબૂર છું અને મારૂં કંઈ ચાલતું નથી એટલે નમ્ર બની ગયો છું, એમ નહીં. વિચારો ! તમને શું થાય ? હેં ! બહાર તો વાઘ જેવા હો તમારી એક ત્રાડથી સેંકડો માણસો ધ્રુજતા હોય ! પણ તમને ય ધ્રુજાવનાર કોઇ ખરૂં ? કાં તો હોમ મિનિસ્ટર ! કાં તો ઈન્કમટેક્ષ ઓફિસર ! ક્યાં દીન બનો છો ? ક્યાં લાચારી અનુભવો છો ? જ્યાં મજબૂરી છે ત્યાં, બીજે નહીં ! ગુરુદેવ પાસે તમારી કોઇ મજબૂરી નથી એટલે ત્યાં તો

અક્કડ થઇને જ આવો, તમારામાં પડેલા અહંનું પોષણ ગુરુદેવ પાસે થાય તો ગમે, નહીં તો એવા સંત પાસે પણ ન જાવ! વિચારો! બંધુઓ! ક્યાં છો!

અહીં શિષ્યને એમ નથી. એની દીનતા અહંના સંપૂર્ણ વિસર્જનથી ઉદ્ભવેલી છે. ગુરુદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા–ભક્તિના ભાવોથી જન્મેલી છે. ગુરુદેવના ચરણ–શરણમાં રહી, અનાદિની ભૂલને સુધારવી છે. અનંત પરિભ્રમણને ટાળવું છે. આત્માના અનંત સુખને પામવું છે. આ બધું જ નમ્રાતિનમ્ર બન્યા સિવાય ન થાય. અને તે પણ બહારથી દેખાડવાની નમ્રતા નહીં પણ ખરેખર અંતરંગના ઊંડાણમાંથી જન્મેલી સહજ લઘુતા! માન ગળી ગયું છે. માન જાય તો જ મોક્ષ મળે, અન્યથા નહીં. શિષ્યને એવી અડોલ શ્રદ્ધા છે. તેથી માન મૂકી ગુરુદેવના ચરણે દાસાનુદાસ તરીકે સ્વીકારવાની વિનંતિ કરે છે. પોતાના અંતરના ભક્તિભર્યા ભાવો ચરણમાં ધરે છે.

શિષ્ય ફરી–ફરીને ગુરુદેવના ઉપકારને સ્મરે છે. વળી કેવો ઉપકાર કર્યો છે તે કહેવા માંગે છે જે અવસરે...

...ભિન્ન બતાવ્યો આપ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતા સાધક જીવનું ચિત્ત નિશદિન સાધનાના ભાવોમાં જ રમતું હોય. સાધનાના પ્રત્યેક અંગોનો સ્પર્શ એને થયા જ કરતો હોય. તેમાં ગુરુદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા-ભક્તિના ભાવો પણ રમતા હોય.

અહીં શિષ્યે સદ્‌ગુરુદેવની સમીપે પોતાની શ્રદ્ધા, ભકિત, આદર બતાવ્યાં, એટલું જ નહીં સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દીધું છતાં હજુ તેના ચિત્તમાંથી ગુરુદેવના મહાન ઉપકારનું સ્મરણ ખસતું નથી. એ એમ નથી માનતો કે હવે તો ખૂબ પામી ગયો. આત્મવિકાસ ઘણો સાધી લીધો. મારે હવે કોઇની ય જરૂર નથી પછી વારંવાર ગુરુદેવને શા માટે સ્મરૂં ? પણ વારંવાર તેના અંતરમાં ગુરુદેવે કરેલ અપાર કૃપાનો અનુભવ થાય છે. તેનું અંતર ગદ્‌ગદિત થઇ જાય છે. ગુરુદેવે કરેલ ઉપકાર અદ્‌ભૂત છે, અલૌકિક છે. આમ નિરંતર વહેતી વિચારધારા હજુ પણ કહેવા માગે છે કે ગુરુદેવે શું ઉપકાર કર્યો—

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાન થકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ....૧૨૭....

હે ! અનંત કરૂણાનિધાન ગુરુદેવ ! 'આત્મા છે' આદિ છ પદોને યુક્તિ-યુક્ત સમજાવીને, સર્વ પરભાવોથી, સર્વ પરદ્રવ્યોથી આત્મા પોતે ભિન્ન છે તે આપે સ્પષ્ટ બતાવ્યું. ભગવાન મહાવીરના બતાવેલ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતને લક્ષ્યમાં રાખી, આત્માનાં નિત્ય-અનિત્ય, કર્તા-અકર્તા, ભોકતા-અભોકતા ભાવને યથાર્થરૂપે બતાવ્યો. વળી અસાધારણ ગુણથી વિશિષ્ટ ચૈતન્ય

લક્ષણ આત્મા, સર્વ જડ પદાર્થોથી ભિન્ન બતાવ્યો એટલું જ નહીં પણ મારામાં રહેલ 'હું' તે જ આત્મા એવી પ્રતીતિ કરાવી. આજ સુધી દેહ તે જ આત્મા એવી ભ્રમપૂર્ણ માન્યતાના કારણે અજ્ઞાન અંધકારમાં અટવાતો હતો. આપે મારૂં અજ્ઞાન દૂર કર્યું અને મને જ્ઞાનીની કક્ષામાં લાવીને મૂકયો, આપના આ અથાગ ઉપકારને કેવી રીતે વર્ણવું ? આપના ચરણોની સેવા સિવાય અન્ય ઉપાય શું ?

પરમ ઉપકારી ગુરુદેવે અજ્ઞાનમાં આથડતા શિષ્યને, જ્ઞાન આપી માર્ગ પ્રશસ્ત કર્યો તેથી શિષ્ય કહે છે—

अज्ञानतिमिरांधानां ज्ञानांजनशलाकया ।
नेत्रमुन्मिलितं येन तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

અજ્ઞાનના અંધકારથી અંધત્વ વ્યાપેલું હતું. જગત અને જગતનાં તત્વો વિષેની ભ્રમણા અનાદિથી ચિત્તમાં પડી હતી આત્મા તે હું અને હું તે આત્મા તે કદી સ્વપ્ને પણ જણાયું ન હતું. ઉપકારી ગુરુદેવે અંધ નેત્રોમાં જ્ઞાનનાં અંજન ભર્યાં ! સહેવાં બહુ જ આકરાં હતાં. અજ્ઞાનમાં મોજ માણતા જીવને જ્ઞાન તો દુઃખરૂપ ભાસે. દુખતી આંખોમાં ભરાતા ભરણ જેવું પીડાદાયક લાગે. પણ કરૂણાળુ ગુરુદેવે, મમતાળુ માતાના વાત્સલ્ય ભાવે, વિવેક નેત્રમાં જ્ઞાનનાં ભરણ ભર્યાં. અજ્ઞાનના કારણે પુદ્ગલની માયા હતી તે છૂટવા માંડી. પુદ્ગલમાં જણાતું સુખ સુખાભાસ લાગવા માંડયું. અને આંખ આડેનાં પડળ ખસવા માંડયાં. બંધ ચક્ષુઓ ઉઘડયાં. જ્ઞાન પ્રકાશ ભળાયો. અને તેમાં અનંત દિપ્તીવાન નિજ આત્માનાં દર્શન થયાં. આવો મહાન ઉપકાર કરનાર ગુરૂદેવનાં ચરણોમાં નમસ્કાર. નમસ્કાર. નમસ્કાર.

શિષ્યને દેહ–આત્મા, કર્મ–આત્મા, રાગાદિ આત્મા, વિભાવ-સ્વભાવ, આદિનું સ્પષ્ટ ભેદ–વિજ્ઞાન થયું સર્વથી ભિન્ન અને અસંગ આત્મા અનુભવાયો છે. તેથી એ કહે છે કે જેમ ગમાર માણસ પણ જાણે કે રાજાની કમરમાં લટકતી મ્યાન એ માત્ર મ્યાન નથી પણ મ્યાનની અંદર અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રરૂપ તલવાર છે. જે મ્યાનથી જુદી છે. વળી મ્યાન સોનાની હોય અને રત્નોથી મઢેલી હોય તો પણ તેની કશી જ કિંમત

નહીં. તે તો માત્ર શોભાની. તેમ ગમે તેવો સુંદર સ્વરૂપવાન દેહ હોય પણ તેની કિંમત કંઈ જ નહીં. સમય થતાં તેમાં રહેલ અચિંત્ય શક્તિવાન, ચૈતન્ય દ્રવ્ય આત્મા દેહને મૂકીને ચાલતો થશે. પછી એ દેહની રાખ જ થાય. માટીમાં તેનું મળવું જ પડે. અહા ! આ આત્માનું કેવું અપૂર્વ સામર્થ્ય છે કે જ્યાં સુધી એ દેહમાં હોય ત્યાં સુધી જ દેહની સુંદરતા, સૌષ્ઠવ ! સ્વસ્થતા, આદિ રહે અને આત્મા તેમાંથી નીકળીને ચાલતો થાય કે દેહ બીજી જ ક્ષણથી સડવાનો શરૂ થઈ જાય. માટે જ દેહની કિંમત નથી, આત્માની છે. મ્યાનની કિમંત નથી, તલવારની છે–

મોલ કરો તલવારકા, પડા રહન દો મ્યાન.

મ્યાન ભલે પડી. અંદરની તલવારમાં કેવી તિક્ષ્ણુતા છે, તે જોઈ લો. તે કેટલી ઉપયોગી છે તે જાણી લો. દેહ ગમે તે ગતિનો કે જાતિનો હોય, નાનો હોય કે મોટો હોય, સુંદર હોય કે અસુંદર હોય તેની કશી યે કિંમત નહીં. તેમાં રહેલ અનંત જ્ઞાનવાન્, સુખ સ્વભાવી આત્માને જાણી લો.

આમ ગુરુદેવે અનંત સામર્થ્યવાન્ આત્માને ઓળખાવ્યો. સાથે સાથે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતથી તેનું સ્વરૂપ બતાવી, તેની મુક્તિના ઉપાયો બતાવ્યા. સંવર અને નિર્જરારૂપ મોક્ષમાર્ગનું બતાવવું તે પણ ગુરુદેવનો અનહદ ઉપકાર છે. જીવને ધર્મની શરૂઆત સંવરથી થાય છે. તેમાં પ્રથમ સંવર તે સમ્યગ્દર્શન–બોધિબીજ. સમ્યગ્દર્શન આવે તો જ અનાદિના આશ્રવ રૂપ મિથ્યાત્વ જાય. જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ પડ્યું છે ત્યાં સુધી ધર્મયાત્રા શરૂ થતી નથી. સદાચાર કે નીતિના ગુણો જીવનમાં આવી શકે. માર્ગાનુસારીપણું જીવ પામી શકે પણ જે ધર્મ–યાત્રા આત્મવિકાસનાં સોપાનો પર ક્રમશઃ ચડાવે છે તે યાત્રાનો પ્રારંભ થતો નથી.

અહીં ગુરુદેવે છ યે પદની વિશદ વ્યાખ્યા કરવાની સાથે શિષ્યને આંગળી પકડી ધર્મ પથ પર મૂકી દીધો કે જેથી તેનો વિકાસ હવે વધતો ચાલશે. મિથ્યાત્વ આશ્રવ જેનો રોકાય અને સમકિત સંવર જેને થાય તેના આત્મપરિણામોમાં એવી જબરદસ્ત તાકાત પેદા થાય કે એ ભવે જ મુક્તિ લઈ લે. અને કદાચ પરિણામોની હાનિ–વૃદ્ધિ થયા કરતી

હોય તો પણ એ જીવનો મોક્ષ તો નિશ્ચિત જ. અહીં ગુરુદેવે શિષ્યને મોક્ષ પામવાના વીઝા હાથમાં પકડાવી દીધા. જા બેટા ! ફતેહ કર ! હવે તને મોક્ષે જતાં કોઈ ન રોકે. આજની નહીં તો કાલની ફ્લાઈટમાં પણ ગંતવ્યસ્થાને પહોંચવાનો જ.

બંધુઓ ! વ્યાવહારિક જગતમાં આવી જાતનો ઉપકાર કરનારને પણ તમે ભૂલતા નથી, તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જેમણે ભવની ભાવડ ભાંગી નાખી તેવા ઉપકારી ગુરુદેવનો ઉપકાર કેમ ભૂલાય ? તેથી જ શિષ્યે વારંવાર ગુરૂદેવના ઉપકારનું સ્મરણ કર્યું છે.

છેલ્લી ચાર ગાથા ભક્તિભાવની પરાકાષ્ટારૂપ છે. આખા યે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનયોગ અને ચારિત્રયોગની વાતો ઘણી આવી અને ભૂમિકામાં તથા આત્માર્થીનાં લક્ષણોમાં થોડી ગુરુદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને સમર્પણુતા પણ બતાવી. પરંતુ આ ચાર ગાથાઓ શિષ્યની ચરમ કોટિની ભક્તિનાં દર્શન કરાવે છે. મુખેથી પ્રભુનાં કે ગુરુદેવનાં ગુણગ્રામ કરી લેવાથી કે સ્તુતિ ગાઈ લેવાથી ભકિત થઈ જતી નથી. એ તો ક્ષણિક ભાવો છે. વળી કયાંક શ્રોતેન્દ્રિયના વિષયરૂપ પણ બની જાય છે. યથાર્થ ભક્તિ તે તેનું જ નામ કે ગુરુદેવ અથવા અરિહંતના ચરણ–શરણમાં સર્વસ્વનું સમર્પણ. સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવાની અજબ–અદમ્ય લગની. જયાં પોતાનું પોતાપણુ કશું જ રહેતું નથી. માનનું સર્વથા વિસર્જન થાય. અહં ઓગળી જાય. તેનું નામ ભકિત.

થોડી ગીત ભકિત કરી લીધા પછી મનમાં એવા ભાવ ઉઠતા હોય કે ભકિત તો હું જ કરી જાણું. બીજા શું જાણે ભકિતની રીત ? ત્યાં જ અહં. અને આ અહં વાસ્તવિક ભકિતના ભાવ જાગવા ન દે. તેથી જ અહીં શિષ્યે પોતાની દીનતા બતાવી છે. દીનતા સહિત સદ્ગુરુનું દાસત્વ સ્વીકાર્યું છે. !

અહીં સુધી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં ગુરુ–શિષ્યના સંવાદ પછી શિષ્યના ઉલ્લસિત ભાવોના અંતર ઉદ્ગારો કહ્યા. હવે પછીની ગાથાઓમાં ઉપસંહાર તથા કંઈક હિત શિક્ષા શ્રીમદ્જી આપણને આપે છે, જે લક્ષ્યમાં લેવા જરૂરી છે. તે શું તે અવસરે....

આત્મ ચિંતન....

"હું....આત્મા....છું" "હું....આત્મા...છું"

ઉર્ધ્વગમન...એ મારો સ્વભાવ...

હું....આત્મા,...હું ચૈતન્ય,....હંમેશા ઉપર જવું....એ મારું સ્વરૂપ છે... આ આત્મા સ્વભાવમાં રહે... તો એ ઉપર જાય છે....જીવનું ઉત્થાન.... સ્વભાવદશામાં થાય છે.... રાગ અને દ્વેષ.... એ જીવને પાડનારા છે....નીચે લઈ જનારા છે.... જીવમાં રાગ-દ્વેષની જેટલી તીવ્રતા.... એટલો તે નીચે જાય છે.... રાગ-દ્વેષની મંદતા થતાં... જીવનું ઉત્થાન થાય છે....આ જીવનું ઉત્થાન કરવું ...એ જ સાધના ...એ જ આરાધના....

ક્રમે ક્રમે રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરી... મારે... મારું ઉત્થાન કરવું છે .. નર્ક-નિગોદમાં.... પડેલો જીવ... કર્મને કારણે નીચે ઉતર્યો છે.... જેમ જેમ કર્મની નિર્જરા થાય....તેમ તેમ જીવ ઉપર ચડે છે.... જીવનો સ્વભાવ છે કે... જ્યારે દેહને છોડે... ત્યારે સીધો ઉર્ધ્વગમન કરે છે... અનંત સિદ્ધ પરમાત્મા... સાધના વડે સિદ્ધિને પામ્યા,... ત્યારે અંતિમ દેહમાંથી નીકળેલો આત્મા.... ઉર્ધ્વગમન વડે લોકાગ્રે પહોંચ્યો....

મારે...મારા આ સ્વભાવને સર્વથા પામવો છે...મારું ઉત્થાન કરવું છે... રાગ-દ્વેષને મંદ કરવા છે... સ્વરૂપદશાની પ્રાપ્તિ કરવી છે... એ માટે મારામાં સ્થિર થાઉં... ચૈતન્યને ઓળખું...ચૈતન્યને જાણું, .. ચૈતન્યને અનુભવું... તો આ આત્મા ઉત્થાન સાધી શકે છે... ભૂતકાળમાં હલકી ગતિઓમાં રખડયો,... હલકી યોનિઓમાં ભટકયો,... રાગ-દ્વેષના કારણે નીચે ઉતર્યો... હવે નીચે જવું નથી...ઉપર ચઢવું છે... સર્વ... વિશુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવી છે......

ઉર્ધ્વગમન... મારું સુખ .. ઉત્થાન... એ જ મારો પુરુષાર્થ... એ માટે સ્વમાં સ્થિર થઈ જાઉં... સ્વમાં સમાહિત થઈ જાઉં... મારા ચૈતન્યને અનુભવું... તો સહજરૂપે મારા ઉર્ધ્વ સ્વભાવને પામું...તે માટે વધુ સ્થિર થઈ... વધુ એકાગ્ર થઇ... આત્માનું ચિંતન કરીએ...

"હું... આત્મા... છું" "હું... આત્મા... છું"

ૐ...... ....

"શાંતિ".... "શાંતિ".... "શાંતિ"

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સર્વથી ભિન્ન એવા આત્માની શુદ્ધ પ્રતીતિ કરાવે છે. જેને આત્મા પ્રતીત થયો તેને પરમાત્મભાવ પ્રગટે જ પ્રગટે. આરાધનાની અંતિમ સિદ્ધિ એટલે જ પરમાત્મપદ.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્જીએ આત્માથી પરમાત્મા થવાનો રાહ પ્રશસ્ત કર્યા પછી હવે આ શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરે છે—

દર્શન ષટે શમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ....૧૨૮...

'આત્મા છે' આદિ છ સ્થાનકોનું વર્ણન ખૂબ જ વિસ્તારથી આ શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યું. અન્ય અન્ય દર્શનોની આત્માદિ વિષયક માન્યતાને લક્ષ્યમાં રાખી, શિષ્યના મુખે શંકાઓ કરાવી. અને તે શંકાઓનાં સમન્વયાત્મક દૃષ્ટિકોણથી ગુરુદેવે સમાધાન આપ્યાં. જેમાં અન્ય દર્શનની માન્યતાઓની અપેક્ષાઓ, જૈનદર્શનને કયા નયથી સ્વીકાર્ય બને છે, તે તર્કસંગત સમજાવ્યું.

છ એ પદની માન્યતા અન્ય અન્ય દર્શનોમાં એક નહીં તો બીજી રીતે સ્વીકારાઈ છે. થોડા શબ્દ પ્રયોગના ફેરફાર જરૂર છે, છતાં મૂળભૂત તત્ત્વો બધે જ સ્વીકારાયા છે. હા, કેટલાક દર્શનોની કેટલીક માન્યતાઓ એકાંતિક છે. જ્યારે જૈન દર્શન અનેકાંતવાદી દૃષ્ટિકોણથી જગતનાં બધાં જ તત્ત્વો અને આત્માને જુએ છે, તપાસે છે, વિચારે છે. આમ જૈન દર્શન અનેકાન્તવાદી હોઈ પોતાની વિશાળતાનો પરિચય આપે છે. જેમ સાગરમાં સર્વ સરિતાઓ મળી જાય છે છતાં સાગર છલકાતો નથી, તેની

ગંભીરતા એવી ને એવી જ રહે છે તેમ જૈનદર્શન પણ એકાંતવાદી દર્શનોને પોતામાં સમાવી લે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ તટસ્થ ભાવે આ છ એ પદોનું અધ્યયન કરે તો તેમાં તેને. છ એ દર્શનનાં તત્ત્વો મળ્યા વગર રહે નહીં. એવાં અલૌકિક અને અદ્‌ભૂત છે આ છ પદો.

હવે શ્રીમદ્‌જી જીવની પ્રથમ ભૂલ કયાં થાય છે તે સમજાવતાં કહે છે—

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહીં, સદ્‌ગુરૂ વૈદ્ય સુજાણ;
ગુરૂ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન....૧૨૯....

પોતે પોતાને જ ન ઓળખે એના જેવી બીજી ભૂલ કઈ હોય? અનાદિ સંસારમાં જીવે પોતાને જ જાણ્યો નથી. 'હું આત્મા છું' એ જાણે તે ભૂલી જ ગયો છે અથવા દેહને હું માની લીધો છે. આ છે જીવની મિથ્યાત્વ દશા. આને જ શ્રીમદ્‌જી મહારોગ તરીકે ઓળખાવે છે.

શરીરમાં મહારોગ કયારે થાય? શરીરની સ્વાભાવિક પ્રતિકારશક્તિ (Resitance power) ઓછી થાય ત્યારે. આ શરીરમાં બહારની બધી જ વિકૃતિઓ સામે ઝઝુમવાની તાકાત છે. જ્યારે કોઈ રોગાણુ શરીરમાં વિકૃતિ ઊભી કરવાનો પ્રયાસ કરે કે શરીરની પ્રતિકારશક્તિ તેની સામે લડી તેને હરાવી દે છે. પછી રોગાણુ શરીરને કંઈ કરી શકતા નથી. પણ કોઈ કારણે પ્રતિકારશક્તિ મંદ પડી ગઈ તો શરીરને રોગથી ઘેરાઈ જતાં વાર લાગતી નથી. તેમ જીવમાં મિથ્યાત્વાદિ રોગાણુ સામે લડવાની પ્રચંડ તાકાત છે. અંદરમાં જ આ અસીમ શક્તિ પડી છે. પણ મોહના પ્રાબલ્યે એ શકિતને મંદ કરી નાખી છે. તેથી આત્મા વિકારો સાથે લડી શકતો નથી અને રોગ વધતો જાય છે.

રોગી રહેવું કોઈને ય ગમતું નથી. નિરોગી સ્વસ્થ અવસ્થા જ સહુને પ્રિય છે. તો સર્વ પ્રથમ રોગ શું છે તે જાણવું પડશે. અર્થાત્ નિદાન કરાવવું પડશે. એ નિદાન માટે અનુભવી વૈદ્ય જોઈશે. તેના હાથમાં શરીર સોંપવું પડશે.

બંધુઓ! શરીરની બિમારી માટે સારામાં સારો અનુભવી જુનો વૈદ્ય જોઈએ. તેમની પાસે જઈ એક–એક ફરિયાદ, એક-એક હકીકત કશું જ છૂપાવ્યા વગર કહીએ તો જ સાચું નિદાન થાય.

આત્માને પોતાની જ ભ્રાંતિરૂપ રોગ છે. મિથ્યાત્વમાં ફસાયો છે. એટલે સર્વ પ્રથમ તો સદ્દગુરુના ચરણમાં જવું પડશે. જેમણે સ્વયં આત્મા અનુભવ્યો છે, એટલું જ નહીં પણ સદ્દગુરુ પ્રથમ આપણા જેવા જ રોગી હતા. તેઓએ મિથ્યાત્વની પીડા વેઠી છે અને પછી તેમાંથી મુક્ત થઈ સમ્યક્ત્વને પામ્યા છે. જેણે પોતાની જાત પર અનુભવ કર્યો છે. માત્ર બહારની લેબોરેટરીમાં પ્રયોગ કરી જાણ્યું, કે ગ્રન્થોમાં વાંચીને જાણ્યું એમ નથી. શરીરના રોગને દૂર કરનાર વૈદ્ય તો બહારના પ્રયોગો, વાંચન કે અન્યના અનુભવોથી જાણતો હોય. તેણે બધા જ રોગોનો અનુભવ પોતાના શરીરમાં ન કર્યો હોય. તેથી એ ગમે તેટલો અનુભવી હોય છતાં સ્વયં અનુભવ્યું ન હોય.

જ્યારે અધ્યાત્મમાર્ગે એ બહુ જ મોટો લાભ છે કે જે સદ્દગુરુનાં ચરણે, મિથ્યાત્વના વિકાર કાઢવા માટે જવું છે એ પોતે દર્દી હતા. દવા લીધી અને દર્દ દૂર કર્યું. તેથી એમના પાસેથી મળતી સલાહ સૂચનામાં ક્યાંય ખામી ન હોય. સ્વયંના અનુભવથી દર્દ શું અને દવા શું એ તેઓ કહે. વળી નિરોગી અવસ્થાનો આનંદ પણ તેમણે જ માણ્યો છે. મિથ્યાત્વનો વિકાર જતાં સમ્યક્ત્વરૂપ સ્વસ્થતા–નિજ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં તે આત્માનંદ કેવો છે તે તેઓને યથાર્થ જાણ છે. માટે જ તેઓને ગાથામાં 'સુજાણ' કહ્યા છે.

આવા જ્ઞાની ગુરુદેવને કશું ય છુપાવ્યા વિના પોતાની જાત સોંપી દઇએ. અંતરમાં ઉઠતા એક–એક ભાવને તેમના સમક્ષ જાહેર કરી દઇએ. આપણી અજ્ઞાનદશાને પ્રગટ કરી દઇએ તો તેઓ તરત આપણા રોગને પકડી પાડી કહે: તમને બીજું કશું નથી પણ મિથ્યાત્વ નામનો મોટો રોગ છે. આત્મા પોતાને જ ભૂલી ગયો છે. મિથ્યાત્વરૂપ મહાઅશુદ્ધિ આત્મામાં પેદા થઈ છે. અને એના કારણે જ સંસારનાં સમસ્ત દુ:ખો ઊભાં થયાં છે. એ દુ:ખોને દૂર કરવા ગમે તેટલા પ્રયાસ કરો, ઉપરથી ગમે તેટલી માલીસ કરો પણ અંદરની મિથ્યાત્વ બિમારી જાય નહીં. પોતે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, અવિકારી આત્મા છે. એ જ્યાં સુધી અનુભવે નહીં

ત્યાં સુધી બીજાં દુઃખો દૂર થાય નહીં. માટે જીવે પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવાનો છે તે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો જેથી મિથ્યાત્વ આપોઆપ ચાલી જાય.

રોગનું નિદાન થયા પછી બે વસ્તુ-એક તો દવા અને બીજી પરહેજ, બન્ને સરખાં જ મહત્ત્વપૂર્ણ. બેમાંથી એક હોય તો બિમારી દૂર ન થાય. બન્નેને બરાબર સેવવા જોઇએ. ઊંચામાં ઊંચી દવા લો અને સાથે જે પરહેજ કરવાની છે તે ન કરો તો દવા કયારેક ઝેરનું કામ કરે. રોગ વધી જાય ને મૃત્યુની નોબત આવે. તેથી પરહેજ તો જોઇએ જ. બીજી બાજુ માત્ર પરહેજ કર્યા કરો અને દવા ન લો તો પણ ન ચાલે. કદાચ રોગ વધતો અટકી જાય પણ સમૂળો નાશ ન થાય.

[અહીં શ્રીમદ્જી પ્રથમ પરહેજ બતાવે છે. પછી દવા. 'ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહીં' મિથ્યાત્વને દૂર કરવા માટે કોઈ જીવ સ્વચ્છંદે વર્ત્યો જાય]

તેથી જ એક અનુભવી કવિએ કહ્યું છે—

હરિનું નામ રસાયણ સેવે, પણ જો પથ્ય પળાય નહીં
તો તેનું ફળ લેશ ન પામે, ભવ રોગો કદી જાય નહીં....

પ્રભુના નામરૂપ રસાયણ હંમેશાં સેવતો હોય. પણ જીવનમાં જે-જે પથ્યોનું પાલન કરવાનું છે. તે જો ન થાય, હિંસાદિ દોષોથી નિવર્તવાનું ન થાય તો એ રસાયણ કંઈ જ ફળ આપે નહીં. સંસારરૂપ રોગ જીવને લાગ્યો છે તે દૂર થાય નહીં માટે રસાયણ સાથે પથ્યની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

અહીં શ્રીમદ્જી પ્રથમ પરહેજ બતાવે છે. પછી 'ઔષધ' 'ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહીં' મિથ્યાત્વરૂપ રોગને દૂર કરવા માટે જીવ સ્વચ્છંદે વર્ત્યો જાય. પોતે જ ઉપાયો યોજયા કરે અને ગુરુ આજ્ઞા ન માને તો રોગ મટે નહીં. માટે ઔષધ દેતાં પહેલાં શ્રીમદ્જી શરત મૂકે છે કે તારી પથ્ય પાળવાની તૈયારી છે ? તો જ ઔષધ મળશે. અન્યથા નહીં.

બંધુઓ ! ગુરુદેવની આજ્ઞા જ જીવને રાહ બતાવી શકે. સ્વચ્છંદને તોડી શકે. આ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં જ સદ્ગુરુના માહાત્મ્યને શ્રીમદ્જીએ ખૂબ વર્ણવ્યું છે. જીવનો અનાદિ મિથ્યાત્વભાવ સદ્ગુરુના શરણ વિના, તેમની આજ્ઞાના પાલન વિના જાય નહીં. જીવને પ્રથમ અંતરમાં એ

નિર્ણય આવવો જોઇએ કે મારૂં સમસ્ત જીવન ગુરુદેવના ચરણે સોંપી એમની એક–એક આજ્ઞાને માથે ચડાવવામાં જ મારૂં હિત છે. તે સિવાય મારી આત્મભ્રાંતિ ટળશે નહીં. મને યથાર્થતા સમજાશે નહીં. ચૈતન્ય આત્માની અનુભૂતિ થશે નહીં. અને હવે જ્યારે સદ્ગુરુનું શરણ મળ્યું છે ત્યારે આત્માનુભૂતિ કર્યા સિવાય પાછું ફરવું નથી. અનાદિ સંસારમાં બીજા સંયોગો મળ્યા ત્યાં ભૌતિક સુખો પામ્યા પછી પણ એ બધાં સુખાભાસ જ નીવડયા. તેણે આત્માની અશુદ્ધિને દૂર ન કરી માટે હવે ગુરુદેવનાં ચરણશરણમાં જઈ અશુદ્ધિને દૂર કરી આત્માની શુદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ કરવી છે.

આવો દૃઢ સંકલ્પ જેના અંતરને વિષે વર્તે છે તે સદ્ગુરુના લક્ષ્યે વર્ત્યો જાય. અને પછી તેઓએ આપેલ ઔષધનું સેવન કરે. ગુરુદેવની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં શિષ્યની કયાં સુધીની અર્પણતા જોઇએ ત્યારે તે ઔષધ લેવાનો અધિકારી બને ? !

અમારા દાદાગુરુ તપસ્વીશ્રી પૂજ્ય માણેકચંદજી મહારાજ સાહેબ, જેઓ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે રાજસ્થાનમાં પૂ. ફકિરચંદજી મહારાજના ચરણમાં પધાર્યા હતા. જ્ઞાન આપતાં પહેલાં પૂ. ફકિરચંદજી મહારાજ આ યુવાન સાધુની પાત્રતા વિષે પરીક્ષા કરતા. તેમાં એક વાર તેઓએ એક એવી આજ્ઞા કરી કે જેનું પાલન કરતાં સાધુના મનમાં પણ વિકલ્પ ઉઠે. તેઓએ અંદરના રૂમના ગોખલામાં પડેલ એક ચીજ લાવવાનું કહ્યું. પૂ. માણેકચંદજી મહારાજ રૂમમાં જઈ ગોખલામાંથી ચીજ ઉપાડે છે, તો હરડેનું સચેત ફળ. એ તો લઈ આવ્યા પૂ. મહારાજ સાહેબ સામે ધર્યું, અને પૂ. મહારાજ સાહેબે હતું ત્યાં ને ત્યાં મૂકી આવવાની આજ્ઞા કરી. પૂ. તપસ્વીજી મહારાજ સાહેબ પાછું મૂકી આવ્યા. અને ફરી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયા.

દિવસો નહીં, મહિનાઓ વીતી ગયા. પણ પૂ. માણેકચંદજી મહારાજના મનમાં કોઈ વિકલ્પ નથી. આખરે પૂ. ફકિરચંદજી મહારાજ સાહેબે એક દિવસ પૂછયું :

"તપસ્વી! હું તો રાહ જોઈ રહ્યો છું કે તું મને આજ નહીં તો કાલ પૂછીશ. પણ તેં કેમ પૂછ્યું નહીં?"

"શું ગુરુદેવ?"

"ઘણા સમય પહેલાં મેં તારી પાસે અંદરના રૂમમાંથી એક ફળ મંગાવ્યું. તું લઈ આવ્યો. મેં પાછું મોકલ્યું. તું મૂકી આવ્યો. પણ તેં મને પૂછ્યું નહીં!"

"ગુરુદેવ! શું પૂછવાનું મારે?"

"કેમ? એ સચેત ફળ હતું. પહેલું તો એ છે કે સાધુને સચેતનો સ્પર્શ વર્જ્ય હોય. અને મેં તને એ લાવવાનું કહ્યું. વળી જરૂર ન હતી. તો પણ સ્પર્શ કરાવ્યો! તને વિકલ્પ ન ઉઠ્યો કે મેં આ ન કલ્પે એવું કાર્ય તારી પાસે શા માટે કરાવ્યું?"

"ના, ગુરુદેવ! વસ્તુ શું હતી અને શા માટે મંગાવી એ વિકલ્પ કરવો તે મારો વિષય નથી. મારે તો માત્ર આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું હતુ. એ આજ્ઞા કેવી અને શા માટે એ હું શું કામ વિચારું? આપના સામર્થ્યમાં મને વિશ્વાસ ન હોય તો જ આવો વિકલ્પ ઉઠે, અન્યથા નહીં. મને તો આનંદ છે કે આપ મને આજ્ઞા કરવાને યોગ્ય સમજ્યા!"

બંધુઓ! પૂ. તપસ્વીજી માણેકચંદજી મહારાજની આવી સમર્પણતા, આવી આજ્ઞાપાલકતા જોઈને પૂ. ફકિરચંદજી મહારાજનું હૃદય પ્રસન્ન થઈ ઉઠયું અને અંતરના ઉલ્લટ ભાવથી તત્વજ્ઞાનનાં મર્મો તેઓને આપ્યાં.

આવી આજ્ઞાપાલનમાં વફાદારી એ જ છે પથ્યનું પાલન. એ પછીનું સ્ટેઈજ છે 'ઔષધ વિચાર ધ્યાન'.

જીવની ચિંતનદશા એ છે પ્રથમ સોપાન, પ્રથમ જીવે પોતાના સ્વરૂપ અને જગતના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું જરૂરી છે. જીવની નિત્યની માંગ અવિનાશી સુખની જ છે. જીવનો સ્વભાવ સુખ છે તેથી જ જીવ સુખને ઇચ્છે છે. કોઈ પણ જીવ દુઃખ નહીં ઇચ્છે. વળી કોઇને મરવું ગમતું નથી

પણ સદા જીવવું જ પ્રિય છે, શા માટે? આત્મા અમર છે. એ મરતો નથી તેથી જીવની માંગ પણ અમરતાની જ છે. અને ત્રીજું અનિત્ય પદાર્થ કે અનિત્ય સંબંધો પણ જીવને પસંદ નથી. તે હંમેશાં પદાર્થની નિત્યતા, સંબંધની નિત્યતાને જ ઇચ્છે છે. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે જીવનું સ્વરૂપ નિત્ય છે. આત્માનો નાશ થતો નથી. આમ જીવની માંગ નિત્ય સુખની, અવિનાશીપણાની, અમરપણાની તથા નિત્યત્વની છે. એ જ સૂચવે છે કે જીવનું પોતાનું સ્વરૂપ જેવું છે એવું જ એ ઇચ્છે છે. પણ તેને ખબર નથી કે પોતાની ઇચ્છા કેમ પૂરી થાય? એ જે માગે છે તે શેમાંથી મળે એ ભાન નથી તેથી એ પુદ્ગલમાં આ બધું શોધવા જાય છે અને પરિણામે નિરાશ થાય છે.

જ્ઞાનીઓએ આવી જીવની દશા જોઇને જ ફરમાવ્યું છે કે જીવે અનુપ્રેક્ષા–વિચારણા કરવી જોઈએ. ભાવના ભાવવી જોઈએ. તે માટે બાર ભાવનામાં સર્વ પ્રથમ અનિત્ય ભાવના મૂકી. જેનું ચિંતન કરવાથી જીવને એ ભાન આવે કે પોતે નિત્ય–શાશ્વત ચેતન દ્રવ્ય છે. અને પુદ્ગલ અનિત્ય દ્રવ્ય છે. અનિત્યના સંયોગ પણ અનિત્ય જ હોય. જે પોતે અનિત્ય હોય તે કદી નિત્ય સુખ આપી શકે જ નહીં. આમ પુદ્ગલમાં સુખબુદ્ધિ છે તે ટળે. અને તે પછી જીવમાં થતા રાગાદિ ભાવો અનિત્ય છે. જીવને સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ દેહનો સંયોગ અનિત્ય છે. આમ એક પછી એક અનિત્યતાને વિચારતાં વિચારતાં અંતે જીવ નિત્ય એવા ચિદ્રુપ આત્મા પાસે આવીને અટકે. તેમાં સ્થિર થાય અને સર્વ અનિત્યભાવો ટળી જાય. આમ અનિત્યાદિ ભાવનાઓનું ચિંતન છેવટે જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપ સુધી દોરી જાય. અને પછી જીવ પોતાના નિર્વિકારી પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય, તે જ ધ્યાન.

આમ પ્રથમ વિચારદશા અને પછી ધ્યાનદશા. વિચારદશા એટલી બળવાન હોય કે જે સર્વથી આત્માને ભિન્ન બતાવતાં–બતાવતાં આત્માને અસંગદશાનું ભાન કરાવે. આ ભાન આત્માને નિજ ઉપયોગમાં સ્થિર કરે. આત્મામાં રહેલ અનંતજ્ઞાનની પર્યાયો પણ અનંત અને એ અનંત

પર્યાયો માંહેલી એક પર્યાય એટલે નિજના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન. આવી ધ્યાનદશા પ્રગટે એટલે જીવ પર રહેલ મિથ્યાત્વ દૂર થવા માંડે. રોગ ચાલ્યો જાય, જીવ સમ્યક્ત્વદશાને પ્રાપ્ત કરે. જીવની અન્ય કર્મો સામે લડવા માટેની પ્રતિકારશક્તિ પણ વધી જાય. હું તે શરીર નહીં પણ 'હું તે આત્મા' આવી પ્રતીતિ વર્તવા માંડે. નિજની ભ્રાંતિમાંથી આત્મા બહાર આવે.

હવે આ ભ્રાંતિમાંથી બહાર આવેલો જીવ, નિજને ઓળખ્યા પછી પણ ક્યાં અટવાઈ પડે છે અને તે ભૂલને સુધારવા જીવને શું કર્તવ્ય છે તે અવસરે....

ભવ સ્થિતિ આદિ નામ લઈ...!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના અનાદિની ભૂલને ટાળી સત્ય સમજણ આપે છે. જેની આત્મભ્રાંતિ ટળી જાય છે તે પુરુષાર્થનાં સત્ય રાહે ચડી જાય છે. વિના પુરુષાર્થ સિદ્ધિ નથી.

જીવને જાગૃત કરી, પુરુષાર્થની પ્રેરણા આપતાં શ્રીમદ્‌જી ફરમાવે છે-

જો ઈચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવ સ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહીં આત્માર્થ...૧૩૦...

જો પરમાર્થની ઈચ્છા ખરેખર હોય તો, તેને યોગ્ય પુરુષાર્થ થવો જોઈએ. પ્રથમ તો વિચારવું એ ઘટે કે ઈચ્છા છે કે નહીં ? ભવનાં ભ્રમણથી થાકયા હો અને હવે સંસાર નથી જોઈતો એવી પ્રબળ ઈચ્છા જાગે તો જ આત્મવીર્યનું સ્ફૂરણ થાય. કહ્યું પણ છે-

"જયાં ચાહ ત્યાં રાહ."

ઈચ્છા હોય તો રાહ મળ્યા વિના રહે જ નહીં. ઈચ્છા તો સંસારની હોય અને મુખેથી વાતો મોક્ષની થતી હોય તો શું વળે ? સંસાર જ મળે, મોક્ષનો માર્ગ મળે નહીં. મોટા ભાગના માનવો અંતરંગની પ્રબળ અભિલાષાવાળા હોતા નથી. અને પછી કહે શું કરીએ ? અમારે તો મોક્ષ જ જોઈએ છે, મોક્ષ વિના બીજું કશું જ નથી જોઈતું. પણ આ કાળમાં મોક્ષ નથી તેથી અમારાથી પુરુષાર્થ પણ થતો નથી.

વળી આવા દુષમકાળમાં આત્માર્થ જાગે કયાંથી ? મોહનીય આદિ કર્મો કેટલાં સતાવે છે ? આ કાળ જ એવો છે કે અહીં મોહનીયને

વધારવાનાં નિમિત્તો મળે પણ તેને ઓછું કરવાનાં નિમિત્તો ન મળે. વળી સાચા સદ્‌ગુરુ પણ ક્યાં છે અહીં ? આ બધા જ વિપરીત સંયોગો છે. આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં આપણે જન્મ્યા. હૂંડા અવસર્પિણી કાળ છે. ત્યાં મોક્ષનું નામ શું લેવું ? આ બધાં જ બહાનાની પાછળ, મોક્ષની પ્રબળ ઇચ્છાનો અભાવ છે. અન્યથા માર્ગ મળ્યા વિના રહે નહીં. આ કાળમાં ભલે મોક્ષ ન હોય ! પણ મોક્ષની યથાશક્ય આરાધના કરતાં કોણ રોકે છે ? આરાધનાનું ફળ તો એવું છે કે જેટલી કરો તે નફામાં જ છે. આ જન્મે જેટલી આરાધના થાય, તેનાથી જેટલી આત્મ-વિશુદ્ધિ થાય, એટલી પછીના જન્મોમાં ઓછી કરવી રહે. તો આરાધના વ્યર્થ જતી નથી.

વળી કેટલાક જીવો એકાંત આગ્રહી હોય તે એવું સમજી બેઠા હોય કે જ્યારે આપણો સમય આવશે ત્યારે ઓટોમેટિક પુરુષાર્થ થશે અને આપણે મોક્ષે ચાલ્યા જઇશું. જેટલા ભવો કરવાના લખાઓ્યા છે તે તો કરવા જ પડે ને ? આપણી ભવ-સ્થિતિ પૂર્ણ થશે એટલે કે સંસારમાં રહેવાનો કાળ પૂરો થશે, કાળ લબ્ધિ પાકશે એટલે સત્ય રાહે ચડી જઇશું.

આવું માનનારા બહુ મોટા ભ્રમમાં છે. કોઇપણ વસ્તુ માત્ર કાળ પાકે ને થઇ જાય એવું બનતું નથી. પુરુષાર્થ તો આવશ્યક છે, છે ને છે જ. કાળના પાકવામાં પણ પુરુષાર્થની અનિવાર્યતા છે. કેટલાક લોકો ક્રમબદ્ધ પર્યાયના નામે બધું જ છોડી, હાથ જોડી બેસી જાય છે. હવે કશું જ કરવાની જરૂર નથી. જ્યારે આપણી કેવળજ્ઞાનરૂપ પર્યાય પ્રગટ થવાની હશે ત્યારે થશે જ. તેમજ જ્યારે સિદ્ધિ થવાની હશે ત્યારે થશે જ. જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં નિશ્ચિત થઈ ગયું છે તેમ જ થાય. તેમાં ફેરફાર ન થાય.

બંધુઓ ! માની લીધું કે જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં જે દેખાયું તે યોગ્ય જ છે. તેમજ થાય ! પણ પ્રશ્ન એ છે કે કદી કોઈ જ્ઞાની પાસે જઇને પૂછયું ? પ્રભો ! મારા ભવો તો નિશ્ચિત છે. એટલા ભવો કર્યા પછી

મોક્ષ છે જ. પણ વિના પુરુષાર્થે જ આ બધું થઈ જશે ? કે પુરુષાર્થ કરવો પડશે ? વિચારો ! ભગવાન મહાવીરનો આત્મા, પ્રથમ તીર્થંકર પ્રભુ આદિનાથના સમયમાં તેમના પૌત્રરૂપે હતો ત્યારે જ આદિનાથ ભગવાને કહી દીધું હતું કે આ ચોવીશીના અંતિમ તીર્થંકર થશે. આ નિશ્ચિત હતું છતાં પ્રભુ મહાવીરને આગલા ભવોમાં જ્ઞાનાદિની કેટલી આરાધના કરવી પડી ? અરે ! એટલું જ નહીં જે ભવે તીર્થંકર નામ કર્મ ઉદયમાં આવવાનું છે, તીર્થંકર થવાના છે એ ચોક્કસ ! વીતરાગ બનવાના છે એ ચોક્કસ ચરમ શરીરી છે એ ચોક્કસ ! મોક્ષ થવાનો છે એ ચોક્કસ ! પછી શા માટે બાર મહિના અને તેર પક્ષ સુધી આટલી આકરી સાધના કરી ? શા માટે ઉપસર્ગ–પરિસહો સહ્યાં ? તેઓ તો જ્ઞાની હતા, મોક્ષ થવાનો છે તે જાણતા જ હતા. વળી રાજપુત્ર હતા. રાજ્યના સુખ–ભોગમાં પડ્યા રહયા હોત તો મોક્ષ ન થાત ? અરે ! મરૂદેવી માતા કંઈ પણ કર્યા વિના હાથીના હોદ્દે કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે પધારે ! ભરતને સાધુ થયા વિના, સાધના કર્યા વિના અરિસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન થાય તો મહાવીરને કેમ ન થાય ? એને શા માટે આટઆટલું વેઠવું પડયું ?

બંધુઓ ! મહાવીરની એવી જ ભવિતવ્યતા હતી. એટલાં કર્મો ભોગવવાનાં હતાં. એ કર્મોને તોડવા પુરુષાર્થ કરવાનો હતો. આ બધું જ હતું તેથી તેમને રાજમહેલમાં કેવળજ્ઞાન ન થયું.

તેથી જ ગાથામાં કહ્યું કે ભવસ્થિતિ પૂરી થશે, ત્યારે મોક્ષ થઈ જ જશે એવા બહાના હેઠળ પ્રમાદી થઇને પડયા ન રહેશો, કારણ કોઈ પણ કાર્ય તેના પાંચે ય સમવાયો ન મળે ત્યાં સુધી થતું નથી. હા, કોઈ કાર્યમાં એકની પ્રધાનતા અને બીજાની ગૌણતા હોય તે બની શકે, પણ પાંચે ય સમવાય કારણોનો સમન્વય થાય ત્યારે જ કાર્ય બને છે.

જૈન પરંપરામાં પાંચ સમવાય કારણો માનવામાં આવ્યાં છે. ૧. કાળ ૨. સ્વભાવ ૩. ભવિવ્યતા. ૪. કર્મ. ૫. પુરુષાર્થ.

વિશ્વમાં એવાં અનેક કાર્યો હોય કે જેમાં કાળ જ કામ કરતો દેખાય. કાળના પાકવાથી જ કામ થયું તેમ વ્યવહારમાં લાગે. પણ ત્યાં

કાળની મુખ્યતા હોય અને અન્ય ચાર કારણો ગૌણતાએ હોય, પણ હોય તો ખરાં જ.

કાળની મુખ્યતા દેખાય એવાં કાર્યો જેમકે : એક સ્ત્રીના ગર્ભમાં બાળક આવ્યું. તે તેના સમયે જ જન્મે તે પહેલાં કે પછી નહીં. અને કયાંક પહેલાં કે પછી જન્મે તો તે અપવાદ હોય. વૃક્ષ માટે બીજ વાવ્યું એ બીજને પણ જેટલો સમય જોઇએ તેટલો લીધા પછી જ અંકુરિત થાય, પહેલાં નહીં. એ જ રીતે આંબાનું બીજ આજે વાવ્યું અને આ વર્ષે જ તેનાં ફળ ન મળે. કેટલાંક બીજ તરત ફળે છે. દૂધમાં મેળવણ નાખી જમાવો તો તેના સમયે જ દહીં થશે, તાત્કાલિક નહીં. છ યે ઋતુઓ પોતાના સમયે જ આવે અને જાય. હેમન્ત ઋતુમાં ગ્રીષ્મની જરૂર હોય કે વસંતમાં શરદની જરૂર હોય તો એ આવે નહીં. તેનો સમય થતાં જ આવે !

અરે! તીર્થંકર પરમાત્મા જેવા અનંત વીર્યના માલિકને મૃત્યુ પણ નિશ્ચિત સમયે આવે જ. એક સમય માત્ર પણ મૃત્યુ આઘું-પાછું થઈ ન શકે. આપણા ઇતિહાસમાં એ વાત આવે છે કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ભસ્મગ્રહ બેસવાનો હતો. ઇન્દ્રોને જાણ થતાં, તેઓ પ્રભુ પાસે આવી, પ્રાર્થના કરે છે " પ્રભો ! ભસ્મગ્રહ બેસવાની તૈયારી છે. આપ બે ઘડીનું આયુષ્ય વધારી દો ! આપની હયાતીમાં જો ગ્રહ બેસી જશે તો જૈન ધર્મ પર આપત્તિ નહીં આવે. પણ આપ નિર્વાણ પધારી ગયા પછી ગ્રહ બેસશે તો જૈન ધર્મે ઘણું સહન કરવું પડશે. ધર્મની પડતી થશે !" મહાવીરે જવાબ આપ્યો " હે ઇન્દ્ર ! આયુષ્યમાં બે ઘડી તો શું ?" એક સમય પણ હું વધારી શકતો નથી ! એ મારા હાથની વાત નથી ! કાળ પોતાનું કામ કરશે જ !"

બંધુઓ ! પ્રભુ એક સમય પણ આયુષ્ય વધારી શક્યા નહીં. મૃત્યુનો કાળ નિશ્ચિત હતો. તે સમયે જ આવ્યું. તો આ બધા જ કાર્યોમાં કાળની મુખ્યતા દેખાય છે.

બીજું કારણ સ્વભાવ. વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો હોય તેવો જ રહે તેમાં પરિવર્તન ન થઈ શકે. સ્ત્રીને મૂછ કેમ નથી ઉગતી ? કે હથેળીમાં

વાળ કેમ નથી ઉગતા? આ તેનો સ્વભાવ છે. તેમજ લીમડાના વૃક્ષ પર કેરી અને કેરીનાં વૃક્ષ પર લીંબોળી કેમ ન આવે? બન્ને પાસે પાસે જ વાવ્યાં હોય. એક સરખું જ ખાતર પાણી, હવા, પ્રકાશ મળતાં હોય. છતાં આંબામાં કેરી અને લીમડામાં લીંબોળી જ આવે! મોરનાં પીછાં રંગબેરંગી અને કલાયુક્ત કેમ? કોણે આવાં સુંદર ચીતર્યાં? બોરડીનો કાંટો બીજા બધા જ કાંટા કરતાં તીક્ષ્ણ કેમ? પર્વત સ્થિર અને વાયુ ચંચળ કેમ? સૂર્ય પૂર્વમાં જ ઉગે અને પશ્ચિમમાં જ આથમે એમ કેમ? આ બધા જ પ્રશ્નોનું સમાધાન માત્ર એક જ શબ્દ અને તે 'સ્વભાવ' તે-તે પદાર્થોનો તેવો જ સ્વભાવ.

ત્રીજું કારણ ભવિતવ્યતા–નિયતિ. જેની જેવી ભવિતવ્યતા હોય તેમ જ થાય. આંબા પર મોર તો ઘણો આવે પણ કેટલોક ખરી જાય અને કેટલાકમાંથી કેરી બને. બધો જ મોર કેરી કેમ ન બને? કેટલીક કેરી ખાટી અને કેટલીક મીઠી કેમ?

મનમાં જે વિચાર્યું ન હોય, ઇચ્છયું ન હોય એવા સંયોગો વસ્તુ કે વ્યક્તિ મળી જાય છે અને જે ઇચ્છતા હોઇએ તે ન પણ મળે, એમ કેમ? એક માણસ યુદ્ધમાં ગયો હોય. શત્રુઓની વચ્ચે ઘેરાયેલો હોય. ચારે બાજુ શસ્ત્રો ફેંકાતા હોય તેમાંથી ઉગરીને ઘરે પાછો આવે; અને એક ઘરમાં બેઠો–બેઠો હાર્ટ–એટેક આવે ને ખલાસ થઈ જાય! અરે! એક માણસ પ્લેનના ભયંકર અકસ્માતથી બચી જાય. જેમકે આપણા મોરારજીભાઈ અને એક માણસને ઠોકર વાગે ને પ્રાણ ઊડી જાય! આ બધાં કાર્યોમાં કામ કરે છે ભવિતવ્યતા. જેની જેવી ભવિતવ્યતા હોય તેમ થાય.

ચોથું કારણ કર્મ. જેનાં જેવાં કર્મો હોય તેવું ફળ તે પામે છે. અનાદિથી જીવ ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે. સંસારનાં સુખ-દુ:ખ ભોગવ્યા કરે છે. રામ જેવા મહાપુરુષને ૧૪ વર્ષ વનમાં રહેવું પડયું. અને સીતા જેવી સતી માથે કલંક આવ્યું.

ભગવાન આદિનાથ જેઓ અસીમ પુણ્યો લઇને જન્મ્યા હતા. આદિ તીર્થંકર થયા, આદિ ભૂપ થયા. છતાં દીક્ષા લઇને એક વર્ષ સુધી અન્ન

પાણી ન મળ્યાં. મહાવીર, જેના ચરણોમાં ત્રણ લોક ન્યોછાવર. દેવો-અને ઇન્દ્રો તેમની સેવામાં હાજર છતાં ભરવાડે કાનમાં ખીલા ઠોકયા. ચંદનબાળા જેવી રાજકુમારીને ચૌટામાં વેચાવું પડયું. આ બધાંનું કારણ કર્મ.

એક ભૂખ્યો ઉંદરડો ફરતો-ફરતો એક ઘરમાં આવ્યો, ત્યાં એક કરંડિયો જોયો. તેમાં કંઈક ખાવાનું હશે એમ સમજી કરંડિયાને કોતરવા માંડયો, તો અંદરથી ખીજાયેલો સાપ નીકળ્યો અને ઉંદરડાને સ્વાહા કરી ગયો. આ કર્મ.

પાંચમું કારણ પુરુષાર્થ. પુરુષાર્થ વિના કંઈ મળતું નથી. સીતાનું અપહરણ થયું. રામે પુરુષાર્થ કરી લંકા પર વિજય મેળવ્યો, અને સીતાને છોડાવી. જો પુરુષાર્થ ન કર્યો હોત તો સીતા કદી રાવણના સકંજામાંથી મુક્ત ન થઇ હોત.

તલમાં તેલ તો છે પણ તેને પીલવાનો પુરુષાર્થ થાય તો જ તેલ નીકળે. નાની એવી વેલડી વૃક્ષ પર ચઢે છે અને પોતાનો વિકાસ કરે છે તે પણ પુરુષાર્થ દ્વારા જ.

વ્યવહાર પણ પુરુષાર્થની મહત્તા બતાવતાં કહે છે કે ટીપે-ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે-કાંકરે પાળ બંધાય. પુરુષાર્થ વિના ધન-સંપત્તિ, વિદ્યા, સુખ, યશ-કિર્તી કશું જ મળતું નથી. માટે પ્રત્યેક કાર્ય માટે પુરુષાર્થ જરૂરી છે.

આ પાંચે ય કારણો જ્યારે ભેગાં થાય ત્યારે કાર્ય બને છે. કોઈ એક કારણથી કાર્ય બની જતું નથી. હા, એમ બને કે પાંચમાંથી એક કારણ મુખ્ય હોય અને બીજાં ગૌણ હોય. પણ બીજાં કારણોનો સદંતર અભાવ હોય એવું ના બને.

ઉપાધ્યાય શ્રી વિનય-વિજયજીએ કહ્યું છે—

એ પાંચે સમુદાય મળ્યા વિણ, કોઈ ન સાઝે કાજ....

જેમકે: સૂતરના તારથી વસ્ત્ર બને છે. તે તેનો 'સ્વભાવ' છે. જ્યારે તેનો કાળ પાકે ત્યારે જ સૂતરમાંથી વસ્ત્ર વણાય. તમારા ગોડાઉનમાં સૂતરનાં રોલો ઘણા સમયથી પડયા હોય તેમાંથી જેનો-જેનો જ્યારે

'કાળ' પાકે ત્યારે જ એટલા રીલ બહાર આવે અને તેમાંથી વસ્ત્ર વણાય. વળી જો એ તંતુની 'ભવિતવ્યતા' હોય તો જ વસ્ત્ર તૈયાર થાય અન્યથા કોઈ કારણે એ અધૂરું પણ રહી જાય. મશીન ખરાબ થઈ જાય, કેટલાક રીલના સૂતરમાં એ ભવિતવ્યતા ન હોય તો એ કદી વસ્ત્રરૂપ થાય નહીં. જે માણસ વસ્ત્ર વણી રહ્યો છે તેનો 'પુરુષાર્થ' જોઇએ. બધી સામગ્રી તૈયાર હોવા છતાં જો પુરૂષાર્થ થાય જ નહીં તો વસ્ત્ર વણાય નહીં. અને એ વસ્ત્ર બની ગયા પછી પણ તેને ભોગવનારનાં 'કર્મ' જોઇએ. જો કર્મ ન હોય તો વસ્ત્ર આવીને પડયું હોય છતાં ભોગવી ન શકે. આમ એક વસ્ત્રમાં પાંચે સમવાય કારણો હોય. આજ રીતે જીવના વિકાસમાં પાંચ કારણો કામ કરે છે–વિનય–વિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે–

નિયતિ વશે હળુ કરમી થઇને નિગોદ થકી નિકળીયો,
પુણ્યે મનુષ્ય ભવાદિ પામી સદ્ગુરુને મળીયો,
ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો તવ પંડિત વીર્ય ઉલ્લસિયો,
ભવ્ય સ્વભાવે શિવગતિ પામી, શિવપુર જઈ ને વસિયો,
પ્રાણી! સમકિત મતિ મન આણો, નય એકાંત ન તાણો રે..

અનાદિથી નિગોદમાં પડેલો જીવ 'ભવિતવ્યતા'ના યોગે હળુકર્મી થાય અને નિગોદની બહાર નીકળી બાદર એકેન્દ્રિય, વિગલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય આદિ યોનિઓમાંથી પાસ થતો–થતો આગળ વધે, તે પછી પુણ્ય 'કર્મ' ના યોગ થતાં મનુષ્યજન્મ પામે. સદ્ગુરુનો યોગ પામે. શાસ્ત્રનું શ્રવણ મળે અને એ થતાં થતાં ભવસ્થિતિ પાકતાં 'કાળ'ના યોગે એનું આત્મવીર્ય ઉલ્લસિત થાય એટલે કે 'પુરુષાર્થ' કરવા પ્રેરાય, અંતે એ જીવમાં રહેલ 'સ્વભાવ'રૂપ ભવ્યત્વના કારણે તે મોક્ષ પામે.

આમ નિગોદથી શરૂ કરી, મોક્ષ સુધીની યાત્રામાં જીવ પાંચે સમવાયના યોગે, કયારેક એક તો કયારેક બીજા સમવાયના બળવાનપણાના કારણે લક્ષ્યને પામી જાય છે. માટે જ કોઈ પણ એક કારણથી મોક્ષ થશે એવા ભ્રમમાં રહેનારનો મોક્ષ કદી ન થાય. માટે જ શ્રીમદ્જીએ અહીં કહ્યું કે ભવસ્થિતિનું નામ લઈને આત્માર્થની આરાધના છોડી ન

દેશો. પુરુષાર્થ તો કરવાનો જ છે. આપણે જાણતા નથી કે આપણે કેટલો પુરુષાર્થ કરવાનો બાકી છે? આગળ બતાવ્યું તેમ મહાવીર જેવા ચરમ શરીરી જીવને, તીર્થંકરત્વ જેવી જબરદસ્ત યોગ્યતા લઈને આવેલ આત્માને પણ આટલો પુરુષાર્થ કરવાનો હતો તો આપણે કેટલો હશે તેની કયાં ખબર છે ? માટે કોઈ પણ પ્રકારના બહાના વગર અંતરંગમાં મોક્ષને પામવાની પ્રબળ ઇચ્છા જાગૃત કરી લઈએ અને તે અનુસાર પુરુષાર્થ પણ કરીએ તો જ મોક્ષ પ્રાપ્ય છે.

અહીં શ્રીમદ્જી જીવની એક પછી એક ભૂલ સૂચવી રહ્યા છે. તથા એકાંત માન્યતાઓમાં મુંઝાયેલા જીવને મુંઝવણમાંથી બહાર કાઢી રાહ બતાવી રહ્યા છે.

હવે પછી એકાંત વ્યવહાર કે એકાંત નિશ્ચય કાર્યકર નથી પણ બન્નેના સમન્વયાત્મક દૃષ્ટિકોણ જ જીવને ઉપકારી છે તે અવસરે...

તે નિશ્ચય નહીં સાર...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના દ્રવ્યે-ભાવે બન્ને પ્રકારે થાય ત્યારે જ સંપૂર્ણ બને, અન્યથા એ અધૂરી રહે. દ્રવ્ય તથા ભાવ બન્નેને યથાર્થ રૂપે સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ સમજવા જોઈએ.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રના પ્રારંભમાં જ એકાંત જ્ઞાન અને એકાંત ક્રિયાને માનનાર શુષ્કજ્ઞાનવાદી તથા જડક્રિયાવાદીનો ઉલ્લેખ કરી શ્રીમદ્જીએ એ બન્ને ભૂલેલા છે, ભ્રમમાં છે એમ બતાવ્યું. ભૂલેલો જીવ ધારેલા ધ્યેયને વરી શકતો નથી. માર્ગે ચાલતા જીવે માર્ગની પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવી જરૂરી હોય છે. ચાહે સંસાર માર્ગ હોય, ચાહે મોક્ષમાર્ગ હોય. ચાહે પગદંડી હોય, ચાહે ધોરીમાર્ગ હોય પણ કયાંય દિશાચૂક ન થઈ જાય તે માટે અત્યંત સતર્ક રહેવું જ પડે. જો જરા પણ ચૂકાય તો કયારેક એવું બની જાય કે દક્ષિણમાં ચાલતો માનવ પૂર્વ તરફ ચાલવા માંડે. અને તેના ગંતવ્યથી વધુને વધુ દૂર થતો જાય. માટે એક-એક ડગ સંભાળીને ઉપાડવું પડે. અધ્યાત્મક્ષેત્રે ચાલતા જીવને પોતાનો માર્ગ તપાસીને પછી જ પગ ઉપાડાય અને ઉપાડયા પછી પણ કયાંય ચૂકતો નથી તેની પૂરેપરી સાવધાની રાખવી જરૂરી.

આવી સાવધાની સતત જળવાઈ રહે માટે શ્રીમદ્જી સાધક જીવને ચેતવે છે—

નિશ્ચય વાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય...૧૩૧...

નિશ્ચય નય કહે છે આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન-નિરાકાર છે. એક, અસંગ અને અખંડ છે. જેવો સિદ્ધનો આત્મા તેવો સહુનો આત્મા. આ અભિપ્રાય ખોટો નથી. પરમ શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી આત્મા આવો જ છે. પણ વ્યવહારમાં જ્યાં સુધી જીવ સંસારી છે, સિદ્ધ થતો નથી, ત્યાં સુધી તેને ઓળખવા માટે વ્યવહારના આલંબને જ ઓળખાય. શુદ્ધ-બુદ્ધ-નિરંજન-નિરાકાર હોવા છતાં કર્મ સંગે મલિન છે, અજ્ઞાની છે. કોઈને કોઈ દેહાકૃતિ ધારણ કરી છે. અનેક જીવ તથા અનેક પુદ્ગલનો સંગ છે. વારંવાર જન્મ-મરણ કરે છે. અને તેથી જ આત્મા મનુષ્ય-દેવ આદિરૂપે ઓળખાય છે. સંસારી જીવને ઓળખવા માટે ચારમાંથી કોઈ એક ગતિરૂપ તો તેને કહેવો જ પડે. વાસ્તવમાં આત્મા મનુષ્ય નથી પણ તેણે ધારણ કરેલો દેહ માનવનો છે.

વ્યવહારમાં આવા શબ્દ-પ્રયોગ કરીએ છીએ. પાણીનો ઘડો કહો કે ઘીની બરણી કહો. તો વાસ્તવમાં ઘડો માટીનો છે પણ તેમાં પાણી ભર્યું છે તેથી તેને પાણીનો ઘડો કહ્યો. બરણી કાચની છે પણ તેમાં ઘી છે તેથી તેને ઘીની બરણી કહી. એ જ રીતે આત્મા, આત્મા જ છે. મનુષ્યનો દેહ ધારણ કર્યો છે માટે તે મનુષ્ય કહેવાયો. આવા અનેક વ્યવહારો જીવનમાં ચાલે છે જે સમજવા માટે છે.

આ સમજ્યા પછી સાધક આત્માએ વિચારવાનું એ છે કે નિશ્ચયથી આત્મા શુદ્ધ-બુદ્ધ હોવા છતાં તેની વર્તમાન પર્યાય અશુદ્ધ છે. તેને શુદ્ધ કરવા માટે, આત્મામાં રહેલ કર્મની મલિનતાને દૂર કરવા માટે સાધન કરવા જરૂરી છે. જો સાધનનો વ્યવહાર નહીં થાય તો આત્મા ક્યારેય શુદ્ધ નહીં થાય ! સાધન શું ? આત્માના પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપને લક્ષ્યે કરાતો બાહ્ય વ્યવહાર જેવાં કે સંયમ-પાલન, સત્સંગ, રત્નત્રયની આરાધના વગેરે સાધન છે. આ સાધનો વડે સાધના થતી જશે તેમ-તેમ આત્મા શુદ્ધ થતો જશે.

પરંતુ કેટલાક આગ્રહી જીવો આત્માનું સ્વરૂપ શુદ્ધ નિશ્ચયનયે જે બતાવ્યું, તેને માની લઈ એવી પકડ કરે કે હું તો શુદ્ધ, અસંગી સદા નિર્વિકારી છું. મારા સ્વરૂપમાં લેશ માત્ર મલિનતા નથી તો મારે શું

જરૂર છે સંયમની ? વ્રત–નિયમોની ? પ્રત્યાખ્યાન આદિની ? અને આવા જીવો સ્વચ્છંદી બની જાય. જીવનમાં તપ–ત્યાગ કે સંયમને ઉતારે નહીં અને વાતો કરે મોક્ષની ! તેઓનાં જીવન વિકૃત થઈ જાય.

બંધુઓ ! નિશ્ચયના લક્ષ્યે પહોંચી ગયેલો જીવ સાધનને છોડી દે તો બહુ નુકશાન ન કરે કારણ જેણે લક્ષ્યને સાધી લીધું છે, તેનું જીવન સહજ ત્યાગ–સંયમમય જ થઈ ગયું હોય. તેને ઉપરથી સંયમનાં વ્રતોનું આરોપણ કરવાની જરૂર ન રહે. પણ જે લક્ષ્યને પહોંચ્યો નથી તેણે એક પણ સાધન છોડાય નહી. જો વગર સમજ્યે છોડી દે તો દશા બહુ બુરી થાય.

તમે ટ્રેઈનમાં બેસી મદ્રાસથી મુંબઈ જઈ રહ્યા છો. નિશ્ચય નયના વિચારે ચડયા અને તમને લાગ્યું કે સાધનની જરૂર નથી અને અધીં રાત્રે જંગલમાં ઉતરી પડો તો શું દશા થાય ? અરે ! ટ્રેઈન તો ઠીક પણ પ્લેનમાં બેઠા હો અને નિશ્ચય નય સાધનને છોડવાનું કહે છે એવું ઊંધું સમજી, આ જ મિનિટે સાધન છોડી દેવું છે એમ વિચારી પ્લેન-માંથી કૂદકો મારો તો લક્ષ્યે પહોંચી જવાય ને ? કે પછી કોઈ 'રામ બોલો ભાઈ રામ' કરવાવાળાની પણ જરૂર ન રહે ?

વિચારો બંધુઓ ! ભૌતિક જીવનમાં સાધન ત્યારે જ છોડીએ છીએ કે ધારેલી મંઝિલે પહોંચી જઈએ. કોઈના લગ્નમાં ગયા હો. સુંદર વસ્ત્ર–આભૂષણો પહેર્યાં હોય ! કયાં સુધી પહેરી રખાય ? લગ્નની વાડીમાં હો ત્યાં સુધી ! લગ્ન પતી જાય અને વાડીની બહાર આવી બંધુ ઉતારી નાખો કે ઘરે પહોંચ્યા પછી ? આવા તો જીવનના અનેક વ્યવહારો છે. અને આમાં આપણી સમજણ પૂરેપૂરી કામ કરે છે.

બસ, આ જ રીતે અધ્યાત્મ સાધનાના ક્ષેત્રમાં જ્યાં સુધી લક્ષ્યને પહોંચ્યા નથી. ત્યાં સુધી વ્યવહાર છોડયો નથી. ચોવીશ તીર્થંકરોમાંથી કેટલાકને દીક્ષા લીધા પછી બે–ત્રણ–ચાર મહીને કેવળજ્ઞાન થયું છે. તેઓ જાણતા જ હશે ને કે અમુક સમયે કેવળજ્ઞાન થવાનું છે તો તેઓને ઘર–બાર છોડી દીક્ષા લેવાની શી જરૂર હતી ? ચરમ શરીરી આત્મા કેટલી બધી પૂર્વની તૈયારી કરી પધાર્યા હશે છતાં ચારિત્ર લીધું.

પંચમુષ્ઠિ લોચ કર્યો. મહાવ્રતોનું પાલન કર્યું. વિહાર આદિ ચર્યાઓનું પાલન કર્યું. એક પણ વ્યવહારનો અપલાપ કર્યો નથી. માટે આપણા જેવા સામાન્ય જીવો માત્ર નિશ્ચયની વાણી સાંભળી હું શુદ્ધ-બુદ્ધ છું. મારે કંઈ કરવાની જરૂર નથી, એમ કહી વ્રત-નિયમ-પ્રત્યાખ્યાન છોડી દે એ કેમ ચાલે ?

બંધુઓ ! માફ કરજો ! પણ કેટલાક તો એવું સમજતા અને સમજાવતા થઈ ગયા છે કે વ્રત-નિયમ એ આશ્રવનું કારણ છે ! પણ હું એમને પૂછું છું કે વ્રત-નિયમ આશ્રવનું કારણ તો અવ્રત અને સ્વચ્છંદ તે શાનું કારણ ? સંવરનું ? કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે અવ્રતે-સ્વચ્છંદી થઈને વર્ત્યો જાય તેને સંવર થાય ! અરે ! વિચારો તો ખરા ! વ્રત-નિયમ યથાર્થ થાય તો સંવરનું જ કારણ હોય ! અવ્રતનો આશ્રવ જાય અને વ્રતરૂપ સંવર થાય. પણ વ્રત-નિયમ યથાર્થ ન થાય, તો પણ પાપ આશ્રવ તો અટકે ને ? પુણ્યનો આશ્રવ ન થવા દેવા માટે, પાપના આશ્રવને પણ ન રોકવો ? એ ક્યાંનો ન્યાય ? બંધુઓ ! બહુ ભૂલાવામાં છીએ. આવું સાંભળી, વ્રત-નિયમને આશ્રવનું કારણ સમજી, તેનો અપલાપ કરીશું તો સંસાર જ વધશે ! મોક્ષ તો હશે તેનાથી પણ દૂર જશે, એ સમજવું ભૂલશો નહીં !

તેથી જ શ્રીમદ્જી કહે છે નિશ્ચયના લક્ષે સાધન કરવાનાં જ છે. સાધનનો અપલાપ ન કરશો. નિશ્ચયનું જ્ઞાન જરૂરી છે. તો વ્યવહારનું આચરણ જરૂરી છે. માત્ર નિશ્ચયને જાણી વ્યવહાર છોડી દેશો તો પણ ભૂલમાં અને વ્યવહાર કરતા રહી નિશ્ચયનું લક્ષ્ય નહીં રાખો તો પણ ભૂલમાં ! મારે આત્માની શુદ્ધિ અર્થે રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરવો છે અને એ માટે વ્રત-નિયમો-સંયમનું પાલન કરવું છે. આ બન્નેને યથાર્થ રીતે સમજવા માટે જ આ શાસ્ત્રની રચના થઈ છે. તેઓ કહે છે—

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;
એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બન્ને સાથ રહેલ...૧૩૨
ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્વ્યવહાર
ભાન નહીં નિજ રૂપનું, તે નિશ્ચય નહિ સાર....૧૩૩....

પ્રથમ તો એ સમજવું ઘટે કે એકાંત આગ્રહી જીવોની દુર્દશા જોઈ શ્રીમદ્‌જીના અંતરમાં કરૂણા વ્યાપી છે. એવા જીવોને સત્ય સમજાય એવી રીતે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં તેઓએ વ્યવહાર તથા નિશ્ચયને સાંકળી લીધાં છે. જૈન દર્શન અનેકાંતવાદી દર્શન છે. સાત નયનાં સાતસો નય અને તેના અનંત નય કરી અહીં તત્ત્વનું વિવેચન કર્યું છે. કોઈ પણ નયનો અપલાપ કર્યો નથી. અપલાપ કરતાં તે નયાભાસ થઈ જાય. તેથી તત્ત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી ન શકાય. નયાત્મક મુખ્ય બે દૃષ્ટિકોણ વડે આ શાસ્ત્રમાં આત્માની ચર્ચા કરી છે. તેથી શ્રીમદ્‌જી કહે છે કે અહીં નથી તો એકાંત નિશ્ચય નય કે નથી એકાંત વ્યવહાર નય. પણ બન્ને પોત–પોતાને સ્થાને યથાર્થરૂપથી બતાવેલ છે.

શ્રીમદ્‌જીની આ દૃષ્ટિ અદ્‌ભૂત છે. તેઓ જ્ઞાની હતા. પંચમકાળના ભાવો જાણતા હતા. આજના માનવનું મનોવિજ્ઞાન જાણતા હતા. તેથી એકાંત આગ્રહી માણસો ખોટા રસ્તે જ છે એમ ભારપૂર્વક કહી તેઓની આંખ ઉઘાડવા માગે છે. વળી વ્યવહારને માનનાર પણ વ્યવહારમાં ક્યાં ભૂલ્યો છે અને નિશ્ચયને માનનાર નિશ્ચયમાં કયાં ભૂલ્યો છે એ પણ બતાવવું છે. એક તો માત્ર વ્યવહારને માનતો હોય એટલે ખોટો તો ખરો ખરો જ પણ વ્યવહારમાં ય સદ્‌વ્યવહારને ન સમજતો હોય તેથી તો બિલકુલ ખોટો. એવી જ રીતે એકાંતે નિશ્ચયને માનનાર ખોટો જ પણ નિશ્ચયમાં પણ યથાર્થ નિશ્ચય શું છે તેની તેને ભાન ન હોય તેથી તે ય બિલકુલ ખોટો.

આમ, આ કાળમાં પ્રવર્તતી આવી માન્યતાઓને સ્પષ્ટપણે પ્રગટ કરે છે.

પોતે માનતો હોય તે ગચ્છ-મત કે સંપ્રદાયના આચાર–વિચાર તે વ્યવહાર. આવી માન્યતાઓ જીવ હોય છે. પણ જ્યાં દુરાગ્રહ છે ત્યાં વ્યવહાર પણ શુદ્ધ નથી. આપણા જુના ગચ્છોમાં પોત–પોતાની સમાચારીથી જ ધર્મ થાય, અન્યથા નહીં તેમ એકાંતપણે માને છે. શ્વેતામ્બર હોય કે દિગમ્બર, સ્થાનકવાસી–મૂર્તિપૂજક કે તેરાપંથી સહુ

પોત-પોતાની પકડ લઈને આગ્રહપૂર્વક કહે કે અમે જે સમાચારીનું પાલન કરીએ છીએ એ જ પ્રભુની બતાવેલી છે. એ જ જિનાજ્ઞા છે, બીજી નહીં. માટે અમે સાચા અને બીજા બધા જ ખોટા. તો આ કાળે નીકળેલ અન્ય-અનેક નવા નવા પંથવાળા એમ કહે કે તત્ત્વ તો અમારી પાસે જ છે. અરે ! માફ કરજો બંધુઓ ! પણ એક જ મત કે પંથને માનનાર પણ એમ કહે કે અમારું ગ્રુપ જે જાણે છે તે બીજો જાણતો નથી. અમારા ઇષ્ટદેવે જે ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રબોધ્યું છે તે માત્ર અમારું મંડળ જ જાણે છે, બીજું નહીં. અમે જે રીતે સ્તુતિ-ભક્તિ કરીએ છીએ એ જ બરાબર, બીજા બધા જુઠા. જ્યાં આવી ભ્રાંતિ ફેલાવતાં હોય, ઇષ્ટદેવના નામે પરસ્પર વૈમનસ્ય ઊભાં થતાં હોય, એકાંતિક આગ્રહ કરીને બીજા પ્રત્યે દ્વેષાદિ સેવતાં હોય તેને કેવા કહેવા ? યાદ રાખજો ! આ પણ ભૂલેલા છે. ગમે તેવી વાતો કરતાં હોય પણ તેમનો વ્યવહાર પણ જુઠો અને તેમનો નિશ્ચય પણ જુઠો !

ખરેખર ! આ કાળમાં જ્ઞાનીનો વિયોગ છે એ જ આપણી મોટી કમનસીબી છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં આટલો જ ભેદ. શ્રીમદ્જી કહે છે :

"ગચ્છના ભેદ જ્ઞાનીઓએ પાડયા નથી... અજ્ઞાનીને મતભેદ કરતાં વાર લાગતી નથી."

આવા મત-મતાંતરોમાં રાચી પોતાનો મત જ સાચો એવો કદાગ્રહ તે વ્યવહાર નહીં પણ નિશ્ચયને પામવા માટે જીવમાં જે દશા પ્રગટવી જોઇએ અને એ દશાને પ્રગટાવવા માટે જે પુરુષાર્થ તે જ વ્યવહાર, સદ્વ્યવહાર. તે માટે આ જ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્જી કહી ગયા છે: 'કષાયની ઉપશાંતતા....' આદિ. એવી દશા જે જીવમાં પ્રગટે તે સદ્વ્યવહાર.

એ જ રીતે નિશ્ચય શું છે? જેવો દેહનો અનુભવ છે તેવો આત્માનો અનુભવ નથી. વૈરાગ્યાદિ સાધનોને પામ્યો નથી. અને માત્ર હું ચૈતન્ય સ્વરૂપી આત્મા, સર્વથી અસંગ, શુદ્ધ બુદ્ધ છું આવું વાણી દ્વારા બોલ્યા કરવું તે નિશ્ચય નથી. નિશ્ચયની દશા એ તો અનુભવની દશા છે. પોતે

પોતાને અનુભવે તે જ આંશિક નિશ્ચયને પામ્યો તેમ કહેવાય. સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્થા. આ પાંચ લક્ષણો જેના જીવન વ્યવહારમાં પણ ઉતરી ગયા હોય, તેને નિશ્ચયનું લક્ષ થયું છે. બાકી વાતો તો બહુ મોટી કરે પણ જીવન વ્યવહારનાં કયાંય ઠેકાણાં ન હોય !

ઘણાં વર્ષો પહેલાં એક ભાઈ મુંબઇમાં મળ્યા હતા. તેમની સાથે કંઈક ચર્ચા ચાલી. સાધુઓની સમાચારી તથા સમાજ સાથેના વ્યવહારની. તો તે ભાઈ કહે : 'મહાસતીજી ! આત્માના આંગણામાં આવા વ્યવહારો હોય ?' મેં તેમને કહ્યું : "ભાઈ! સાધુ સમાજ વચ્ચે બેઠાં છે. સમાજ સાથે કંઈક આદાન–પ્રદાનનો વ્યવહાર છે. જો એ વ્યવહારથી છૂટવું હોય તો આનંદઘનજીની જેમ સમાજ છોડી જંગલમાં ચાલ્યું જવું જોઈએ! જ્યાં સુધી એ નહીં બને ત્યાં સુધી મને–કમને બધા જ વ્યવહારો જાળવવા પડે ! પણ હું તમને પૂછું છું કે આટલી નિશ્ચયની વાતો જાણો છો તો આત્માના આંગણામાં, કાળાં–ધોળાં કરવાં પડે એવો વેપાર ધંધો હોય ?" ઉત્તરમાં મૌન !

બંધુઓ ! વાતોથી બીજાને રીઝવતાં બધાને આવડે પણ જ્યારે વાસ્તવિકતા સામી આવે ત્યારે માણસ જેવો હોય તેવો ઉઘાડો પડી જાય. ધર્મ–આરાધના એ કંઈ ખાવાના ખેલ નથી. નાના બાળકની રમત નથી. એ તો ખાંડાના ખેલ છે. નિશ્ચયને વાણીમાં ઉતારી દેવો તો સહેલો છે, પણ નિજાનુભૂતિ કરી સ્વને પામી લેવો એ જ મુશ્કેલ છે.

જેણે સ્વના આલંબને જીવન વ્યવહાર રાખ્યો છે તેમનું જીવન તો અદ્ભૂત હોય. જીવનના વ્યવહારો બધા જ જાળવવા પડે પણ તેમાં વિવેક હોય.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના વ્યાપારી જીવનનો એક પ્રસંગ. તેઓ ઝવેરાતનો ધંધો મુંબઇમાં કરતા હતા. એક વખત એક આરબ સાથે મોતીનો સોદો કર્યો. પેલો આરબ સોદો પતાવી પોતાની દુકાને જઈ મોટાભાઈને આ સોદાની વાત કરે છે. સાંભળી મોટો ભાઈ ગુસ્સે થાય છે. નુકશાનીનો ધંધો કર્યો છે. આમ ન કરાય. નાનો ભાઈ ગભરાયો. શું કરવું ? તે ડરતો–

ડરતો શ્રીમદ્દજી પાસે આવે છે. દુકાને આવ્યો પણ મોઢું ઉતરી ગયું છે. બોલી શકતો નથી શ્રીમદ્જી પૂછે છે, 'શું વાત છે ભાઈ!' પેલો કહે છે 'રાયચંદભાઈ ! હું તમારી સાથે આ સોદો કરીને ગયો પણ મોટાભાઈ ના કહે છે. આમાં તો અમને નુકશાની થાય છે.' ઓહો ! એમાં શું આટલા ગભરાયા ? લાવો આપનું લખાણ ! અને શ્રીમદ્જીએ લખાણનો કાગળ લઈ ફાડી નાખ્યો. 'જાવ, તમે છુટ્ટા. રાયચંદ દૂધ પીએ છે, કોઈનું લોહી નથી પી શકતો.' બંધુઓ ! આરબ વેપારીને મુંઝવણમાંથી ઉગારી લીધો. પોતાને મળતો લાભ જતો કર્યો.

વિચારજો ! એ વેપારી હતા. તેમને પણ મોટા પરિવારનું પાલન-પોષણ કરવાનું હતું. એ ત્યાગી નો'તા થઇ ગયા છતાં તેમનું લક્ષ્ય આત્મા તરફ હતું. કોઇના જીવને કકળાવી પૈસો મેળવતાં એ શિખ્યા નો'તા. હું તમને પૂછું છું કે આત્માની વાતો કરનારા, નિશ્ચયનયવાદીઓનાં જીવન કેવાં ? કાળાં ધોળાં કરી, કોઇનાં ખૂન ચૂસી પૈસા ભેગા કરનારા તેમાં કેટલા ? ગરીબો અને દીનોની આંતરડીને કકળાવનારા કેટલા ? અને કરૂણા-પ્રેમથી સહુને શાંતિ આપનારા કેટલા ? કે પછી એવો જ હિસાબ રાખ્યો છે કે ધર્મના સ્થાને ધર્મ અને ધંધાના સ્થાને ધંધો !

બંધુઓ ! ધંધામાં ધર્મ ન વણાય ત્યાં સુધી આત્માની વાતો કરવાનો અધિકાર નથી મળતો. માટે જ જેણે ખરેખર આત્માને પામવો છે તેણે જીવનમાં સાત્ત્વિકતા ઉતારવી પડશે.

અહીં શ્રીમદ્જી વ્યવહાર અને નિશ્ચયને સમન્વયાત્મક દષ્ટિકોણથી રજુ કરે છે. સદ્વ્યવહારને તથા યથાર્થ નિશ્ચયને સમજી નિશ્ચયના લક્ષે સાધન કરે તો જ આત્માર્થ સાધી શકાય છે.

હવે જીવનો પુરુષાર્થ કેવું સુફળ આપે છે તે અવસરે ...

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાને જાગૃત કરે છે. જ્ઞાયકતા એ આત્માનો ગુણ, જગતના સર્વ જ્ઞેયો આત્માના જ્ઞાનમાં ઝળકે. જ્ઞાન એ આદર્શ છે. અને જ્ઞેયો આદર્શમાં પડતાં પ્રતિબિંબ છે. તેથી જ આત્મા જડ અને ચેતન સર્વ પદાર્થોને જાણે.

આત્મામાં અનંત જ્ઞાનશક્તિ છે, સંસારી જીવની આ જ્ઞાનશક્તિ અવરાયેલી છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મે આ શકિતને આચ્છાદિત કરી છે. જેમ-જેમ કર્મનું આવરણ પાતળું પડતું જાય તેમ-તેમ જ્ઞાનશકિતનો વિકાસ થતો જાય છે. જ્ઞાન, જ્ઞાન સ્વરૂપે એક હોવા છતાં ક્રમે ક્રમે વિકાસ પામતું હોવાથી, તેમજ વિષય અને સાધનની ભિન્નતા હોવાના કારણે જ્ઞાનના પાંચ ભેદ શ્રી નન્દી સૂત્રમાં શ્રી પ્રભુએ ફરમાવ્યા છે.

नाणं पंचविहं पन्नत्तं, तंजहा-आभिणीबोहिय नाणं, सुयनाणं, ओहिनाण, मणपज्जवनाणं केवलनाणं ।

૧. આભિનિબોધ-મતિજ્ઞાન, ૨. શ્રુતજ્ઞાન, ૩. અવધિજ્ઞાન, ૪. મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૫. કેવળજ્ઞાન.

મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન, પાંચ ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠા મનની સહાયથી થાય છે. પ્રથમ મતિજ્ઞાન. પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનથી ગ્રહણ કરાયેલ વિષય ઔધિક ધારણામાં બની રહે તે, એટલે કે બુદ્ધિ જેને ધારી રાખે તે મતિજ્ઞાન અને એ જ પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનથી, શબ્દોલ્લેખ સહિત અર્થાત્ શાસ્ત્ર-આગમ ગ્રન્થોના આધારે, ઉપદેશ વગેરેથી જે જ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન.

મતિજ્ઞાનપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન હોય છે. જ્યાં મતિ ત્યાં શ્રુત, અને જ્યાં શ્રુત ત્યાં મતિ. બન્ને સહભાવી જ્ઞાન છે. એક હોય ત્યાં બીજું હોય જ. કોઈ પણ જીવને બેમાંથી એક જ જ્ઞાન હોય તેમ બનતું નથી. દરેક સંસારી જીવોને આ બન્ને જ્ઞાન હોય જ છે, તે નિગોદમાં પડેલો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ હોય કે માનવરૂપે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ હોય, પણ કોઈ જીવ જ્ઞાન વિહોણો ન હોય. તેનું કારણ એ છે કે જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે. ગુણ દ્રવ્યથી જુદો પડે નહીં. સર્વથા લુપ્ત થાય નહીં. વિશેષતા એટલી કે જે જીવ સમકિતી છે તેનાં મતિ–શ્રુત જ્ઞાન પણ સમ્યક્ હોય. તે જીવ મતિ–શ્રુત જ્ઞાન વડે દ્રવ્યની યથાર્થતાને જાણતો હોય, તેની ગુણ-પર્યાયને જાણતો હોય. જ્યારે મિથ્યાત્વી જીવ પોતાના મતિ–શ્રુત જ્ઞાન વડે પદાર્થોને જાણે તે તેના બાહ્ય સ્વરૂપને, તેની વર્તમાન ઉપયોગિતા વિષે જાણતો હોય. અરે ! કદાચ ભૂત–ભવિષ્યની અવસ્થાઓને પણ જાણતો હોય પણ તત્ત્વતઃ પદાર્થ શું છે તેની તેને ખબર ન હોય. જેમ જડ પદાર્થનું આંતર સ્વરૂપ ન જાણતો હોય તેમ ચેતન આત્માને પણ ન જાણતો હોય. 'હું આત્મા છું" એવો અનુભવ ન હોય. દેહાત્મ બુદ્ધિ ટળી ન હોય તેથી જ તેનાં મતિ–શ્રુતને મતિ અજ્ઞાન–શ્રુત અજ્ઞાન કહેવાય. અને સમ્ય-ક્ત્વી જીવને 'હું આત્મા છું" નો અનુભવ તેના મતિ–શ્રુતમાં થઈ ગયો હોય તેથી તેનાં મતિ–શ્રુત, મતિજ્ઞાન–શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.

મતિ–શ્રુતજ્ઞાન થવામાં બાહ્ય કારણો જેમ ઇન્દ્રિય અને મન છે તેમ આંતર કારણ છે મતિજ્ઞાનાવરણીય તથા શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપ-શમ. અર્થાત્ મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન પર જે કર્મના પરદા પડ્યા છે તે જેમ–જેમ આછા થતા જાય, જીવ પોતાના પુરુષાર્થ વડે એ આવરણોને જેમ–જેમ છેદતો જાય તેમ–તેમ આત્મામાં પડેલ જ્ઞાન પ્રગટ થતું જાય. સર્વ સંસારી જીવોને મતિ–શ્રુત જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન તો હોય જ છે. પણ સહુનો ક્ષયોપશમ એક સરખો ન હોય, તેમાં તારતમ્યતા હોય તેથી બધાનાં આ જ્ઞાન પણ એક સરખાં નથી.

જેમકેઃ બુદ્ધિ. બુદ્ધિ એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે. નાના–મોટા જીવોમાં બુદ્ધિ તો દેખાય છે પણ સહુમાં સરખી નથી દેખાતી. સહુ માનવોમાં

પણ એક સરખી નથી હોતી. કારણ એ જ કે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ બધા જ માનવોનો એક સરખો નથી હોતો.

વળી એક પ્રશ્ન થાય કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવમાં મતિ–શ્રુત જ્ઞાન કેવી રીતે હોય ? આ જીવને પણ એક ઇન્દ્રિય તો છે જ. પોતાની એ ઇન્દ્રિય દ્વારા વિષયને ગ્રહણ કરે છે. જ્યાં ઇન્દ્રિયના વિષયને ગ્રહણ કરવાપણું છે ત્યાં જ્ઞાન હોય જ. ઇન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરાયેલા વિષયને જીવ ભોગવે છે. ભોગ છે ત્યાં જ્ઞાન છે. વેદકતા છે. જ્ઞાન ન હોય, વેદકતા ન હોય તો ભોગ પણ ન હોય. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ પણ સ્પર્શેન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરાયેલા વિષયને કાયયોગ દ્વારા ભોગવે છે. માટે તેને પણ અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું પણ જ્ઞાન ખુલ્લું છે.

એકેન્દ્રિયથી જેમ–જેમ જીવ આગળ વધતો જાય તેમ–તેમ તેને વધુ ઇન્દ્રિયો મળે, એટલા જ ઇન્દ્રિયોના વિષય મળે, તેનો ભોગ અને સંવેદન વધતું ચાલે. આ બધું જ મતિ–શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમના કારણે મળે છે તેથી મતિ–શ્રુત જ્ઞાન પણ વધતું જાય છે.

મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય જીવને ઇન્દ્રિયો–મન બુદ્ધિ–બધી જ વિશિષ્ટ શક્તિઓ મળી, તેના દ્વારા જ્ઞાન કરી શકાય તેવા વિષયો પણ વધુ મળે, તેની વેદક શક્તિનો પણ વધુ વિકાસ થયો હોય. શારીરિક, માનસિક, ઉપરાંત બૌદ્ધિક સંવેદન માનવને હોય. આ સૂચવે છે કે માનવને મતિ–શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ સૌથી વધારે છે. માનવને બધી જ શક્તિઓ બીજા જીવની અપેક્ષાએ વધુ વિકસિત હોય છે. તેથી માનવ જો પુરુષાર્થ કરી મોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરે તો તેનું મતિ–શ્રુત અજ્ઞાન મટી જ્ઞાન થઈ જાય. તેથી જ માનવને મળેલું મતિ–શ્રુત અત્યંત ઉપકારી છે. એ જ્ઞાન વડે જ એ પોતાને અનુભવી શકે છે, વેદી શકે છે. ચારથી ચૌદ ગુણસ્થાન સુધીનાં સ્વરૂપને પણ એ જ જ્ઞાનથી જાણી શકે છે. આગમોનાં રહસ્યો આ જ્ઞાન વડે જ ઉકેલી શકે છે. સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પણ આ જ્ઞાન વડે જ સાંભળે, ચિંતવે, આચરે અને સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરે.

અવધિ કે મનઃપર્યવજ્ઞાન ન હોય તેવો જીવ પણ માત્ર મતિ-શ્રુત જ્ઞાનના આધારે આત્મ વિકાસ કરતો સર્વજ્ઞતા સુધી પહોંચી શકે અને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષ પામી લે.

આમ જીવ માટે ઉપકારી હોય તો મતિ-શ્રુત બે જ જ્ઞાન. બીજાં બે જ્ઞાન, જ્ઞાનશક્તિના વિકાસરૂપ ભલે હોય પણ સિદ્ધિ થવામાં કાર્યકારી નહીં.

જ્યારે જ્ઞાનની ચર્ચા ચાલી છે તો અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન વિષે પણ વિચારી લઇએ. જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જ, રૂપી પદાર્થોને અમુક મર્યાદા સુધી જોઈ શકે તે અવધિજ્ઞાન. આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે. સહુ જીવનો ક્ષયોપશમ એક સરખો નથી હોતો માટે તેના છ પ્રકાર કર્યા છે. ૧. અનુગામી, ૨. અનનુગામી, ૩. વર્ધમાન, ૪. હાયમાન, ૫. પ્રતિપાતિ, અને ૬. અપ્રતિપાતિ.

એક જીવને જે સ્થાનમાં જેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય, તેટલું અવધિ-જ્ઞાન, તે સ્થાન છોડીને આગળ-પાછળ જાય તો પણ સાથે રહે. જેમકે એક સાધકને ચારે દિશામાં ૩૦૦ K. M. જોઈ શકે તેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય અર્થાત્ પોતે જે જગ્યાએ છે ત્યાંથી ચારે બાજુ ૩૦૦-૩૦૦ K.M. માં શું શું છે? શું બની રહ્યું છે ? શું બનશે ? વગેરે રૂપી પદાર્થ તથા તેની પર્યાયોને જાણે. એ સ્થાનથી ઊઠી બીજે સ્થાને જાય તો પણ જ્યાં જાય ત્યાંથી ચારે બાજુ એટલું જાણે. જેમ હાથમાં દીવો લઇને ચાલનાર માણસ જ્યાં-જ્યાં જાય ત્યાં-ત્યાં દીવાનો પ્રકાશ પણ સાથે જ રહે. આ અનુગામિ અવધિજ્ઞાન.

જે સ્થાનમાં અવધિજ્ઞાન થયું હોય ત્યાંથી જ તેટલું જોઈ શકે પણ સ્થાન છોડીને બીજે જાય તો જોઈ શકે. ફરી પાછો એ સ્થાનમાં આવે તો ત્યાંથી જોઇ શકે. જેમ કોઈ માણસ દીવાને પાસે લઇને બેઠો હોય તો જ્યાં બેઠો હોય ત્યાંથી આસપાસ જોઈ શકતો હોય પણ દીવો ત્યાં જ પડયો રહે અને પોતે ઊઠીને ચાલતો થાય તો આગળ કાંઈ દેખી શકે નહીં. ફરી પાછો મૂળ સ્થાને આવે ત્યારે જોઈ શકે. આ અનનુગામિ અવધિજ્ઞાન.

અવધિજ્ઞાન થયા પછી અંતરના પુરુષાર્થના જોરે અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ વધતો જ રહે તો જેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય તેથી વધતું જાય. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ ચારેય પ્રકારે વૃદ્ધિ થતી રહે તે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન. તેનાથી ઊલટું એટલે કે આત્મપરિણામો મંદ થતાં જાય તેથી ક્ષયોપશમ વધવાને બદલે ઘટે તો જેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય તે ધીમે ધીમે ઓછું થતું જાય તે હાયમાન અવધિજ્ઞાન.

એક વખત અવધિજ્ઞાન થયા પછી, ફરી અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનું આવરણ આવી જતાં, એ જ્ઞાન ચાલ્યું જાય તે પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન અને એક વાર આવેલું અવધિજ્ઞાન કદી જાય નહીં પણ અંત સુધી રહે અર્થાત્ તે અવધિજ્ઞાન-પરમ અવધિરૂપ થઈ અંતે કેવળજ્ઞાનમાં પરિણત થઈ જાય તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન.

મનુષ્ય અને તિર્યંચને આ અવધિજ્ઞાન વિશિષ્ટ પ્રકારની સાધના વડે જ્યારે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે થાય છે. છ ભેદમાંથી કોઈ પણ અવધિજ્ઞાન થઈ શકે. તેમાં પણ મિથ્યાત્વી જીવના અવધિજ્ઞાન ને અવધિઅજ્ઞાન અથવા વિભંગજ્ઞાન કહ્યું અને સમ્યક્ત્વી જીવના અવધિજ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન કહ્યું.

દેવ અને નરક ગતિમાં ક્ષેત્ર સ્વભાવના કારણે એ ભૂમિમાં જન્મ લેતાંની સાથે જ અવધિજ્ઞાન હોય છે. અંતરંગ કારણરૂપ અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ તો ખરો જ. પણ બહિરંગ કારણ માત્ર ત્યાં જન્મ થવો તે જ.

અહીં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે દેવ તો ઘણાં પુણ્ય કરીને ત્યાં ઉત્પન્ન થયા હોય તેથી તેને અવધિજ્ઞાન હોય તે તો ઠીક! પણ મહાપાપો કરી નરકમાં ઉત્પન્ન થતાં જીવને અવધિજ્ઞાન કેમ હોઇ શકે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક વાત તો એ સમજી લઇએ કે અવધિજ્ઞાન થવું તે પુણ્યનું પરિણામ નથી. પુણ્યશાળી જીવને અવધિજ્ઞાન થાય તેમ નથી. કારણ અવધિજ્ઞાન એ ઔદયિક ભાવ નથી પણ ક્ષયોપશમિક ભાવ છે. જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી જ્ઞાન થાય, પુણ્યના ઉદયથી નહીં. તેથી દેવને અવધિજ્ઞાન હોય તે પુણ્યના કારણે નહીં પણ તે ક્ષેત્રના સ્વભાવે. હવે નારકીને

પણ અવધિજ્ઞાન હોઈ શકે કારણ ત્યાં પુણ્યના ઉદયની જરૂર નથી. નરકનું ક્ષેત્ર જ એવું છે કે ત્યાં ઉત્પન્ન થતો જીવ ગમે તેટલા ભયંકર પાપ લઈને આવ્યો હોય પણ અવધિજ્ઞાન તો થાય જ.

જેમ પક્ષીયોનિમાં જન્મતા જીવને પાંખ હોય જ. માનવ કરતાં ઓછા પુણ્યવાળા હોવા છતાં તેની યોનિ જ એવી છે કે ત્યાં જન્મે એટલે પાંખ તો હોય જ. આપણને કયારેક એમ થાય કે પક્ષીઓને મળેલી આ શકિત કેવી જબરદસ્ત છે! હજારો માઈલની યાત્રા બહુ જ થોડાં સમયમાં કરે છે. સાંભળ્યું છે કે ડીસેમ્બર–જાન્યુઆરીના મહિનાઓમાં અન્ય પ્રદેશોમાં જ્યારે બહુ જ ઠંડી હોય છે ત્યારે હજારો પક્ષીઓ માઇલોની યાત્રા થોડા જ દિવસોમાં કરી અહીં ભારતમાં આવે છે. બે-ત્રણ મહિના રહી ફરી પોતાના દેશમાં પહોંચી જાય છે. બંધુઓ! આપણ-ને પણ પાંખ મળી હોત તો દુનિયાનો એક પણ દેશ જોયા વગર બાકી રાખ્યો ન હોત. પણ અફસોસ! આપણને આ શકિત ન મળી.

તો જેમ પક્ષીની યોનિ એવી છે કે તેમાં જન્મે એટલે પાંખ મળે જ મળે, તેમ નારકી કે દેવલોકમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય એટલે તેને અવધિ-જ્ઞાન હોય જ હોય. દેવો અવધિજ્ઞાન વડે પોતાના પૂર્વભવોને જુએ, બીજાના પણ જુએ. વળી સમકિતી દેવો પોતાના જ્ઞાન વડે આ મૃત્યુલોકમાં તીર્થં-કરના જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન, મોક્ષ આદિના સમયને જાણી એ મહોત્સવ કરવા આવે.

નારકી જીવો પણ અવધિજ્ઞાન દ્વારા પોતાના પૂર્વ ભવોને જોઇ, પૂર્વે જેની સાથે વેર બંધાણું હોય તે જીવ પણ ત્યાં નરકમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તો પૂર્વનું વેર યાદ કરી તેનો બદલો લે. નરક ગતિમાં વેરનો બદલો જેટલો લેવાય તેટલો બીજે ન લઇ શકાય. માનવ કે પશુ યોનિમાં વેરનો બદલો વાળવા જીવ શું કરી શકે? બહુ તો જેના પ્રત્યે વેર છે તેને જાનથી મારી નાખે. તેથી પણ વધુ ખુન્નસ ચડે તો મારેલા શબના ટુકડે–ટુકડા કરી નાખે. એથી વિશેષ શું કરી શકે? જ્યારે નારકી જીવોનાં તો શરીર જ એવાં હોય છે કે તેના ટુકડે ટુકડા કરી નાખો, રાઇ–રાઇ જેવડા ટુકડા

કરો પણ ફરી પાછા પારાની જેમ એ ટુકડા ભેગા થઇને આખું યે શરીર જીવતું થઇ જાય. અર્થાત્ તે મરે જ નહીં. પણ કપાવાની વેદના સહન કરવી પડે. આમ તેના આખા આયુષ્ય દરમિયાન હજારો-લાખો વાર એ કપાય વેદના સહે-ફરી જોડાય. તેથી ત્યાં વેરનો બદલો પૂરેપૂરો લઇ શકાય. જે જીવો ખૂબ જ ગાઢાં વેર બાંધે તેને એવા ભયંકર વેર ચૂકવવા નરકમાં જ જવું પડે, જ્યાં ઓછામાં ઓછું દસ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અને વધારે તો સાગરોપમના હિસાબે, જે આપણી કલ્પનામાં પણ બેસે નહીં. તો નારકી જીવોનું અવધિજ્ઞાન આવા ઉપયોગમાં આવે.

ચોથું મનઃપર્યવજ્ઞાન. મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીયનાં ક્ષયોપશમથી આ જ્ઞાન પંચ મહાવ્રતધારી, નિર્ગ્રંથ મુનિ અને તે પણ સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી, અપ્રમત્ત સંયતિ તથા લબ્ધિધર મહાત્મા હોય તેને જ થાય. અન્યને નહીં. આ જ્ઞાન મનવાળા જીવોના મનના ત્રૈકાલિક ભાવોને જાણે. સંજ્ઞી જીવે મનમાં જે વિચાર્યું, વિચારે છે કે વિચારશે, એ બધાને જાણે. તેમાં પણ બે પ્રકાર. ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ.

ઋજુમતિનો વિષય બહુ સ્પષ્ટ ન હોય ત્યારે વિપુલમતિ સ્પષ્ટ રીતે જાણે. વળી બન્નેમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની દૃષ્ટિએ પણ અંતર રહે. તેમજ ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન આવ્યા પછી ચાલ્યું પણ જાય. વિપુલમતિ આવ્યા પછી જાય નહીં. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી અવશ્ય રહે.

છેલ્લું કેવળજ્ઞાન. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે રહેલ અનંતજ્ઞાન એકી સાથે ઝળકી ઉઠે તે કેવળજ્ઞાન. એના કોઈ ભેદ નથી. એક આત્માના કેવળજ્ઞાનથી બીજા આત્માના કેવળ-જ્ઞાનમાં કોઈ અંતર નથી. પછી એ સામાન્ય કેવળીનું હોય, તીર્થંકર પર-માત્મા અરિહંત દેવનું હોય કે સિદ્ધ ભગવંતનું હોય. ત્રણેયના કેવળ-જ્ઞાનનું સ્વક્ષેત્રે વેદન એક સરખું જ. તેમાં કશો ય ભેદ નથી. વળી કેવળ-જ્ઞાન થતાં પહેલાં અવધિજ્ઞાન કે મનઃપર્યવજ્ઞાન હોવું જ જોઇએ એવું જરૂરી નથી. ઘણા જીવો આ બે જ્ઞાન પામ્યા વિના પણ કેવળજ્ઞાન પામી જતા હોય છે. પણ મતિ-શ્રુત મિથ્યા મટી સમ્યક્ તો થવાં જ જોઇએ. તો જ કેવળજ્ઞાન થાય.

મતિ–શ્રુત આદિ ચાર જ્ઞાન તો ક્ષયોપશમ ભાવી છે. તેથી તેમાં તરતમ ભાવ રહે, ઓછું–વધતું રહે. આવીને ચાલ્યા જવાપણું રહે. પણ કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવે થાય. જેમાં કોઈ ભેદ નહીં. કોઇનું કેવળજ્ઞાન ઓછું નહીં. આવીને ચાલ્યા જવાપણું નહીં. મતિ–શ્રુત આદિ ચારે ય જ્ઞાન તેમાં સમાઈ જાય. એવું અનંત જ્ઞાન–સંપૂર્ણ જ્ઞાન–એવી સર્વજ્ઞતા. મતિ આદિ ચારે ય જ્ઞાન ગમે તેટલી વધુ માત્રામાં હોય પણ તે કેવળજ્ઞાનના અનંતમે ભાગે જ હોય. આ પરથી ખ્યાલ આવે છે કે કેવળજ્ઞાનની અનંતતા કેટલી ?

વળી કેવળજ્ઞાન એક–અનંત અને અખંડ છે. તેમાં પ્રતિ સમયે આ જગતનાં સર્વ દ્રવ્યો–સર્વ પર્યાયો ઝલકે. પદાર્થોની પર્યાયો નષ્ટ થવાની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાનમાં પડતા પર્યાયોનાં પ્રતિબિંબ પણ નષ્ટ થાય છતાં કેવળજ્ઞાન એટલું ને એટલું. અનંત ને અનંત. તે રંચ વધે નહીં કે રંચ ઘટે નહીં. એવું પૂર્ણતાને પામેલું જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન.

ઉપનિષદકારોએ પરમ બ્રહ્મ પરમાત્માની પૂર્ણતા માટે જે કલ્પના આપી છે તે કેવળજ્ઞાનની અનંત પૂર્ણતાને બરાબર લાગુ પડે છે.

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदम् पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

એ પૂર્ણ છે. પૂર્ણમાંથી પૂર્ણને કાઢી લો તો પણ પૂર્ણ રહે. પૂર્ણમાં પૂર્ણને ઉમેરો તો પણ પૂર્ણ રહે. બસ, એવું જ અનંત છે કેવળજ્ઞાન. જગતના અનંત જ્ઞેયો તેમાં ઝળકે તો પણ અનંત, અને ઝળકતાં જ્ઞેયોની અનંત પર્યાયો નષ્ટ થઇ જાય તો પણ અનંત.

આવા એક–અનંત અખંડ કેવળજ્ઞાનને નમસ્કાર.... !

અહીં મતિ–શ્રુતથી શરૂ થતી આરાધના અંતે કેવળજ્ઞાનમાં પૂર્ણ થાય છે. આવો જ્ઞાનમાર્ગ ત્રણે કાળમાં એક છે. અનંત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી વ્યતિત થઈ ગઈ પણ સર્વ કાળે જીવ આ ક્રમે જ, આ માર્ગે જ જ્ઞાન પામ્યો છે. બીજો કોઈ માર્ગ નથી તેથી જ શ્રીમદ્જી કહે છે—

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહિ કોય....૧૩૪....

ત્રણે ય કાળના જ્ઞાની પુરુષો, પછી તે અપૂર્ણજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ મતિ-શ્રુત જ્ઞાની હોય કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની હોય પણ તેઓ એક જ માર્ગે એ જ્ઞાન પામ્યા. જ્યારે નિજ સ્વરૂપનું લક્ષ્ય થયું, દેહાત્મ બુદ્ધિ ટળી. 'હું આત્મા છું' એ સિવાય કશું જ નહીં. દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન, ચિત્ત કે બુદ્ધિ તે હું નહીં એવી સચોટ શ્રદ્ધા આત્મસાત્ થઇ ત્યારે જ મિથ્યાત્વને ટાળી સમ્યક્ત્વ પામ્યા. સમ્યક્દર્શનની સાથે જ્ઞાન પણ સમ્યગ્ ત્યારે જ થયું.

આખા યે વિશ્વના પદાર્થોને બાહ્ય ભાવે જાણતો જીવ જ્યાં સુધી નિજ આત્માને ન જાણતો હોય ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની છે. પણ એક આત્માને જાણી લીધો તેણે બધું જ જાણી લીધું. તેને બીજું કંઈ જાણવાનું બાકી રહેતું નથી. શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું છે—

जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ।

જે એકને જાણે છે તે સર્વને જાણે છે. પણ એમ ન કહ્યું કે આખા જગતને જાણી લો તો એક આત્મા જણાઇ જશે. તો જેણે આત્માને જાણ્યો તે જ્ઞાની. તે સમ્યક્જ્ઞાની.

જેણે સર્વથા મોહનીયનો ક્ષય કરી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી તે સંપૂર્ણ-જ્ઞાની. કોઇ કહે અમારા દેવને અમુક મોહ–મમત્વ તો છે છતાં ય સર્વજ્ઞ છે તો તે જૂઠા. મોહ અને સર્વજ્ઞતા સાથે રહી જ ન શકે. સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરવા માટેનો એક માત્ર માર્ગ મોહનો સર્વથા અભાવ. જે મોહને સર્વથા નષ્ટ કરી શકે તે જ સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરી શકે.

તો અપૂર્ણ જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. આ બન્નેને પામવા માટેનો રાહ એક જ છે. ત્રણેય કાળમાં જેટલા જીવ પામી ગયા, પામે છે અને પામશે તે આ રાહે જ.

હા, દેશ–કાળના ભેદથી બાહ્ય ક્રિયા–આચારોમાં અંતર હોય, પણ અંતરંગ પરિણતિમાં ક્યાંય અંતર નથી. જ્ઞાનીપુરુષો આ કરી ગયા, આ રીતે જ સાધી ગયા અને આપણા માટે એ જ પથ પ્રશસ્ત કરતા ગયા.

હવે સર્વ જીવોની સ્વરૂપ એકતા કેવી છે તે બતાવી જૈન વિચાર પરંપરાની વિશાળતા દર્શાવતાં શ્રીમદ્જી આગળ શું કહે છે તે અવસરે...

આત્મ-ચિંતન...

"હું આત્મા... છું"... "હું...આત્મા...છું."

અજર...અમર...અવિનાશી...એ મારૂં સ્વરૂપ...

હું...ચૈતન્ય આત્મા...મને...જરા અવસ્થા હોય નહીં...નિત્ય..., સમ સ્વભાવી...એક અખંડ રૂપ...હું આત્મા...જરા અવસ્થા ..એ શરીરનો સ્વભાવ છે...શરીર વૃદ્ધ થાય છે..., હું...વૃદ્ધ થાઉં નહીં...હું ચૈતન્ય..., શરીર જડ...હું શરીરથી જુદો છું..., ભિન્ન છું..., સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છું.... મારૂં પરિણમન..., મારામાં જ થાય...દેહનું પરિણમન...દેહમાં થાય..., દેહનું પરિણમન મને...સ્પર્શે નહીં...દેહ જડ છે...દેહની વૃદ્ધાવસ્થા મને ...અસર કરે નહીં....હું...મારામાં રહું..., મને નિહાળું..., મને અનુભવું ...તો સદા સમ સ્વભાવી.., ચૈતન્યને જાણું...

અજર...અમર...જેનું મૃત્યુ થાય નહીં...તે અમર...હું...અમર છું ...અનંત ભૂતકાળમાં કદી મર્યો નથી...ભવિષ્યમાં ક્યારે ય મરીશ નહીં ...પ્રત્યેક પળે...સદાકાળ...મારૂં અસ્તિત્વ છે...એ જ અસ્તિત્વરૂપ રહી શકું...એ મારૂં સામર્થ્ય છે..., એ મારો સ્વભાવ છે...હું...મરૂં નહીં, ...મરે છે તે દેહ છે... દેહથી જુદો થઈ...અન્ય દેહને ધારણ કરૂં છું..., અને સર્વથા.... દેહનો ત્યાગ થઈ.... સિદ્ધને પામું.... મારો જન્મ નથી...., માટે મારૂં મૃત્યું નથી.... મારૂં મરણ નથી...., માટે મારો જન્મ નથી.... ચૈતન્ય મરે નહીં...., જન્મે નહીં.... દેહ મરે...., દેહ જન્મે... જડ જન્મે..., જડ મરે....

અજર.... અમર.... અવિનાશી.... મારો કદી નાશ થાય નહીં.... સદા... સર્વદા.... શાશ્વત રહેનાર.... નિત્ય અસ્તિત્વવાન્.... ચૈતન્ય પદાર્થ.... હું છું... જગતના પદાર્થો નાશ પામે...., જડ જગત નાશ પામે.... પણ મારૂં ચૈતન્ય.... કદી નાશ પામે નહીં.... ચૈતન્યની ચેતનતા

જ એ છે કે.... તેનો વિનાશ થઈ શકે નહીં.... આવો અજર.... અમર.... અવિનાશી.... હું આત્મા....

મારે... મારા આ સ્વરૂપને... જાણવું છે...., જોવું છે...., માણવું છે...., અનુભવવું છે...., માટે મારામાં.... સ્થિર થઈ જાઉં.... તો હું.... મારા સ્વરૂપને.... પામી શકું છું.... કેટલીક ક્ષણો... વધુ.... એકાગ્ર.... થઈ.... વધુ.... શાંત.... થઇ.... આત્માનું ચિંતન કરીએ...

" હું.... આત્મા... છું, " હું.... આત્મા... છું. "

ૐ.......... " શાંતિ ".... " શાંતિ "... "શાંતિ "

સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, જીવને તેના ચરમ વિકાસરૂપ, સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. ચરમ વિકાસ કહો કે જીવનું મૌલિક સ્વરૂપ કહો એ છે સિદ્ધત્વ. જીવને પ્રાપ્તવ્ય પણ તે જ છે.

આત્મઆરાધનાના માર્ગની શરૂઆત સમ્યગ્દર્શનરૂપ ચોથા ગુણસ્થાનથી થાય. એ પછી જીવ ક્રમશઃ આગળ વધતો વિરતિ ભાવરૂપ પાંચમા–છઠ્ઠા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે. અપ્રમત્ત ભાવરૂપ સાતમા ગુણ-સ્થાને સ્પર્શી આગળ વધી આઠમા ગુણસ્થાને ક્ષપકશ્રેણીએ ચડે અને એક જ અંતર્મુહૂર્તમાં બારમે ગુણસ્થાને પહોંચી કેવળજ્ઞાન પામી જાય. તે પછી કેવળ અવસ્થામાં કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમકિત, શુકલ ધ્યાન, યથાખ્યાત ચારિત્ર આદિ ભાવોમાં ચિરકાળ સુધી રહે અને અંતે સયોગીમાંથી અયોગી બને. શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે. મેરૂ જેવી અડોલ–અકંપ–અચલ દશામાં સર્વ કર્મથી મુકત થાય.

આમ ચોથાથી ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધીની યાત્રા તે અનિત્ય દશા. બધી જ વચલી દશા. માર્ગેથી પસાર થતાં આ બધું પાર કરવું જ રહ્યું. આ માત્ર માર્ગ છે પણ મંઝિલ છે સિદ્ધત્વ. જે નિત્ય શાશ્વત દશા છે. આદિ–અનંત છે. જીવનું ગંતવ્ય એ જ છે. પણ વચલી દશાનો પાર ન પામે તો ગંતવ્યને આંબી શકે નહીં. અને તે માટે જ આત્મ-સિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્જીએ આરાધનાનાં આ બધાં જ સોપાનો બતાવ્યાં. આ બધાં જ સોપાનો પરથી પસાર થવાનું છે. તેને પ્રાપ્ત કરી આગળ

વધવાનું છે, અંતે છોડી દેવાનાં છે તેને અનિત્ય કહ્યાં છે પણ અહીં અનિત્ય ભાવના ભાવી બધું જ અનિત્ય ખરાબ એમ સમજી એ–એ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ ન કરવો એમ નથી. પણ અનિત્ય હોવા છતાં એ દશા પ્રાપ્ત કરવી જ પડે. માટે એ સિદ્ધાંત ન રખાય કે જેટલું અનિત્ય એટલું બધું જ ખરાબ અને બધું જ ત્યાજય. પણ લક્ષ્ય શું છે તે ખ્યાલ રહેવો અતિ આવશ્યક છે.

શ્રીમદ્દજી એ જ કહેવા માગે છે કે તારૂં લક્ષ્ય તારામાં જ પડયું છે. તું ઇચ્છે તો પામી શકે છે—

સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય;
સદ્દગુરુ આજ્ઞા જિન દશા, નિમિત્ત કારણ માંય....૧૩૫....

પ્રથમ તો જીવે સમજવાનું છે, પછી આચરવાનું છે. એ સમજણ હોવી ઘટે કે 'હું સિદ્ધ સ્વરૂપી છું' મારામાં તથા સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્વરૂપ એકતા છે. કારણ હું આત્મા છું. જગતમાં રહેલ સર્વ જીવમાં સિદ્ધત્વ છે. પછી તો જીવ ગમે તેવો કેમ ન હોય ?

જ્ઞાની પુરુષો તો જીવના પારિણામિક ભાવોની અપેક્ષાએ, તેને બે વિભાગમાં બતાવે છે. ૧. ભવ્ય ૨. અભવ્ય. આ બન્ને પ્રકારના જીવોનું મૂળ સ્વરૂપ સિદ્ધ જેવું જ છે. આત્માના મૂળ સ્વરૂપમાં જેવો ભવ્ય તેવો જ અભવ્ય. છતાં કહેવામાં આવ્યું કે ભવ્ય જીવ મોક્ષ પામે. અર્થાત્ પોતાના સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરી લે પણ અભવ્ય જીવ ન પામે. બન્ને પ્રકારના જીવોનું સ્વરૂપ એક હોવા છતાં અભવ્યમાં રહેલ અભ-વ્યત્વના કારણે આત્મ-વિકાસના આંતરિક યોગ તેને મળતા નથી. તેથી બાહ્ય યોગોમાં અટવાયા પછી પણ એ પોતાનું પરમાત્મત્વ જગાડી શકતો નથી.

વળી ભવ્યમાં પણ નિકટ ભવ્ય અને દુર્ભવ્ય આ બે પ્રકારના જીવો બતાવ્યા કે જેઓ જલ્દી મોક્ષે જાય છે અને કેટલાક ઘણો અનંત કાળ સંસારમાં રખડયા પછી મોક્ષે જાય.

આ તથ્યને જરા વિસ્તારથી સમજીએ. જેમ ખેતરમાં પાકેલ અનાજ, અનાજના બધા જ દાણા ઉગવાની યોગ્યતા ધરાવતા હોવા છતાં, પાકેલ

બધા અનાજમાંથી માત્ર થોડા જ દાણા ખેતરમાં વવાય છે. જેટલા વવાય તેટલા જ ઊગે. એકમાંથી અનેક થાય. પણ બીજા કેટલાક આ વર્ષે નહીં બીજે, ત્રીજે કે ચોથે વર્ષે વવાયા તો તે ત્યાં સુધી પડયા રહ્યા. પોતામાં રહેલ ઊગવાની શકિત મોડી કામ આવી. પણ બાકીના દાણા તો ગૃહસ્થના ઘરમાં જઇ, પીસાઈ ગયા. લોટ થઈ ગયો. ખાવાના પયોગમાં આવી ગયા. જે દાણાઓ ખાવામાં વપરાઈ ગયા તેનામાં ઊગવાની યોગ્યતા ન હતી ? હતી. પણ તેને ઊગવાનો યોગ જ ન મળ્યો તેથી મૂળમાં યોગ્યતા હોવા છતાં ઊગી શકયા નહીં.

બસ, આવું જ છે નિકટ ભવ્ય, દુર્ભવ્ય અને અભવ્ય જીવો માટે. નિકટ ભવ્ય જીવને બહુ જલદી સમ્યગ્દર્શન પામી સિદ્ધત્વ સુધી પહોંચવાના યોગ મળે છે. તે પોતાની સિદ્ધત્વરૂપ પર્યાયને પામી પોતાનું ભવ્યત્વ–સિદ્ધિત્વ સાબિત કરી બતાવે છે. દુર્ભવ્ય જીવને ઘણાં પુદ્ગલ પરાવર્તનોમાંથી પસાર થયા પછી આ યોગ મળે છે અને છેવટે તે પણ સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે. પણ અભવ્ય જીવોના મૂળભૂત સ્વરૂપમાં સિદ્ધત્વની યોગ્યતા હોવા છતાં તે પોતાના સિદ્ધત્વને જાગૃત કરી શકે તેવા યોગ જ મળતા નથી તેથી તે કયારે ય સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.

અહીં શ્રીમદ્જી, જીવોમાં સિદ્ધત્વ છે તેમ નિર્દેશ કરીને, ભવ્ય જીવોને સંબોધીને કહે છે કે સમજો, શ્રદ્ધા આણો અને પછી આચરો અર્થાત્ સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રની આરાધના કરો તો જરૂર સિદ્ધિ પામી શકો, પણ તે માટે બે શરત મૂકી. પામવાનું તારે જ. પુરુષાર્થ પણ તારો જ. ઉપાદાન પણ તારૂં જ. તે છતાં એ બધાંની પાછળ જે Power છે તે નિમિત્તોનો છે અને આવા સુંદર કાર્યો માટે નાં નિમિત્તો પણ એવા જ ઊંચા, એવા જ આદર્શ ! એને જો અપનાવી લો તો પછી સિદ્ધિ દૂર નહીં હોય. તારો સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ આ બે તોડી એક તો સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્ત્યો જા અને બીજું જિનદશાનું

યથાર્થ ભાન કરી, જિન દશા પ્રગટાવી લે. બસ, પછી સિદ્ધત્વ પ્રગટી ચૂકયું જ સમજ.

સદ્દગુરુની આજ્ઞા શી છે ? સદ્દગુરુએ જે કરવાનું કહ્યું છે તે કર. અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં છ પદમાં છેલ્લું પદ 'મોક્ષોપાય' તે જ ખરેખર આચરણીય છે. ગુરુદેવે એ જ મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો છે. જે માર્ગને અનુસરવું તે જ છે સદ્દગુરુની આજ્ઞાનું આરાધન.

શ્રી જ્ઞાનાર્ણવ નામના અદ્‌ભૂત ગ્રંથમાં ગ્રંથકાર કહે છે–

विरम विरम संगान् मुञ्च मुञ्च प्रपञ्चम्
विसृज विसृज मोहम् विद्धि विद्धि स्वतत्त्वम् ।
कलय कलय वृत्तं पश्य पश्य स्वरूपम्
कुरु कुरु पुरुषार्थं निवृत्तानन्द हेतोः ॥

ખરેખર જેને વિશ્વથી નિવૃત્ત થઈ નિજાનંદની મસ્તી માણવી છે, તેને સદ્દગુરુદેવ કહે છે સર્વ પ્રથમ તો સંગનો ત્યાગ કર. પુદ્દગલનો સંગ, વ્યક્તિનો સંગ. આ બન્ને સંગ ત્યાજ્ય છે. કારણ કે જીવની દશા તો અસંગ દશા છે. સર્વ પ્રકારનાં પાપ–પ્રપંચનો ત્યાગ કર, જીવ તો સરળ છે. પ્રપંચ તે જીવનો સ્વભાવ નથી. મોહને તજી દે. સંસારમાં ભમાવનાર મોહ છે. મોહ નથી તો સંસાર નથી. આટલું થયા પછી આત્મતત્ત્વનો બોધ થશે. માટે આટલું કર્યા પછી આત્મતત્ત્વનો બોધ કરી લે. તે પછી ચારિત્રનો અભ્યાસ કરે. ચારિત્રનું વારંવાર પાલન કરવાથી તેનો અભ્યાસ થાય છે. માટે તે કર. તે પછી સ્વરૂપને જો. જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે એવું જ તારૂં સ્વરૂપ છે માટે તારા સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે જાણી લે, શ્રદ્ધી લે, સ્પર્શી લે, અનુભવી લે અને નિરંતર આત્મસ્વરૂપના અનુભવમાં રમમાણ થઈ જા.

છેલ્લે મોક્ષ સુખના અનંત આનંદ માટે પુરુષાર્થ કર. પુરુષાર્થ વિના કંઈ જ સાધ્ય થતું નથી. મોક્ષ સ્વપુરુષાર્થ સાધ્ય છે.

આમ ગુરુદેવ, મોક્ષનાં સુખને પામવાની ચાહ ધરાવતા શિષ્યને રાહ બતાવે છે. આટલું કર્યા પછી મોક્ષ ન મળે, તારૂં સિદ્ધત્વ પ્રગટે નહીં

એવું બને જ નહીં. માટે આ આજ્ઞાનું પાલન તન-મન-વચનના સંપૂર્ણ યોગોની સમર્પણતા સાથે કરવાનું છે.

બીજું નિમિત્ત કહ્યું જિનદશાનો વિચાર અને તે પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ. એ જિનદશા કેવી છે તે પણ શ્રી જ્ઞાનાર્ણવમાં બતાવ્યું છે-

अतुल सुख निधानं ज्ञान विज्ञान बीजम्
विलय गत कलङ्कं शान्त विश्व प्रचारम्
गलित सकल शङ्कं विश्वरूपं विशालम्
भज विगत विकारं स्वात्मनात्मानमेव

જેવું જિન સ્વરૂપ તેવું જ નિજ સ્વરૂપ. તેથી જ ગુરુદેવ આત્મન ને સંબોધીને કહે છે હે આત્મન્ ! તું અનંત-અતુલનીય સુખનો નિધાન છે. તારા સુખની સામે સંસારનાં સર્વ સુખો તુચ્છ છે. આત્માના એક પળના સુખની સાથે ચક્રવર્તીના છ ખંડ રાજ્યની સાહ્યબીનાં સુખ કોઈ વિસાતમાં નહીં. એવો તું અતુલ સુખનો નિધાન છે.

સારા યે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનું બીજ પણ તારામાં છે. તારા અનંત-જ્ઞાનના પ્રાગટ્ય માટે ક્યાંયથી એક અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલા જ્ઞાનને ઉછીનું લાવવાની જરૂર નથી. તારામાંથી જ તારા અનંતજ્ઞાનને તું પામી શકે છે.

સંસાર છે ત્યાં કલંક છે. મોહ છે ત્યાં કલંક છે. તું સંસાર પણ નથી અને મોહ સ્વરૂપ પણ નથી માટે તું નિષ્કલંક.

આખા યે વિશ્વમાં તારા આત્માની શાન્તિ ફેલાયેલી છે. તું કદી અશાન્ત થઈ શકે નહીં, કોઈને અશાંત કરી શકે નહીં. એવી અમાપ-અખિલ શાંતિનો ધારક છે.

સર્વ વિકલ્પો જ્યાં સમાઈ ગયા છે તેવી નિર્વિકલ્પ દશાનો ધણી તું. આત્માની સર્વ દશા સંપૂર્ણ-શુદ્ધ દશા તારી, તેથી ક્યાંય કોઈ શંકા નથી તેવો નિ:શંક તું છે.

કેવળજ્ઞાન લોકાલોક વ્યાપી છે. તેવી કેવળજ્ઞાનની શક્તિ તારામાં પડી છે તેથી તું વિશ્વવ્યાપી છે.

આવા મહાન અને નિર્વિકાર તારા આત્માના જ શુદ્ધ સ્વરૂપને તારા આત્મા વડે જ આત્મામાં ભજ. તે શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કર.

અહીં ગુરુદેવે જિન સ્વરૂપ જેવું જ નિજ સ્વરૂપ છે તે બતાવી દીધું. તથા એ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી એ સ્વરૂપને પામી શકાય છે. જિનદશાનું ધ્યાન કરવાથી જિનરૂપ થવાય છે.

જિન સ્વરૂપ થઈ જિન આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે,
ભૃંગી ઈલિકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે........

આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે રાગાદિની મંદતા કરી, વીતરાગ દશાના લક્ષ્યે જિનવરની આરાધના થાય તો જીવ જિનવર બની જાય. 'કીટ ભ્રમરના ન્યાયે' એક કહેવાય છે કે ભમરી માટીનું ઘર બનાવી, લીલા ઘાસમાંથી ઇયળને લાવી, તેને ડંખ મારી પોતાના ઘરમાં નાખી દે અને દિવસો સુધી એ માટીના ઘર આસપાસ ગુંજારવ કરતી ફરે. પેલી ઇયળ ભમરીના ડંખની વેદનાથી દુઃખી હોય પણ ગુંજારવ ગમતો હોય તેમાં તેને મોહ લાગે અને અસહ્ય વેદનાથી મરી જાય અને પછી એ જ માટીના ઘરમાં ભમરી રૂપે ઉત્પન્ન થાય. એ માટીના ઘરમાંથી બહાર નીકળે તો જગત તેને ભમરી રૂપે જ જુએ. એ જ ન્યાયે જિનવરના સ્વરૂપમાં મગ્ન બનીને જિનવરને આરાધે તે જિનવર બને.

આમ સદ્ગુરુની આજ્ઞા અને જિનવરના સ્વરૂપનું ધ્યાન આ બન્ને નિમિત્તો યથાર્થરૂપે ગ્રહણ કરવાથી જીવમાં પડેલું સિદ્ધત્વ પ્રગટ થાય છે. પણ જે નિમિત્તોનો અપલાપ કરે તે સિદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ ન કરી શકે. એ વિષય અવસરે....

એ જે તજે નિમિત્ત...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના, ઉપાદાન–નિમિત્તનો યથાર્થ વિવેક કરનાર જીવ, સમ્યક્ પ્રકારે કરી શકે છે. બન્નેનું પોત–પોતાના સ્થાને મૂલ્ય છે.

ઉપાદાન જરૂરી છે, તો નિમિત્ત પણ જરૂરી છે. એ વાત સત્ય છે કે પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી હોય તો જ સ્વપુરુષાર્થના બળે જીવ સિદ્ધત્વ પામી શકે છે. પણ તેની સાથે જોઇતાં નિમિત્તોની અવગણના ન થાય તે લક્ષ રહેવું પણ જરૂરી છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી આ તથ્યને સ્પષ્ટ કરતાં બહુ જ મહત્ત્વપૂર્ણ વાતો બતાવે છે. ઉપસંહારની એક એક ગાથાઓ ઘણી જ મહત્ત્વપૂર્ણ અને રહસ્યાત્મક છે. અહીં સનાતન સત્યોને ઉદ્ઘાટિત કરે છે. સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ અર્થે સદ્ગુરુની આજ્ઞા અને જિનદશા, આ બન્ને પ્રબળ નિમિત્તો છે એ આગલી ગાથામાં સમજાવ્યું. એ નિમિત્તોનું મહત્ત્વ કેટલું છે એ હવે સમજાવવા માગે છે.

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત,
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત...૧૩૬...

ઉપાદાન એ શું છે ? ઉપ અર્થાત્ સમીપ અને આદાન અર્થાત્ ગ્રહણ કરવું. જે નજીકથી ગ્રહણ કરાય તે ઉપાદાન એટલે જે દ્રવ્યની શક્તિ દ્રવ્યથી જ ઉત્પન્ન થાય તે ઉપાદાન. પ્રત્યેક દ્રવ્યથી થતા કાર્યમાં ઉપાદાનકારણ પોતાનું જ હોય અને અન્ય દ્રવ્યથી જે શક્તિ પેદા થાય તે નિમિત્ત કારણ.

મોક્ષમાર્ગે આત્મા પોતે જ ઉપાદાનકારણ છે. મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા આત્મામાં જ છે. સર્વથા બંધનમુક્ત થવાનું સામર્થ્ય પણ આત્મામાં જ છે. આમ મોક્ષનું મુખ્ય કારણ આત્મા જ છે. નિશ્ચય નય પણ એજ કહે છે કે આત્મા પોતે જ સ્વ પુરુષાર્થે જ બંધનમુક્ત થાય છે. બીજાં કોઈ દ્રવ્ય આત્મા માટે કશું કરી દેતાં નથી. છતાં નિમિત્તની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે. નિમિત્તની હાજરી વગર ઉપાદાન કાર્યકર થઇ શકતું નથી. જેમકે રાગાદિરૂપે પરિણમવું એ પણ જીવની જ શક્તિ છે. જીવ સિવાય અન્ય દ્રવ્ય રાગાદિરૂપ પરિણમી શકતું નથી. વળી વીતરાગભાવમાં પરિણમવાની શક્તિ પણ આત્માની જ છે. જડ દ્રવ્યોમાં રાગ નથી તો વીતરાગતા પણ નથી. આ બન્ને શક્તિ આત્માની હોવા પછી પણ નિમિત્તરૂપ પર–પદાર્થ તો હોય જ છે. જીવને રાગાદિ ભાવ થયા તેમાં પણ કર્મ તથા અન્ય વ્યક્તિ–વસ્તુ–વાતાવરણ વગેરે નિમિત્ત થાય છે અને વીતરાગદશાવાળો થયો ત્યાં ગુરુ ઉપદેશ તથા મોહનીયના ક્ષયરૂપ નિમિત્ત છે. આમ નિમિત્ત વિના જીવની વૈભાવિક કે સ્વાભાવિક અવસ્થા હોતી નથી.

વ્યવહારિક જીવનમાં પણ આમ જ બનતું હોય છે. ત્યાં પણ કોઈ કાર્ય થવામાં ઉપાદાન આપણું જ હોય અને નિમિત્ત બીજાનું હોય. પરંતુ જીવની અવળાઈ એવી છે કે વ્યવહારિક જીવનમાં સારૂં બને તો પોતે જ કર્યું તેમાં નિમિત્તે કશું કર્યું નથી એમ માનીએ અને કંઇક ખરાબ ઘટિત થયું તો બધો જ દોષ નિમિત્ત પર નાખી દેતા હોઈએ છીએ. ત્યાં એમ નથી સમજતા કે મારો પોતાનો પણ કંઈક હિસ્સો આમાં છે. એકલું નિમિત્ત કાંઇ કરી શકે નહીં.

વળી એથી પણ વધુ અવળાઈ તો જીવની ત્યાં છે કે ક્રોધાદિનાં નિમિત્તો મળે તો એ તરત ગ્રહણ કરી લે. પૂછી જુઓ અંતરને ! ક્રોધનાં કારણો મળ્યાં ત્યારે કેટલી વાર ખામોશ રહી શકયા ? અને આત્મ-આરાધનાનાં નિમિત્તો મળ્યાં ત્યારે કેટલી વાર સક્રિય બની શકયા ? ક્રોધ કરતી વખતે તો એમ કહીએ કે શું કરૂં ? મારે ક્રોધ કરવો નથી હોતો પણ અમુક વ્યક્તિએ મને ક્રોધ કરાવ્યો. પણ ક્યારેય એમ બોલ્યા

કે સંતો ક્ષમા રાખતાં શિખવે છે ને હું તેઓનું નિમિત્ત પામી ક્ષમા રાખતાં શિખ્યો ! ખરાબ નિમિત્તને ગ્રહણ કરતાં જરા ય વાર નથી લાગતી અને સારાં નિમિત્તનો સ્પર્શ પણ થવા દેતાં નથી.

એટલું જ નહીં ત્યાં તો એમ માની બેસીએ કે મારૂં સિદ્ધત્વ મારામાં જ પડેલું છે. મારે કોઈના આલંબનની શી જરૂર છે ? મારૂં મારામાંથી હું જ મેળવી લઈશ ! પણ ના, શ્રીમદ્જી એવા જીવોને કહે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ તારા જ ગુણો છે. એ બહારથી લાવવાના નથી. તારા આત્મામાંથી જ તારે પ્રગટ કરવાના છે. પણ તે માટે નિમિત્તોનો અપલાપ કરીશ તે નહીં ચાલે. તેઓએ કહ્યું છે—

એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે
અને જવા અનાદિ બંધ...મૂળ....
ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવો રે
ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ....મૂળ....

તારા મૌલિક ગુણરૂપ જ્ઞાનાદિને પામવા હોય અને અનાદિનું જે બંધન છે તેને તોડવું હોય તો પહેલું કામ તો સદ્ગુરુના ઉપદેશશ્રવણનું છે. સદ્ગુરુના ઉપદેશને ઝીલ્યા વગર, અંતરમાં ઉતાર્યા વગર, આચરણમાં લાવ્યા વગર, તારા મૂળ સ્વરૂપને તું પામી શકીશ નહીં.

પણ આ કરવામાં આડે આવે છે એક સ્વચ્છંદ અને બીજો પ્રતિબંધ, શ્રીમદ્જીએ એમના એક પત્રમાં કહ્યું છે—જીવને મોટામાં મોટાં બે બંધન છે. એક સ્વચ્છંદ અને બીજો પ્રતિબંધ. જેણે સ્વચ્છંદને ટાળવો હશે તેણે ગુરુ-આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી પડશે. અને પ્રતિબંધ ટાળવો હશે તેણે સર્વસંગ-પરિત્યાગી થવું પડશે. સ્વચ્છંદના વિષયમાં આ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં શ્રીમદ્જી ઘણું કહી ગયા છે. પોતાના મતે ચાલવાનો કદાગ્રહ અને અહંકાર તે છે સ્વચ્છંદ.

પ્રતિબંધ શું છે ? શેનો છે ? જે જીવને પ્રતિ સમય બાંધી રહ્યો છે તે છે પ્રતિબંધ. જીવને પુદ્ગલનો સંગ છે. પુદ્ગલની પ્રીતિ છે. અહં અને મમ પડ્યા છે. આ બધા જ ભાવો જીવ માટે પ્રતિબંધક કારણો છે.

ગમે તેવા સંત પધાર્યા હોય, સત્સંગનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હોય પણ સંસારની માયા, મોહજાળમાં એવા લપેટાયેલા હો કે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશને સાંભળવા જવાનો સમય ન હોય. મોહ અને મમત્વ સંસાર ભાવમાં ખેંચી રહ્યું હોય તેથી તેનાથી છૂટી સદ્‌ગુરુના યોગનો લાભ ઉઠાવી શકો નહીં.

બીજી વાત, કર્મબંધ અને ઉદયની દૃષ્ટિએ પ્રતિબંધ. જીવ સમયે–સમયે કર્મબંધ કરે છે એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું, એ કેવી રીતે ? પૂર્વે કરેલાં કર્મો સત્તામાં પડ્યા છે. તેનો કાળ પાકતાં એ ઉદયમાં આવે અને તેનું ફળ આપે. જીવ આવેલા ઉદયમાં ભળી જાય. પુણ્ય ઉદયમાં આવે અને શુભ ફળ આપે તો એ ભોગવવામાં ભળી જાય છે. પાપ ઉદયમાં આવે, અશુભ ફળ આપે તો તે ભોગવવામાં પણ ભળી જાય છે, શુભ ફળો રાગનું કારણ બને, અશુભ ફળો દ્વેષનું કારણ બને. રાગ–દ્વેષ બન્ને કર્મબંધનાં કારણ. એટલે ઉદયમાં આવેલાં કર્મોના શુભા–શુભ ફળમાં ભળવાથી થતા રાગ–દ્વેષ કર્મ બંધાવે.

આમ જીવ ઉદયમાં ભળે તો કર્મબંધ થાય છે અને તે છે પ્રતિબંધ. આત્મા શુદ્ધ, નિર્વિકારી છે પણ કર્મબંધના કારણે વિકારી બને આ વિકાર સંગનો રાગ જન્માવે અને જીવને સદ્‌ગુરુના ઉપદેશની સન્મુખ ન થવા દે.

આ પ્રતિબંધને ટાળવો હોય તો જીવે સાક્ષીભાવ કેળવવો પડે. કર્મ તેના સમયે ઉદયમાં તો આવવાનાં જ પણ જીવ જો તેનો ક્ષયોપશમ કરે તો તેમાં ન ભળે. અરે ! કદાચ વિપાકોદય થયો હોય પણ જીવની સમજણ તેમાં મોહોદય ન થવા દે, તો નવા કર્મના બંધ થાય નહીં અને જીવને પ્રતિબંધ ટળે.

આમ સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ ટળવા પછી સદ્‌ગુરુના ઉપદેશનું નિમિત્ત જીવ ગ્રહણ કરી શકે છે. અને તે આત્માના મૌલિક ગુણોની પ્રાપ્તિમાં સહાયભૂત બને છે. તેથી નિમિત્તને તજવાનું નથી. જ્યાં ઉપાદાન નિશ્ચયરૂપ છે. ત્યાં નિમિત્ત વ્યવહારરૂપ છે. વ્યવહાર વિના એકાંત નિશ્ચયથી કોઈ કાર્ય થતું નથી. કવિવર બનારસીદાસ પણ કહે છે.

ગુરૂ ઉપદેશ નિમિત્ત બિન
ઉપાદાન બલહીન
જયોં નર દૂજે પાંવ બિન
ચલબે કો આધીન

ગુરુના ઉપદેશરૂપ નિમિત્ત વિના, ઉપાદાન નિર્બલ બની જાય છે. માત્ર ઉપાદાનથી કશું થતું નથી. જેમ માણુસને ચાલવું હોય તો બન્ને પગ જોઇએ. કોઈ કારણસર એક પગ કપાઈ જાય તો માત્ર એક પગથી ચાલી શકે નહીં. પછી પગના બદલામાં ઘોડી હોય, સ્ટીક હોય કે ગમે તે સાધન હોય પણ ચાલવા માટે બે પગ જોઇએ. તેમ ઉપાદાન હોવા પછી પણ નિમિત્તની આવશ્યકતા છે જ.

આમ કહેવા પાછળનો હેતુ એ છે કે કેટલાક માત્ર નિશ્ચયનો આશ્રય કરીને ચાલતા હોય તે વ્યવહારમાં પણ દેવ, ગુરુ, ધર્મરૂપ ત્રણ તત્ત્વોનો આશ્રય ગ્રહણ કરવા નથી માંગતા. તેઓ તો કહે કે મારો આત્મા જ મારો દેવ, જ્ઞાન તેજ ગુરુ અને ઉપયોગ તે જ ધર્મ. મારે બીજા દેવ, ગુરુ, ધર્મની શી આવશ્યકતા છે? આવા એકાંત પ્રલાપી જીવો માટે જ આ કહેવામાં આવ્યું છે, કે તારૂં ઉપાદાન ગમે તેટલું જોરદાર હશે પણ યોગ્ય નિમિત્ત નહીં મળે તો ઉપાદાન કંઈ નહીં કરી શકે.

વળી લૌકિક દૃષ્ટાંત દ્વારા બનારસીદાસજી કહે છે–

જ્ઞાન નૈન કિરિયા ચરન
દોઉ શિવમગ ધાર;
ઉપાદાન નિહચૈ જહાં
તહાં નિમિત્ત વ્યોહાર....

જ્ઞાનનયન તથા ક્રિયાચરણ– આ બન્ને હોય તો જ મોક્ષમાર્ગે ગતિ સાથે પ્રગતિ થાય, અન્યથા અવિકસિત દશામાં જ રહી, સંસારમાં ભમ્યા કરે. માટે એ સમજવું જરૂરી છે કે ઉપાદાન નિશ્ચયરૂપ છે તો નિમિત્ત વ્યવહારરૂપ છે.

જે જીવને આ સમજાયું છે તે પોતાના ઉપાદાનને તૈયાર કરવાની સાથે-સાથે નિમિત્તની ભાવના પણ ભાવે છે. સુખવિપાક સૂત્રમાં સુબાહુકુમારનો

અધિકાર આવે છે. બાર વ્રતધારી શ્રાવક સુબાહુકુમાર એક વાર પૌષધ કરી પૌષધશાળામાં રાત્રિના ધર્મ-જાગરણ કરી રહ્યા છે. તેમના મનમાં ભાવના જાગી કે ધન્ય તે દેશ, નગરી કે જ્યાં શ્રમણ ભગવંત મહાવીર વિચરી રહ્યા છે અને ભવ્ય જીવો પ્રભુનું પરમ સાનિધ્ય પામી સંસાર તરી રહ્યા છે. મને પણ એવો યોગ કયારે મળે? જો પ્રભુ મહાવીર અહીં પધારે તો હું સર્વ સંગ પરિત્યાગી બની પ્રભુના ચરણમાં દીક્ષિત બની જાઉં. સુબાહુકુમારની આ પ્રબળ ભાવના પ્રભુને તેની નગરીમાં લઇ આવી અને સુબાહુકુમાર દીક્ષિત થઇ ગયા.

બંધુઓ ! સુબાહુકુમારે નિમિત્ત ઇચ્છયું. પોતાનું ઉપાદાન તૈયાર કર્યું અને નિમિત્ત મળતાં તરત તેને ગ્રહણ કર્યું તો આત્મહિત સાધી ગયા. પરંપરાએ સિદ્ધત્વને પામી જશે.

અહીં શ્રીમદ્જી કહે છે કે જો નિમિત્તને ગ્રહે તો જ મુક્તિ મળે અન્યથા નહીં. જેઓ નિમિત્તનો અપલાપ કરે તે માત્ર પોતે કંઇક સાધી રહ્યા છે એવી ભ્રાંતિમાં જ રહે, પણ હાથ કંઈ આવે નહીં.

અહીં એકાંત આગ્રહી જીવ કયાં શું ગુમાવી રહ્યો છે તે બતાવ્યું છે. પોતે સિદ્ધ સ્વરૂપી હોવા છતાં પોતાની ભૂલને કારણે જ પામી શકતો નથી એ ભૂલ સુધરે તો જરૂર સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી શકે.

હવે જીવની ભ્રમણાઓ અન્ય કયાં છે તે અવસરે.....

મુખથી જ્ઞાન કથે...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરનારો જીવ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી બને છે. સર્વજ્ઞતા જ્ઞાનગુણની ચરમ પરિણતિ છે. વિશ્વનાં સર્વ દ્રવ્યો- પર્યાયોને જાણવાની સાથે પોતે પોતાનો સર્વ ગુણો સહિતનો સંપૂર્ણ અનુભવ કરે, તે સંપૂર્ણ જ્ઞાન.

સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ કેવળજ્ઞાન સિવાયનાં બધાં જ જ્ઞાન અધૂરાં અપૂર્ણ. પૂર્ણતા માત્ર કેવળજ્ઞાનમાં જ હોય. વળી આગળ કહી ગયા તેમ કેવળજ્ઞાન અનંત છે. અને મતિ-શ્રુત આદિ જ્ઞાન અંતવાળા છે. એટલું જ નહીં પણ પૂર્વોનું જ્ઞાન હોય તેવા જીવોનું જ્ઞાન પણ કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગે જ છે. અગાધ સમુદ્રની સામે જેટલું મૂલ્ય એક બિંદુ પાણીનું, બસ, કેવળ-જ્ઞાનની સામે શ્રુતધર કે પૂર્વધર હોય તેનું મૂલ્ય પણ એક બિંદુ જેટલું જ. એથી વિશેષ નહીં.

જો આ સત્ય સમજાય તો કોઈ જીવ જ્ઞાનનો મદ કરી શકે નહીં. મદ કરવા જેટલું જ્ઞાન હોય તો તે કેવળજ્ઞાન જ છે. હું તો ઘણી વાર પ્રવચનોમાં કહું છું કે જ્ઞાનનો મદ કરવાનું મન થાય તો હમણાં રહેવા દો. આટલા અમથા જ્ઞાનનો શું મદ કરવો? કરવો હોય તો કેવળજ્ઞાન થયા પછી કરજો. એની તુલનામાં કોઈ જ્ઞાન ઊભું નહીં રહી શકે! બંધુઓ! તમારા ઉત્તરની મને ખબર છે. તમે કહેશો: અંતરમાંથી સર્વથા મદનો નાશ થશે ત્યારે તો કેવળજ્ઞાન થશે તો મદ કરાશે ક્યાંથી? બસ, એ જ બતાવે છે કે જ્ઞાન એ મદ કરવાનું સાધન નથી. જ્ઞાન ભણતાં

કે ભણી લીધા પછી જિનવરને વંદીએ અને કહીએ હે પ્રભુ ! ઘણું યે ભણ્યો, ઘણું જ્ઞાન મને થઈ ગયું, એમ માનું છું પણ એ તારા જ્ઞાનના અનંતમા ભાગથી જરા ય વધારે નથી, તો ચડેલો મદ ઉતરી જશે અને નમ્રતા આપોઆપ આવશે.

જેને પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદાનું ભાન નથી એવા અપૂર્ણ જીવો થોડું કંઈક મેળવી લે, થોડા ગ્રંથો વાંચી લે, થોડું સમજતાં શિખી જાય કે એ માનતો થઈ જાય કે મારા જેવો જ્ઞાની કોઈ નથી. પોતાને સંપૂર્ણ માનવા તથા મનાવવા માંડે એટલું જ નહીં પૂજા પ્રતિષ્ઠાની ભાવના પણ તેને થાય. લોકો પાસેથી એવી અપેક્ષા સેવતો પણ થઈ જાય. આમ પૂજા-પ્રતિષ્ઠાનો યશ-કીર્તિનો મોહ છૂટયો ન હોય. આવો લોભ તો પડયો જ હોય અંતરમાં. એવા જીવને શ્રીમદ્જી દ્રોહી કહીને સંબોધે છે.

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટયો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ....૧૩૭...

જેની કથની અને કરણીમાં એકતા નથી પણ અંતર છે એવા એકાંત નિશ્ચયવાદી જીવો, મુખથી તો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની વાતો કરતા હોય. હું ત્રિકાળી સત્ શુદ્ધ આત્મા છું, મારો આત્મ-પ્રભુ સર્વથી ભિન્ન-અસંગ છે, નિરાગી ભગવંત છે, અખૂટ સામર્થ્યનો ધણી છે. આ અને આવા બીજા અનેક ગુણોનો મહિમા, પોતે સંપૂર્ણ જ્ઞાની છે એમ માનીને ગાતો હોય. પરંતુ એના અંતરંગને તપાસીએ તો તેમાં વિકારો એટલા જ ભર્યા હોય.

પોતાને ત્રિકાળી સત્ માનતો હોય અને મૃત્યુનો ડર ઓછો ન થયો હોય. મરવું ગમતું ન હોય. મરણની વાત આવે ત્યાં તેનાથી દૂર ભાગતો હોય. જે દ્રવ્ય ત્રિકાળી સત્ છે તેને કયાં મરવાનું છે ? છતાં હું મરી જઈશ તો ? આ વિચાર એને કાયમ પીડતો હોય. પોતાના ત્રિકાળી સ્વરૂપ પર એને વિશ્વાસ ન હોય.

આત્માની શુદ્ધતાની વાત કરનાર રાગ કે દ્વેષના એક પણ નિમિત્તને છોડી શકતો ન હોય. વિષયોના રાગ અંદરથી છૂટયા ન હોય. ઇન્દ્રિયોના

પોષણમાં ક્યાંય પાછો પડતો ન હોય. એકાદ વાર પ્રયોગ કરી જોવો જોઇએ કે આવા શુષ્કજ્ઞાનીને ખાવા માટે હલકામાં હલકો નીરસ પદાર્થ આપવો જોઇએ અને પછી તેના પરિણામો કે ભાવોને તપાસવા જોઇએ તો ખ્યાલ આવે કે તેનો આત્મા નિરાગી બની શુદ્ધ થયો છે કે રાગ-દશાથી તરબોળ ભર્યો છે. બંધુઓ ! શાસ્ત્રોમાં પાઠ આવે છે કે ધન્ના અણગાર અને તેના જેવા બીજા તપસ્વી મુનિઓ છઠ્ઠના પારણે છઠ્ઠ, અઠ્ઠમના પારણે અઠ્ઠમ અને તેથી પણ વધુ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા અને પારણાના દિવસે માત્ર એક મુઠ્ઠી નીરસ ભોજન એક વાર લે. છતાં સમતા તો તેના તન–મનમાં લહેરાઇ રહી હોય. ઇન્દ્રિયોના કોઈ વિષય તેમને લોભાવી શકતા ન હોય. આવા મહાપુરુષો ખરેખર આત્મ–દશાને પામ્યા હોય. બાકી ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ગળાડૂબ પડયો હોય અને વાતો શુદ્ધ આત્માની.

સાંસારિક જીવનવ્યવહાર જરા ય સુધર્યો ન હોય. કાવા–દાવા કે પ્રપંચ જેમનાં તેમ જ ચાલતાં હોય. અરે ! એવું પણ જોવા મળે કે મોઢેથી નિશ્ચય નયની વાતો કરતો હોય અને શ્રદ્ધા તો એવી જ ધરાવતો હોય કે ધર્મના ક્ષેત્રમાં, જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં, સત્સંગના ક્ષેત્રમાં, અન્ય મતને નીચો દેખાડવામાં આવી બધી વાતો કરાય. ત્યાં નિશ્ચય નયને આગળ કરાય. પણ આપણા ભૌતિક વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં, ધંધાના ક્ષેત્રમાં, પરસ્પરના વ્યવહારમાં તો જેમ સહુ જીવતાં હોય તેમ જ જીવાય. ત્યાં જરાય આઘું–પાછું ન ચાલે !

વ્યવહારમાં બીજાની જેમ એક–બીજાના સંબંધોમાં ક્યાંક પણ થોડું ઓછું પડે તો તરત દ્વેષ થતો હોય. ઓરતા–ધોખા કરતો હોય. અમુકના ઘરે પ્રસંગ હતો તો મને ન બોલાવ્યો. મને આમંત્રણ ન આપ્યું. મારી કિંમત કરી નહીં. એટલું જ નહીં ! એના દિકરાના લગ્નમાં હું રૂા. ૫૦૦ ની ભેટ આપી આવ્યો હતો અને મારા ઘરે પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે માત્ર રૂા. ૧૦૦ ની જ વસ્તુ લઈ આવ્યો ! આવા તો અનેક પ્રસંગો જીવનમાં આવે અને દરેક વખતે આવા રાગાદિના ભાવો કરતો જ હોય ! તો આને જ્ઞાની કહેવો ? શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય તો રોજ કરતો હોય ! કેટલાક ખાસ

શબ્દો રટી લીધા હોય જે બધે જ કહેતો ફરતો હોય અને તેમાં ય અન્ય સંપ્રદાયના લોકો મળે ત્યાં તો જાણે ધર્મઝનૂન ચડતું હોય, એવો દ્વેષના રંગે રંગાઈ જાય !

અરે ! એક અજ્ઞાની જીવ કે જે આત્મા વિષે કશું ય ન જાણતો હોય તેના વ્યવહારમાં અને આવા નિશ્ચયવાદીઓના વ્યવહારમાં કશો ય ફરક ન હોય !

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી અહં તો ગળી જ જવો જોઇએ. તેના બદલે તેના જેટલું અહં બીજામાં ન હોય ! બંધુઓ ! માફ કરજો પણ જયારે નિશ્ચયની વાતો કરનારના અહંને જોઇએ ત્યારે એમ થાય કે આના હાથમાં શાસ્ત્રો આવ્યાં કે શુદ્ધ નિશ્ચયની વાણી સાંભળી એ બધી શું આ રૂપે જ પરિણમી? એના અહંને વધારનાર બની ? શાસ્ત્રોમાં સર્વજ્ઞ–સર્વદર્શી પરમાત્માએ કહ્યું છે કે "ગમે તેવા આગમો હોય તે મિથ્યાત્વીને મિથ્યારૂપે જ પરિણમે !" એ કથન આવા જીવોમાં પ્રત્યક્ષ સાકાર થતું જોવામાં આવે.

એટલું જ નહીં ! થોડાં શાસ્ત્રો ભણી ગયો. કંઠસ્થ કરી લીધાં. વાક્-પટુતાના કારણે બોલતાં શિખી ગયો કે માન–પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા અંદરથી જોર કરવા માંડે. સમાજ તેને માને–પૂજે, તેની યશ–કીર્તિ વધે. આવા અભરખા થવા માંડે. પોતે જે ઇષ્ટદેવને માનતો હોય તેને મૂક પડતા અને પોતાના નામે સંપ્રદાય ચલાવવા માંડે !

બંધુઓ ! કેવો દુષમકાળ છે ! ધર્મને નામે કેટલાં ધતિંગ ચાલે છે ! ઊંચી ઊંચી વાતો કરનારાઓની દયા આવે એવું છે. એટલે જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું કે આવા જીવો જેની મુખની વાતો નિશ્ચયની હોય પણ અંતરમાં પડેલો મોહભાવ કયાંય દૂર ન થયો હોય તેવા બિચારા જીવો પામર છે. રાંકડા છે. નિર્માલ્ય છે. એની તો દયા ખાવા સિવાય બીજું શું થઇ શકે ?

પણ શ્રીમદ્જી કહે છે એવા જીવો પર વધારે કરૂણા તો એમ આવે છે કે એને ખબર નથી હોતી કે પોતે શું કરી રહ્યો છે પોતે જ્ઞાની છે,

બહુ જાણે છે, પોતે જાણે છે–સમજે છે એટલું બીજા કોઇ જાણતા નથી આવું કહેવડાવવાના મોહમાં કેવડો મોટો અનર્થ આચરી બેસે છે !

પહેલી વાત તો એ કે તેને સાચા જ્ઞાનીની ઓળખ થતી નથી. જ્ઞાનીના ચરણોમાં જઇ શકતો નથી. જ્ઞાની પ્રત્યે અહોભાવ કેળવી શકતો નથી. જ્ઞાનીની આદર ભક્તિ કરી શકતો નથી. પણ જ્ઞાનીને ખોટા ઠરાવવાના પ્રયાસો કરે છે. તેમના પ્રત્યે ઇર્ષા સેવે છે, અને જ્ઞાનીનું ખરાબ થાય એવું ઇચ્છતો થઈ જાય છે ! આ કેવડો મોટો દ્રોહ !

આ કાળમાં પણ ચારે બાજુ આવું જોવા મળે છે. આપણો ઇતિહાસ પણ સાક્ષી પૂરે છે. મહાવીરની સામે ગોશાળાએ કેવો દ્રોહ કર્યો ! પણ બંધુઓ ! હું તો કહીશ કે ગોશાળો સારો હતો. એણે દંભ ન સેવ્યો. મહાવીર પ્રત્યે ઇર્ષ્યાના ભાવ જાગ્યા તો જગત જુએ એ રીતે તેની સામે આવ્યો અને પ્રભુને પીડયા ! અને ઈતિહાસના પાને ચડી ગયો. પણ આ કાળ તો બહુ ભયંકર કાળ છે ! આ યુગમાં ઇર્ષ્યા–દ્વેષથી એક–બીજાનું સત્યાનાશ કરનારાઓ એવા દંભી હોય છે કે પાછળથી જ વાઘની જેમ થાપો મારે. જેના પ્રત્યે દ્વેષ-ઇર્ષ્યા સેવે છે તેને પણ ખબર ન પડે અને સમાજ પણ ન જાણે. સમાજમાં તો એ સારો જ રહે ! આ દંભ તો મહા મોહનીય કર્મ બંધાવનાર છે. !

ગોશાળા વિષે વિચારીએ. ભગવાન મહાવીરની છદ્મસ્થ અવસ્થામાં, છ વર્ષ સુધી પ્રભુની સાથે, પ્રભુનો શિષ્ય બનીને રહ્યો. સાથે વિચરણ કર્યું. પ્રભુ પાસેથી ઘણું યે શીખ્યો. અને પ્રભુથી અલગ વિચરવા માંડયો. પોતે સંન્યાસી તો હતો જ અને અનેક વિદ્યાઓ જાણી લીધી હતી. ભૂત-ભવિષ્યનાં કથન પણ કહેતાં શિખી ગયો હતો અને તેણે પોતાનો નવો ચોકો ઊભો કર્યો. હજારો લોકોને આકર્ષ્યા. લોકો તેના ભકતો બન્યા અને ગોશાળો પૂજાવા માંડ્યો. તેનામાં લોકોને પોતાની પાછળ ફેરવવાની કળા હતી.

આ કળા હોય તો ભકતોનાં ઝુંડ વધતાં વાર ન લાગે. અમારા સ્વ. ગુરુદેવ પૂજ્ય પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબ ઘણી વાર કહેતા. 'ઝુકનેવાલે

તો હૈં, ઝુકાનેવાલે ચાહિયે' દરેક યુગમાં આવું બનતું જ આવ્યું છે. ગોશાળાએ પણ હજારો નહીં લાખો ભકતોનો સમુદાય ભેગો કરી લીધો.

સમય વ્યતીત થયો. ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયું. તીર્થની સ્થાપના કરી તીર્થંકર થયા. માનવો જ નહીં દેવો, અને દેવના દેવ ઈન્દ્રો દ્વારા પ્રભુ પૂજાવા લાગ્યા. તેમની સર્વજ્ઞતાનો પ્રચંડ સૂર્ય તપવા માંડયો. પ્રભુના તેજની સામે ગોશાળો ઝાંખો લાગવા માંડયો. પોતે પોતાને જિન-આર્હંત-સર્વજ્ઞ કહેવડાવતો હતો. પૂજા પામતો હતો. અને હવે સાચા જિનેશ્વરને સહુએ ઓળખી લીધા. ગોશાળાની પોલ ખુલી ગઈ અને ક્રોધે ભરાયો ! વળી ભગવાન મહાવીરની પૂજા ઈન્દ્રો કરે તે તો કેમ સહ્યું જાય? અને ઈર્ષ્યાની આગ પ્રજ્વળી ઉઠી. મહાવીર જુઠો છે. એ સર્વજ્ઞ નથી પણ સાચો સર્વજ્ઞ હું જ છું એ બતાવવા પોતાની લબ્ધિનો પ્રયોગ કરવા પ્રભુની સામે દોડી આવ્યો.

આવીને શબ્દોના પ્રહાર વડે પ્રભુનું અપમાન કરવા લાગ્યો. પ્રભુએ મૌન સેવ્યું તો એ વધુ ઉશ્કેરાયો, અને પ્રભુના ઉપકારને વિસરી, પોતાની પાસે રહેલી તેજોલેશ્યા પ્રભુ તરફ છોડી. મુખમાંથી અને આંખોમાંથી અગ્નિની જવાળાઓ નીકળવા માંડી અને પ્રભુના શરીર સુધી પહોંચી. પ્રભુ કલ્પાતીત પુરુષ, જિન નામકર્મનું પ્રબળ પુણ્ય, તેથી ગમે તેવી પ્રચંડ અગ્નિ પ્રભુને બાળી શકે નહીં. મહાવીરના શરીરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અગ્નિ-જવાળાઓ પાછી ફરી અને ગોશાળાને દઝાડવા માંડી. અસહ્ય બળતરાથી બૂમો નાખવા માંડયો અને પ્રભુએ શીતલ લેશ્યા છોડી તેની બળતરાને શાંત કરી !

બંધુઓ ! વિચારો. આ શું છે? ઈર્ષ્યાની આગમાં જલતા ગોશાળાએ વિચાર ન કર્યો કે હું કોને મારવા તૈયાર થયો છું ? એક વખત મેં જેને મારા ગુરુ રૂપે સ્વીકાર્યા, જેમનું શિષ્યત્વ મેં સ્વીકાર્યું-ગ્રહણ કર્યું, એમનાં માન-પૂજા-યશ હું સહન નથી કરી શકતો ? સર્વજ્ઞને ખોટા ઠરાવવાનો પ્રયાસ કરૂં ? એ મારી કેટલી અજ્ઞાનતા ! અરે ! તેને લાખો ભક્ત

હતા. તેની સામે ઉઘાડો પડી જઈશ એવો ડર પણ ન લાગ્યો! ઇતિહાસના પાને બદનામ થઈ ગયો !

આ કોણે કરાવ્યું ? અજ્ઞાનતાએ. તેથી જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું કે આવા પામર જીવો જ્ઞાનીને ઓળખે નહીં અને ગુરુ દ્રોહી થાય! જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે ! માટે કથની-કરણીનું ઐક્ય સાધવું બહુ જ જરૂરી છે. અંતરમાં જો સાચી મુમુક્ષુતા પ્રગટી હોય તો જ જ્ઞાનીનું મહત્ત્વ સમજાય અને પોતાનું અજ્ઞાન દૂર થાય. મુમુક્ષુના અંતરમાં કેવા ગુણો પ્રગટયા હોય તે અવસરે....

હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતાં મુમુક્ષુ જીવમાં ગુણ વૃદ્ધિ થતી રહે છે. જેમ-જેમ આરાધનામાં આગળ વધે તેમ-તેમ આત્મામાં રહેલ અનંત-ગુણો ક્રમશઃ પ્રગટે છે.

મુમુક્ષુતા એટલે મોક્ષની અદમ્ય ઈચ્છા. આવી મુમુક્ષુતા માટે જીવમાં પ્રથમ કયા-કયા ગુણો હોવા જરૂરી છે એ બતાવતાં શ્રીમદ્જી ફરમાવે છે-

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય....૧૩૮...

જિનેશ્વરનો ધર્મ જ દયા-પ્રધાન છે. દયાને ધર્મનું મૂળ કહ્યું છે. જ્યાં દયા છે ત્યાં જ ધર્મ છે. કેટલાક લોકો દયાને રાગભાવ માનીને વર્જ્ય ગણે છે, તે બહુ મોટી ભ્રમણામાં છે. જિનેશ્વરનો માર્ગ જ દયા રૂપ છે. જે જિનેશ્વરનો અનુયાયી કહેવાતો હોય અને દયાનો નિષેધ કરતો હોય તે જિનનો નહીં પણ અન્ય કોઈનો અનુયાયી હશે પણ જિનેશ્વરનો તો નહીં જ. શ્રીમદ્જી પણ કહે છે-

ધર્મ તત્ત્વ જો પૂછ્યું મને તો સંભળાવું સ્નેહે તને;
જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર.
ભાખ્યું ભાષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો દયા સમાન;
અભયદાન સાથે સંતોષ, દ્યો, પ્રાણીને દળવા દોષ.
સત્ય શીલ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહીં દેખ...

આ પદમાં બહુ જ સરલતાથી શ્રીમદ્‌જી સમજાવે છે કે દયાધર્મ જ સર્વ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. જ્યાં દયા છે. ત્યાં જ તેની પાછળ અન્ય ગુણો પણ આવે છે. પણ જો દયા ન હોય તો સૂર્ય વિના જેમ અંધકાર છવાઈ જાય, સૂર્ય વિના તેનું એક કિરણ પણ ન દેખાય તેમ દયા વિના સત્ય, શીલ આદિ ગુણો પણ જીવનમાં ટકી શકતા નથી.

આ ગાથામાં પણ શ્રીમદ્‌જીએ મુમુક્ષુના ગુણોનું વર્ણન કરતાં પહેલો ગુણ 'દયા' કહ્યો.

અહીં 'દયા' એટલે સ્વદયા. જેને પોતાનું સ્વરૂપ સમજાયું છે, પોતે નિર્વિકારી શુદ્ધ ચિદ્રુપ આત્મા છે. પણ કર્મના કારણે, વિભાવને કારણે, રાગાદિના કારણે એ મલિન થઈ ગયો છે. આ મલિનતા, આ વિકાર જ જીવને અકળાવે છે. અનાદિથી વિકારોના કારણે પીડિત જીવને જ્યારે આ પીડા અસહ્ય થઈ પડે ત્યારે તેને પોતાને પોતાની જ દયા આવે છે. આને સ્વદયા કહે છે. આવો જીવ નિશ્ચય કરે કે આત્મા પીડાય એવાં કાર્યો નથી કરવાં. હિંસાદિ કાર્યો આત્માને મલિન કરી પીડિત કરનારા છે માટે હિંસાદિનો ત્યાગ થાય છે.

વળી જ્યારે પોતાને પોતાની દયા આવે ત્યારે સાથે એ પણ સમજાય કે મને મારી આત્મિક પીડા પસંદ નથી તો કોઈ પણ જીવને શારીરિક, માનસિક કે આત્મિક પીડા કેમ ગમે? માટે મારે કોઇને દુઃખ આપવું નહીં. આમ 'સ્વદયા'માં 'પરદયા' સમાઈ જાય છે. અન્ય જીવો પ્રત્યે અનુકંપાના ભાવ સહજરૂપેજાગે.

'સ્વદયા' જેના અંતરમાં આવી તેને રાગાદિ ભાવો પીડાકારી છે, અનર્થકારી છે તે સમજાય જ. તેથી રાગાદિ ભાવોથી થતી પ્રવૃત્તિ સહજરૂપે રોકાઇ જાય. રાગાદિ છે ત્યાં જ અશાંતિ છે. રાગાદિ પ્રવૃત્તિ રોકાઈ એટલે શાંતિનો અનુભવ થાય. જે શાંતિ સંસારના કોઈ પણ પ્રસંગે, કોઈ પણ સ્થળે, કોઇ પણ પૌદ્‌ગલિક સુખમાં ન મળી હોય તે શાંતિ પોતાને પોતામાંથી પ્રાપ્ત થાય. અને જેમના ચરણોમાં સદાય શાંતિ પમાય છે તેવા સંતોના શરણે જઇ તેમની આજ્ઞાનો આરાધક બને. જેમ-જેમ આજ્ઞા, આરાધક

ભાવ વધતા જાય તેમ-તેમ કષાયો મંદ પડે. અને ફળસ્વરૂપ શાંતિ, પરમશાંતિનો અનુભવ થાય. જેના કષાયો ઉપશાંત થાય તેને શાંતિ મળે જ.

શાંતિ આવ્યા પછી સમતા આવે. કષાયોની ઉગ્રતા જ વિષમતા પેદા કરાવે છે. કષાયો મંદ થાય, ઉપશાંત થાય એટલે પ્રથમ શાંતિ આવે અને પછી સમતા આવે. અંતરમાં નિશદિન ઉછળતા કષાયોનો ઉભરો બેસી જાય તો પછી તે જીવને પીડી ન શકે. જેમકે ચૂલા પર મૂકેલું દૂધ. દૂધનો સ્વભાવ તે ઉભરાવાનો. પણ બહેનોમાં એટલી ચાલાકી હોય કે તે દૂધને ઉભરાવા દે નહીં. દૂધમાં ઉભરો આવે એટલે કાં તો દૂધને ચૂલેથી ઉતારી લે અને કદાચ ઉતારવાનાં સાધનનો અભાવ હોય તો અંજલી ભરીને પાણી દૂધમાં છાંટી દે. તેથી ઉભરો શાંત થઈ જાય અને પછી સાધન શોધી ઉતારી લઇ એક બાજુ મૂકી દે એટલે દૂધ પોતાની મેળે જ ઠંડું થઇ જાય.

બંધુઓ ! અંતરમાં સમતા લાવવી હોય તો આમ જ કરવું પડશે. કષાયો ચિત્તમાં ઉભરાઈ રહ્યા હોય તેને સમજણથી રોકી રાખવા, જે ક્ષણિક જ થઈ શકે. પણ ચિત્તને કષાયોમાંથી ખેંચી લેવું. ચિત્તને કાંઈ ને કાંઇ જોઈએ છે. તેને કષાયોથી વેગળું કરી આત્મ-સ્વરૂપની લીનતામાં રોકી દો. ધ્યાનમાં રોકી દો. તો ચિત્ત કષાયોથી વેગળું થતાં આપોઆપ કષાયો ઉપશાંત થઈ જશે. અને પછી તો ઉભરો બેસી જતાં જેમ દૂધ આપમેળે ઠંડું થઈ જાય, પોતાના મૂળ સ્વભાવમાં આવી જાય તેમ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ સમતા જ છે તેથી આપોઆપ ચિત્તમાં સમતા આવી જ જાય.

અંતરમાં સમતા આવ્યા પછી ક્રોધાદિનાં નિમિત્તો જીવને બહુ મૂંઝવી શકે નહીં. ક્યારેક પૂર્વ કર્મોના ઉદયે આવાં નિમિત્તો આવે. જીવને સતાવવાનો પ્રયત્ન કરે પણ જીવ ક્ષમા ધારણ કરી લે ક્રોધ એ તો આગ છે. આગમાં પડનાર દાઝયા વિના ન રહે. એમ માની ક્ષમાના શીતળ જળનો જ આશ્રય લઈ સ્વયં શીતળતાનો અનુભવ કરે.

ક્ષમાભાવ એવો વિકસિત થાય કે કોઈ માનવ, પશુ કે દેવ ઉપસર્ગ દેવા આવે તો પણ તેના પ્રત્યે દ્વેષ ન આવતાં કરૂણા પ્રગટે. એમ થાય કે મને નિમિત્ત બનાવી એ જીવ વિષમતામાં પરિણમી રહ્યો છે. બિચારાને

કેવું વિષમ પરિણામ ભોગવવું પડશે ? આમ એ જીવ પર કરૂણા આવતાં પોતાના આત્મામાં ક્ષમા ધારણ કરી રાખે. શાસ્ત્રોમાં શ્રમણના દશ ધર્મોમાં પહેલો ધર્મ ખંતિ એટલે ક્ષમા બતાવ્યો છે. એટલે જ આપણા કેટલાક પૂર્વાચાર્યો ક્ષમાશ્રમણ કહેવાતા. જેમનામાં ક્ષમાનો મહાન ગુણ જાગૃત થઈ ગયો તેમનામાં તે પછીના બીજા નવ ગુણો આવતાં વાર નથી લાગતી.

આટલા ગુણોના ધારક મુમુક્ષુને સત્ તત્ત્વની અડોલ શ્રદ્ધા હોય. સત્ અર્થાત્ આત્મા. 'હું આત્મા છું' એવું ભાન તેને નિરંતર વર્તતું હોય તેથી એ જીવ સ્વદયામાં જ રાચતો હોય. જ્યાં સ્વદયા છે ત્યાં કોઈ પણ દુર્ગુણોને આશ્રય મળે નહીં. કારણ દુર્ગુણ એ તો જીવની વિકારી દશા છે. વિકાર કદી સુખ કે શાંતિ ન આપે પણ દુઃખ અને અશાંતિ જ આપે. આવા નિશ્ચલ શ્રદ્ધાવાન્ જીવ કોઈ પણ વિકારોને પોષણ કેમ આપે ? તેથી હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મ, પરિગ્રહ આદિ મુખ્ય પાંચ પાપો તો જીવનમાં ઊભા જ શાના રહે ? સત્નું લક્ષ્ય છે, સત્નું આચરણ છે, તેના જીવનમાં, વ્યવહારમાં, વાણીમાં, વિચારોમાં સત્ય જહોય.

સત્ના ઇચ્છુક આત્મામાં સહજરૂપે ત્યાગ આવી જાય. તેને પ્રયત્ન પૂર્વક ત્યાગ કરવો પડે નહીં. કારણ વસ્તુઓનું વિષયોનું મમત્વ તથા રાગ ઉતરી જાય તેથી ત્યાગ સહજ થાય અને ત્યાગ સાથે સંસાર કે રાગાદિની ઉદાસીનતારૂપ વૈરાગ્ય પણ હોય જ. આમ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય આ બન્ને મુમુક્ષુના જીવનમાં હોય જ.

એ માટે જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં પણ શ્રીમદ્જી ત્યાગ-વૈરાગ્યનું ઘણું વર્ણન આપી ગયા. અહીં પણ એ જ કહે છે કે મુમુક્ષુ જીવ સદા આ ગુણોને વિષે જાગૃત હોય. તેના અંતર ઘટમાં આ ગુણોનું ઘોલન થઈ રહ્યું હોય. ખરો મુમુક્ષુ કોણ છે એ જાણવું હોય અથવા પોતે મુમુક્ષુની કોટિમાં આવી શકે છે કે નહીં એ જાણવું આ સાત ગુણોને સામે રાખી પોતાની જાતને તપાસી લેવી. આ ગુણોની જાગૃતિ જેનામાં રહેતી હોય તે મુમુક્ષુ, બીજો નહીં. હવે જ્ઞાની દશા કેવી હોય તે અવસરે....

આત્મ-ચિંતન....

"હું....આત્મા....છું"...."હું....આત્મા...છું"

ચેતન....એ મારૂં સ્વરૂપ....

હું....ચેતન છું.... જગત... જડ છે....ચૈતન્ય.... એ જ આત્મા,... આત્મા....એ જ ચૈતન્ય....ચૈતન્ય....એ મારો વિશિષ્ટ ગુણ છે....અસાધારણ ગુણ છે...જે મારા સિવાય...., આત્મા સિવાય....જગતના કોઈપણ દ્રવ્યમાં હોય નહીં.... હું....ચેતન છું.... એટલે જ જગતથી જુદો છું.... દૃષ્ટિથી દેખાતા બધા જ પદાર્થો...જડ છે... પુદ્‌ગલના પિંડ છે.... દૃષ્ટિથી અગોચર એવો હું.... ચૈતન્ય પિંડ છું.... સર્વ પદાર્થો જડ છે....

આ શરીર....જડ છે.... ઇંદ્રિયો જડ છે.... મન પણ જડ છે.... જેટલા જડ પદાર્થો છે.... તે મારાથી જુદા છે... હું ચૈતન્ય માત્ર આત્મા.... દેહ મારો નથી....હું દેહનો નથી....ઇંદ્રિયો મારી નહીં....હું ઇંદ્રિયોનો નહીં...મન મારૂં નહીં... હું મનનો નહીં....શરીર.... ઇંદ્રિય.... અને મન.... તે બધાથી જુદો હું....ચૈતન્ય આત્મા છું....મારા ચૈતન્યને પ્રગટ કરવાના.... દેહ....ઇંદ્રિય.... અને મન.... માત્ર માધ્યમ છે....

દેહના માધ્યમથી ચેતન પ્રગટ થાય છે.... એટલે કે ઓળખાય છે.... ઇંદ્રિયના માધ્યમથી ઓળખાય છે...મનના માધ્યમથી ઓળખાય છે . . . પણ દેહ.... તે આત્મા નથી.... ઇંદ્રિય.... તે આત્મા નથી.... મન.... તે આત્મા નથી.... આ ચેતન દેહ સાથે ભળ્યો છે..., એટલે જ દેહની સક્રિયતા છે... ઇંદ્રિયો સાથે ભળ્યો છે....એટલે ઇંદ્રિયોની સક્રિયતા છે.... એ જ રીતે એ મન સાથે ભળ્યો છે.... માટે જ મન સક્રિય છે.... ચેતન...., દેહ-ઇંદ્રિય અને મનથી... પર થઇ જાય તો.... એ કોઈ કાર્ય કરી શકે નહી.... સક્રિયતા છે.... તે ચેતનની છે....દેહમાંથી....ચેતન નીકળી જાય પછી.... દેહ કે ઇંદ્રિય કોઈ કાર્ય કરી શકે નહીં....

એટલે જ ચેતના... એ આત્માનો ગુણ છે..., દેહનો ગુણ નથી...., ઈંદ્રિયનો ગુણ નથી...., મનનો ગુણ નથી...હું....આત્મા છું....ચૈતન્ય... મારો ગુણ છે...ચૈતન્ય મારો સ્વભાવ છે...મારે...મારી સ્વરૂપ દશાને... પ્રાપ્ત કરવી છે... મારી નિજાનંદની મસ્તીને.... મારે... માણવી છે... ચૈતન્યની અનુભૂતિ કરવી છે...

એ માટે આખા યે જગતને ભૂલી... જગતના સમસ્ત જડ દ્રવ્યોથી પર થઈ... દેહ... ઈંદ્રિય... અને મનથી પણ પર થઈ... મારામાં ઠરી જાઉં..., મારામાં સ્થિર થઈ જાઉં..., મારામાં સમાઈ જાઉં... તો ચેતનાના આનંદને... માણી શકું છું..., ચેતનાને અનુભવી શકું છું... એ માટે વધુ... એકાગ્ર... થઈ..., થોડી ક્ષણો... આત્માનું ચિંતન કરીએ...

"હું....આત્મા....છું.....હું...આત્મા...છું."

ૐ.... "શાંતિ".... "શાંતિ"... "શાંતિ"

બાકી કહીયે ભ્રાંત......!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના ક્રમે-ક્રમે મોહભાવને ક્ષીણ કરતી જાય છે. મોહની ક્ષીણતા વધતાં આત્મામાં વિશુદ્ધિ વધે છે.

આત્મામાં જે કંઈ અશુદ્ધિ છે, મલિનતા છે તે મોહના કારણે છે. મોહ બે પ્રકારે. આત્માનું વિપરીત શ્રદ્ધાન અને રાગાદિ ભાવોમાં મમત્વ. આ બંને ભાવોનો ક્ષય થાય ત્યારે જ આત્મા વિશુદ્ધ બને છે. આત્માના સર્વ વિકારી ભાવોમાં મોહ સર્વોપરી છે તેથી જ તેને રાજાની ઉપમા આપી છે.

રાજા જેમ પોતાની પ્રજાનું પાલન કરે, રાજયનો વિકાસ કરે, રાજયનું રક્ષણ કરે તેમ મોહની પ્રજારૂપ અનેક પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ તથા ક્રોધાદિ કષાયો-રતિ આદિ નોકષાયો અને તેનાથી નિષ્પન્ન વિવિધ વિકારોને મોહ પોષણ આપે છે. તેનો વિકાસ કરતો રહે છે. આ ભાવો આત્મામાંથી આઘા-પાછા ન થઈ જાય તેમ તેનું રક્ષણ કરતો રહે છે. એ સ્વયં એટલો સમર્થ છે કે પોતે બીજા બધાને સંભાળી લે. પણ પોતાને સંભાળવા માટે કોઈની ય જરૂર નહીં. એટલું જ નહીં એ એક જ ભાવ અનંત સંસારની પરંપરા ઊભી કરી દે. આજ સુધી જીવ સિદ્ધ દશાને નથી પામ્યો તેનું કારણ પણ એ જ છે. મોહદશા જાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મામાં સમ્યગ્‌દશા જાગૃત થાય નહીં.

સમ્યગ્‌દશા વિના વીતરાગ દશા નહીં, અને વીતરાગદશા વિના સિદ્ધદશા નહીં. માટે જ જીવે સમ્યગ્‌પરિણામદશા આત્મામાં જાગૃત કરવી પડશે.

દશા પ્રગટ થતાં દિશા બદલાઇ જશે. જેની દશા પ્રગટે તેની દિશા બદલાઇ જ જાય. તેમાં વાર ન લાગે.

બંધુઓ ! કાર ચલાવતા હો, એક સીધી દિશામાં ચાલ્યા જાવ છો. Turn આવ્યો, તમારે દિશા બદલવી છે, તો બહુ જ થોડા પ્રયાસે એકથી બીજી દિશામાં ચાલ્યા જાવ છો. તે માટે જે જરૂરી છે એ છે પ્રથમ તો ગાડી ચલાવવાનું જ્ઞાન. બીજુ Licence અને ત્રીજુ સ્ટીઅરીંગ પર કંટ્રોલ. આટલું હોય તો ગમે તે દિશામાં, ગમે તેટલા માઇલ ગાડી લઇ જવી હોય, લઇ જઇ શકો છો. બસ, એ જ રીતે જીવને રાગદશામાંથી વીતરાગદશા તરફ લઇ જવો હોય તો તે માર્ગે જવાનું જ્ઞાન, જીવમાં યોગ્યતા અને પરિણામધારા પર કંટ્રોલ, આટલું હોય તો જીવની દશા બદલાઈ જાય છે. આ દશા જે પ્રગટ કરી શકે તે જ જ્ઞાની.

આવા જ્ઞાનીની વ્યાખ્યા કરતાં શ્રીમદ્‌જી ફરમાવે છે—

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાની દશા, બાકી કહીયે ભ્રાંત....૧૩૯....

જ્ઞાની કોને કહીએ ? કાં તો જેનો મોહભાવ સર્વથા ક્ષય થયો હોય અર્થાત્ દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયરૂપ મોહનો અત્યંત ક્ષય કરી પૂર્ણ વીતરાગદશા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે તે જ્ઞાની છે. અને કાં આ બન્ને પ્રકારના મોહ ઓછે–વત્તે અંશે ક્ષીણ થયાં છે. પ્રશાંત થયા છે. અર્થાત્ ચોથા ગુણસ્થાનથી લઇ દશમા ગુણસ્થાન સુધીની દશા, અરે ! અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધીની દશા જેમાં ક્રમશઃ મોહભાવ, ક્ષીણ અથવા શાંત થતો જાય છે. વીતરાગતા ક્રમે–ક્રમે વિકસિત થતી જાય છે તે દશા.

આવી દશા જેના અંતર ઘટમાં જાગી છે તે જ્ઞાની. અર્થાત્ સંસાર અને સંસારભાવનો રાગ જેને સર્વથા ઉતર્યો છે અથવા ધીરે ધીરે ઊતરતો જાય છે તે જ જ્ઞાની દશા છે. બાકી સંસારના સર્વ ભાવો જીવને લોભાવતા હોય, સંસારભાવમાં પ્રીતિ હોય, તેને પામવાના પ્રયત્નમાં હોય અને શાસ્ત્રો ઘણાં જ ભણી ગયો હોય તો તે જ્ઞાની નહીં પણ જ્ઞાનની ભ્રાંતિ.

જેના અંતરમાં ખરેખર જ્ઞાનદશા પ્રગટ થઇ હોય તેની દષ્ટિ બદલાઇ જાય. દષ્ટિ બદલાતાં તેની સૃષ્ટિ બદલાઈ જાય. અજ્ઞાની જીવને સંસારના પદાર્થોમાં જે મોહકતા દેખાતી હોય, પુદ્ગલો આકર્ષણ કરતાં હોય તે જ્ઞાની જીવને ન હોય. પદાર્થ પ્રત્યેની તેની ભાવના જ બદલાઈ જાય. તેથી સર્વ સામાન્ય માનવની પદાર્થની વ્યાખ્યા અને જ્ઞાનીની વ્યાખ્યામાં બહુ મોટું અંતર આવી જાય.

કવિવર બનારસીદાસ, આવા જ્ઞાની–ઉત્તમ પુરુષની દષ્ટિ કેવી હોય તે બતાવતાં, નાટક સમયસારમાં કહે છે—

કીચસૌ કનક જાકૈ નીંચસૌ નરેસ પદ,
મીચસી મિતાઇ ગુરુવાઈ જાકૈ ગારસી
જહરસી જોગ-જાતિ કહરસી કરામાતિ
હહરસી હૌસ પુદ્ગલ છબિ છારસી
જાલસૌ જગ-વિલાસ ભાલસૌ ભુવન વાસ
કાલસૌ કુટુંબ કાજ લોક લાજ લારસી
સીઠસૌ સુજસુ જાનૈ બીઠસૌ વખત માનૈ
એસી જાકી રીતિ તાહિં વંદત બનારસી... ..

જે પુરુષ સુવર્ણને કીચડ–કાદવ સમાન માને છે, સુવર્ણ અને ધૂળમાં તત્ત્વતઃ કોઈ અંતર નથી. બન્ને પુદ્ગલ પરમાણુનાં પિંડ. વાસ્તવિકતા એ જ છે. આ દષ્ટિ તો કેટલાક સામાન્ય મનુષ્યોમાં પણ જોવા મળે.

એક ગરીબ પતિ–પત્ની. મજૂરી કરી માંડ–માંડ પેટ ભરે. એક વાર પાર્વતીના કહેવાથી શિવજીએ એ દંપતિને સુવર્ણ આપવા વિચાર્યું. બન્ને મજૂરી કરવા જતાં હતાં ત્યાં રસ્તામાં સોનામહોરથી ભરેલી કોથળી મૂકી દીધી. આગળ પતિ ચાલ્યો જાય છે. પત્ની થોડે દૂર ચાલી આવે છે. એટલામાં પતિની ઠેસ વાગવાથી પેલી કોથળી ફાટી ગઈ. અંદરથી સોનામહોર બહાર નીકળી. જોયું તો સોનામહોર છે. પેલો ભાઇ વિચારે છે કોઇની કોથળી પડી ગઈ લાગે છે. તેને લઈ લેવાનો લોભ તો જાગતો નથી પણ મનમાં એમ થયું કે પાછળ મારી પત્ની ચાલી આવે છે. કદાચ એનો જીવ લોભાઈ જાય. કારણ કારમી ગરીબીમાં જીવી રહ્યાં છે. આવો અનર્થ

ન થઈ જાય! પારકું ધન લેવાની તૃષ્ણા ન જાગે માટે તેણે સોનામહોર પર ધૂળ વાળી દીધી. એટલામાં તેની પત્ની ત્યાં આવી પહોંચી. પૂછે છે. 'શું કરો છો?' એ આવી અને જોઇ લીધું તેથી હવે જે છે તે કહી દેવું પડે. તેથી કહે છે કોઇની સોનામહોર ભરેલી કોથળી પડી ગઈ છે. મારૂં મન તો ન લોભાયું પણ કદાચ તારૂં મન તેમાં જાય તો! એટલે તેના પર ધૂળ વાળી રહ્યો છું. પત્નીએ બહુ જ માર્મિક જવાબ આપ્યો. એ કહે :

"તમને તો એ સોનું દેખાતું હશે પણ મને તો ધૂળ જ દેખાય છે! ધૂળ પર ધૂળ શું વાળવી ?"

બંધુઓ ! આ છે દૃષ્ટિનો ભેદ. જેના અંતરમાં સંતોષ પડ્યો છે, પ્રામાણિકતા પડી છે તેને પરધન પત્થર જ દેખાય. બનારસીદાસજી પણ એ જ કહે છે કે આવા જીવને સુવર્ણ કાદવ–કીચડ જેવું દેખાય છે.

રાજપદ તેને નીચપદ જેવું લાગે છે. શા માટે ? આપણી પ્રાચીન ઉક્તિ છે. 'રાજેશ્વરી સો નરકેશ્વરી' રાજાને રાજનીતિ સાથે કૂટનીતિનો આશ્રય લેવો પડે. કંઈક પ્રપંચ અને મહારંભ–મહાપરિગ્રહ સેવવા પડે. તેથી પ્રાયઃ કરીને તે નરકનો જ અધિકારી બને. નરક જેવી નીચતા કઈ? તેથી રાજપદને મહાનપદ નહીં પણ નીચપદ માને.

રાગ–મોહ વિના મિત્રતા થાય નહીં. મોહ છે ત્યાં ફરી ફરીને જન્મ-મરણ છે માટે મિત્રતા મૃત્યુ સમાન માને.

જગતમાં મળતી મોટાઈ તે સદા જૂઠી જ હોય. કારણ આજે જે લોકો મોટાઈ આપે છે, તે લોકો જ કાલે લાત મારી કયાં ફેંકી દેશે તેની ખબર નહીં પડે. આજે જે પ્રશંસા કરે છે તે કાલે નિન્દા કરવા માંડશે. માટે મોટાઈ તે ગારાના લીંપણ જેવી છે.

યોગાદિ ક્રિયાઓ જે કર્મબંધનનું કારણ છે તેને ઝેર સમાન માને છે અને મંત્ર-તંત્રાદિની કરામતો, જે લોકોને ભ્રમજાળમાં ફસાવનાર છે, તેને દુઃખ સમાન માને છે.

લૌકિક ઉન્નતિ અને માન–પ્રતિષ્ઠા પામવાની ભાવનાને અનર્થ સમાન માને છે. પુદ્ગલના પૂતળા સમ આ દેહને સ્મશાનની રાખ સમાન માને

છે. આ દેહને ગમે તેવો રુષ્ટ-પુષ્ટ બનાવ્યો, ગમે તેવો સજાવ્યો, સુંદર દેખાવા માટે ખૂબ શણગાર્યો, તેના માટે ગમે તેટલા પાપો કર્યાં પણ અંતે તો તેની રાખ જ થવાની. તેથી તે રાખ સમાન છે.

જગતના ભોગ-વિલાસ માછીની જાળ જેવા છે. તેમાં ફસાયા પછી નીકળવું બહુ જ મુશ્કેલ ! ભોગો મોતના મુખમાં જ ધકેલે છે. અને પરંપરા પણ ભોગ-ભાવનાની જ ઊભી થાય છે તેથી ભોગ-વિલાસ જાળ જેવા જ છે.

જ્ઞાની જીવને ભવ વિષે નિત્ય ખેદ વર્તતો હોય તેને સંસારમાં રહેવું પડે તે પણ ભાલાની અણી પર જીવતો હોય તેવું લાગે. પરિવારની પળો-જણ કાળ જેવી ક્રૂર લાગે. ગમે નહીં પણ કરવી પડે માટે જ કરતો હોય. સાંસારિક ઈજ્જત વધારવાના પ્રયત્ન મુખમાંથી ટપકતી લાળ જેવાં ગંદાં લાગે. એ ઈજ્જત મળી તો ય શું અને ન મળી તો ય શું ? તેની કશી યે કિંમત નથી. તેથી જ જેને ખરેખર અંતર લગની લાગી હોય તે લોક-લાજથી ડરતાં નથી. મેવાડની મીરાં, મહારાણી હોવા પછી પણ કૃષ્ણની લગની લાગી તો તેણે લોક-લાજને વેગળી મૂકી દીધી. લોક-લાજની કશી યે કિંમત નથી. તેમાં ય અધ્યાત્મ માર્ગે જે જીવને આગળ વધવું છે તે જો લોક-લાજમાં પડ્યો રહે તો અધ્યાત્મ સાધી શકે નહીં. તેની ગતિ તો સંસારથી ઉલટી જ હોય.

યશ-કીર્તિને મેળવવાની કે વધારવાની ઈચ્છા નાકના મેલ સમાન સર્વથા ત્યાજ્ય છે. કારણ તેથી અહંનું પોષણ થાય છે. અને અહં તો અથડાવનાર છે. માટે યશ-કીર્તિને ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. વળી પુણ્યના ઉદયને વિષ્ટા સમાન માને છે કે જે ભોગવવા જેવા નથી. કારણ પુણ્યના ઉદયોને ભોગવતાં રાગાદિ ભાવો જાગે અને ફરી કર્મબંધન થાય તે માટે વિષ્ટા સમાન ત્યાજ્ય છે.

આવી સર્વ ભાવનાઓ જેના ચિત્તને વિષે વર્તે છે, જેની દૃષ્ટિ બદલાઈ ચૂકી છે. સંસારમાં રહેવા છતાં તે જલકમલવત્ સંસારથી અલિપ્ત રહે છે. પોતાને સંસારમાં રહેવું પડે છે માટે રહ્યો હોય, પોતામાં સંસાર ન રહે. જેમ નાવ પાણીમાં રહે, પણ પાણી નાવમાં રહે તો નાવ ડૂબી

જાય તેમ જીવ જ્યાં સુધી શિવ ન થાય ત્યાં સુધી તેને સંસારમાં તો રહેવું પડે પણ પોતામાં સંસારનો વાસ ન થવા દે. એવા ઉત્તમ પુરુષને કવિ બનારસીદાસજી વંદન કરે છે.

શ્રીમદ્દજી પણ તેને જ જ્ઞાની કહે છે કે જેનો મોહભાવ ક્ષીણ થઈ ગયો છે. શાંત થઈ ગયો છે. તેવા જ્ઞાની પુરુષ સંસારમાં હોવા પછી પણ તેનાં રાગ-દ્વેષ અતિ-મંદ થઈ ગયાં હોય. તેથી કર્મબંધ પણ તેને બહુ જ ઓછા થાય છે.

રાગ અને દ્વેષ એ બે કર્મનાં બીજ છે. અને તે બન્ને વિષમતાનાં પણ બીજ છે. રાગથી રક્ત અને દ્વેષથી દ્વિષ્ટ મનુષ્ય ન તો પોતાના ભાવોને જોઈ શકે છે ન સર્વ જીવની આંતરિક સમતાને. જે સમતાને નથી જોઈ શકતો તે કોઈના પ્રતિ રક્ત થઇને પાપ કરે છે તો કોઇના પ્રતિ દ્વિષ્ટ થઇને પાપ કરે છે. સમત્વદર્શી નથી કોઈ પર રક્ત થતો, નથી કોઈ પર દ્વિષ્ટ થતો, તેથી તે પાપ કરતો નથી.

सम्मतदंसि न करेइ पावं

આ ખૂબ રહસ્યપૂર્ણ સૂત્ર છે. જે પાપની પર્યાયના સ્વરૂપને જુએ છે તે પાપ કરી શકતો નથી. જે પાપના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતો નથી કે જોતો નથી તે જ પાપ કરી શકે છે.

जानामि धर्मं न च मे प्रवृतिः
जानाम्यधर्मं न च मे निवृत्तिः

હું ધર્મને જાણું છું પણ તેનું આચરણ નથી કરતો. હું અધર્મને જાણું છું પણ તેને છોડતો નથી. આ સ્થૂલ ચિત્તની અનુભૂતિ છે. સૂક્ષ્મ ચિત્તમાં થનાર સમ્યગ્દર્શન, અસમ્યક્ આચરણમાં ન લઈ જાય. તેથી સમ્યક્દર્શની જીવ જાણી-બુઝીને પાપ કરતો નથી. તેનાથી અજાણતાં થઈ જાય, પણ તે કરે નહીં.

જેના ચિત્તમાંથી પાપની પ્રવૃત્તિના ભાવો ઉતરી ગયા છે તે જ્ઞાની. જેટલા અંશે મોહ ક્ષીણ થાય એટલા અંશે પાપભાવો પણ ક્ષીણ થઈ જાય આવી આંતરદશા જેની વર્તે છે તે જ્ઞાની, બાકી બધી ભ્રાંતિ મોહ-ભાવમાં અટવાયેલો, ભૂલો પડેલો જીવ જ્ઞાનીની કક્ષામાં બેસી શકે નહીં. તેથી તેને ભ્રાંત જીવ કહ્યા.

હવે આવા જીવોની જગત પ્રત્યેની ભાવના કેવી વર્તતી હોય, તેની આંતરદશા કેવી હોય તે અવસરે....

સકલ જગત તે એંઠવત્...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, જડ-ચેતનની ભિન્નતાની અનુભૂતિ કરાવવાની સાથે બન્ને દ્રવ્યને યથાર્થરૂપ ઓળખાવે છે. જડ તે જડ છે. અને ચેતન, ચેતન છે. આટલું સમજવા પછી પણ બન્ને દ્રવ્યોના ગુણ પર્યાયોને જાણવા આવશ્યક છે.

શ્રીમદ્જી એ જ સમજાવે છે કે જેણે આત્માની અનુભૂતિ કરી, ચૈતન્યને યથાર્થરૂપે જાણી લીધો છે તેની દૃષ્ટિ એવી ખુલી ગઇ હોય કે જડ દ્રવ્યને, જગત જે રીતે જોતું હોય, તેના કરતાં કંઇક જુદી જ દૃષ્ટિથી એ જોતો હોય. આખા યે જડ જગત સાથેના આંતરિક સંબંધો તેના બદલાઇ ગયા હોય. જ્ઞાનીની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ જડ પદાર્થોના ઊંડાણ સુધી પહોંચતી હોય, તેના પલ-પલના પરિવર્તનને એ પકડી લેતી હોય. આ કારણે જ્ઞાનીના જીવનનો અભિગમ પણ બદલાઇ જાય. એ પહેલાં જે રીતે જીવતો હોય તેનાથી તદ્દન ભિન્ન રીતે તેનું જીવન વહેવા માંડે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ બદલાઇ જાય.

આવા જ્ઞાની જીવો પૌદ્ગલિક પદાર્થોને કઇ રીતે મૂલવતા હોય તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે–

સકલ જગત તે એંઠવત્, અથવા સ્વપ્ન સમાન;
તે કહિયે જ્ઞાની દશા, બાકી વાચા જ્ઞાન...૧૪૦...

અજ્ઞાની માનવ આખા યે જગતને માત્ર બુદ્ધિના માપથી માપતો હોય. બુદ્ધિની સીમામાં જેટલું આવે એટલું જ આ જગત. એથી વિશેષ કંઇ નહીં. આવી અજ્ઞાન માન્યતા તે ધરાવતો હોય. પણ બુદ્ધિ ગમે તેટલી

હોવા પછી સીમિત તત્ત્વ છે. તે પ્રત્યક્ષના સીમાડાને તોડી અસીમતામાં પ્રવેશ ન કરી શકે. તેથી જ બુદ્ધિની સીમા પરનાં તત્ત્વોને અજ્ઞાની જાણી શકતો નથી. બુદ્ધિથી પાર પણ અનંત તત્ત્વો પડ્યાં છે, જે પોતાના ગજા બહારની વાત છે. આટલું સ્વીકારતો થાય તો તે સંકુચિતતાને છોડી, વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ પામી શકે. આ સંકુચિતતા જ જીવમાં મોહ–મમત્વ ઉત્પન્ન કરે છે.

મળેલા પદાર્થો અને સંબંધીઓમાં એનું મમત્વ બે–હદ હોય છે. અજ્ઞાની કોઈ પણ ભોગે, એ બધું છોડવા તૈયાર નથી. અરે ! પદાર્થ કે વ્યકિત એને છોડીને જાય તો તે વ્યાકુળતાના વમળમાં અટવાઇને પોતાને દુઃખી અનુભવે છે. આવા અજ્ઞાની જીવોને મન, પદાર્થ કે વ્યકિતના વિયોગ જેવું બીજું કોઈ દુઃખ નથી. આ નરી અજ્ઞાનતા જ છે.

વળી જે વ્યકિત કે પદાર્થનો વિયોગ, દુઃખનું કારણ બનતો હોય છે તે વિયોગ શું આજ પહેલી વાર થયો છે ? સંયોગ પહેલી વાર નથી માટે વિયોગ પણ પહેલી વાર નથી. સંયોગનો વિયોગ તો અવશ્યંભાવી છે જ. માટે જેટલા પદાર્થ કે વ્યકિતનો જેટલી વાર સંયોગ થયો એટલી વાર વિયોગ થાય જ. એ સનાતન સત્ય છે. અનંત ભૂતકાળમાં એક નહીં પણ અનેકવાર એ જ વ્યકિત કે પદાર્થ એક યા બીજે રૂપે પ્રાપ્ત થયા જ છે. તે સર્વ જીવને છોડીને ચાલ્યા ગયા અથવા તો જીવ તે સર્વને છોડીને ચાલી નીકળ્યો. આ ચક્રમાં અનંતકાળથી અનંતવાર જીવ ફરતો જ રહ્યો છે.

એ વિચારીએ કે વર્તમાનમાં પણ જે–જે પૌદ્ગલિક સુખ મળ્યું છે, જે કંઇક વિશિષ્ટ મળ્યું છે, કોઇને નથી મળ્યું, એવું મને મળ્યું છે. વગેરે વિચારોથી આપણે અભિમાન લેતાં હોઇએ છીએ. આપણી ઉપલબ્ધિઓ પર આપણે ફૂલાતાં હોઇએ છીએ. અન્યને નથી મળ્યું તે માટે આપણી જાતને વધુ ભાગ્યશાળી માનતા હોઇએ છીએ. તથા અન્યને હીન પુન્યા માનીએ છીએ. આવા તો અનેક પ્રકારના ભ્રમો સેવતાં હોઇએ છીએ. પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યને જોવાની દષ્ટિ જો બદલાઈ જાય, તેના ઊંડાણમાં જઇ પદાર્થનું પૃથક્કરણ કરી, તેનો ભૂતકાળ ભૂતપાસીએ તો તથ્ય સામે આવે.

પૌદ્‌ગલિક દ્રવ્યો શું છે ? આપણી દૃષ્ટિમાં આવતા જેટલા પદાર્થો છે તે સર્વ જડ દ્રવ્યો, સર્વ પુદ્‌ગલ સ્કંધો, અનંત-અનંત પરમાણુઓનાં પિંડ છે. પરમાણુનો સહજ સ્વભાવ છે, મળવું અને વિખરાવું. પરમાણુમાં રહેલી રુક્ષતા અને સ્નિગ્ધતા અન્ય પરમાણુને ગ્રહણ કરે છે, અને છોડે છે. એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે મળે, બે-ત્રણ કે અનેક પરમાણુઓ સાથે મળે, અનંત પરમાણુઓ સાથે મળે અને સ્કંધ બને. જ્યારે એ અનંતાનંત પરમાણુઓનો સ્કંધ બને ત્યારે આપણી દૃષ્ટિમાં આવે. તે પહેલાં ન આવે. જેમ એક-એક કરી, એકી સાથે અનેક મળીને સ્કંધ બન્યો તેમ વળી પ્રતિ-સમયે એ સ્કંધમાં નવા પરમાણુ આવીને મળે અને તેમાં રહેલ અન્ય પરમાણુઓ તેમાંથી છૂટા પડે. આ પરમાણુ જગતની સહજ પ્રક્રિયા છે. અને તે સહજરૂપે ચાલ્યા જ કરે છે. આ પ્રક્રિયાના પરિણામરૂપ અનેક પ્રકારના પદાર્થોનું નિર્માણ થાય છે.

આંખે દેખાતા, નહીં દેખાતા અને આપણા ઉપયોગમાં આવતા પદાર્થો, તે સર્વ પરમાણુઓના પિંડ જ છે. તે સિવાય કશું જ નહીં. એ પિંડોને આપણે અનેક પ્રકારે ગ્રહણ કરીએ છીએ. આઠ પ્રકારની પુદ્‌ગલ વર્ગણા બતાવી તેને આપણે એ-એ પ્રકારે ગ્રહણ કરીએ છીએ. ઉપયોગ કરીએ છીએ, અને છોડી દઇએ છીએ. સમષ્ટિ વિશ્વના સર્વ જીવો, અનંતકાળથી પુદ્‌ગલપિંડને ગ્રહણ કરે છે, અને છોડી દે છે. આ કાર્ય કદી અટક્યું નથી અને અટકવાનું નથી. અવિરત ગતિએ ચાલ્યું આવે છે અને ચાલતું રહેશે.

જીવ દ્વારા થતું પુદ્‌ગલપિંડોનું ગ્રહણ કેટલા પ્રકારે થાય છે તે વિચારીએ.

આ વિશ્વની અંદર અનંતાનંત કાર્મણવર્ગણાઓ પડી છે. જીવ પોતાના રાગાદિ ભાવો વડે ખેંચીને, બંધ કરી એ વર્ગણાને કર્મરૂપે પરિણમાવે છે. કર્મો, કર્મરૂપે અમુક સમય સુધી આત્મા સાથે રહી, ફળ આપી આત્મા છૂટા પડી જાય છે. વાતાવરણમાં અન્ય કાર્મણ વર્ગણાઓ સાથે મળી જાય છે. ફરી એના એ પરમાણુઓ એ જ જીવ કર્મરૂપે

ગ્રહણ કરે. અથવા બીજા કર્મ પરમાણુઓને પણ ગ્રહણ કરે કે જે કર્મ પરમાણુઓ અન્ય જીવોએ ગ્રહણ કરીને છોડી દીધા હોય. એ જ રીતે બીજો જીવ પણ અન્ય જીવે ગ્રહણ કરીને છોડી દીધા હોય તે કર્મ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે. આમ એક–બીજાના ગ્રહણ કરાયેલા અને છોડાયેલા કર્મ પરમાણુઓ ગ્રહણ થયા કરે.

ભાષાવર્ગણાનાં પુદ્ગલો, મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો, તથા શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણાના પુદ્ગલો સાથેનો આપણો વ્યવહાર પણ એવો જ છે. આપણે ગ્રહણ કરીએ છીએ તે અન્ય જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડી દીધા હોય તે ગ્રહણ થાય. આપણે છોડ્યાં હોય તે જ ફરી–ફરીને ગ્રહણ થાય અને આપણા છોડેલા અન્ય જીવો ગ્રહણ કરે.

વૈક્રિય શરીરધારી જીવો, જેને વૈક્રિય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનાં છે તે પણ એ જ રીતે ગ્રહણ કરે અને છોડે. તથા આહારક લબ્ધિધારી મહાપુરુષ પણ ભૂતકાળમાં કોઈ જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે, પોતાના છોડેલા અન્ય ગ્રહણ કરે. પોતાના છોડેલા પોતે ગ્રહણ કરે.

ઔદારિકવર્ગણા એક એવી વર્ગણા છે કે જીવ અનેક પ્રકારે ગ્રહણ કરે છે. સૌથી પ્રથમ તો આપણું આ શરીર ઔદારિક પુદ્ગલોનું બનેલું છે. એ પુદ્ગલો જ્યારે આપણે ગ્રહણ કર્યા ત્યારે તે સર્વથા શુદ્ધ ન હતા. પણ કોઈ જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડી દીધાં હતાં તે જ ગ્રહણ થયાં. તેમાંથી જ આપણું શરીર બન્યું. શરીર બન્યા પછી પ્રતિ સમયે વાતાવરણમાંથી પરમાણુસ્કંધોને ગ્રહણ કરીએ છીએ તે આપણા છોડેલા અથવા અન્યના છોડેલા. આ શરીર પ્રતિસમયે કેટલાક પરમાણુઓ ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે. આ પ્રક્રિયા ચાલુ જ છે.

આહારરૂપે ગ્રહણ થતા પુદ્ગલસ્કન્ધો શાકાહારી જીવો માટે વનસ્પતિ-જન્ય હોય છે. વનસ્પતિમાં રહેલ જીવો એ શરીરરૂપે ગ્રહણ કરીને જે પુદ્ગલો છોડી દીધા તેને આપણે આહારરૂપે ગ્રહણ કર્યા. માંસાહારી

જીવો માટે પણ એમ જ છે. એ કોઇને કોઈ જીવનું ઔદારિક શરીર છે. એ જીવે તેને ઔદારિક શરીરરૂપે ગ્રહણ કર્યું હતું અને જીવ તેમાંથી ચાલી જતાં એનું શરીર રહ્યું, જે પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્કન્ધ છે. તેથી એ જીવ વડે ગ્રહણ કરી છોડાયેલું જ છે.

આપણા જીવનના ઉપયોગમાં આવતા સર્વ જડ પદાર્થો એ પણ ઔદારિક શરીરના કોઈ જીવ દ્વારા મૂકાયેલા પદાર્થો છે. સોનું-રૂપું-ઝવેરાત -ધાતુઓ-વિવિધ રસાયણો વગેરે પૃથ્વીકાયના એકેન્દ્રિય જીવોએ શરીર રૂપે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો, વાપરી, ઉપયોગ કરીને છોડી દીધાં, તે પુદ્ગલો છે. વસ્ત્રો, લાકડું, વિવિધ ફર્નીચર્સ અને જીવન ઉપયોગી બીજાં દ્રવ્યો એ લગભગ બધા જ વનસ્પતિના જીવે ગ્રહણ કરીને છોડેલા પુદ્ગલો છે. હાથીદાંત, મોતી કે એવા બીજા પ્રાણીજન્ય પદાર્થો તે પણ તે-તે જીવોના ગ્રહણ કરીને મૂકાયેલા પદાર્થો છે.

આમ વિશ્વને દેખાતો પસારો. તે પરમાણુઓનો પસારો છે. તે સર્વ પરમાણુઓ, જગતના સર્વ જીવો દ્વારા એક નહીં અનેક વખત ગ્રહણ કરાયાં છે અને અનેક વખત છોડાયા છે. સમષ્ટિ વિશ્વનો એક પણ પરમાણુ એવો નથી કે કોઇને કોઈ જીવ દ્વારા એ ગ્રહણ ન થયો હોય. કોઈ પણ જીવ દ્વારા એ ન સ્પર્શાયો હોય. કારણ પ્રત્યેક જીવ આ લોકના એક-એક આકાશ પ્રદેશ પર અનંત અનંત વાર જન્મ-મરણ કરી ચૂકયો. એક પણ આકાશ પ્રદેશ છોડયો નથી તો એ આકાશ પ્રદેશ પર રહેલા એક પણ પરમાણુને કયાંથી છોડયો હોય ?

આમ આખા યે વિશ્વનાં સમસ્ત પરમાણુઓ કે જે જીવ દ્વારા ગ્રહણ થાય છે તે ભૂતકાળમાં અન્ય જીવો દ્વારા ગ્રહણ થયેલા છે. તે જીવોએ ગ્રહણ કરી, ઉપયોગ કરી છોડી દીધાં છે. પોતે પણ એ પરમાણુઓ ને ગ્રહણ કરી છોડયા છે ફરી એ ના. એ પરમાણુઓ લીધા છે. કારણ વિશ્વમાં જીવ અનંત, પરમાણુ અનંત જીવનું સંસાર પરિભ્રમણ અનંત, પુદ્ગલને ગ્રહણ કરવાપણું અનંત. હવે જો એક જીવ એક પરમાણુને એક જ વાર ગ્રહણ કરતો હોય તો પણ વિશ્વના સમસ્ત પરમાણુને તે ગ્રહણ કરી લે તો બીજા જીવો માટે શું રહે ? પણ જીવ તો અનેકવાર

પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. તો એક જ જીવ ફરી–ફરીને એના એ જ પરમાણુ ગ્રહણ કરે. એમ અન્ય જીવો માટે પણ થાય જ.

આમ જીવ અને પરમાણુગ્રહણના સંબંધને વિચારતાં તથ્ય એ સામે આવે છે કે જીવ જેટલા પરમાણુને જેટલી વાર, જે રૂપે ગ્રહણ કરે છે તે કોઈ પણ પરમાણુ Fresh નથી હોતા. કારણ કોઈ દ્વારા અથવા પોતા દ્વારા ગ્રહણ કરીને મૂકાયેલા છે. એકે વાપરીને છોડી દીધું, તજી દીધું તે Fresh કેમ કહેવાય ? એટલે જીવને Fresh માલ તો મળતો જ નથી. અહીં શ્રીમદ્જીની કહેલી ઉક્તિ સિદ્ધ થાય છે. તેઓએ કહ્યું: 'સકળ જગત તે એંઠવત્' એંઠ કોને કહીએ ?

આપણા વ્યાવહારિક જગતમાં કોઈ ખાઈને પડતું મૂકી દે, ને ભાણામાં પડયું રહે તેને એંઠું કહીએ છીએ. એક જણે તેનો ઉપયોગ કર્યો, તેનો સ્પર્શ કર્યો, થોડું ખાધું ને બીજું પડતું મૂકયું તે એંઠું. એંઠમાં પડેલો પદાર્થ ગમે તેવો સ્વાદિષ્ટ હોય, મનને ગમે એવો હોય, કિમતી હોય પણ એ એંઠો થઈ ગયો પછી કોઈ સામાન્ય માણસ પણ એ ખાય નહીં. એ તો ઉકરડામાં જ જાય. ત્યાં કોઈ ભિખારી કે કાગડા-કૂતરા ભલે ખાય પણ સારો માણસ તો એ ન જ ખાય. અરે ! ગમે તેવો ભૂખ્યો હોય તો પણ એંઠું તો ન જ ખાય.

બંધુઓ ! તમને પૂછું કે કયારેક કોઇ લગ્નની વાડી પાસેથી નીકળ્યા અને બહાર પતરાળામાં એંઠા પદાર્થ પડયા હોય તેમાં તમને બહુ ભાવતી મિઠાઇ કે ફરસાણનો ટૂકડો હોય તો તે તેમાંથી ઉપાડીને કયારે ય ખાવ ખરા ? નહીં. એ જોઈને મોઢામાં પાણી આવવાના બદલે તેના પ્રત્યે જુગુપ્સા થાય. જોવો ય ન ગમે. અરે ! એટલું જ નહીં, તમે સવારે જમવા બેઠા અને એંઠું છોડી દીધું. સાંજે એ જ થાળી એંઠા સહિત તમને બીજા Fresh માલ સાથે આપે તો જમવું ગમે ખરૂં ? નહીં ! એંઠું તો સર્વથા ત્યાજય ! આપણું મૂકેલું હોય કે અન્યનું ! એ ખવાય જ નહીં ! તમારા નાના અણસમજુ બાળકને પણ એ જ શિખવો ને ? બેટા ! એઠું ન ખવાય !

વાસ્તવમાં વિચારો તો ભિખારી ભલે હોય, પણ એનેય તમે Fresh ખાવા આપો ને જેટલો આનંદ થાય એટલો એંઠું ખાવામાં ન થાય! બિચારો લાચાર છે. પેટની આગ શાંત કરવી છે. ક્યાંય મળતું નથી, ભૂખ્યા રહેવાય તેમ નથી તેથી ઉકરડા વીંખીને પણ એંઠું ખાય છે. પણ ખરેખર તેને પણ એવું ખાવું ગમતું નથી હોતું.

તો એ સાબિત થાય છે કે પૂરી માનવ જાતને એંઠા પ્રત્યે સૂગ છે, ઘૃણા છે. એંઠને એ પસંદ કરતો નથી. ગમે તેટલાં કષ્ટ વેઠે પણ એંઠ તો નહીં જ જોઇએ!

શ્રીમદ્જીને માનવની આ મનોદશાનો ખ્યાલ છે. માનવમનના ઊંડાણને તેમણે માપ્યું છે. તેથી જ જડ જગતના પરિણમનને તેમણે 'એંઠ'ની ઉપમા આપી. આપણા મોહ–મમત્વ પર, આપણા અહં ને મમ પર કુઠારાઘાત કર્યો છે.

આખું યે જગત પરમાણુના થતા પરિણમનને કારણે કોઇ જીવે લઇને મૂકી દીધેલા એંઠા પદાર્થ જેવું જ છે. તારી પાસે આવતો કોઈ પણ પદાર્થ, કિંમતી હોય કે નગણ્ય, પણ તે બધા જ કોઇની એંઠ છે. સવાલાખનો હીરો લાવી વીંટી બનાવી, આંગળીમાં પહેરી મલકાતો ફરતો હોય, દસ લાખની હવેલી બનાવી, અભિમાનમાં રાચતો હોય, બે હજારની સાડી પહેરી, ધરતીથી ઊંચી ચાલતી હોય, બત્રીશ જાતનાં ભોજન આરોગી, ગરીબોની ઠેકડી ઉડાડતા હો, કરોડોની સંપત્તિ ભેગી કરી અહંથી આંધળા થઇ ગયા હો, પણ એ બધું જ પતરાળામાંની એંઠ! એથી વિશેષ કંઈજ નહીં!

બંધુઓ! એંઠ ખાતા ભિખારીને જોઇ મુખ બગાડતા માનવને કહી દેજો કે તું જેટલા પદાર્થો Fresh સમજીને ભોગવી રહ્યો છે અને અહંકારમાં ચૂર થઈ ગયો છે, એ બધી એંઠ જ છે. પેલા ભિખારીમાં અને તારામાં કોઈ અંતર નથી. એ પણ એંઠ આરોગી રહ્યો છે, અને તું પણ. અરે! એ તો એક જ વ્યક્તિએ મૂકેલ એંઠ છે, પણ તું તો

આખા યે વિશ્વના અનંત જીવોએ, અનંતવાર મૂકેલ એંઠને આરોગી રહ્યો છે! પછી શાનું અભિમાન!

જગતના પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં રહેલ આપણો મોહ, અને એ મેળવ્યા પછીનું અભિમાન, બન્ને એક ક્ષણમાં ઊતરી જાય, જો આ સિદ્ધાંતને સમજીએ તો! ખરેખર જે જ્ઞાનીપુરૂષ છે, પરમાણુઓના પરિણમનનો આવો ઊંડો તાગ જેણે મેળવી લીધો છે, તેને પુદ્ગલોનો મોહ અને તેના પર પોતાની માલિકીનું અભિમાન કયાં ઊભું રહે? માનવ અનેક પદાર્થ પર પોતાની માલિકી સ્થાપતો હોય, કોઇ એ સ્વીકારવા તૈયાર ન હોય તો પરાણે માલિકીહક્ક સ્થાપે. અરે! પોતાની માલિકી સાબિત કરવા કોર્ટે ચડે. પણ જગત આખું સ્વપ્ન જેવું છે. વિશ્વનો એક પણ પરમાણુ કોઇનો થયો નથી અને થશે નહીં. એક જીવની સાથે એક પરમાણુને રહેવાની સમયમર્યાદા હોય તે, અમુક કાળ સુધી રહી પછી આત્માથી છૂટો પડી જ જાય. ત્યાં માલિકી કેમ સંભવે?

શ્રીમદ્જીએ જગતના પદાર્થોને બીજી ઉપમા એ જ આપી ‘ સ્વપ્ન સમાન.’ સ્વપ્નમાં જોયેલા પદાર્થો કદી કોઈના થાય ખરા? એ પદાર્થોથી સુખ મળે ખરૂં? તૃપ્તિ અનુભવાય ખરી? બંધુઓ! કયારેક સ્વપ્નમાં બહુ મીઠાં ભોજન કર્યાં હોય તો સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા પછી ઘરમાં કહ્યું છે ખરૂં કે આજે તો જમવું નથી! પેટ ભરાઈ ગયું છે! સ્વપ્નમાં બહુ ખાધું! ના, સ્વપ્નના ભોજનથી પેટ ભરાય નહીં. સ્વપ્નમાં બનેલ રાજાનું દળદર ફીટે નહીં, સ્વપ્નમાં માણેલ આનંદથી મન તૃપ્ત થાય નહીં! કારણ સ્વપ્ન એ વાસ્તવિકતા નથી. તે જ રીતે આ વિશ્વના પરમાણુઓના આવા પરિણમનથી તૃપ્તિ થાય જ નહીં. આત્મા ચેતન, જગત જડ. ચેતનને તૃપ્તિ ચેતનભાવોથી થાય. જડભાવોથી નહીં. જડ ભાવો તો બદલાવાના સ્વભાવવાળા છે. પણ શુદ્ધ ચેતન આત્મા અનંત સુખનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ચેતનમાંથી–આત્મામાંથી જેને આનંદ મેળવતાં આવડી જાય તેને કદી આનંદ ખૂટે જ નહીં. આત્માનંદ તો એવું કલ્પવૃક્ષ છે કે જેને કદી પાનખર આવતી જ નથી. તેને તો સદા યે વસંત જ, વસંત. સદા યે પૂર બહારમાં ખીલેલું રહે.

બંધુઓ ! તેથી જ શ્રીમદ્જી કહે છે કે જગતના ભાવોને એંઠવત્ કે સ્વપ્નવત્ જાણી લીધા છે તે જ ખરો જ્ઞાની છે. બાકી બધાં વાચાજ્ઞાન. બોલે કાંઇ ને વર્તન કાંઈ. અંતરમાં પુદ્‌ગલ દ્રવ્યો પ્રત્યે ઉદાસીનતા ન વર્તતી હોય ત્યાં સુધી તે જ્ઞાન માત્ર વાક્‌પટુતા, બીજું કશું જ નહીં.

હવે મોક્ષ નિશ્ચિતરૂપે કોને મળી શકે તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે–

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ;
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહિ સંદેહ....૧૪૧....

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં છ પદોની ચર્ચા કરવામાં આવી. ૧. આત્મા છે, ૨. તે નિત્ય છે, ૩. કર્મનો કર્તા છે, ૪. કર્મ ફળનો ભોક્તા છે, ૫. આત્માને મોક્ષ છે, ૬. મોક્ષનો ઉપાય છે.

આ છ યે પદને બહુ જ વિસ્તૃતરૂપે જિજ્ઞાસુ જીવો અર્થે સમજાવવામાં આવ્યા. તેમાં પાંચ પદ વિચારણીય છે અને એક પદ આચરણીય છે. પ્રથમનાં પાંચ પદને સમજીને તે પર ગહન ચિંતન થાય તો આત્માનાં રહસ્યો દષ્ટિ સમક્ષ ખુલ્લાં થતાં જાય. ચિંતન બહુ જ મહત્ત્વપૂર્ણ આત્મિક પ્રક્રિયા છે જે વિચારરૂપ છે. જેમ–જેમ જીવની વિચારણા પ્રત્યેક દ્રવ્યના વિષયમાં સ્પષ્ટ થતી જાય તેમ–તેમ વિચારોની વિશાળતા, વૃત્તિની ઉદારતા, ભાવોની શુદ્ધતા વધતી જાય. એ શુદ્ધતા એટલે જ રાગ–દ્વેષની મંદતા.

રાગ–દ્વેષની મંદતા રત્નત્રયની આરાધનામાં અપૂર્વ અનુકુળતા કરી આપે. જેના પરિણામે જીવ મોક્ષ તરફ આગળ વધતો જાય. અહીં પણ એ જ કહ્યું છે કે છઠ્ઠા પદરૂપ મોક્ષના ઉપાયની વર્તના જીવની વધતી ચાલે તો પાંચમા પદરૂપ મોક્ષ મળે જ મળે. મોક્ષઆરાધના સાપેક્ષ દશા છે. જીવની પોતાની જ દશા હોવા પછી પણ રત્નત્રયની આરાધનાની આવશ્યકતા તો છે જ.

તે માટે પ્રથમ વિચાર દશા, પછી ધ્યાન દશા. શ્રીમદ્જીએ તેથી જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં 'વિચાર' પર બહુ જ ભાર મૂકયો છે. આત્માર્થના વિચારથી શરૂ થતી ચિંતન દશા, નિજ આત્મામાં, આત્મવિચારને ઉગવા દે છે. તે પછી શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ રાહની વિચારણા, તટસ્થ ભાવે જાગે

છે. આ તટસ્થતા આત્માર્થની ભૂમિકાને યથાર્થરૂપે સમજી શકે છે. અને મોક્ષમાર્ગની એકવાકયતા, ત્રણે કાળમાં એક જ માર્ગ હોય, અન્ય માર્ગ નહીં એવી દઢ શ્રદ્ધારૂપ વિચાર તેના અંતરમાં સ્થિર થાય છે. જેને સુ-વિચાર કહી શકાય. સુ-વિચારણા પ્રગટ થયા પછી વિકાસોન્મુખ થયેલો જીવ, તત્ત્વની યથાર્થ પ્રતીતિ થવા માટે અંતર-વિચારમાં ઊંડો ઉતરે છે. જેમાં જડ અને ચેતનના ધર્મની ભિન્નતાનું તેને ભાન થાય છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં છ યે પદોની યથાર્થ સમજણ વિચારમાં ઉતરી જાય છે. આટલું થયા પછી પરમ ઉપકારી ગુરુદેવ એ આદેશ ફરમાવે છે કે જેમ છ પદને સમજવારૂપ વિચારણા અંતરમાં ઉતરીને કરી, તેમ આત્માના સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને વિચારીને અંતરમાં સ્થિર થા, તો તું આત્માને પણ પામી જઇશ. આત્માને પામેલા ઉદારચેતા સાધકની વિચારદશા સમસ્ત દર્શનોને અનેકાંત દષ્ટિથી જોવાની શક્તિ કેળવી લે ને સહુને પોતામાં સમાવી લે. અને અંતે એવું સ્ટેઈજ આવે કે એ વિચારદશા ધ્યાનદશામાં પરિણત થઈ જાય. ધ્યાનદશા અને પાંચે ય પદની વ્યવસ્થિત યથાર્થ વિચારણા પાંચમા પદરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે. આમ આત્માર્થની વિચારણાથી શરૂ થયેલ આ ચિંતન પ્રક્રિયા, મોક્ષ પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં પરિણમી મોક્ષના અનંત સુખની અનુભૂતિ કરાવે.

આમ મોક્ષમાર્ગનો આરાધક મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરે જ એવું નિઃસંદેહ જણાવી સર્વ મુમુક્ષુઓને નિઃશંક્તિ કરી દે છે. શ્રદ્ધાપૂર્વક વિચાર અને પછી આચરણ હશે તો મોક્ષ મળશે જ. એમ બેધડક કહે છે,

હવે અંતે શ્રીમદ્જી પોતાની શ્રદ્ધા કયાં સમર્પે છે તે અવસરે...

દેહ છતાં જેની દશા...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધનાનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ એટલે નિર્વાણ, દેહ મુક્તિ, સર્વ વિશુદ્ધિ, આત્માના મૌલિક સ્વરૂપની ચરમ પરિણતિ. પ્રથમ સ–દેહ મુકિત પછી વિદેહ મુક્તિ. આ આરાધના સાધકને જ સાધ્ય બનાવી સિદ્ધિ અર્પે છે. જીવનું ચરમ અને પરમ લક્ષ્ય પણ એ જ છે. આ લક્ષ્યને જે પામી ગયા છે જેમણે પરમાત્મતત્ત્વને જાગૃત કરી લીધું છે તે સદા વંદનીય છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રના પ્રારંભમાં શ્રીમદ્જીએ અંતરાત્મદશા ને પ્રાપ્ત એવા સદ્ગુરુને વંદન કર્યાં. પ્રથમ દિવસે જ કહ્યું હતું તેમ કોઇ પણ શાસ્ત્રનો પ્રારંભ મંગલ કરવા પૂર્વક જ થાય. ભારતીય માનસની શ્રદ્ધા, ભક્તિ, ઇષ્ટ પ્રત્યે શ્રદ્ધા સમર્પિત કરવા ચાહે છે. વળી શાસ્ત્ર નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય તેવા અતિ ઉચ્ચ ધ્યેયથી મંગલાચરણ થાય છે. જેમાં શાસ્ત્ર-કાર પોતાના ઇષ્ટ દેવના ચરણોમાં શ્રદ્ધા સમર્પણ કરે છે. પોતાના અહં અને મમનો ત્યાગ કરે છે. શાસ્ત્ર પણ ઇષ્ટના ચરણે ધરે છે. જેથી સહજ રૂપે શરણાગતના રક્ષણની જવાબદારી ઇષ્ટ દેવ પર જાય છે.

પ્રથમ મંગલ સદ્ગુરુદેવની વંદના કરીને કર્યું. જે સદ્ગુરુદેવની અસીમ કૃપાથી આત્માને ઓળખ્યો, પોતે પોતાને પામ્યા, સંસારનાં અનંત દુઃખોનો અંત આવ્યો. એવા ગુરુદેવના ઉપકારને સ્મરીને, તેઓના શ્રી ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા. આ સાથે જ ભારતીય પરંપરા, શાસ્ત્રના અંતે પણ મંગલ કરે છે, જે એક ભગીરથ પ્રયાસ આદર્યો હતો તે અત્યંત ઉલ્લસિત ભાવે, વિઘ્ન રહિત, પૂર્ણ થયો તેથી શાસ્ત્રકારનું અંતર ભક્તિભાવથી સભર બને છે. અને અંતરની શ્રદ્ધા સાથે ઝૂકી પડે છે.

શ્રીમદ્દ્જીના અંતરમાં રહેલ યથાર્થ શ્રદ્ધાનાં અહીં દર્શન થાય છે. તેઓએ ભૂમિકામાં કહ્યું હતું **'પ્રત્યક્ષ સદ્દ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર'** આ ઉક્તિને સાર્થક કરતાં શાસ્ત્રના પ્રારંભે સદ્દ્ગુરુને વંદન કર્યાં તો અંતિમ મંગલ કરતાં જિનવરને વંદન કરે છે. પોતાની સર્વ શ્રદ્ધા જિનેશ્વરના ચરણોમાં સમર્પે છે. તેઓના હૈયે જિનેશ્વર પ્રભુનો ઉપકાર વસેલો છે. જિનવરની અપાર કરૂણાનો એમણે અનુભવ કર્યો છે. અનુભવીને જે વેદાયું છે તે અન્યને વેદાતું નથી, તેથી અન્ય શું જાણે ?

આજે તો કેટલાક લોકો અરિહંત પરમાત્માને, સર્વજ્ઞને ભૂલી જઈ પોત–પોતાની પીપૂડી વગાડી રહ્યા છે. પણ તેઓ જાણતા નથી કે સર્વજ્ઞનો અધ્યાત્મમાર્ગે કેવો અસીમ ઉપકાર છે ! વિચારો બંધુઓ ! આજે આપણી પાસે જે કંઈ અધ્યાત્મશાસ્ત્રો છે, જેના વડે આપણે આપણા આત્માના સ્વરૂપને જાણી શકીએ છીએ, આત્મ–અનુભવના ઉપાયો મેળવી શકીએ છીએ, આરાધનાનો રાહ પામી શકયા છીએ, તે શાસ્ત્રો કોણે આપ્યાં ? એ તત્ત્વોનું ભાન કોણે કરાવ્યું ? આપણા અનંત–અનંત ઉપકારી સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં જોયું–જાણ્યું–માણ્યું અનુભવ્યું તે બધું જ તત્ત્વરૂપે, આરાધનારૂપે, માર્ગરૂપે આપણા માટે કહી ગયા !

અહીં એક તથ્ય વિચારણીય છે. અંતકૃતાંગ નામના શાસ્ત્રમાં ૯૦ જીવોના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થની હકીકતો આવે છે. આ જીવો પુરુષાર્થ વડે કેવળજ્ઞાન પામ્યા. (જે સમયે) કેવળજ્ઞાન પામ્યા કે તરત જ ચાર અઘાતી કર્મોનો પણ ક્ષય થઈ ગયો. અને મોક્ષે પધારી ગયા. આવા જીવોને અંતકૃત કેવળી કહેવાય છે. તેમના કેવળજ્ઞાનમાં આખાયે લોક અને અલોકને તેઓએ જોયા–જાણ્યા. સમસ્ત દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયોને નિહાળ્યા, પણ કેવળજ્ઞાન થયા પછી ઉપદેશ આપવાનો તેમને સમય ન રહ્યો. તેથી પોતે જે ભાવોને જોયા તે અન્યને કહી શકયા નહી.

હવે વિચારો કે જો બધા જ કેવળીઓ આમ જ મોક્ષે પધારી જતા હોત તો આપણને તત્ત્વ કોણ આપત ? કેવળજ્ઞાન સિવાયના બીજા કોઇ

જ્ઞાનમાં સંપૂર્ણતા નથી હોતી. લોકાલોકનાં સંપૂર્ણ ત્રૈકાલિક ભાવોને જોવાનું સામર્થ્ય તો માત્ર કેવળજ્ઞાનમાં જ હોય. અન્ય જ્ઞાનો પછી તે અવધિજ્ઞાન હોય કે મનઃપર્યવજ્ઞાન હોય પણ બધાં જ અપૂર્ણ. બધાં જ કેવળજ્ઞાનને અનંતમે ભાગે. તેથી કેવળજ્ઞાની ભગવંત આત્મા તથા અન્ય દ્રવ્યોનું જેવું સાંગોપાંગ જ્ઞાન કહી શકે તેવું અન્ય ન કહી શકે. અહીં પ્રશ્ન એ છે કે સર્વ કેવળી પરમાત્માઓ અંતકૃત કેવળી જ થયા હોત, કેવળજ્ઞાન પામી તરત મોક્ષે પધારી ગયા હોત તો આજે આપણી પાસે જે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો છે તે ન હોત. મોક્ષમાર્ગ પામી શકયા ન હોત. સદ્‌ગુરુદેવ પણ જે માર્ગ બતાવે છે તે જિનેશ્વર ભગવંતના પ્રરૂપેલા તત્ત્વોના આધારે જ.

ભગવાન ઋષભદેવથી ચાલી આવતી આ પરંપરા લાખો-કરોડો વર્ષો પછી પણ અવિચ્છિન્નરૂપે ચાલી રહી છે. તેનું શ્રેય જિનેશ્વર ભગવંતને જ છે તેથી જ તેઓ આપણા અનંત- અનંત ઉપકારી છે. તેથી જ શ્રીમદ્‌જી ગ્રન્થની પૂર્ણાહુતિમાં મંગલાચરણ કરતાં જિનેશ્વર પ્રભુના ચરણોમાં પોતાની શ્રદ્ધા સમર્પિત કરે છે.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો ! વંદન અગણિત...૧૪૨...

અહા ! કેવી અનુપમ દશા ! દેહ હોવા છતાં પણ જેને દેહ હોવાનું ભાન નથી તે દેહાતીત દશા. પૂર્વના પ્રારબ્ધ યોગે દેહ હોય, દેહના ધર્મો હોય, દેહનું સ્વાભાવિક પરિણમન હોય, આત્મા એ દેહમાં જ પૂરાયેલો હોય, દેહ ન છૂટે ત્યાં સુધી છૂટી શકવાની શકયતા ન હોય, આ બધું હોવા પછી પણ આત્મા દેહ–ભાવથી પર હોય. દેહ હોય પણ દેહભાવ ન હોય. દેહ હોવો તે એક વાત છે અને દેહભાવ હોવો એ બીજી વાત છે.

દેહ તો સર્વ સંસારી જીવોને હોય જ. ન હોય માત્ર સિદ્ધને. જેને દેહ નથી તેને દેહભાવ શું અને દેહાતીત દશા શું ? કંઈ જ નહીં. દેહ રહિત જ છે તેને દેહની અપેક્ષાએ થવાવાળા ભાવ કે અભાવ ન

હોય. તેથી જ શ્રીમદ્જીએ અહીં દેહ રહિત એવા સિદ્ધ ભગવંતને નહીં પણ દેહ સહિત અરિહંત ભગવાનની દેહાતીત દશાને લક્ષ્યમાં લઈ વંદન કર્યાં છે.

જેવો દેહ સર્વ સામાન્ય સંસારીને હોય એવો જ ઔદારિક પુદ્ગલોનો બનેલો, સડન–પડન–વિધ્વંસનના સ્વભાવવાળો દેહ અરિહંત પરમાત્માને પણ હોય. અન્ય સંસારી જીવોને દેહ સાથે દેહભાવ પણ હોય અર્થાત્ દેહનાં સુખ–દુઃખને પોતાનાં સુખ–દુઃખ માનવાની બુદ્ધિ હોય. દેહમાં થતા પરિણમનની વેદનાથી એ વેદાતો હોય. દેહની સુંદરતા–અસુંદરતાનો હર્ષ–શોક હોય. દેહની સ્વસ્થતા–અસ્વસ્થતાની રતિ–અરતિ હોય. આમ દેહની સાથે મોહનીયના ભેદો જોડાયેલા હોય તે દેહભાવ.

જેની આત્મભ્રાંતિ ટળી નથી, દેહાત્મબુદ્ધિ ગઈ નથી, એવા જીવો તો દેહભાવમાં જ રાચતા હોય. પણ ભ્રાંતિ ટળી જવા પછી 'હું આત્મા છું" આવું ભાન થયા પછી ક્રમે ક્રમે દેહભાવ ઓછો થતો જાય છે. સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ પછી કંઈક દેહભાવ મંદ પડયો હોય, દેહાતીત દશાની અંશે અનુભૂતિ એવા જીવને હોય પણ ખરી. છતાં એ અખંડ ન રહે. ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય. કારણ ચારિત્ર–મોહનીય સંપૂર્ણ નાશ નથી પામ્યું. જયાં સુધી ચારિત્ર–મોહનીય સર્વથા ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ દેહાતીત દશા આવતી નથી. અરિહંત પરમાત્માએ મોહનીયને સમૂળુ નષ્ટ કરી દીધું, તેથી તેઓની વિદેહ અવસ્થા સહજ હોય. આવી સહજ દેહાતીત દશા જેમને વર્તી રહી છે એવા અરિહંત જિનેશ્વરને શ્રીમદ્જી વંદન કરે છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. શ્રીમદ્જીએ અરિહંત પરમાત્માને વંદન કર્યાં. તેમાં તેમના બીજા કોઈ ગુણોને યાદ ન કરતાં દેહાતીત દશાને જ કેમ યાદ કરી ? અરિહંત પરમાત્માના અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટી ચૂકયા છે. તે સિવાય પણ અનંત ક્ષમા, અનંત સંતોષ, અનંત નિર્વેદ, આદિ અનંત ગુણોનું પ્રાગટય છે. જે આપણા માટે આદરણીય જ નહીં, નમ-

સ્કરણીય જ નહીં પણ આચરણીય છે. તો તેમાંથી કોઇ ગુણોને પ્રાધાન્ય ન આપ્યું અને દેહાતીત દશાને શા માટે પ્રાધાન્ય આપ્યું ?

શ્રીમદ્જી આ શાસ્ત્ર, આપણા જેવા દેહધારી જીવો કે જેમનામાં દેહ-ભાવ પડયો છે તેમની સામે રાખી રહ્યા છે. આપણા આત્મામાં એ જ અનંત ગુણો છે કે જે અરિહંત પરમાત્મામાં છે. તેઓના વ્યકત છે. આપણા અવ્યકત છે. એ ગુણો અવ્યકત હોવાના કારણે આપણે અનુભવી શકતા નથી. પણ આપણો દેહ અને દેહભાવ એટલા વ્યક્ત છે કે જેને આપણે ક્ષણે-ક્ષણે અનુભવી રહ્યાં છીએ. દેહભાવ એક ક્ષણ માટે લોપાતો નથી. સુષુપ્તિમાં કે જાગૃતિમાં દેહમાં થનાર પરિણમનને અનુભવી જ રહ્યાં છીએ. દેહના એક પણ રોમરાયમાં કંઇ પણ થાય તે તરત વેદીએ છીએ. તેનાથી ઉત્પન્ન સુખ-દુઃખને વેદીએ છીએ. પણ વેદવાવાળો કોણ છે તેની આપણને ખબર નથી. જો થોડા જ ઊંડા જઇને વિચારીએ તો સમજી શકીએ છીએ કે દેહમાં થતાં પ્રકમ્પનોને વેદનાર અન્ય કોઇ છે. અને તે દેહથી જુદો હોય તેવું જણાય છે. પણ આપણે ઊંડા જતા નથી. ઉપરના સ્તર સુધી જ રહીએ છીએ. તેથી દેહભાવથી બહાર આવતાં નથી. એમ દેહની સતત અનુભૂતિ છે. આ અનુભૂતિ એ જ દેહાધ્યાસ. જયાં સુધી દેહાધ્યાસ દૂર થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મા ઉન્નતિના માર્ગે પ્રયાણ કરી શકે નહીં. તો એક તો આપણને દેહભાવમાંથી છોડાવી આત્મોન્નતિના માર્ગે ચડાવવા માટે અરિહંતના આ ગુણને લક્ષ્ય કરીને કહ્યું છે અને બીજું આપણે દેહને વધુ ઓળખીએ છીએ તેથી દેહાતીત અવસ્થાને ઓળખવી પણ એટલી જ જરૂરી છે એ બતાવવા માટે.

વળી આપણા જેવા જીવો, જે સતત દેહભાવમાં જ રાચતા હોય તેને એમ થાય કે આવી દેહાતીત દશા કેમ આવતી હશે ? દેહ હોવા છતાં નથી એ કેમ આવતી હશે ? દેહ હોવા છતાં નથી એ કેમ મનાય ? દેહમાં થનાર પીડા-વેદનાથી અલિપ્ત કેમ રહેવાય ? એ સુખ-દુઃખનાં સંવેદનો કેમ ન થાય ? આપણા માટે આ પ્રશ્નો યોગ્ય જ છે. પરન્તુ જ્ઞાનીઓ તેનો ઉત્તર પણ એવો જ યોગ્ય આપે છે. તેઓએ અનુભવ્યું છે,

માણ્યું છે તે જ તેઓ કહે છે. કે જીવે દેહાદિનાં સુખ–દુઃખના અનુભવો તો અનંત ભૂતકાળમાં અનંત વાર કર્યા પણ તેનાથી કંઈ જ જીવનું સર્યું નહીં. એ બધા જ અનુભવો ક્ષણિક અને નાશવંત ! એક વખત જો આત્માનો અનુભવ થઈ જાય તો તેની પાસે દેહ-સુખનાં અનંત અનુભવો તુચ્છ. એક વખત સ્વાનુભૂતિમાં સ્થિર થઇ જવાય તો બસ, પછી બહાર નીકળવાનું નામ જ ન લઇએ. પછી આ દેહને ગમે તે થાય. કોઈ શીતળ ચંદનનો લેપ કરે તો પણ ભલે અને એક સાથે સેંકડો વીંછીઓ ડંખે તો પણ ભલે. અખંડ આત્માનુભૂતિમાં લીન થઈ ગયેલ આત્માને દેહના એ સુખ-દુઃખના અનુભવો તો તદ્દન નગણ્ય. એ તરફ લક્ષ્ય જાય જ નહીં. આત્માનુભવની મસ્તી જ કોઈ જુદી હોય. તેથી તેવા અનુભવી પુરુષો આપણને કહે છે કે દેહની વર્ગણાને છોડો. આત્માને દેહમાં રહેવું તો પડશે પણ દેહની વર્ગણા નહીં રાખે તો એ દેહમાં હોવા છતાં, દેહથી પર થઈ પોતાની મસ્તીમાં મસ્ત હશે. જ્યાં સુધી નાળિયેરની અંદર રહેલ ટોપરૂં કાચલીની સાથે વર્ગણાથી જોડાયેલું છે ત્યાં સુધી પોતાના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વને પ્રગટ કરી શકતું નથી પણ કાચલીની સાથેની વર્ગણા તોડી નાખી વર્ગણાનો રસ સૂકવી નાખ્યો કે તે કાચલીની અંદર પેક હોય છતાં બહારના જગતને પોતાના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વનાં દર્શન કરાવી શકે. ગડગડીયું નાળિયેર હાથમાં લઈ ખખડાવો એટલે ગોટો અંદર અલગ છે તેની ખબર પડ્યા વિના ન રહે.

બસ, આમ જ દેહની અંદર રહેવા છતાં જેણે દેહની વર્ગણા ત્યાગી દીધી છે તે પોતાના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વને અનુભવે છે. એ દશા જ દેહાતીત દશા. પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રુપ ત્રિકાળી સ્વરૂપનો અખંડ અનુભવ વર્ત્યો જતો હોય. આત્માનો જ્ઞાયક ભાવ માત્ર પોતાના સંવેદનમાં જ હોય. એવી દશા જેણે પ્રાપ્ત કરી તે જ જ્ઞાની. એવા જ્ઞાની પરમાત્મા શ્રી અરિહંત દેવના ચરણોમાં શ્રીમદ્જી અગણિત વંદન કરે છે. પ્રથમ મંગલ આત્માના અંતરાત્મભાવને વંદન કરી, કર્યું અને અંતિમ મંગલ પરમાત્મભાવને વંદન કરી, કરે છે.

કેટલાં વંદન ? શત નહીં, સહસ્ર નહીં, લક્ષ નહીં, કોટી નહીં પણ અગણિત ! પ્રભો ! આપની વિભૂતિ અનંત, આપને વંદન અનંત ! અનંત વંદન કયારે થાય ? અંતરનો અહં સર્વથા ગળી ગયો હોય ત્યારે જ !

શ્રીમદ્જી જિનેશ્વરના ચરણોનું દાસત્વ સ્વીકારે છે અને ચરણમાં અગણિત વંદન કરે છે. વળી જિનેશ્વર પ્રત્યે કેટલું માન ! કેટલો આદર ! જિનેશ્વરની મહત્તા જેને હૈયે વસી છે તેનું હૈયું જ જિનના ચરણોમાં ઝૂકે, અન્યનું નહીં ! શ્રીમદ્જીએ પોતાની શ્રદ્ધા-ભક્તિનું સમર્પણ જિનેશ્વરના ચરણોમાં કર્યું !

બસ, આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર, જિનવરની ચરણ-વંદનાની સાથે-સાથે અહીં સમાપ્ત થાય છે. ચાર મહિના સુધી આ શાસ્ત્રનું વિવેચન અહીં કર્યું. આ શાસ્ત્રના ભાવો અતિ ગંભીર છે, અત્યંત રહસ્યપૂર્ણ છે. જેમણે આ શાસ્ત્ર લખ્યું તેઓની આત્માનુભૂતિથી નીકળેલા એક-એક શબ્દ અણમૂલ છે. મારા જેવા અલ્પજ્ઞાની, છદ્મસ્થ જીવ, આવા ગહન શાસ્ત્રનો ઉકેલ કરવા પ્રયાસ કરે, તેમાં ક્ષતિ થવાની સંભાવના છે. હું આ શાસ્ત્રના ભાવોને પૂર્ણ ન્યાય ન આપી શકું તે સહજ છે, અંતે તો આપણી બુદ્ધિની એક સીમા હોય છે. શાસ્ત્રોના ભાવો અસીમ હોય છે. એ અસીમનું વર્ણન અસીમ શું કરી શકે? તેથી જ શાસ્ત્રોના અદ્ભૂત ભાવોની અભિવ્યક્તિમાં ક્યાંય પણ ક્ષતિ થઇ હોય તો આજે શાસ્ત્ર સમાપ્તિના પ્રસંગે શ્રી જિનેશ્વરના ચરણોમાં ક્ષમા ચાહું છું.

આજના આ પાવન દિવસે કેવો અદ્ભૂત યોગાનુયોગ સર્જાયો છે કે શાસ્ત્રની આજે આપણે પૂર્ણાહુતિ કરીએ છીએ એ જ યુગપુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની જન્મ-જયંતિ છે. જેઓએ આ ધરા પર જન્મ ધારણ કરી જનમાનસ પર અનહદ ઉપકાર કર્યો. પોતે આત્મકાર્ય સાધી ગયા અને અન્ય માટે રાહ પ્રશસ્ત કરી ગયા. તેઓએ મહદ્ ઉપકાર તો એ કર્યો કે જિનેશ્વરનાં પ્રરૂપેલ તત્ત્વોને ભાષાકીય દૃષ્ટિએ સરલ કરી આપ્યા. સર્વ સાધારણ માનવ પણ તેને સમજી શકે, તેવા રૂપમાં-કાવ્ય પત્ર કે સુભાષિતોના રૂપમાં-આપણને આપ્યા. વળી ખરેખર જેના અંતરમાં મુમુક્ષુતા જાગી છે તેના માટે શ્રીમદ્જીનું સાહિત્ય અત્યંત ઉપકારી છે. કોઈ પણ પ્રકારના આગ્રહ વિના માત્ર તટસ્થ ભાવે શ્રીમદ્જીના સાહિત્યનું પરિશીલન કરનાર વ્યક્તિ રાગ-દ્વેષની ઉપર ઉઠી શકે છે. આ કે તે મત સંપ્રદાયના અહંને છોડીને શાસ્ત્રોનું અવગાહન જીવ માટે ઉપકારી થઈ શકે છે. આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર જેવું બીજું એક અનોખું કાવ્ય છે તેમનું

'અપૂર્વ અવસર ગુણસ્થાન ક્રમારોહ' તે પણ આત્મવિકાસ ઇચ્છુક સાધક માટે પરમ ઉપકારી છે. સર્વ જીવોએ શ્રીમદ્જીનાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ-ચિંતન મનન કરવું પરમાવશ્યક છે.

એક બીજી વાત. શ્રીમદ્જીના સાહિત્યમાં તો અનેક જગ્યાએ આપણે વાંચ્યું છે પણ મારો અનુભવ કહું. સન ૧૯૭૩ માં મુંબઈ-માટુંગા અમારૂં ચાતુર્માસ હતું. ત્યારે હું મારો શોધપ્રબંધ લખતી હતી. જેમાં શ્રીમદ્જીનું સાહિત્ય પણ હતું. શ્રીમદ્જી વિષે વધુ જાણવા હું તેમનાં પુત્રી જવલબા પાસે તેમના ઘરે ગઇ- વૃદ્ધ અને બિમાર શરીર, છતાં પ્રેમપૂર્વક આવકાર આપી, શાતા પૂછી. મેં શ્રીમદ્જીના અંગત જીવન વિષે કંઇક જાણવું છે તેમ કહ્યું ત્યારે તેઓ બહુ જ આનંદિત થયાં. પણ શ્રીમદ્જીની હયાતીમાં જવલબા બહુ નાનાં. તેથી શ્રીમદ્જીના જીવનને એ દૃષ્ટિથી જાણી શકવાની શકિત નહીં એમ કહેતાં તેમણે કહ્યું કે માત્ર એક પ્રસંગ મને યાદ છે, કે તે વખતે હું આઠ-દસ વર્ષની હોઇશ પિતાજી જમ્યા પછી બહારના વરંડામાં ફરતા હતા. હું ત્યાં જઇ ચડી અને મેં તેઓની આંખમાં આંસુ જોયાં. મને ન ગમ્યું. મેં આંસુનું કારણ પૂછયું : પણ હું બાળક, મને શું કહે ? પછી હું અંદર ઓરડામાંથી દાદીમાને બોલાવી લાવી. દાદીમાએ જોયું અને પૂછયું : 'ભાઈ ! તારી આંખમાં આંસુ ? શું કારણ છે?' અને પિતાજીએ જવાબ આપ્યો તે આજે પણ મને યાદ છે. તેઓએ કહ્યું: 'મા ! જૈનધર્મના ટૂકડા થઈ ગયા છે. મત-પંથ-સંપ્રદાય કેટલાં નીકળ્યાં ? સૌ પોત-પોતાના સંપ્રદાયને સાચો માને છે અને અન્યને ખોટા સાબિત કરે છે! ધર્મના નામે આટલાં દ્વેષ-ઇર્ષ્યા વધ્યાં છે ! ધર્મ વાડામાં બાંધવાની ચીજ નથી. ધર્મ તો સર્વ વ્યાપક છે. ધર્મ સંપ્રદાયમાં નથી. આત્મામાં છે! આજે કદાગ્રહી જીવો આ નથી સમજતા તેનું મને દુઃખ છે. તેનાં આંસુ આંખમાં આવે છે.' જવલબાએ કહ્યું : મહાસતીજી ! કદાચ આમાં શબ્દોનો ફેરફાર હશે, પણ ભાવ તો આ જ હતા.

બંધુઓ ! આ શ્રીમદ્જીનાં જ સુપુત્રીના મુખે સાંભળેલી વાત. શ્રીમદ્જીના આવા ઉત્તમ ભાવોનું સહુને લક્ષ્ય રહે. તેઓએ પત્રો વગેરેમાં ઠેર-ઠેર લખ્યું છે કે હું કોઈ ગચ્છમાં નથી. સંપ્રદાયમાં નથી. આત્મામાં

છું. આપણે પણ એ જ ઇચ્છીએ કે આપણે કોઇ મત–પંથ સંપ્રદાયમાં ન રહીએ પણ આત્મામાં જ રહીએ. શ્રીમદ્જીની ભાવનાને મૂર્તિમંત કરીએ.

આજે એવા જ બીજા મહાપુરુષની જન્મ–જયંતિ છે. તે છે મહાપ્રાણ લોંકાશાહ. આજથી લગભગ ૫૦૦ વર્ષ પહેલાં થઇ ગયા અને શાસ્ત્રોનું ગહન અવગાહન કરી સત્ય તત્ત્વનો સ્ફોટ કરી સમાજ સામે લાલબત્તી ધરી. સાધુ સમાજ અને શ્રાવક–સમાજમાં ઘર કરી ગયેલ શિથિલતાને મહાપ્રયત્ને દૂર કરી એક નિર્દોષ સમાચારી આપી અને સ્થાનકવાસી પરંપરાની સ્થાપના કરી. લોંકાશાહે પણ સમાજ માટે મહાન ઉપકારી કાર્યો કર્યાં. આવા મહાપુરુષોને આજના દિવસે સ્મરણમાં લાવી તેમને હૃદયથી શ્રદ્ધાંજલિ સમર્પિત કરીએ.

આજે ચાતુમાર્સની પૂર્ણાહુતિના પાવન પ્રસંગે મારે તમારી પાસે મારી એક નાનકડી અપેક્ષા રાખવી છે. ચાતુર્માસ પ્રારંભના પ્રથમ દિવસે મેં તમારી સામે એ માંગ મૂકી હતી કે ભારતની ઋષિ–મુનિઓની પરંપરા અનુસાર મારે તમારી પાસેથી ગુરુદક્ષિણા જોઈએ છે. ચાર મહિના સુધી આવું રૂડું આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર તમને પીરસ્યું તેના બદલામાં નહીં, પણ તેના ફળ સ્વરૂપે તમારી પાસે એ જ માગીશ કે આપણો નિત્યનો મંત્ર રહ્યો છે 'હું આત્મા છું.' નિત્ય વ્યાખ્યાન પછી ૧૦ મિનિટ આપણે 'હું આત્મા છુ'' નું ચિંતન કર્યું. તો તમારા સહુના અંતઃ-કરણમાં એ લક્ષ્ય જાગૃત થઇ જાય તમારા અંતઃકરણમાં જાગૃતિ રહ્યા કરે તથા રોમ–રોમમાં એ ધ્વનિ ગુંજતી રહે કે 'હું....આત્મા...છું..' પ્રયાસ કરજો. પ્રયત્ન કરજો. માત્ર તમારી પાસે એટલું જ ઇચ્છું કે 'હું...આત્મા ..છુ'' ની અનુભૂતિ તમને થાય. જે પુરુષાર્થ કરે છે તે અવશ્ય સફળ થાય જ છે.

બસ અંતમાં 'હું...આત્મા...છું' ની તમારી અનુભૂતિ થવારૂપ ગુરુદક્ષિણા માગી મારૂં વક્તવ્ય સમાપ્ત કરૂં છું.

પર્યુષણના પ્રવચનો

卐

એક ચિનગારી

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના જેઓ કરી ગયા તે જ સિદ્ધિ ને પામી ગયા. આ આરાધના વિના સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ નથી. એવા સિદ્ધિનાં માર્ગનું આપણે પણ અનુસરણ કરવું છે, તે માર્ગ પર ચાલવું છે, અને સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવી છે. સિદ્ધિ માટે થતી સાધનાની અત્યંત પ્રબળતા આત્મા પર લાગેલ અનંત-અનંત કર્મોની નિર્જરા કરી આત્માને સર્વથા શુદ્ધ બનાવે છે.

આવી શુદ્ધિને અર્થે, આરાધના કરી શકીએ એ હેતુથી જ આપણાં પૂર્વાચાર્યોએ લોકોત્તર પર્વોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આજથી શરૂ થતાં આ પર્વ જેને આપણે પર્વાધિરાજ પર્યુષણ પર્વ કહીએ છીએ, તે લોકોત્તર પર્વ છે. કોઇપણ પ્રકારની લૌકિક એષણાઓથી મુક્ત, ભૌતિક ઇચ્છાઓથી મુક્ત, સાંસારિક કામનાઓથી મુક્ત, માત્ર આત્માની શુદ્ધિ અને પછી સિદ્ધિ આ એક જ ધ્યેયથી આ પર્વની આરાધના કરવાની છે.

આ દિવસોમાં આપણે, આપણાં આસન્ન ઉપકારી શાસનપતિ, ત્રિલોક પૂજ્ય, ચરમ તીર્થંકર શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને યાદ કરીએ છીએ. જેઓ સ્વયં રત્ન-ત્રયની આરાધના કરી સિદ્ધિને પામી ગયા અને આપણને એ અમૂલ્ય વારસો આપતા ગયા.

એ પ્રભુનાં મહાવીરરૂપ ને જ આપણે જાણીએ છીએ. પણ મહાવીર બનતાં પહેલાં તેઓને શું શું સહેવું પડ્યું ? મહાવીર થવા માટે કેટલું મૂલ્ય ચૂકવવું પડ્યું ? તે નથી જાણતા. જેને કંઇક બનવું છે તેને

ઘણું-ઘણું કરવું પડે છે. કષ્ટો વેઠવા પડે છે. આ વિશ્વની વંદનીય વિભૂતિ એમ ને એમ નથી બની જવાતું. અરે ! બંધુઓ ! વ્યવહારિકતાનો વિચાર કરીએ તો પણ સંસારમાં જેને મહાન બનવું છે, કંઈક પ્રાપ્ત કરવું છે તેને પણ કેટલો પુરુષાર્થ કરવો પડે છે ? ઘરમાં નકામા થઈ બેઠા રહે, મોટી-મોટી વાતો કર્યા કરે તેથી મોટા થવાતું નથી. એ જ રીતે અધ્યાત્મ માર્ગે કંઈક પ્રાપ્ત કરવા અંતર પુરુષાર્થ કરવો જ પડે છે.

પ્રભુ મહાવીર, મહાવીર બન્યા તે પહેલાંનાં તેઓનાં ૨૬ ભવોને જોઈશું તો ખ્યાલ આવશે કે તેઓ કયાં હતા અને કયાં પહોંચ્યાં ? ત્યાં પહોંચતા વચમાં કેવા-કેવા માર્ગે કષ્ટો સહન કર્યાં તે પછી જ પોતામાં પડેલ પરમાત્માદશાને એ પ્રગટ કરી શકયા ? બંધુઓ ! જૈન પરંપરા કહે છે કે પ્રત્યેક આત્મામાં પરમાત્મ થવાની શકિત પડી છે. પુરુષાર્થ કરો તો તમે પણ પરમાત્મા બની શકો છો. અનંત સિદ્ધની કોટીમાં બેસી શકો છો.

પરમાત્મદશાનું બીજ છે, સમ્યગ્દર્શન. તમે જાણતા હશો કે આપણાં ઈતિહાસમાં, ચોવીશ તીર્થંકરોમાંના અમુક તીર્થંકરોના ભૂતકાળનાં ભવોની વાતો આવે છે તેમાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવના તેર ભવ, બાવીશમાં તીર્થંકર ભગવાન નેમનાથનાં નવ ભવ, ત્રેવીશમાં તીર્થંકર ભગવાન પાર્શ્વનાથનાં દશ ભવ અને ચોવીશમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરનાં ૨૭ ભવો માનવામાં આવે છે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે જૈન પરંપરા કોઈપણ જીવનું અસ્તિત્વ અનાદિકાળથી માનવાની સાથે તેનાં અનંત ભવોની ગણતરી કરે છે. કોઈ પણ જીવ આ વિશ્વમાં એવો નહીં હોય કે જેણે ૫-૧૦-૧૫ ભવ કર્યા હોય. પ્રત્યેક જીવે અનંત ભૂતકાળમાં અનંત ભવો કર્યા છે. તો પછી આ નવ, દસ આદિ ભવોની ગણતરી કઈ દૃષ્ટિએ ? ઉત્તર એ છે કે જે ભવમાં જીવ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનને પામે છે તે ભવથી આત્મ-સાધનાનો પ્રારંભ થાય છે. અને મોક્ષ પામે છે. ત્યાં સાધનાની પૂર્ણાહૂતિ થાય છે. આ પ્રારંભ અને પૂર્ણાહૂતિ વચ્ચેનાં સમયગાળામાં એ જીવનાં જેટલા ભવ થાય, એટલા જ ભવ સાધનાની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેથી એ ભવોની ગણતરી થાય છે.

ભગવાન મહાવીરે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું અને ચરમ અને પરમ આરાધના કરી મોક્ષે પધાર્યા. તે વચ્ચે તેઓનાં ૨૭ ભવો થયા છે તેથી ૨૭ ભવોની ગણતરી થાય છે.

પ્રભુ મહાવીર, મહાવીરનાં ભવથી પશ્ચાનુપૂર્વીએ, સતાવીશમાં ભવમાં અર્થાત્ પ્રથમ ભવમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહની મૂકા નગરીમાં નયસાર નામના સુથાર હતાં. ગામનાં મુખી હતા. સાથે સદ્ગુણ સંપન્ન અને સજ્જન સદ્ગૃહસ્થ હતાં, સંસારની જંજાળ અને સાંસારિક ભાવોથી ઘેરાયેલા હતાં. બંધુઓ ! આ પર્વનાં દિવસોમાં ભગવાન મહાવીરનાં ભૂતકાળનાં ભવોની વાતો તમારી સમક્ષ એટલા માટે જ કરવામાં આવે છે કે આપણે જાણી શકીએ કે અરિહંત–સિદ્ધ પદને પ્રાપ્ત કરનાર નો આત્મા એકવાર આપણી જેવો જ હતો. આપણી જે આંતર–બાહ્ય દશા છે. જેવા–જેવા સારા–બુરા ભાવોથી આપણું અંતર ભર્યું છે. એવી જ દશા, એવાજ ભાવો. એવી જ અંતરની વૈભાવિક પરિણતિ એ આત્માને પણ વર્તતી હતી. પરન્તુ તેમને માર્ગ મળ્યો. માર્ગે ચાલવાનો પુરુષાર્થ કર્યો તો પામી ગયા. માર્ગ મળ્યા પછી તેને છોડયો નહીં.

આપણું શું થાય છે ? શું આપણને માર્ગ નથી મળ્યો ? ભૂતકાળનાં ભવોની વાત જવા દઈએ તો પણ વર્તમાને વીતરાગનું શાસન મળ્યું છે. ઉચ્ચ કૂળ મળ્યું છે. સંતોનો સમાગમ મળ્યો છે. માર્ગ તો આપણાં હાથમાં પણ આવ્યો છે. પણ શું કર્યું આપણે ? ચાલ્યા એ માર્ગે ? અરે ! એક ડગલુ ભરીએ છીએ ને પાછા હઠી જઇએ છીએ. આ કોઇ સરલ માર્ગ નથી. માર્ગમાં કાંટા ને કાંકરા જ પથરાયેલા છે. સામે દૃષ્ટિ કરીએ છીએ તો અનેક વિઘ્નો છે. ગભરાઈને એ માર્ગ છોડી દઇએ છીએ. પાછા ફરી જઈ એ છીએ અને પરિણામે કશું પામતા નથી. આ આપણી નબળાઈ છે. બંધુઓ ! મારી પ્યારી બ્હેનો ! યાદ રાખજો. અહીં મળેલા આ વીતરાગનાં માર્ગને જો ખોઈ બેસશું તો ફરી–ફરી આ માર્ગ નહીં મળે. માટે જાગૃત થઇએ. સાવધાન થઇ જઇએ. મળેલા માર્ગ પર ચાલવાનો પુરુષાર્થ કરીએ. નહીં તો ભટકતા

જ રહીશું. વિટંબણાઓનો પાર નહીં આવે. જન્મ-મરણનાં ચક્રમાંથી મુક્ત નહીં થઇ શકીએ. માટે જ શ્રદ્ધા સહિત આ માર્ગનું અનુસરણ કરીએ.

માત્ર ગતાનુગતિક નહીં. પર્યુષણ આવ્યા છે. આપણે જૈન છીએ માટે જવું જોઈએ. અહીં આવીને કંઇક સાંભળી લીધું. થોડું તપ-ત્યાગ કરી લીધું અને મનને સમજાવીએ કે આપણે ધર્મ કરી લીધો. તો બંધુઓ! બહુ મોટા ભ્રમમાં છો. ભગવાને સાધુધર્મ અને શ્રાવક ધર્મ, એ ધર્મ બતાવ્યા. શા માટે ? હું ઘણીવાર આ બાબત કહું છું કે શ્રાવકોએ સમજવું જોઈએ કે તીર્થંકરો ચાર-તીર્થની સ્થાપના કરે છે. ધર્મ માત્ર સાધુઓ માટે જ નથી બતાવ્યો પણ શ્રાવકો માટે પણ બતાવ્યો છે. પરન્તુ કેટલાક ગૃહસ્થીઓ એવું માનતા હોય છે કે ધર્મ તો માત્ર સાધુઓને માટે જ છે. ગૃહસ્થીને ધર્મ સાથે કંઈ લેવા-દેવા નથી. અરે! શ્રાવકો તો કહેતા હોય છે. મહારાજ! આ ધર્મનો ઠેકો તમને સોંપ્યો છે!! તમે જ બધું કરો અમારે જરૂર નથી!

નહીં બંધુઓ! એમ નથી. સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી પરમાત્માનો પ્રરુપિત આ ધર્મ, તેમાં ભૂલ હોય નહીં. પ્રભુ જાણતા હતાં કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલ ગૃહસ્થીનો પણ કોઈ ધર્મ છે. તમે જેમ તમારા ગૃહસ્થાશ્રમની જવાબદારીઓ નિભાવો છો તેની સાથે તમારા આત્મા માટે પણ કંઇક ફરજ છે. ધર્મ એ શું છે? આત્મા પ્રત્યેની ફરજનું નામ જ ધર્મ છે. સહુને પોત-પોતાનો આત્મધર્મ છે. બંધુઓ! તમે આત્મા છો તો તમારી કંઇક આત્મા પ્રત્યે ફરજ પણ છે. જો તમે જડ હોત તો તમને કંઈ કહેવાની જરૂર ન રહેત. પણ જડ નથી. તમે ચૈતન્ય છો. તેથી જ ધર્મને સમજવો પડશે, આચરવો પડશે. નહીં તો જડ-જગત જીવને ભટકાવ્યા કરશે. વિચારો તો ખરા કે તમારી રુચિ કયાં છે? પ્રીતિ કયાં છે? માત્ર જડ જગતનાં વિલાસમાં જ કે અન્ય કોઈ સ્થળે? હું તમને પૂછું છું કે જડ સાથે તો બહુ ખેલ્યા, પણ ચૈતન્ય જગતમાં કયારેય ઊંડા ઉતર્યા છો? આપણે સહુ ભાગ્યશાળી છીએ કે આપણા ચેતન આત્માનાં દર્શન કરાવે એવો સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મ આ પંચમકાળમાં

પામ્યા છીએ. આ મળેલા અવસરને ગુમાવી નથી દેવો. માટે જ આ ધર્મનું શરણ લેવું છે. અને તેથી જ આ પર્વનાં પવિત્ર દિવસોમાં ભગવાન મહાવીરને યાદ કરી તેમનાં જીવનને જાણી ને આપણામાં પરિવર્તનનો પ્રયાસ કરીએ.

ભગવાન નાં પ્રથમ ભવ નયસાર સુથારની આપણે વાત કરી રહ્યાં હતાં. તેઓ સજ્જન સદ્‌ગૃહસ્થ હતાં. તેઓનાં નામ આગળ એક માર્મિક વિશેષણ લાગેલું છે. સજ્જન. સત્+જન=સજ્જન. જન અર્થાત્ માનવ તો ઘણાં છે, ઘણાં હોય પણ જેણે પોતાનાં સત્‌ને જાગૃત કર્યું છે અથવા સત્‌ને પામવાનાં પ્રયત્નમાં છે તે સજ્જન. બંધુઓ ! આપણને સજ્જન કહેવડાવવું તો ગમે છે પણ આપણાં સત્‌નું આપણને ભાન નથી. હું અર્થાત આત્મા સત્ છે તે સત્‌ની અનુભૂતિનો પ્રયાસ કરનાર, તે સત્‌નો સાક્ષાત્ કરનાર સજ્જન. હા, તો નયસાર સજ્જન હતાં.

એ નગરીનાં રાજાને મહેલ બનાવવા માટે ઊંચી જાતનાં કાષ્ઠની જરૂર હતી અને તે ઓર્ડર નયસારને અપાયો હતો. તેથી એક વખત નયસાર પોતાનાં હાથ નીચે કામ કરતાં ૫૦૦ માણસોને લઈ દૂર દૂર જંગલમાં લાકડુ પરખવા, લેવા ગયો છે. એ લાકડાનો કુશળ પારખું છે. મોટા રસાલા સાથે જંગલમાં પડાવ નાખ્યો અને સાથે રહેલાં બધાં જ માણસો માટે ભોજન બન્યું. સહુ પોતપોતાનું કામ કરી રહ્યાં છે. બપોરનાં જમવાનો સમય થતાં નયસાર સર્વ નોકરોને–કે જેને એ કાળમાં કૌટુંબિક પુરુષ કહેતાં હતાં–બોલાવ્યા અને જમવા બેસવા કહે છે. બધાં જ જમી લે પછી પોતે જમે. નોકરો પ્રત્યે હૃદયમાં સમાન બંધુત્વની ભાવના છે. એ સમજે છે કે હું જે કંઈ કમાઉં છું તે મારા નોકરોનાં પુરુષાર્થને આભારી છે. એકલો માણસ કંઈ કરી શકતો નથી. ગમે તેટલું બુદ્ધિબળ કે પુણ્યબળ હોય છતાં અન્યની સહાય વિના માણસ આગળ આવી શકતો નથી.

બંધુઓ ! તમે શું માનો છો ? તમારી પહેલાં તમારો નોકર જમી શકે ખરો ! નોકર એટલે તો નાચીજ માણસ ! તમારો પગારદાર માણસ એને વળી એવું માન-સન્માન શું ? તમે શું કહો છો ! આ જ ને ! મેં કહ્યું એમ જ ને ! તમે કહેશો અમે ભાગ્યશાળી છીએ. અમારું 'પુણ્ય

તપે છે એટલે લાખો-કરોડો કમાઇએ છીએ. પણ હું પૂછુ કે જ્યારે તમારી ફેક્ટરીનાં મજુરો strike પર જાય છે ત્યારે શું થાય છે? કેટલું નુકશાન વેઠવું પડે છે! ભલેને મજુરો strike પર હોય, તમે ફેક્ટરીમાં ઉત્પાદન કરી લો ને! નથી થતું. એટલે જ એ સમજવું જરૂરી છે કે મારા નોકરોનાં સહયોગથી જ હું કમાઉં છું. મારા એકલાનું તો ગજુ જ નથી. માટે અભિમાન રાખવા જેવું નથી.

નયસાર સમજે છે. નોકરો પ્રત્યે પ્રીતિનો ભાવ છે તથા પહેલાં બધા જ માણુસોને પીરસવાનું કહે છે. અને સાથે-સાથે તેને એક નિયમ હતો કે પહેલાં કોઈ અતિથીને જમાડીને પછી જ જમવું તેથી અતિથી મળે તો સારૂં એવી ભાવના ભાવે છે. જો કે મનમાં સંદેહ છે કે આવા ઘોર જંગલમાં અતિથી ક્યાં મળે ? છતાં તેનાં અંતરમાં રહેલ 'अतिथी देवो भवः' ની ભાવના રાહ જોવડાવે છે. તે પાસેનાં એક વૃક્ષ પર ચડી ગયો અને દૂર-દૂર નજર નાખી કે આસપાસ કોઈ સંત-સંન્યાસી-ત્યાગી મહાત્મા દેખાય તો તેઓને બોલાવી પહેલાં ભોજન કરાવું પછી જ હું જમું. બંધુઓ ! નયસારની ભવિતવ્યતા જાગૃત થવાની હતી, સમય પાકી ગયો હતો. તેનાં અંદરનું ઉપાદાન તૈયાર થઇ ચૂક્યું હતું. તેથી જ વૃક્ષ પરથી દૂર, સુ-દૂર એક નિર્ગ્રંથ મુનિને આ બાજુ આવતા જોયા. જેવા જોયા કે વૃક્ષ પરથી ઉતરી એ દિશામાં દોડયો. મુનિ પાસે પહોંચી ગયો. ચરણોમાં પડી ગયો. અંતર આનંદના અતિરેકથી ગદ્દગદિત થઈ ગયું છે. મહાન ભાગ્યે આ અઘોર અટવીમાં સંતના દર્શન થયા.

તે પૂછવા લાગ્યોઃ "પ્રભુ! આવા ભયંકર તાપમાં આપ એકલા અહીં ?"

મુનિ કહે છે 'ભાઈ! એકલો નથી. સાધુનાં સમુદાય સાથે હતો પણ થોડો પાછળ રહી ગયો અને રસ્તો ભૂલી ગયો. ક્યારનો આ વનમાં આમ થી તેમ ભટકું છું. રસ્તો મળતો નથી."

"ભગવંત ! આપ મારી સાથે પધારો ! જો કે આપને ઘણું કષ્ટ થયું હશે. છતાં મારા તો સૌભાગ્ય કે આ સમયે મને આપનાં દર્શન થયા. આપ પધારો. મારી સાથે પાંચસો માણસનો કાફલો છે. ભોજન તૈયાર છે. મને

આપની સેવાનો લાભ લેવા દો. પહેલા આપ ભોજન કરો પછી વિશ્રાંતિ કરો. તે બાદ હું આપને જે ગામ જવું છે તેનો રસ્તો બતાવી જઈશ."

બંધુઓ ! આવનાર સંત જૈન મુનિ છે. નયસાર નિર્ગ્રંથ મુનિનાં *આચાર-વિચારથી અજાણ છે. છતાં અંતરમાં* ભક્તિ-ભાવ ભર્યાં છે. તેની ભક્તિ તેને બધોજ વિવેક શિખવાડે છે. અને અત્યંત શુદ્ધ ભાવે, મુનિને હૃદયનાં ઉલ્લસિત ભાવે આહાર વહોરાવે છે. ચિત્ત-વિત્ત અને પાત્ર ત્રણેય યોગ્ય છે. નયસારનો આત્મા આહાર વહોરાવી અનેક કર્મોની નિર્જરા કરવાની સાથે પુણ્યનાં થોકનાં થોક ઉપાર્જન કરી લે છે. મુનિ આહાર વહોરી, થોડે દૂર એક વૃક્ષ નીચે નિર્દોષ સ્થાન જોઈ, કાયોત્સર્ગ કરી ગૌચરીનાં દોષ ટાળી વિધિવત્ આહાર કરી લે છે. અને થોડો સમય વિશ્રાન્તિ લીધા બાદ નયસાર મુનિને માર્ગ બતાવવા મુનિની સાથે ચાલે છે.

બંધુઓ ! અહીં પણ એક વાત માર્ક કરવા જેવી, નયસાર શ્રીમંત ગૃહસ્થ હતો. તેનાં પાસે અનેક માણસો હતાં. મુનિને માર્ગ બતાવવા તે માણસોને મોકલી શકતો હતો. પણ ના, એનાં અંતરમાં રહેલ મુનિ પ્રત્યેનું-બહુમાન, પોતાને જ જવા પ્રેરે છે. તે સમજે છે કે હું ગમે તેવો ધન-વાન શ્રેષ્ઠ હોઉં પણ ત્યાગીનાં ચરણનો તો દાસ જ છું. સંતથી હું કદી મોટો થઈ શકું જ નહીં. તેનામાં રહેલ આ સહજ નમ્રતાએ-લઘુ-તાએ મુનિને માર્ગ બતાવવાનું, જંગલમાં ભૂલેલા મુનિને રાહે ચડાવવાનું પુણ્ય ઉપાર્જન કરી લીધું.

તો બંધુઓ ! એ મુનિ સાથે ચાલ્યો. મુનિ વિચારે છે કે આ ગૃહસ્થે મને દ્રવ્ય રાહ બતાવ્યો તો સાધુ તરીકે મારૂં કર્તવ્ય છે કે હું એને ભાવ માર્ગ બતાવું. અને મુનિએ જડનાં સંયોગથી ભાન ભૂલેલા આત્માનું વાસ્ત-વિક ચિત્ર નયસાર પાસે રજુ કર્યું. કર્મસત્તા પાસે હારી બેઠેલો માનવ આત્માનું કેટલું અધઃપતન કરે છે. અને એ કર્મો તેને કયાં-કયાં ભટકાવે છે વગેરે ભાવો મુનિએ નયસારને સમજાવ્યા. મુનિને આહારદાન કરતી વખતે અંતરમાં પ્રગટેલ ઉલ્લસિત ભાવોએ નયસારનાં આત્મામાં ભૂમિકા તો ઊભી કરી જ દીધી હતી. બસ થોડી જ ચિનગારીની જરૂર હતી. મુનિનાં ઉપદેશે તેને અંતર તરફ વાળ્યો અને આત્મામાં સમ્યગ્દર્શનની

જ્યોત પ્રગટી ચૂકી. મુનિ દ્રવ્ય માર્ગે ચડી ગયા અને નયસાર ભાવ માર્ગે.

સંતના સમાગમ વિના કોઈપણ આત્મા સાધના માર્ગે ચડી શકતો નથી. તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમાં ઉમાસ્વાતિજી એ સમ્યક્ત્વ થવાના કારણે બતાવતા કહ્યું છે.

तन्निसर्गादधिगमाद्वा

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે તે પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે બે પ્રકારે થાય છે. એક નિસર્ગથી અને બીજુ અધિગમથી. નિસર્ગ અર્થાત્ કોઈનાં પણ નિમિત્ત વિના. અધિગમ અર્થાત્ કોઈનાં નિમિત્તથી.

તેમાં પ્રથમ જે જીવ એકવાર સમ્યગ્દર્શન પામ્યો હોય પણ મોહનીયનાં ઉદયે તે સમ્યગ્દર્શનથી જીવ પતિત થઈ જાય. અને ફરી એ જ ભવમાં સમ્યગ્દર્શન થાય ત્યારે તેને કોઈનાં ય નિમિત્તની જરૂર નથી. સ્વયં જ પ્રગટે, પણ જે જીવને અનંત ભૂતકાળમાં કયારેય સમ્યગ્ દર્શન ન થયું હોય તેને પ્રથમ સમકિતના પ્રાગટયમાં કોઈને કોઈ નિમિત્ત હોય જ. પછી એ તીર્થંકર પરમાત્મા હોય, સામાન્ય કેવળી ભગવંત હોય. પૂર્વધારી મહાત્મા હોય, કે નિર્ગ્રંથ સંત હોય આમ બે પ્રકારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે.

નયસારનો આત્મા અનાદિકાળથી સમ્યક્ત્વ વિહૂણો હતો પરન્તુ તે માર્ગાનુસારી બની ચૂકયો હતો. સમ્યક્ત્વ પામવાની ભૂમિકા રૂપ આ યોગ્યતા તેનામાં હતી. કોઈપણ જીવ સમ્યક્ત્વ ત્યારે જ પામી શકે કે જ્યારે તેની વ્યવહાર શુદ્ધિ થઇ હોય. નયસારનું જીવન સદાચારી અને વિશુદ્ધ વ્યવહારી હતું. તેથી જ મુનિનું નિમિત્ત મળ્યું અને પોતાનું ઉપાદાન તૈયાર હતું તેથી સૂતેલી ચેતનાને જાગૃત કરી લીધી અને અહીં જ તેઓનો મોક્ષ નિશ્ચિત થઈ ચૂકયો. જૈન પરંપરાની સાધના કહે છે કે એકવાર જેને સમ્યગ્દર્શન થઈ ગયું .તેનું ભવ-ભ્રમણ હવે સીમિત થઈ ગયું. મોક્ષ નિશ્ચીત થઈ ગયો. જો આ સમ્યગ્દર્શન ટકી રહી શકે તો ત્રીજે ભવે મોક્ષ થાય. નહી તો પંદરમે ભવે અને અંતે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં તો મોક્ષ થઈ જ જાય. નયસારનાં આત્મામાં પડેલા મહાવીરત્વ નાં બીજનું આરોપણ અહીં થઇ ગયું.

બંધુઓ ! તમને કદી એમ નથી થતું કે આપણે પણ જ્યારે આ ભવમાં બધાં જ પ્રકારની અનુકૂળતા પામ્યા છીએ. જીનેશ્વરનું શાસન મળ્યું છે તો આપણાં અંતઃકરણમાં બીજારોપણ કરી લઈએ. નયસાર જૈન ન હતો છતાં બીજ વાવી લીધું અને સમકિતની સમજણ ન હતી નામ પણ નોતુ સાંભળ્યું છતાં તે પ્રાપ્ત કર્યું, ને આજે આપણે સમકિતનું સ્વરૂપ જાણીએ-વાંચીએ-સમજીએ છીએ, વર્ષો સુધી તે વિષયના ગ્રન્થો ને છણી નાખીએ છતાં પ્રાપ્ત ન કરી શકીએ ? હવે તે માટે ગમે તેટલો પુરુષાર્થ કરવો પડે પણ આ ભવમાં કરવો જ છે. સમ્યગ્દર્શન લઇને જ જંપીશ. એવો નિર્ણય અંતરમાં કરી, લાગી જાવ પુરુષાર્થમાં, પછી જુઓ સફળ થાવ છો કે નહીં ? તમારા સંસારમાં તો આટલા વર્ષોથી મહેનત કરતાં જ આવ્યા છો અને હજુ કરી રહ્યાં છો, એમ નથી લાગતું કે હવે સમય આવી ગયો છે, 'હું' ની શોધ કરવાનો ! હું ને અનુભવવાનો !

પૂછો તમારા અંતરને 'હું કોણ' અને એ ઉત્તર આપશે. કોઈ કહેશે ઘણાં સમયથી પૂછીએ છીએ પણ અંતરથી જવાબ નથી આવતો. અરે ! કેમ ન આવે ! પુરુષાર્થમાં ખામી હશે. ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલા માણસને પણ ઢંઢોળીને જગાડીએ છીએ તો જવાબ આપે છે. તો આપણો આત્મા પ્રગાઢ મોહની અવસ્થામાં બેભાન પડયો છે છતાં જો તેને જગાડવાનો પ્રબળ પુરુષાર્થ થશે તો એ જરૂર જાગીને જવાબ આપશે.

પર્યુષણ જેવા દિવસોમાં તમારા જેવા જૈનોનાં અંતરમાં ઉલ્લાસ જાગે છે. અહીં આવો છો. તપ-ત્યાગ-વ્રત-નિયમ કરો છો. બહુ સારૂં છે. અંતરમાં પડેલી આસક્તિઓનાં મૂળને છેદવા એ બહુ જરૂરી છે, કર્તવ્ય છે પણ હું તો ઇચ્છું કે તપ-ત્યાગની સાથે-સાથે પોતામાં જ ઊંડા ઉતરતા શીખો, પોતે-પોતાની સાથે જ વાર્તાલાપ કરતાં શીખો. હું ને જગાડવાનો પ્રયાસ કરો. જે ખરેખર ભાવપૂર્વક પ્રયાસ કરે તેનો પુરુષાર્થ વિફળ જતો નથી. બંધુઓ ! બ્હેનો ! જેમ તમારા વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે અનેક બાજુની તમારી ફરજો છે અને તે નિભાવો છો તેમ, આત્મિક ક્ષેત્રે પણ આ મૂળભૂત ફરજ છે. કે સ્વયં-સ્વયં ને શોધે,

સ્વયં-સ્વયં ને જાણે, સ્વયં-સ્વયં ને માણે. બસ એના માટે વારંવાર પૂછયા કરો હું કોણ ? હું કોણ ?

નયસારને માત્ર એક જ વાર સંતનો સમાગમ થયો અને તેણે સ્વને ઓળખી લીધો, સત્‌ને પ્રગટાવી દીધું. તો આપણે પણ આ પુરુષાર્થ કરીએ.

આજના દિવસે બીજી એક વાત કહેવી છે તે એ કે આપણે ત્યાં પર્યુષણ પર્વનાં આઠ દિવસોનું નિર્માણ કર્યું છે. પણ ખરૂં મહત્ત્વ તો છેલ્લા દિવસનું એટલે કે સંવત્સરીનું છે. સંવત્સરીને સાર્થક કરવા પહેલાનાં સાત દિવસ સુધી તૈયારી કરવાની હોય છે. જેમ તમારે ત્યાં લગ્ન વગેરે કોઈ પ્રસંગ આવવાનો હોય, તે હોય તો માત્ર થોડા કલાક માટે જ પણ તેની તૈયારી કેટલો સમય અગાઉથી કરો છો ! આજે તૈયારી કરી ને કાલે પ્રસંગ પતી જાય એમ બનતું નથી. તો આ સંવત્સરી એ આત્માના સર્વ કલુષોને ધોવાનું મહાપર્વ છે. તે માટે સાત દિવસ તૈયારી કરવાની છે. તેમાં ખાસ કરીને આખા વર્ષમાં કંઈ ન કરનારો એક સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરતો હોય છે. તો એ પ્રતિક્રમણ એવું થવું જોઈએ કે જેથી ખરેખર આત્મા પાપથી પાછો ફરી કર્મભારથી હળવો થઈ જાય.

બંધુઓ ! જો ખરેખર પાપથી હળવા થવું હોય તો પ્રતિક્રમણને સમજવું જરૂરી છે. પ્રતિક્રમણ એ શું છે ! વાસ્તવમાં તમારા રોજિંદા જીવનમાં થતી ભૂલોનું પ્રાયશ્ચિત એ જ પ્રતિક્રમણ. માનવમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે. માનવ રોજ ભૂલો કરતો જ હોય છે. પણ એ તેને યાદ રહેતી નથી. યાદ રહે છે તો તેને ભૂલ તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર નથી. અને કદાચ જો એ એકરાર થઈ જાય તો ભૂલને દૂર કરવાનો માર્ગ એ જાણતો નથી. આપણાં પ્રતિક્રમણમાં આ જ બતાવવામાં આવ્યું છે. રોજ રોજ જીવનની પ્રવૃત્તિમાં કેવી-કેવી ભૂલો થવાની સંભાવના છે ! તે એક-એક ભૂલો અતિચારો દ્વારા બતાવવામાં આવી છે. તે ભૂલોને પ્રતિક્રમણનાં શરૂઆતનાં ૯૯ અતિચારોમાં યાદ કરવાની છે. અને તે પછી તેમાંથી જેટલી ભૂલો થઈ હોય તે કરવા જેવી નો' તી એમ સમજી તેનો પશ્ચાત્તાપ કરી નિર્મળ થવાનું છે.

આ પ્રક્રિયા છે પ્રતિક્રમણની. અને એ સર્વ જીવો માટે આવશ્યક છે તેથી જ તમારામાંથી જેને પ્રતિક્રમણ આવડતું હોય, ન આવડતું હોય તે બધાં જ આ સાત દિવસમાં એ તૈયારી કરી લે કે રોજ થોડી-થોડી વાર પ્રતિક્રમણનાં પુસ્તકમાંથી અર્થો વાંચી લે. સાત દિવસ સુધી વાંચશો તો જરૂર યાદ રહી જશે અને પછી આઠમે દિવસે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરશો ત્યારે પ્રતિક્રમણ સાંભળતા એનાં અર્થનો ખ્યાલ આવતો જશે અને તેનો પશ્ચાત્તાપ જાગશે તો જરૂર પાપ ધોવાઈ જશે. હૃદયની શુદ્ધિ થશે. તમને આત્મ-સંતોષ થશે કે દર વર્ષે માત્ર પ્રતિક્રમણ કરવા ખાતર જ કરતાં હતા. એક બોલે ને સહુ સાંભળે પણ અંતરને કાંઈ સ્પર્શતુ ન હતું તે આ રીતે કરવાથી સ્પર્શી જશે. આત્મા હળવો થયો છે તેનો અનુભવ થશે તો તમને ખાસ કહું છું કે મારી આટલી વાત માનજો ને સાત દિવસ સુધી આ તૈયારી જરૂર કરજો.

નયસારે સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછીનું જીવન અતિ ઉચ્ચ ભાવનામાં અંતરની પ્રસન્નતા પૂર્વક, આરાધક ભાવોમાં વિતાવ્યું. આ ભાવોનાં ફળ સ્વરૂપ અનંત-અનંત કર્મોની નિર્જરા કરી આત્મા હળુકર્મી બન્યો. સાથે-સાથે પુણ્ય પણ થોકબંધ ઉપાર્જન કર્યા જેનાં ફળ સ્વરૂપ મનુષ્યનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પ્રથમ દેવલોકમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો.

આમ નયસારે જે રીતે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કર્યો એમ આપણે પણ કરવો છે. આપણું ચરમ અને પરમ ધ્યેય પણ એ જ છે. એ માટે જ ધર્મ કરીએ છીએ. સત્સંગ કરીએ છીએ, સત્શ્રવણ કરીએ છીએ. આપણે પણ આત્મ સાક્ષાત્કાર કરી લઈએ. આ પર્વાધિરાજમાં આપણ ને પણ એવું કોઈ નિમિત્ત મળી જાય કે જે નિમિત્તે આપણે સ્વયં ને ઓળખીએ. સ્વયંને માણીએ. આપણી ભવ-પરંપરાનું ચક્ર છેદાઈ જાય. જેથી આપણાં પર્યુષણ સાર્થક થઈ જાય.

હવે નયસાર નો આત્મા આરાધક ભાવોમાં મૃત્યુ પામી પ્રથમ દેવલોકમાં ગયો છે. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ક્યાં જશે. ત્યાં તેની આરાધના કેમ પ્રગતિ કરશે તે અવસરે.

વિકસતી ક્ષિતિજો

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની યથાર્થ આરાધના આત્મ-સાક્ષાત્કાર થયા પછી જ થાય છે. જીવ પોતાનાં પુરુષાર્થથી અનાદિકાળનાં અંધકાર ને ભેદી એકવાર પ્રકાશનાં દર્શન કરી લે તો એ પ્રકાશમાં પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું તેને ભાન થાય. અનાદિકાળથી રખડવાનું કારણ પણ એ જ છે કે જીવને પ્રકાશ લાધ્યો જ નથી. એકવાર પ્રકાશને પામ્યા પછી કદાચ જીવ ફરી અંધકારમાં ચાલ્યો જાય. છતાં જીવે અનુભવેલી પ્રકાશની ઝલક ફરી-ફરી એવો પુરુષાર્થ કરવા પ્રેરે છે, કે અંધકારને ઉલેચી દેદીપ્યમાન આત્મ-જ્યોતિને પામી આત્મા તેમાં સ્થિર થઈ જાય છે. પછી તો એ જ્યોતિનાં સહારે આત્મ-આરાધના વેગવતી બને છે. લક્ષ્ય દૂર રહેતું નથી. આત્મામાં પડેલ યોગ્યતાઓ પૂર્ણપણે ખીલી ઉઠે છે.

ગઈ કાલે આપણે શાસનપતિ પ્રભુ મહાવીરનાં ભૂતકાળનાં પ્રથમ ભવનું અવલોકન કર્યું જેમાં એ આત્માએ મોહનીયની પ્રબળતા પર પ્રથમ વાર જ કુઠારાઘાત કર્યો, દર્શન મોહનીયની સાથે-સાથે ચારિત્ર-મોહનીય પણ પાતળું પડયું. સમ્યગ્દર્શન રૂપ પ્રકાશ તેમનાં આત્મામાં ફેલાઈ રહ્યો. પરિણામે શેષ-જીવન અત્યંત ઉજ્જવલ અને આદર્શરૂપ વ્યતીત થયું. અંતરમાં પડેલ પાપવૃત્તિ ઉતરી ગઇ. તેથી જાણી-બુઝીને સમજીને પાપ કરવાનાં ભાવ હતાં તે ભાવો નષ્ટ થઈ ગયા. પાપ થાય પણ કરાય નહીં. એટલેકે અનિવાર્ય ફરજોને બજાવતાં પાપ થઇ જાય પણ રસપૂર્વક સ્વાર્થવશ પાપ કરવાની વૃત્તિ તો ન જ રહી. પરિણામે પુન્યનાં થોક ઉપાર્જન થતાં દેવલોકનાં આયુષ્યની સાથે-સાથે, મોહનીયની

મંદતાએ સમ્યગદર્શનની ભાવ પરિણુતિ ને એવી ને એવી જાળવી રાખી. સ્વર્ગનાં ભવમાં સમ્યક્ત્વ સાથે લઇને ગયેલો એ આત્મા, સ્વર્ગનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી આ અસવર્પિણી કાલનાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવનાં જયેષ્ઠ પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીને ત્યાં પુત્ર રૂપે જનમ્યા.

વિચારો બંધુઓ ! કેટલાં પ્રબળ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યા હશે એ આત્માએ કે દેવલોકનું લાંબુ આયુષ્ય ભોગવ્યું છતાં પુણ્યો ખૂટયા નથી અને તેથી જ કેવા ઉત્તમ કુળમાં, કેવા ઉત્તમ અને આદર્શ પિતાને ત્યાં જન્મ મળ્યો ! તીર્થંકર જેના દાદા અને ચક્રવર્તી જેના પિતા એટલું જ નહીં પણ જેનો આખો ય પરિવાર મોક્ષગામી તેવા પ્ર-દાદી માતા મારૂદેવા નાં કુળમાં એ આવ્યો. ઊંચા-આદર્શ પરિવારમાં જન્મ થવો એ કોઈ જેવી-તેવી વાત નથી. પ્રબળ પુણ્યોદયે જ આવું કુળ મળે છે. આ કુળનો જ્યારે વિચાર કરૂં છું તો હૃદય ગદ્‌ગદ્ થઈ જાય છે. કેવું હશે એ કુળ ? જેના પરિવારમાં બધાં ય મોક્ષે જનારા જ ભેગા થયા હતાં ! માતા મારૂદેવા આ વિષય પર ગર્વ કરે તો ગર્વ કરી શકે ? એને કદી એમ નહીં થયું હોય કે મારૂં કુટુંબ તો જુઓ ! બધાં જ મોક્ષગામી ! ખરેખર ! ગર્વ કરી શકાય એવી પ્રાપ્તિ તો મારૂદેવાને જ થઈ હતી.

બંધુઓ ! તમારા સંતાનો બે-ચાર-કે પાંચ ગ્રેજ્યુએટ હોય તો ય તમે અભિમાનથી ફૂલ્યા નથી સમાતા અને બધે જ કહેતા ફરો છો. મને ય દ છે મુંબઇમાં એક માજી અમારી પાસે દર્શન કરવા અવાર-નવાર આવતાં અને જયારે આવે ત્યારે પૂછયા વગર ન રહે ! "મહાસતીજી ! મને ઓળખી ! હું ડાકટરની મા ! મારો એક દીકરો ડાકટર છે. બીજો વકીલ છે, ત્રીજો ઇજનેર છે ને ચોથો મોટો વેપારી છે." અને એ માજી ગર્વથી ભરાઈ ઉઠે ! અરે તમારો દીકરો ધંધામાં મોટો ખેલાડી નીકળ્યો અને ખૂબ કમાયો. લખપતિ--કરોડપતિ થઈ ગયો તો પછી તમે નીચે ધરતી પર પગ મૂકો ખરા ? નહીં ને ? પણ યાદ રાખજો એ તો સર્વ પુદ્‌ગલનો ખેલ છે. આજે છે ને કાલે કંઈ નહીં હોય તેમાં ફુલાવા જેવું છે શું ?

જ્યારે મારૂદેવાનાં પરિવારમાં બે-ચાર નહીં પણ અનેક ચરમ શરીરી. ઋષભદેવ તીર્થંકર થયા, ભરત ચક્રવર્તી હોવા છતાં ઘરમાં બેઠાં કેવળજ્ઞાન

પામ્યા. બાહુબલી એ અજોડ સાધના કરી નિર્વાણ લીધું અને ઋષભદેવનાં બીજા ૯૮ પુત્રો, બ્રાહ્મી–સુંદરી અને બીજા અનેક મોક્ષે પધાર્યા. આ બધાં પર ગર્વ કરવાનો તેનાં કુળનાં કોઈ પણ વ્યક્તિને અધિકાર હતો પણ કોઈ એ ગર્વ કર્યો નહીં.

પૌદ્‌ગલિક ચીજોની પ્રાપ્તિનાં કારણે ગર્વ કરનાર વ્યક્તિ ખરેખર નિ-બુર્દ્ધિ છે. એવો ગર્વ કરીને એ પોતાની બુદ્ધિનું પ્રદર્શન જ કરે છે. કારણ જે ચીજ નાશવંત છે, ક્ષણિક છે. આ વિરાટ–વિશ્વમાં પડેલ અનંત સમૃદ્ધિની સામે તમે મેળવેલ ઉપલબ્ધિ નહીંવત્ છે તેનાં પર ગર્વ શાનો? વિચારો તમે મેળવીને શું મેળવ્યું? કદી વિચાર્યું છે? મેળવ્યું વધારે કે ગુમાવ્યું વધારે? શ્રીમદ્‌જી કહે છે—

લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો;
વધવાપણું સંસારનું, નરદેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હતો!!!

સાંસારિક ઉપલબ્ધિઓ માત્ર, મનુષ્ય ભવને હારી જવા રૂપ છે. અને પરિણામે જે વધ્યું તે કષાયો! માત્ર અહં! કે જે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે માત્ર પતનનું જ કારણ છે. તે ગર્વનું કારણ નહીં પણ અફસોસનું કારણ છે.

હા, તો ભગવાન મહાવીરનો આત્મા આવા ઉત્તમ કુળમાં પુત્ર રૂપે જન્મ્યો. જ્યાં તેનું નામ મરિચિકુમાર રાખવામાં આવ્યું. આ આત્મા અહીં આવ્યો છે તો પ્રબળ પુણ્યનાં કારણે પણ એને પુણ્ય ભોગવવા નથી. કારણ આત્મામાં પડેલ સંસારભાવની ઉદાસીનતા કે જે સમ્યગ્‌દર્શન રૂપ પ્રગટ થયેલ છે. તે સ્વર્ગમાં પણ સાથે હતી. અને અહીં પણ સાથે લઇને આવ્યો છે. આધ્યાત્મિક ઉપલબ્ધિઓ જીવ સાથે લઈને જાય છે. અને તેનાં ફળ સ્વરૂપે એ–એ ગતિમાં મળેલા સુખ–દુઃખને એ પચાવી શકે છે. મરિચિ સમ્યગ્‌દર્શન સાથે લઈને આવ્યો છે તેથી તેને મળેલી અમાપ રિદ્ધિ–સિદ્ધિ પણ લોભાવી શકતી નથી. એને કોઈ જાતની ત્રુટી ન હતી. જેનો બાપ ચક્રવર્તી તેને ભોગ–ઉપભોગનાં સાધનોની અલ્પતા

ક્યાંથી હોય ! ભોગોમાં ગળાડૂબ રહેવા માગે તો પણ સહજરૂપે બધું જ મળે. છતાં ભોગ–વિલાસમાં એનું મન રમતું નથી. મરિચિનાં ભાવોમાં સહજરૂપે જ વિરક્ત દશા ઝળકી રહી છે. યુવાનીને આંગણે પગ મૂક્યો છતાં તેની નિર્લેપતા એવીને એવી જ જળવાઈ રહી છે. તેથી જ ભગવાન ઋષભદેવે દીક્ષા લીધી તે પછી સેંકડો–હજારો નર–નારીઓ તેમનાં માર્ગે ચાલવા, તેઓનાં જ ચરણમાં સર્વસ્વ છોડી ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા માંડયા, તેમાં મરિચિકુમારે પણ સર્વત્યાગી બની પ્રભુનાં ચરણનું શરણ ગ્રહણ કરી લીધું. પ્રભુનાં ચરણમાં રહી સંયમની સાધના સાથે જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરવા માંડયા. ૧૧ અંગોનું જ્ઞાન બહુ જ અલ્પ સમયમાં પ્રાપ્ત કરી લીધું. શ્રદ્ધા અને ચારિત્રનાં ભાવોમાં એ રમી રહ્યાં છે.

એક વાર સાધુનાં નિયમો પ્રમાણે ગૌચરી માટે ગયા છે. ગરમીનાં દિવસો છે. સખત તાપ છે, સૂર્ય આગ વરસાવી રહ્યો છે. મુનિ મરિચિ ખુલ્લે પગે, ઉઘાડે માથે છે. અને એ તાપ એના માટે અસહ્ય થઈ પડે છે. રાજકુળમાં જન્મીને ઉછરનાર રાજકુમારની કોમળ કાયા આ બધું હંમેશા સહન તો કરી જ રહી છે. પણ આજે તેને આ અસહ્ય લાગ્યું. અને મન કાયાની માયામાં લપેટાઈ ગયું. જે માયા ફેંકતા એમને ક્ષણ પણ નો'તી લાગી તે જ માયા ફરી વળગી, મન વ્યાકુળ થઈ ગયું. વ્યાકુળતા મનને બેહદ અકળાવી રહી છે અને એ સંયમી મુનિનો સંયમ સ્ખલિત થયો. મરિચિ વિચારે છે મારાથી આ કેમ સહન થાય? જે સહન નથી થતું તેને પરાણે સહવાથી શું? શું કરૂં? છોડી દઉં બધું? આવા કઠોર વ્રતો ને ફગાવી દઉં? ન જોઇએ આ! પણ ક્યાં જાઉં? શું કરૂં? સાધુપણું છોડી સંસારમાં જાઉં તો ખરો? પણ મારા પિતા મને અપનાવશે? ના, એ તો કોઈ ઉપાયે ન બને! મારા પિતા જિનેશ્વરનાં ચરણોનાં ઉપાસક છે. એમની શ્રદ્ધા–ભક્તિ અલૌકિક છે. મારા જેવા પતિત થયેલાને તેઓ ન સંગ્રહે! તો શું કરૂં?

મરિચિનો દેહ, ઉગ્ર તાપથી પીડિત થઈ રહ્યો છે. અને મન વ્યાકુળતાથી બેચેન થઈ ગયું છે. મનસ્તાપ વધી ગયો. મનોમંથન અનુભવે

છે. આખરે આ પણ નહી અને તે પણ નહીં નહીં, મુનિ, નહીં સંસારી એવો ત્રીજો જ વેષ નિજ મતિ કલ્પનાથી સજી લીધો. પગમાં ચાખડી માથે છત્ર, ભગવું વસ્ત્ર, હાથમાં દંડ અને શરીરને સુખ ઉપજાવે તેવા સાધનો વડે નવો જ વેષ ધારણ કરી લઈ, પોતાને ત્રિ-દંડી કહેવડાવવા લાગ્યાં.

ચારિત્ર થી પતિત થયા. ભગવાન ઋષભદેવે આપેલ ચારિત્રમાર્ગનું અનુસરણ તેનાં માટે દુષ્કર થઈ ગયું. અને એ માર્ગથી નીચે ઉતર્યા. અહીં મરિચિની ભાવ પરિણતી ને આપણે જોઈએ. તેઓ સમજે છે કે ચારિત્ર-માર્ગ તો પ્રભુનો પ્રરૂપેલો જ સાચો છે. યથાર્થ ચારિત્ર નું પાલન તો એ રીતે જ થવું જોઇએ. પણ મારી નબળાઈ છે કે હું યથા-તથ્ય પાલન કરી શકતો નથી. મેં એ ચારિત્રનો માર્ગ મૂકી દીધો એટલે બધાં યે છોડી દેવો જોઈએ, અને તે છોડવા જેવો જ છે એમ નહીં. પણ એ જ માર્ગ આદરણીય છે. જેને સિદ્ધિ જોઈએ છે તેને એ રાજ-માર્ગ જ આપનાવવો આવશ્યક છે. આમ આ શ્રદ્ધા તેનાં અંતરમાંથી ખસી નથી. ભગવાન ઋષભદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને તેમનાં પ્રરૂપેલ માર્ગની શ્રદ્ધા મરિચિનાં અંતરમાં એવી ને એવી જ નિર્મળ પડી છે. એ જ માર્ગ સત્ય અને તથ્યપૂર્ણ છે.

આ બળવાન શ્રદ્ધા ને કારણે જ, જ્યારે તેનાં જ્ઞાન અને વાણી થી આકર્ષાઈ, કોઈ રાજા-રાજકુમાર-શ્રેષ્ઠી વગેરે તેનો ઉપદેશ સાંભળી, પ્રતિ-બોધ પામે છે. ત્યારે તેને ઋષભદેવનાં ચરણોમાં જ મોકલે છે. એટલું જ નહીં પોતે એકરાર કરે છે કે હું નથી પાળી શકતો એ મારી ખામી છે. પણ સત્ય માર્ગ તો ત્યાં જ છે માટે ત્યાં જ જાવ. સેંકડો લોકોને પ્રભુ પાસે મોકલે છે.

વળી તેને કોઈ પોતાનો નવો મત-પંથ-સંપ્રદાય પણ નથી ચલાવવો તેથી જ એ ભગવાનની સાથે જ વિચરે છે. ભગવાન જ્યાં સમોસરે ત્યાં એ સ્થાનની બહાર પોતે પણ રહે છે. પ્રભુનાં દર્શન તથા વાણી-શ્રવણ પણ હંમેશા એ કરે છે. આ તેની શ્રદ્ધાનું બળ છે.

આગમ કહે છે કે જે જીવને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય તે વધુમાં વધુ ૬૬ સાગરોપમ ઉપરાંતનાં કાળ સુધી રહે છે. સાગરોપમનું માપ

કલ્પના બહારની ચીજ છે. જેમાં અરબો–અરબોથી પણ વધુ વર્ષો ચાલ્યાં-જાય છે. એટલા સમય સુધી આ સમ્યક્–દર્શન ટકી રહી શકે છે. નય-સારના જન્મમાં પ્રાપ્ત કરેલ સમ્યગ્દર્શન સ્વર્ગમાં સાથે હતું અને અહીં મરિચિનાં ભવમાં પણ સાથે છે. એના કારણે જ ચારિત્રથી પતિત થવા છતાં શ્રદ્ધાથી પતિત થયા નથી.

આવી શ્રદ્ધાથી આત્માને ભાવત કરતાં, વચરણ કરી રહેલાં મરિચિ-નાં જીવનમાં એક ઘટના ઘટિત થઈ. ભગવાન ઋષભદેવ વનિતા નગરીમાં પધાર્યા છે. મરિચિ તાપસનાં વેષે સાથે છે. સમોસરણની બહાર રહ્યાં છે. એવા સમયે તેમનાં પિતાશ્રી ચક્રવર્તી ભરત ભગવાનનાં દર્શને આવે છે. દેશના સાંભળે છે. ચક્રવર્તી અમાપ રિદ્ધિ–સિદ્ધિનાં સ્વામી છે. પરંતુ સુપાત્ર જીવ છે. અદ્ભૂત યોગ્યતા તેમનામાં પડી છે. ચરમ–શરીરી છે. તદ્ભવ મોક્ષ-ગામી છે. એ જ ભવમાં નિર્વાણ પામવું છે. અહો! કેવી હશે તેઓની ભાવ પરિણુતિ ? કેવી નિર્મળ અને સહજ હશે એમની અંતરદશા ? એ ચક્રવર્તીનાં મનમાં એક પ્રશ્ન ઉઠયો !

બંધુઓ ! આપણાં મનમાં પણ કંઈ કેટલાયે પ્રશ્નો ઉઠે છે. અહીં પ્રવચન સાંભળો અને પ્રશ્ન ઉઠે છે. પણ આપણે આપણાં અંતઃકરણ ને એ રીતે તપાસવાનું છે કે આપણને ઉઠતાં પ્રશ્નો કેવા છે ? આત્મિક-દષ્ટિએ, માનસિક દષ્ટિએ, સામાજિક દષ્ટિએ કેવા–કેવા પ્રશ્નો ઉઠે છે ? જેવો આપણો આત્મિક વિકાસ અને જેવી આપણી માનસિક દશા એવા પ્રશ્નો આપણને જાગે. પણ આ તો ભરત છે. તેના મનમાં પ્રશ્ન થયો અને એ પ્રભુની સમીપે ગયા. હાથ જોડી અત્યંત વિનય સહિત, નમ્રતાની મુદ્રામાં પ્રભુને પૂછી રહ્યાં છે.—

“ભન્તે ! આપ તીર્થંકર છો આપનાં આ સમોસરણમાં કોઈ એવો સુપાત્ર આત્મા છે કે જે ભવિષ્યમાં તીર્થંકર થવાનો હોય ?”

પ્રભુ હસતે વદને જવાબ આપે છે.—

‘ભરત ! તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર. જે અત્યારે સમોસરણની બહાર

ત્રિ-દંડીનાં વેશમાં છે તે આ જ ચોવીશીના મહાવીર નામનાં અંતિમ તીર્થંકર થશે, એટલું જ નહીં ભરત ! એ તીર્થંકર થયા પહેલા એકવાર વાસુદેવ થશે, એકવાર ચક્રવર્તી થશે. આમ ત્રણ મોટી પદવીનો ધારક થશે."

આ સાંભળતા જ ભરતનાં અંતઃકરણમાં આહ્લાદકતા જાગી. અહો ! ધન્ય છે એ આત્માને કે જેનામાં તીર્થંકરત્વ જેવી મહાન શક્તિ પડી છે. પોતાનો પુત્ર તીર્થંકર થશે, સાથે-સાથે ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ પણ થશે. તેનો ભરત ને ગર્વ નથી આવ્યો. તેનાં ચક્રવર્તીત્વ કે વાસુદેવત્વ પ્રત્યે તેને માન નથી થયું. પણ ભવિષ્યમાં શાસનનો નાથ થશે. તીર્થંકર જેવો મહિમાવાન્ મહાપુરુષ થશે. એ સાંભળી હૃદયમાં આદર અને ભક્તિ જાગ્યાં છે. આ છે ભરતનાં અંતરની સુ-પાત્રતા.

બંધુઓ ! તમારે ત્યાં દીકરાનો જન્મ થાય. જ્યોતિષી પાસે જાવ. જન્મકુંડળી કઢાવો અને પૂછો દીકરો ભવિષ્યમાં કેવો થશે ? જો જ્યોતિષી મહારાજ કહે કે આ જાતકનાં યોગ તો બહુ સારા છે. ભવિષ્યમાં એ સંત થશે. આ સાંભળી તમને શું થાય ? ખુશ થાવ ? પોતાને ભાગ્યશાળી માનો કે મારે ત્યાં આવું બાળક અવતર્યું ? કે જ્યોતિષને કહો કે મહારાજ એ સંત ન બને એ માટે કંઈ થઇ શકતું હોય તો બતાવો ! જે કરવું પડે તે બધું જ કરવા તૈયાર છું. ! સાચું કહેજો ! આમ જ કહો ને ?

પણ ના, બંધુઓ ! આ તો નિર્વાણનો અધિકારી આત્મા ભરત હતો તેથી તેને, તેનો દીકરો તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે તેમાં અનહદ આનંદ જ હોય !

ભરત ચક્રવર્તી, જ્યાં મરિચિ હતા ત્યાં ગયા, જઇને વિધિવત્ ત્રણ વાર વંદન કર્યાં. મરિચિ તો આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. આ શું ? જ્યારથી મેં આ વેષ ધારણ કર્યો, ત્યારથી મને કદી તેઓએ વંદન કર્યા નથી, અને આજે કેમ વંદન કરે છે ?

આપણને પણ પ્રશ્ન થાય કે ભરત કેમ વંદન કરતા નો'તા ? મરિચિ જ્યાં સુધી મુનિ વેષમાં હતાં. ત્યાં સુધી ભરત ભાવપૂર્વક વંદન કરતા પણ ચારિત્રથી પતિત થયાં પછી નથી કરતાં. કારણ એ જ કે જે ચારિત્રથી પડ્યા છે તેને વાંદવાથી, તેનું બહુમાન કરવાથી, તેને અનુમોદન મળે. તે એમ સમજે કે મેં જે કર્યું છે તે ઠીક જ કર્યું છે. તો જ બધા મને

વાંદે ને? પૂજે ને? વળી અન્ય લોકોમાં પણ એવી ઇમેજ ઊભી થાય કે આ બરાબર છે. આ વેષ કે તે વેષ બન્ને સરખા. જેથી કયો યોગ્ય અને કયો અયોગ્ય તેનો વિવેક ન થઈ શકે, માટે જ આગમોમાં ચારિત્રથી પતિત થયેલા વ્યક્તિને વંદન–પૂજન કે અન્ય વ્યવહારનો નિષેધ છે. મરિચિ આ વાત જાણે છે તેથી જ તેને આશ્ચર્ય થયું કે આજે એવું શું છે કે ભરત જેવો દૃઢધર્મી–પ્રિયધર્મી, આત્મા મને વંદન કરી રહ્યો છે?

ભરત સમજી ગયા અને તેમણે તરત જ કહ્યું :

"મરિચિ હું તમારા આ વેષને વંદન નથી કરતો. પણ પ્રભુ ઋષભદેવની વાણી અનુસાર તમે ભવિષ્યમાં ચોવીશમા તીર્થંકર થવાના છો. તમારામાં પડેલા એ તીર્થંકરત્વને ભાવિ તીર્થંકરને વંદન કરૂં છું. જો કે તમે ભવિષ્યમાં પ્રથમ વાસુદેવ અને ચક્રવર્તી પણ થવાનાં છો પણ મારૂં નમન એ પદને નથી. મારૂં નમન તમારા તીર્થંકરત્વને જ છે."

આટલું સાંભળતા જ મરિચિનાં મનમાં ગર્વ પેદા થયો. નિમિત્ત મળ્યુંને અંદરથી કષાયભાવ ઉછળ્યો. નિમિત્ત આવ્યા પછી તેને વશ ન થતાં પોતે–પોતાનામાં જ રહેવું. એ કરનાર તો વીરલા હોય છે. મરિચિ નિમિત્તાધીન થઈ ગયા અને કૂળનો મદ કરતાં નાચવા માંડયા, એ ગાવા માંડયા—

आद्योऽहं वासुदेवानां, पिता मे चक्रवर्तिनाम् ।
पितामहो जिनेन्द्राणां, ममाहो ! उत्तमं कुलम् ॥

અહો! મારૂં કુળ કેટલું ઉત્તમ! હું પ્રથમ વાસુદેવ થઈશ, મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી અને મારા પિતામહ–દાદા પ્રથમ તીર્થંકર, વળી હું ભવિષ્યમાં ત્રણ પદવીનો ધારક!

આમ કહેતાં–કહેતાં એ વારંવાર નાચવા–કૂદવા માંડયા. મન–વચન –અને કાયા ત્રણેય મદનાં ભાવથી ઊભરાઇ રહ્યાં અને ત્યાં જ નીચગોત્રનો બંધ કરી લીધો. ક્ષણે–ક્ષણે અંતરમાં ઊભરાતા ભાવો સારા કે ખરાબ –કર્મ બંધન કરાવે જ છે. કર્મનાં સિદ્ધાંતો સદા જાગૃત અને સનાતન છે. મરિચિએ મદ કર્યો અને કર્મ બંધાઈ ચૂકયાં.

મરિચિનું અહીં વધુ પતન થયું-પ્રથમ ચારિત્રથી પતિત થયાં હતાં. હવે ભાવોથી, ભાવોની નિર્મળતાથી પતિત થવા માંડયા પણ હજુ આત્મામાંથી સમ્યગ્દર્શનની જ્યોત બુઝાણી નથી, એ હજુ જાગૃત છે. શ્રદ્ધા ભાવમાં મરિચિ ઝૂલી રહ્યાં છે.

અને ફરી કમાણી ને ધૂળમાં મેળવનાર એક અધમ પળ આવી ચૂકી. મરિચિ બિમાર પડયો. શરીરમાં ભયંકર વ્યાધિ છે. કોઇનાં સહારાની જરૂર છે. પણ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલ મરિચિ, ઋષભદેવની સાથે રહેતો હોવા છતાં ભગવાનનાં કોઈ સાધુ તેની સેવા કરતાં નથી. પતિતને પ્રોત્સાહન ન આપવાનો જ ભાવ માત્ર તેમાં છે. દયા-કરૂણાનાં ભાવોથી સાધુઓનાં અંતર ભરપૂર હોવા છતાં, પતિત થયેલાંનાં ભાવનું અનુમોદન ન થવું જોઇએ એ કારણે કોઈ તેની વૈયાવચ્ચ કરતાં નથી. મરિચિને મનોવેદના થાય છે. મારા જ પ્રતિબોધેલા અનેક સાધુઓ આ સંઘમાં હોવા છતાં મારી સેવા ન કરે ? હવે જો કોઈ મારી પાસે પ્રતિબોધ પામશે તો તેને મારો જ શિષ્ય બનાવીશ. જેથી સેવા તો પામું.

આ પછી ઘણાં જીવો તેની પાસે પ્રતિબોધ પામ્યા પણ અંદરની શ્રદ્ધા જાગૃત છે એટલે ફરી ભગવાનનાં ચરણમાં જ સહુને મોકલ્યા. પણ એક કપિલ નામનો રાજકુમાર આવ્યો. મરિચિનાં જ્ઞાન અને વાણીથી પ્રભાવિત થઇ તેનો શિષ્ય થવા તૈયાર થયો. ત્યારે મરિચિએ તેને ભગવાનનાં ચરણમાં જઈ મહાવ્રતરૂપ સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરવા કહ્યું. પ્રભુની પાસે જ સાચો ધર્મ છે. એમ બતાવ્યું ત્યારે તર્કવાદી અને મહાબુદ્ધિમાન્ કપિલે પૂછ્યું કે-

"શું પ્રભુ પાસે ધર્મ છે અને તમારી પાસે નથી ?"

મરિચિ મૂંઝાયો, પોતાનાં અહં પર કુઠારાઘાત થાય તેવો પ્રસંગ ઊભો થયો. કેમ કહે કે મારી પાસે ધર્મ નથી. અહં પોતાનું જોર પ્રગટ કરવા માંડયો. અહં જ જીવને મારનાર છે. ડૂબાડનાર છે. વ્યક્તિ પોતાની નબળાઇ બીજા પાસે પ્રગટ કરી શકતો નથી.

અરે ! કેટલીક વાર એવું થાય કે તમે અમારી પાસે કંઇક પ્રશ્ન લઇને આવો. પૂછો. અમને બધું જ આવડતું હોય એવું તો ન જ હોય. ગમે તેટલું ભણ્યા પછી પણ અપૂર્ણ જ હોઈએ. જેથી બધાં જ સવાલોનાં

સમાધાન કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. પણ જીવ આવો એકરાર પોતે પોતામાં પણ કરી શકતો નથી. એટલે પ્રશ્ન પૂછનારને ગમે તેમ ગોટાળા વાળીને પણ સમજાવી દઈએ. પણ એમ ન કહીએ કે આ વિષયની મને ખબર નથી. આ જ છે સરળતાનો અભાવ. જ્યાં સરળતા છે, નિરાભિમાનિતા છે એ તો કહેશે કે બધું જ અમને આવડે એવું જરૂરી નથી. તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકું તેમ નથી. છદ્મસ્થ જીવ સંપૂર્ણ જ્ઞાની હોય જ નહીં અને હોય તો તે છદ્મસ્થ નહીં પણ કેવળજ્ઞાની.

મરિચિનાં અંતરનો અહં મજબૂત થઇ બહાર આવ્યો અને કપિલના તર્ક સામે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરી દીધી. એણે કહ્યું :

'कपिला ! इत्थंपि इहयंपि'

"કપિલ ! ત્યાં પણ ધર્મ છે. અને અહીં પણ ધર્મ છે." ખલાસ ! આટલું કહેતાં તો મરિચિનાં આત્મામાં જલતો સમ્યગ્-દર્શનનો દીપ બુઝાઇ ગયો. અંતરમાં અંધકાર વ્યાપી ગયો. કારણ બહુ મોટું પાપ કર્યું. અધ્યાત્મયોગી આનંદઘનજી મહારાજ ચોવીશીમાં કહે છે....

'પાપ નહીં કોઈ ઉત્સૂત્ર ભાષણ જિશ્યો.

જગતમાં અનેક પાપ છે પણ સર્વજ્ઞ કથિત તત્ત્વથી વિપરીત તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરવા જેવું અન્ય કોઇ પાપ નથી. આ પ્રરૂપણા જિનેશ્વરની તથા જિનેશ્વરની વાણીની આશાતના તો કરાવે જ છે પણ ભોળા જન-સમુદાયને કુ-માર્ગે લઇ જાય છે. હજારો-લાખો માણસોને અવળો રાહ ચીંધવાનું મહાન પાપ આમાં છે.

મરિચિએ એ જ કર્યું. પરિણામે કપિલને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો. એણે નવીન મતની સ્થાપના કરી. અનેકોને દોરવ્યા. આજે ભારતમાં સાંખ્ય દર્શન છે તેનાં સંસ્થાપક તે જ મરિચિનાં શિષ્ય કપિલ. જે દર્શન મિથ્યા-દર્શન છે.

મરિચિનાં અંતરમાં જલતી શ્રદ્ધાની જ્યોત આ પ્રસંગે બુઝાઇ ગઇ. અત્યાર સુધી ચારિત્રથી પતિત હતો પણ દર્શન એટલે કે શ્રદ્ધાથી પતિત થયો ન હતો. ચારિત્રથી જેનું પતન થયું હોય તેને ઉત્થાન

થવામાં બહુ સમય નથી લાગતો પણ જે શ્રદ્ધાથી પતિત થઇ ગયો તેને ઠેકાણે આવતા અનેક ભવો વીતી જાય. તેનો મોક્ષ દૂર ઠેલાતો જાય એટલે જ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે :—

"चरित्त भट्ठा सिज्झइ, दंसण भट्ठा नो सिज्झइ"

ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલો આત્મા સિઝે છે પણ જેના અંતરમાંથી સમ્યક્ત્વની જ્યોત નાશ પામી ગઇ તેને માર્ગ મળતો નથી.

મરિચિનાં અંતરમાંથી સમ્યગ્દર્શન લુપ્ત થઇ ગયું. નયસારનાં ભવમાં પ્રગટ થયેલ પ્રકાશ આજ સુધી હતો. તેનાં પૂરા જીવન કાળ પર એક વિહંગાવલોકન કરીએ તો એ મરિચિનાં રૂપે જન્મયાં ત્યારે સમ્યગ્-દર્શનનો પ્રકાશ સાથે લઇને જન્મયા. ભોગ-વિલાસની સામગ્રીના આકર્ષણો તેમને લોભાવી ન શકયા. તે પછી ભગવાન આદિનાથનાં ચરણોમાં દીક્ષિત થઈ ચારિત્રની આરાધના શરૂ કરી સમ્યગ્-દર્શનનાં દીપકમાં તેલ પૂરાયું. જ્યોત વધુ દેદીપ્યમાન બની. કેટલોક સમય વૃદ્ધિ પામતી જ્યોત સાથે જીવન ઝગમગવા માંડયું પણ દેહની આસક્તિએ તેમને ચારિત્રથી ચૂકવી દીધા, દીપકની જ્યોત કાંપવા માંડી, કુલમદ કરી દીવડો વધુ ડગમગ્યો અને અંતે ઉત્સૂત્રની પ્રરૂપણા કરી દીપકને બુઝવી નાખ્યો. આમ તેમનાં આખા જીવનમાં પ્રકાશ અને અંધકાર વચ્ચેનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ ખેલાતું રહ્યું અને અંતે અંધકાર જીતી ગયો. અંતરમાં ચોમેર અંધકાર વ્યાપી ગયો.

બંધુઓ ! મરિચિ જેવા આત્માની આ દશા જોઇ આપણે આપણાં જીવન માટે વિચાર કરવાનો છે કે આપણે કયાં છીએ ? આપણા અંતઃકરણમાં સમ્યગ્-દર્શનનો પ્રકાશ થયો છે કે નહીં ? ન થયો હોય તો પ્રયાસ કરી લઇએ અને એ પ્રકાશને સ્થિર રાખવા માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરતાં રહીએ. પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઈ જાય એ એક વાત છે. અને અંતરમાં સદા માટે સ્થિર રહે તો બહુ જ મહત્ત્વપૂર્ણ વાત છે. પ્રકાશ વિના કશું થઈ શકશે નહીં. અરે ! તમારે તમારા ઘરમાં પણ કામ કરવું હોય તો અંધકારમાં નથી કરી શકતા તો આત્મઘરમાં આરાધના કરવા માટે પ્રકાશ-ની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. એ પ્રગટ કરી લો.

ભૌતિક સંસારનાં પ્રકાશ માટે તો બહુ કર્યું હવે ત્યાંથી પાછા ફરવાનો સમય થઇ ગયો છે. હવે તો આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિનું લક્ષ્ય લઇને આધ્યાત્મિક જગતમાં પ્રવેશ કરવો છે. આ પર્વના દિવસો આધ્યાત્મિકતાનો સંદેશ લઇને આપણી સામે આવે છે. આવા પર્વ આપણાં ઉત્થાનનાં નિમિત્ત બને છે. એ નિમિત્તને વધાવી લઈએ અને આપણું આધ્યાત્મિક જગત સમ્યક્-દર્શનનાં પ્રકાશથી ઝળહળી ઊઠે એવો પુરુષાર્થ કરી લઈએ.

મરિચિ પાછળનાં જીવનમાં કરેલા પાપની આલોચના કર્યા વગર જ મૃત્યુ પામી પાંચમા દેવલોકમાં ગયો. સ્થૂલ દૃષ્ટિથી પાંચમું દેવલોક બહુ ઊંચું લાગે છે. સારૂં માનીએ છીએ પણ જો આત્મા પર રહેલા પાપોની ભાવપૂર્વક આલોચના થઈ હોત તો પાપોનો નાશ થઈ જાત અને પછીનાં ભવોમાં જે અભાવો તેને ઘેરી વળવાના છે તે ન ઘેરી વળત, પણ જેનામાં તીર્થંકર થવાની યોગ્યતા પડી છે એવો આત્મા પણ ચૂકી ગયો. આલોચના ન કરી શકયો તો તેનું પરિણામ પણ એવું જ ભોગવવું પડશે.

બંધુઓ ! આવો આત્મા ચૂકે-ભૂલે તો ભોગવે. તો આપણે તો કયાં છીએ ? કેટલી ભૂલો ! કેટલી ક્ષતિ ? શું થશે આપણું ? બહુ જ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. જાગવાની જરૂર છે.

મરિચિ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી હારી ગયો. ભૌતિક સમૃદ્ધિ પામ્યો. પણ આધ્યાત્મિક જગતમાં તેનું કોઈ મૂલ્ય નથી. હવે એ પાંચમા દેવલોકનો તેનો ચોથો ભવ. એ પછી એ કયાં જશે અને શું બનશે; તે અવસરે.

આરોહ-અવરોહ

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના, આત્મા પર આરાધક ભાવનાં સંસ્કાર સ્થિર કરે છે. આરાધના વિહૂણા જીવે ભૂતકાળનાં ભવોમાં માત્ર વિરાધના જ કરી અને આત્મા પર વિરાધક ભાવનાં સંસ્કારો એવા તો ગાઢ કર્યાં કે તે પોતે આરાધનાની શક્તિ ધરાવે છે. એ ભૂલી ગયો અને ભટકતો રહ્યો.

ભગવાન મહાવીરનો આત્મા પણ આવા વિરાધક ભાવો લઈને ભવમાં ભટકતો હતો. પણ સંતનો યોગ મળતાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિરૂપ આરાધક ભાવ જાગ્યા. પછીનાં ભવમાં એટલે કે મરિચિનાં ભવમાં દર્શન સાથે જ્ઞાન–ચારિત્ર–તપની આરાધના ભળી, આત્મા આ સંસ્કારોથી સંસ્કારિત થયો. ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાની કોટીએ પહોંચ્યો પણ નિમિત્તાધીન થઇ ફરી વિરાધક ભાવની લપસણી ભૂમિ પરથી લપસ્યો. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર બન્ને ખોઇ બેઠો.

મરિચિનાં જીવનની ઘટનાઓ આપણને ઘણું–ઘણું સમજાવી જાય છે, પહેલી વાત તો એ કે જીવને આરાધક ભાવ આવવા જ અત્યંત મુશ્કેલ છે. જીવની કેટલી યોગ્યતા તૈયાર થાય પછી જ આરાધના તરફ જીવની રુચિ જાગે છે. આરાધનાનાં ભાવ જાગ્યા, તેમાં ઓતપ્રોત પણ થઈ ગયો છતાં એ ભાવોને જાળવી રાખવા તે અત્યંત દુષ્કર. એક વખત સમ્યગ્–આરાધના શરૂ થાય અને એમ માનવા માંડીએ કે હવે તો કંઈ વાંધો નથી. રાહ પકડાઈ ગયો છે એટલે આપણે રાજા ! પણ ના, એવું નથી હાથમાં આવેલો રાહ પ્રમાદનાં પરિણામે ક્યારે છૂટી જાય તે સમજી

શકાતું નથી. માટે સાવધાન રહેવાનું છે. પ્રમાદમાં પડી જવાનું નથી. જીવે મોહનીય કર્મનાં બંધ ઘણાં કર્યાં છે. એ કયારે ઉદયમાં આવશે અને પછાડશે એ આપણે જાણતા નથી. તેથી કર્મોદય સામે સતત જાગૃત રહેવાનું છે.

મરિચિનાં આત્માને ચારિત્રનાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવો આવ્યા પણ દેહની મમતા જાગી અને તેને ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કર્યો. અહંકારનું સામ્રાજ્ય તેના પર જોર જમાવી ગયું ને કુળમદ કરી આત્માને પાપભારથી ભારે કર્યો અને એ જ અહંકારે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરાવી સમ્યગ્-દર્શનને ઝૂંટવી લીધું. આ બધાં જ મોહનીયનાં રૂપો. મોહનીયની પ્રબળતાએ એને આલોચનાનાં ભાવો ન જાગવા દીધાં, કરેલી ભૂલોનો પસ્તાવો ન થવા દીધો. વિરાધક ભાવો સાથે લઈ પાંચમાં સ્વર્ગમાં ગયો અને ત્યાં પણ વિરાધક ભાવોને સેવતો રહ્યો, જો કે સ્વર્ગનાં દેવો વ્રત-નિયમ-પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ચારિત્રનું આરાધન નથી કરી શકતા. છતાં સમ્યક્ત્વ હોય તો વિરાધક પણ નથી બનતાં. ભોગોપભોગમાં અટવાઈ નથી જતાં. મરિચિનો આત્મા સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈને સ્વર્ગમાં ગયો છે. તેથી આરાધક ભાવ વર્તમાને આત્મામાં જાગૃત નથી. તેણે ઘણું ગુમાવી દીધું.

આપણી સામાન્ય સમજણ એમ કહે કે આટલું ઊંચુ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કર્યું એ કંઈ ઓછું છે ? કેટલી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ ? કેટલું સુખ ? ઠીક છે. પણ આ કંઇ બહુ મોટી વાત નથી. મિથ્યાત્વી જીવ પણ પુણ્યનાં બંધ કરીને નવમી ગ્રૈવેયક સુધી જઈ શકે છે, બાર દેવલોક અને પછી નવ ગ્રૈવેયક કેટલું ઊંચુ સ્થાન ? કેટલો લાંબો સમય ભૌતિક સુખનો ભોગવટો ? બરાબર છે. ઘણાં ભોગોપભોગ ચિરકાળ સુધી ભોગવે છે પણ ત્યાંનું અનેક સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અહીં આ મનુષ્ય લોકમાં પશુ-પંખી, જીવ, જંતુ એકેન્દ્રિયની યોનિમાં જન્મ લઇ અસંખ્ય કાળ સુધી દુઃખ ભોગવે છે. તેનું સંસારપરિભ્રમણ મટતું નથી. અનંતકાળ રખડયા કરે છે. જ્યારે એક સમ્યક્ત્વી જીવ ભલે આટલા ઊંચા સ્વર્ગમાં ન ગયો હોય. પ્રથમ દેવલોક સુધી જ હોય છતાં તે ત્યાં રહીને પણ પોતાના આત્માને આરાધક ભાવોથી ભાવિત કરતો રહે છે અને

ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, અહીં મનુષ્ય થઇ ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે અથવા સંસારને પરિમિત કરી દે છે.

આમ મહત્તા કેટલામું દેવલોક કે રિદ્ધિ–સિદ્ધિ મળી એનું નથી પણ એ આત્મા કેવા ભાવો લઈને ત્યાં ગયો છે. તેની મહત્તા છે. મરિચિએ તેના જીવનનાં અંત સમયે પાપનો પસ્તાવો કરી આલોચના કરી હોત તો આત્મશુદ્ધિ થઈ જાત અને ફરી સમ્યગ્‌-દર્શનની પ્રાપ્તિ થઇ જાત પણ એ ન બની શકયું. તેથી વિરાધક ભાવોની અનુમોદનામાં જ મૃત્યુ થયું. પરિણામ એ આવ્યું કે તે પછીનાં અનેક ભવો સુધી આરાધક ભાવ જાગ્યો નહીં.

પાંચમા દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, પાંચમા ભવમાં બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ લે છે. પૂર્વ જન્મનાં વિરાધક ભાવોને કારણે ઇન્દ્રિયોનાં વિષયોની પ્રબળ આસક્તિ, ધનની અમાપ તૃષ્ણા અને પાપાચરણનાં પરિણામો તેનાં આત્માને કલુષિત કરતાં રહે છે. જે જીવ ચક્રવર્તીની રિદ્ધિ–સિદ્ધિમાં નો'તો લોપાણો, એ થોડું મળ્યું તેમાં પણ લોલુપ થઇ ગયો. તેથી જ સુખની સામગ્રી માણસને ડૂબાડનાર નથી પણ તેના પ્રત્યે રહેલી આસક્તિ જ ડૂબાડનાર છે. એ ભવની આ આસક્તિએ ઘણાં પાપ કર્મો બંધાવ્યા અને તેનાં કારણે પાંચમા ભવ પછી અનેક નાના–મોટા, પશુ–પંખી ના, જીવ-જંતુના તિર્યંચ ગતિનાં ભવો કર્યાં. આ ભવોની ગણતરી સત્તાવીશ ભવોમાં કરી પણ નથી. માત્ર સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનાં મોટા ભવોની જ ગણતરી છે આમાં. વચમાં કરેલ તિર્યંચ ગતિનાં ભવોમાં અસંખ્ય કાળ વ્યતીત થઈ ગયો. અને ફરી છઠ્ઠા ભવમાં બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ થયો. તિર્યંચનાં ભવોમાં ઘણાં પાપો ભોગવાઈ ગયા તેથી આત્મા હળુ-કર્મી બન્યો છે. છતાં સંસારની આસક્તિ છૂટી નથી. મોહભાવની પ્રબળતા એટલી જ પડી છે. જેથી આરાધક ભાવ જાગૃત થતાં નથી. પણ બ્રાહ્મણ કુળને અનુરૂપ જીવનના અંતિમ વર્ષોમાં ત્રિદંડીપણું સ્વીકારી શુભ યોગોને પ્રવર્તાવી દેવલોકનું આયુષ્ય બાંધે છે. સાતમા ભવે પ્રથમ દેવલોકમાં જાય છે.

તે પછી એક બ્રાહ્મણનો અને એક દેવલોકનો એમ આઠ ભવ કરે છે. અર્થાત્ પંદરમા ભવમાં દેવલોકમાં છે. આમ ચોથાથી પંદરમાં ભવ સુધી એટલે કે ૧૨ ભવ સુધી આરાધનાના યોગ્ય વાતાવરણ જ ન મળ્યું, જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રની આરાધના કરવાના ભાવ જ ન જાગ્યા. વિરાધક ભાવે આટલો લાંબો કાળ પસાર કર્યો. એક ભવની ભૂલ અનેક ભવ સુધી કારમી શિક્ષા ભોગવવાનું કારણ બને છે. ભગવાન મહાવીરનો આત્મા આ ભૂલની શિક્ષા ભોગવી રહ્યો છે. એ ભોગવતાં–ભોગવતાં કંઈક કર્મો હળવા થયા અને સોળમા ભવમાં જૈન આરાધનાને યોગ્ય કૂળમાં જન્મ થયો. રાજગૃહ નગરનાં વિશાખાનંદી રાજાનાં નાના ભાઇ વિશાખાભૂતિ યુવરાજની રાણી ધારિણીની કુક્ષીએ વિશ્વભૂતિ રાજકુમાર રૂપે જન્મ લીધો.

વિશ્વભૂતિને અહીં પુણ્યનાં ઉદય વર્તી રહ્યાં છે. કર્મના ઉદયનું ગણિત એવું છે કે તેનો સાંતર ઉદય રહે છે અર્થાત્ ક્યારેક પાપનો ઉદય તો ક્યારેક પુણ્યનો ઉદય. કોઇ જીવને સદાકાળ પાપનો જ ઉદય હોય કે કોઈ જીવને નિરંતર પુણ્યનો જ ઉદય હોય એવું બનતું નથી. કારણ જીવ જ્યારે કર્મ બાંધે છે ત્યારે પણ સાંતર જ બાંધે છે, ક્યારેક પ્રબળ પુણ્ય તો ક્યારેક પ્રબળ પાપ. એટલે ઉદયમાં પણ એમ જ આવે છે. આપણે જગતમાં જોઇએ છીએ કે આજે જે માણસ ચારે બાજુથી દુઃખી હોય તે ધીમે–ધીમે અનુકુળ સંજોગોને પ્રાપ્ત કરે છે. અને સુખી થઇ જાય છે. તથા આજે સર્વ રીતે સુખી જણાતો માનવ કાલે દુઃખથી ઘેરાઈ જાય છે. આ છે પુણ્ય–પાપનાં સાંતર ઉદય.

વિશ્વભૂતિ પુણ્યનાં ફળને ભોગવી રહ્યાં છે. સંસારના સુખ ભોગ મીઠાં લાગે છે. અનેક સ્ત્રીઓ સાથે પાણિગ્રહણ કરી વિષયોને માણવામાં મસ્ત બની ગયા છે. આત્મા પર પડેલાં વિષયાસક્તિનાં સંસ્કારો આરાધક ભાવનાં અભાવે ભૂંસાયા નથી. કારણ છેલ્લા બાર ભવ સુધી આરાધનાનો યોગ મળ્યો નથી.

વિશ્વભૂતિ કુમાર એકવાર પોતાની પત્નીઓને લઈ રાજ્યનાં એક વિશાળ ઉદ્યાનમાં આમોદ–પ્રમોદ કરવા ગયા છે. પત્નીઓનાં રૂપ–સૌંદર્ય-નું આકર્ષણ વિષયોમાં તેને લિપ્ત કરી દે છે એવા જ સમયે રાજપુત્ર

વિશાખાનંદીને પણ એ જ ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા થઈ, તે પોતાના અંતઃપુરને લઇને ત્યાં આવ્યો. પણ વિશ્વભૂતિનાં દરવાને તેને રોક્યો.

અત્યારે વિશ્વભૂતિ કુમાર ક્રીડા કરી રહ્યાં છે માટે કોઈ અંદર જઇ શકે નહીં. આ સાંભળી વિશાખાનંદીનો અહં ઉછળ્યો. એ દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, ગુસ્સાથી અભિભૂત થઈ રાજા પાસે ગયો અને ફરિયાદ કરી–"હું યુવરાજ છતાં ઉદ્યાનમાં પ્રવેશવાનો મને અધિકાર નહીં ?

આ રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી હું છું. વિશ્વભૂતિ નહીં. એ મને કેમ પ્રવેશવા ન દે ? તેનો એક નાચીઝ નોકર મને ઉદ્યાનમાં જતાં રોકે ? મહારાજા ! આ કઇ જાતનું તંત્ર ચાલે છે ?" આ સાંભળીને રાજા રોષે ભરાય છે. અને આનો કંઇ ઉપાય વિચારે તે દરમ્યાનમાં તો પટ્ટરાણીની દાસી એ જ ઉદ્યાનમાં ફૂલો લેવા ગઈ હતી તે પણ અપમાનિત થઇને પાછી ફરી. રાણીને કહ્યું અને રાણીએ કોપિત થઈ રાજાને સમાચાર આપ્યા. રાણી પણ એમ સમજે છે કે ઉદ્યાનમાં પ્રવેશવાનો મારો પૂર્ણ અધિકાર છે. મારી દાસીનું અપમાન એ મારૂં જ નહીં પણ મહારાજાનું પણ અપમાન છે.

આમ અધિકારનાં અહં દ્વારા કોપાગ્નિ પ્રજ્વળ્યો. બંધુઓ ! પ્રત્યેક માનવ પોતાનાં માની લીધેલા અધિકાર પ્રત્યે અત્યંત સજાગ હોય છે. એ પોતાનાં અધિકારને જતો કરવા તૈયાર નથી હોતો. મહારાજાને પણ જાણે પોતાનો અધિકાર લૂંટાઇ જતો હોય તેમ લાગ્યું અને તેમણે ષડ્યંત્ર ઊભું કર્યું. બીજાને ફસાવવા માટે, પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે, કપટનો આશરો લેવો જ પડે. પ્રપંચ વિના અન્યને સતાવી શકાય નહીં. બંધુઓ ! શું કહું તમને ! મારા કરતાં વિશેષ તમે સહુ આ વિષયને જાણો છો. ક્યારેક જીવનમાં આવી પ્રપંચ લીલા આચરતા પણ હશો. આ વિષયમાં તો તમારી બુદ્ધિ–શક્તિ બહુ કામ કરે છે. કોને કેમ ફસાવવો ? કેમ શીશામાં ઉતારવા. તેના વ્યૂહ મગજમાં ગોઠવાતા જ રહે છે ને ? મન–મસ્તિષ્કમાં આવું બધું ભર્યું છે. એટલેજ અહીં સત્શાસ્ત્રોનું શ્રવણ, સંતોનાં મુખેથી કરો છો છતાં કંઈ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. સંતોના વચનોને હૃદયમાં ઝીલવા માટે જગ્યા તો હોવી જોઇએ ને ? રાખી છે જ ક્યાં ?

તો બંધુઓ ! મહારાજાએ પણ ષડ્યંત્ર રચ્યું અને સારાયે નગરમાં ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે–"આપણી સરહદે આવેલ પુરુષસિંહ નામનો સામંત ઉદ્ધત બની ગયો છે. પ્રજાને ત્રાસ આપે છે. માટે તેની સામે લડવા માટે હું જાઉં છું."

રાજ્યનાં માણસો નગરની એક–એક ગલીમાં આ ઢંઢેરો પીટી રહ્યાં છે. અહીં ઉદ્યાન પાસેથી પણ નીકળ્યા. ઉદ્યાનમાં રહેલ વિશ્વભૂતિ એ આ સાંભળ્યું. વિશ્વભૂતિ ક્ષત્રિય–પુત્ર છે. રાજ બીજ છે. રાજપુતનું લોહી એની નસોમાં વહેતું હતું. તેનું શૌર્ય જાગી ઉઠયું. તે સ્ત્રીઓ તથા ક્રીડાને પડતી મૂકી ઉદ્યાનમાંથી બહાર આવ્યો. મહારાજા પાસે જઇને કહે છે– "મહારાજા ! આ તો એક બહુ નાનો સામંત છે. તેની સામે આપ જેવા મહાન રાજા લડવા જાય તેમાં શોભા નહીં. એને તો હું જ પૂરો કરી દઈશ. મને આજ્ઞા આપો, સાથે સૈન્ય આપો, હું લડવા જાઉં છું."

રાજાને આટલું જ જોઇતું હતું. તેણે તરત સૈન્ય તૈયાર કરી દીધું. વિશ્વભૂતિ સૈન્ય લઈ યુદ્ધ માટે રવાના થઈ ગયો. પુરુષસિંહ સામંતની રાજ્યહદમાં પ્રવેશ્યો પણ ત્યાં તો :બધું શાંત છે. એટલું જ નહીં પણ સમાચાર મળતાં સામંત સ્વાગત કરવા આવ્યો અને ઘણાં આદર–સત્કારથી વિશ્વભૂતિને પોતાનાં નગરમાં લઇ ગયો. તેની સેવા કરી તથા પોતે હંમેશાં તેઓનાં તાબામાં રહી આજ્ઞા ઉઠાવવા માગે છે. તેવી નમ્ર રજુઆત કરી. વિશ્વભૂતિ તો આશ્ચર્યમાં પડી ગયો કે આ બધું શું છે? ત્યાં મહારાજા જે કહે છે તેમાંનું તો અહીં કાંઈ નથી. બે–ચાર દિવસ ત્યાં રહી એ પાછો ફરે છે.

પાછા ફરતાં પોતાના રાજ્યની હદમાં એજ ઉદ્યાન પાસેથી નીકળે છે. ત્યાં ક્રીડા કરવા જવાની ફરી તેને ઇચ્છા થાય છે. અને જવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. પણ ઉદ્યાનનાં દરવાજા પર વિશાખાનંદીનો દ્વારપાળ ઊભો છે અને સમાચાર આપે છે કે વિશાખાનંદી તેની રાણીઓ સાથે ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરી રહ્યાં છે. વિશ્વભૂતિ મહારાજાનાં પ્રપંચને સમજી ગયો. બંધુઓ ! રાજાનું આ પ્રપંચ ખુલ્લું પડી ગયું. મને લાગે છે કે તમે જે વ્યૂહ રચના કરતા હશો તે તો કોઇ સમજી શકતું નહીં હોય. એ પ્રપંચ ખુલ્લું ન

પડી જાય તેવી ગોઠવણ પણ તમે અગાઉથી જ કરી રાખી હોય. તમે તો બધા અભિમન્યુથી પણ ચડો એવા છો. અભિમન્યુ તો માતાનાં પેટમાંથી છ કોઠાની વિદ્યા શિખીને આવ્યો હતો. પણ આજનો આ યુગનો માનવ તો કોણ જાણે કેટલા કોઠા શિખીને આવ્યો હશે. આજનાં મા-બાપો ગર્વથી કહેતાં હોય છે કે હવેનું જનરેશન વધુ બુદ્ધિશાળી હોય છે. મને લાગે છે કે આ કાળમાં જયાં આજના જનરેશનમાં આ ભારતની આર્ય સંસ્કૃતિનાં સંસ્કાર ઓસરતાં જાય છે. પશ્ચિમનાં રંગથી રંગાઇ કોઈ જુદા જ પ્રકારનાં સંસ્કારથી આ પેઢી રંગાતી જાય છે. ત્યાં એ ભવિષ્યમાં સાત નહીં પણ સત્તર કોઠાની વ્યૂહ-રચના કરશે કે જેને કોઈ ભેદી નહીં શકે. અરે ! એટલું તો નહીં પણ પોતે જ પોતાનાં વ્યૂહમાં ફસાઇ જાય તો પણ નવાઈ નહીં ! !

વિશ્વભૂતિ રાજાનાં પ્રપંચને ઓળખી ગયો. પોતાની સાથે ખેલાયેલ કપટબાજીનાં કારણે તેને ક્રોધ આવ્યો. ક્રોધને આવતાં કયાં વાર છે ? તેના માટે રાહ જોવી પડતી નથી. એ તો એકદમ નજીક જ હોય. નિમિત્ત મળ્યું નથી અને ક્રોધ આવ્યો નથી. બંધુઓ ! જીવની આજ દશા છે. વિભાવોને જાગૃત થતાં વાર લાગતી નથી. તેને કહેવું નથી પડતું પણ સ્વભાવનાં સહાયક ભાવોને માટે રાહ જોવી પડે. આપણને કોઈ તપ-ત્યાગ કરવાનું કહે તો કહેતા હોઇએ છીએ કે હમણાં નહીં. હજુ વાર છે. આ વર્ષે આત્મ સાધનાનાં પંથે પુરુષાર્થ કરવાનો કોઈ માર્ગ બતાવે તો પણ ઉંમરનાં અને પ્રવૃત્તિનાં બહાના આપણી પાસે હોય પણ કદી ક્રોધાદિ કષાયો માટે એમ કહ્યું છે ? ક્રોધને ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત મળ્યું તેને કયારેય કહ્યું નિમિત્ત ભલે આજે આવ્યું પણ મારે ક્રોધ હમણાં નથી કરવો, પછી કરીશ. અત્યારે કરવાનાં બીજા કામ ઘણાં છે.

કેટલી દુર્દશા છે જીવની ? કેવી વિડંબણા ? વિભાવ પરિણમનમાં જીવને વાર નથી લાગતી અને સ્વાભાવિક દશા પામવા માટે કેટલો પુરુષાર્થ ? કેટલી મહેનત ? કેટલો ત્યાગ ? કેટલું બલિદાન ? તે પછી પણ સ્વાભાવિક દશા થોડી જાગૃત થાય, આરાધનાનાં માર્ગે આગળ વધતો હોય અને વિરાધક ભાવ જો અંતરમાં જાગૃત થાય તો બધું જ ધૂળ-ધાણી, આરાધક ભાવ અદૃશ્ય થઈ જાય !

વિશ્વભૂતિનો ક્રોધાગ્નિ ભભૂકયો. એ જયાં ઊભો હતો ત્યાં જ પાસે કોઠાનું ઝાડ હતું. જોરથી એકજ મુઠ્ઠી મારી, વૃક્ષ હલી ઉઠયું. વૃક્ષ પર રહેલા પાકા-પાકા કોઠાનાં ફળ એકી સાથે ટપોટપ જમીન પર આવી પડ્યાં. વિશ્વભૂતિએ પોતાની શક્તિનો પરચો બતાવ્યો. વિશાખાનંદી તો સામે નથી. પણ તેનાં દ્વારપાળને કહે છે-"જો મારી શક્તિને જોઇ લે. જેમ આ કોઠાનાં ઝાડ પરથી ફળને નીચે પાડયા તેમ તમારા બધાંનાં મસ્તક ધડથી નીચે પાડવાની તાકાત છે મારામાં, પણ મારે એમ નથી કરવું કારણ તેઓ મારા વડિલ છે, હું વડિલોનો આદર કરૂં છું-વિનય કરૂં છું, તેથી એવું અપકૃત્ય મારાથી નહીં થાય. આટલું કહી એ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. મનમાં વિચારે છે કે જે વડિલો પ્રત્યે હું પૂજયભાવ રાખુ છું. આદર કરૂં છું તેઓ જ મારી સામે આવું પ્રપંચ ઊભું કરે છે ? બસ, આ સંસારમાં આવી જ સ્વાર્થની મારામારી છે ? આવા સંસારમાં રહીને શું કરવાનું ? ન જોઈએ આ રાજય, સંપત્તિ કે સંસાર.

न रहे बांस, न बजे बाँसुरी

અને કોઇને પણ પૂછવાની પરવાહ ન કરતાં એ સીધો જ રાજયની બહાર વનનાં રસ્તે ચાલી નીકળ્યો. તેના સદ્‌ભાગ્યે વનમાં તેને સંભૂતિ વિજય નામનાં મુનિવર મળ્યાં. તેમનાં ચરણોમાં એ દીક્ષિત થઈ ગયો. દિક્ષા લેતાંની સાથે જ મન શાંત થઈ ગયું. સંસારનાં ભાવો વિલય થઇ ગયા અને છેલ્લા બાર ભવોથી જે જયોત બુઝાયેલી હતી તે નિમિત્તને પામીને ફરી જાગૃત થઈ. તેઓ સમ્યગ્-દર્શનને પામી ગયા. સાથે જ ચારિત્રનાં સંસ્કારો આત્મા પર દબાયેલા પડયા હતાં તે પણ જાગૃત થઈ ગયા. મરિચિનાં ભવમાં કરેલ ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાનાં સંસ્કાર હતાં, જે સમય આવ્યે જાગૃત થઈ ગયા. આરાધનાનાં સંસ્કારો જો આત્મા પર ગાઢ હોય, પાકા રંગથી આત્મા રંગાયો હોય, તો ભલે અમુક સમય સુધી તેનાં પર આવરણ આવી જતાં એ સંસ્કારો દબાઇને રહે. જાણે કે કદી એવા ભાવો જીવમાં પ્રગટયા જ નહીં હોય તેમ લાગે. પણ સમય આવ્યે એ આવરણને ચિરીને સંસ્કારો પ્રગટ થઇ જાય છે.

વિશ્વભૂતિ મુનિવરનાં આત્મામાં રહેલ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ નાં સંસ્કાર પ્રબળ ભાવે આવિર્ભૂત થયાં અને મુનિ જ્ઞાનની આરાધના સાથે ઉગ્ર તપની આરાધના પણ કરવા માંડયાં, છઠ્ઠ-છઠ્ઠ નાં પારણાંથી આગળ વધતી તપશ્ચર્યા, ક્રમશઃ માસખમણનાં પારણે માસખમણ સુધી પહોંચી માત્ર શરીરનું જ દમન નો'તું થતું પણ મન અને વૃત્તિઓનું દમન પણ થઈ રહ્યું છે. એક વિશિષ્ટ પ્રકારની યોગ્યતા તેમનામાં પેદા થઇ ગઈ છે. વધુ સાધના કરવા માટે ગુરુદેવની આજ્ઞા લઇ એકલા વિચરવા માંડયા. શાસ્ત્રો સાખ પૂરે છે કે કાં તો અવગુણી હોય, ઉદ્ધત હોય, નિરંકુશ હોય એવો મુનિ એકલો વિચરે. અને કાં આરાધનાની ઉચ્ચતમ યોગ્યતા હોય, દૃઢ મનોબળ હોય. પોતે-પોતામાં સ્થિર હોય એવો પોતાની કસોટી કરવા મુનિ એકલો વિચરે, વિશ્વભૂતિમુનિ યોગ્ય આત્મા છે. વધુ પ્રબળ સાધના અર્થે એકલા વિચરી રહ્યાં છે. અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપની આરાધના ચાલુ જ છે.

વિચરણ કરતાં-કરતાં વિશ્વભૂતિ મુનિ એક વાર મથુરા નગરીમાં પધારે છે. માસખમણનું પારણું છે, શરીર અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગયું છે. ગૌચરી માટે નીકળ્યા છે. એ નગરનાં રાજાનાં રાજ મહેલ પાસેથી પસાર થાય છે. બરાબર એ જ સમયે મુનિનો પિત્રાઇ ભાઈ વિશાખાનંદી ત્યાં આવ્યો છે. મથુરા નગરીનાં રાજા તેના સસરા થાય છે. કોઈ કારણસર મથુરામાં તેને આવવું પડયું છે. એ જ રાજમહેલનાં ઝરૂખામાં વિશાખાનંદી બેઠા છે. તેની આજુ-બાજુ તેનાં ચાર-પાંચ સેવકો ઊભા છે. મુનિ એ રસ્તેથી ચાલ્યા જાય છે. દૃષ્ટિ નીચે છે. ઈર્યા સમિતિ-શોધતાં જતના પૂર્વક ધીમે-ધીમે પગલાં ભરી રહ્યાં છે. આજુબાજુનો તેમને ખ્યાલ નથી. પણ વિશાખા-નંદીનાં સેવકોની નજર મુનિ પર પડી અને તેઓ મુનિને ઓળખી ગયા. તેઓ વિશાખાનંદીને કહે છે. "મહારાજ ! જુઓ જુઓ પેલા વિશ્વભૂતિ કુમાર ! જેઓ મુનિ બની ગયા છે તે !" વિશાખાનંદી પણ ઓળખી ગયા. અને એ સમયે જ એક રૂષ્ટ પુષ્ટ ગાય ઉતાવળી સામેથી ચાલી આવે છે. મુનિને ગાયનો ધક્કો વાગે છે અને મુનિ પડી જાય છે.

આ જોઈ વિશાખાનંદીને હસવું આવે છે. આ છે માનવ મનની નબળાઇ. કોઈ પડી જાય ત્યારે તેના પર સહાનુભૂતિ લાવી તેને મદદ

કરવાની હોય તેનાં બદલે સામાન્ય રીતે સહુને હસવું જ આવે. તેને ક્યાં વાગ્યું ? શું થયું ? એ પૂછવાને બદલે હસવું, એ ભયંકર અપરાધ છે. પણ માનવ મન છે જ અળવીતરૂં. વિશાખાનંદી હસે છે. હસવાનો અવાજ મુનિનાં કાનમાં પડે છે. તેની નજર ઝરૂખા તરફ જાય છે. એટલામાં હસતાં-હસતાં વિશાખાનંદી મુનિનો ઉપહાસ કરે છે. કહે છે– "ક્યાં ગઈ બધી શક્તિ ? મુષ્ટિનાં પ્રહારથી કોઠાનાં ઝાડનાં ફળ પાડનાર, કેમ ગાયનાં ધક્કાથી પડી ગયા ?"

અને બંધુઓ ! મુનિને આ પરિહાસ આકરો થઇ પડ્યો. પોતાની શક્તિ પર ચેલેન્જ ફેંકનાર પર અતિ ક્રોધ જાગ્યો. અંદરનો સૂતેલો અહં સળવળી ઉઠયો. શબ્દોએ અગ્નિમાં ઘી હોમવાનું કામ કર્યું. મુનિનાં મનમાં વિચાર ઉઠયા, શું આ વિશાખાનંદી હજુ મારી સાથે આવી વેર ભાવના રાખે છે ! મારો આ રીતે તિરસ્કાર કરે છે ? મારી શક્તિને ચેલેન્જ આપે છે ! દેખાડી દઉં તેને કે મારામાં કેટલી શક્તિ છે ! તેણે ઊભા થઈ ચાલી જતી એ ગાયને બે શિંગડેથી પકડી ત્રણ વાર ગોળ-ગોળ ફેરવી દૂર ફેંકી દીધી, ક્યાંથી આવી આ શક્તિ ? જે ગાયનાં સામાન્ય ધક્કાથી ભોંય ભેગા થઇ ગયા હતાં તેને જ ઉઠાવી ગોળ-ગોળ ફેરવી ફેંકી દેવાની તાકાત ક્યાંથી આવી ? બંધુઓ ! આ તાકાત અહં અને ક્રોધની હતી ! શરીર ક્ષીણ થઈ ગયું હોય. મુખમાંથી અવાજ નીકળતો ન હોય પણ અહં અને ક્રોધ જ્યારે મગજ પર સવાર થઈ જાય ત્યારે બધી જ શક્તિ આવી જાય છે, ને તમારો આ અનુભવ ! બિમારીનાં બિછાને પડયો હોય. અવાજ નીકળી શકતો ન હોય. પણ કોઈ કારણસર કોઈ સાથે ઝઘડો થાય તો કેટલો અવાજ નીકળે. ૫૦ ફૂટ દૂર સંભળાય એટલો, નહીં ? બસ, આ જ વાત છે અહં પર થતાં પ્રહારની ! બધી જ શક્તિ આવી જાય. વિશ્વભૂતિની કાયા તપશ્ચર્યાનાં કારણે ક્ષીણ થઈ ગઈ છે. છતાં જાગેલા અહં અને ક્રોધે ભયંકર શક્તિ પ્રેરી તેનામાં, અને તેમનાથી કુ-કૃત્ય થઇ ગયું. તેઓ ભૂલી ગયા કે હું મુનિ છું. છકાય જીવોની રક્ષા એ મારો ધર્મ છે. કોઈનું એક રૂંવાડું પણ ન દુભાવવું એવી મારી પ્રતિજ્ઞા છે. હું અહિંસાનો પૂજારી છું. બધું

ચૂકી ગયા. દયા, કરૂણા, પ્રેમ, અનુકંપા બધાં જ ભાવો એક ક્ષણમાં વિદાય થઇ ગયાં. ભયંકર આવેશ આવી ગયો. વિચારો બંધુઓ! ક્રોધનાં એક નાના નિમિત્તે કેટલો મહા-વિનાશ સર્જ્યો !

અરે ! આટલેથી ન પત્યું. અંતરમાં પ્રતિશોધની આગ સળગી. વેરનો બદલો લેવાની કારમી વેદના જાગૃત થઇ અને આજ સુધી કરેલા તપ-સંયમનાં પાલનનાં બદલામાં શક્તિ માગવાની વૃત્તિ જાગી. આજે આ દેહે તો હું તેને મારી શકું તેમ નથી પણ ઘણાં વર્ષોથી તપ-સંયમની સાધના કરતો આવ્યો છું. જેનાથી ખૂબ પુણ્યો બંધાયા હશે. એ પુણ્યનાં ફળ સ્વરૂપ બીજુ કાંઇ નથી જોઇતું પણ એવી પ્રચંડ તાકાત મળે કે હું વિશાખાનંદી ને મારી શકું. કરી લીધું નિયાણું ! માંગી લીધું ફળ ! વર્ષોની દીર્ઘ સાધનાનું, તપ અને સંયમનું, લીલામ કરી નાંખ્યું. અમૂલ્ય આરાધનાને કોડીનાં ભાવે લૂંટાવી દીધી ! કરેલી કરણીનાં બદલામાં આવી શક્તિ માગવી તેને શાસ્ત્રોમાં નિદાન-નિયાણું કહે છે. અને એ માંગેલી શક્તિ મળે પણ છે, કારણ બદલામાં અનંત-અનંત પુણ્યોરૂપ મૂલ્ય ચુકવવું પડે છે.

બંધુઓ ! જે પુણ્યબળ આત્મ-આરાધનાનાં સુંદર યોગો સરજી શકે એવી શક્તિ ધરાવતાં હોય, તેને આવા વિપરીત માર્ગે ખર્ચી નાખ્યા ! ભૂલ્યો, એ આત્મા ભૂલ્યો ! કેવો ભૂલ્યો ! જરા અસાવધતા, જરા અહં જીવને ક્યાં ને ક્યાં ફેંકી દે છે.

વિશાખાનંદીએ જ્યારે પરિહાસ કર્યો ત્યારે એ શબ્દો સાંભળીને, કંઈ જ નથી થયું. એમ સમજી વિશ્વભૂતિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા હોત તો તેમની આરાધકશક્તિ વધી જાત. નિદાન કરવાને કારણે ચારિત્ર પણ ગુમાવ્યું અને સમ્યગ્દર્શનની જ્યોત જાગૃત થઈ હતી તે પણ બુઝાઈ ગઈ. બન્ને ગયા. એ ન જાત. સાધના કરનાર સાધકની જાગૃતિ કેટલી હોવી જોઈએ તે આ ઉપરથી સમજાય છે. તેમનામાં ગજબની સહિષ્ણુતા જોઈએ. કોઈના વચન પ્રહાર કે અન્ય પ્રહાર ને સમતા ભાવથી સહી લેવા જોઈએ તો જ આરાધના માર્ગમાં ટકી રહી શકાય છે. સહિષ્ણુતા ન હોય ત્યાં આરાધનાનાં માર્ગેથી સ્ખલિત થતાં વાર

નથી લાગતી. વિશ્વભૂતિ એ કાયાને ઘણું કષ્ટ આપ્યું હતું, મનને પણ તાવ્યું હતું. અને એ રીતે તેમણે ઘણું સહન કર્યું હશે. પણ જીવનનાં સત્યાનાશની એક ક્ષણ આવે છે અને બાજી ઊંધી વળી જાય છે. આટલી બધી ઊંચી દશામાં પહોંચ્યા પછી પણ મોહનીયનાં આ ભાવો જીવને ભટકાવે છે. મુનિ છઠ્ઠા–સાતમા ગુણસ્થાનનાં ભાવમાં હતાં પણ અસહિષ્ણુતાનાં કારણે, વિશાખાનંદીનાં નિમિત્તે ક્રોધ અને અહં જાગ્યો અને ફરી મિથ્યાત્વદશારૂપ પ્રથમ ગુણસ્થાને આવીને પટકાઈ પડ્યા. માટે જ મહાયોગી આનંદઘનજી મહારાજે સાધનાનો માર્ગ તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવો કહ્યો છે. પળે–પળની જાગૃતિ અને સતત સાવધાનતા એ માર્ગ માગી લે છે.–

અરે ! આપણને વિચાર થાય કે જ્ઞાનાદિની આટલી આરાધના કરનાર મુનિને પોતે ચૈતન્ય અને શબ્દ જડ આટલું ભાન નહીં હોય ! તેઓએ વિચાર્યું હોત કે હું ચૈતન્ય આત્મા અનંત શક્તિવાન્ અને શબ્દો જડ. એ મારા ચૈતન્યને શું કરી શકે ? ખરેખર ! શબ્દો સાંભળતા આ દૃષ્ટિ આવી જાય તો ગમે તેવા કડવા શબ્દો, ગમે તેવા અપમાનજનક શબ્દો પણ આપણને અસર ન કરી શકે. મનથી એક વાર નિર્ણય થવો જોઈએ કે જડ શબ્દની કંઈ તાકાત કે મને એ અસર કરી જાય ! ગમે તેવા શબ્દો સાંભળીશ પણ અસર નહીં થવા દઉં. એક વાર આ નિર્ણય કરી હંમેશા ચિંતન રાખો. જ્યારે–જ્યારે કડવા શબ્દો સાંભળવાનો મોકો આવે ત્યારે–ત્યારે તરત જાગૃત થઇ જાવ. શબ્દોમાંથી કડવાશનું વિષ કાઢી નાખો. બંધુઓ ! ઝેરી સાપની દાઢ જ કાઢી નાખવામાં આવે કે જેમાં ઝેર છે, પછી એ સાપની કિંમત કેટલી ? ઇયળથી વધારે નહી. ઈયળથી ડરવાનું ન હોય, તેને તો હાથમાં લઈ બહાર મૂકી દઈએ. બસ એ જ રીતે શબ્દોનાં વિષને શબ્દમાંથી કાઢી લઈએ તો તેની શક્તિ કાંઇ જ નહીં. એ આપણને અસર કરી શકે નહીં.

પણ આ કરવામાં આત્મિક શક્તિની જરૂર છે. અહીં સત્તા, સંપત્તિ કે તમારા ઘમંડની શકિત ચાલતી નથી. વ્યવહારિક જગતમાં કોઈ પાસેથી કામ કઢાવવામાં સત્તા, સંપત્ત કે ઘમંડ કામ લાગતો હશે. પણ અહીં

તો આત્માનાં પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે. તે પણ થોડા-ઘણાં પુરુષાર્થ-થી ન ચાલે. જબરદસ્ત અને નિરંતર જોઈએ એ પુરુષાર્થ. આત્મા અનંતજ્ઞાનવાન છે. અનંત શકિત સંપન્ન છે આ સર્વ જ્ઞાન અને શકિતને કામે લગાડવી જોઈએ. નિરંતર જાગૃતિનું સેવન જોઈએ.

વિશ્વભૂતિ જાગૃતિ ચૂકી ગયા. ભાન ભૂલ્યા અને તપ સંયમના બદલે શકિત માગી લીધી. આ ભવે નહીં તો આવતે ભવે વિશાખા-નંદીને મારીને જ જંપીશ. આવી ઉગ્ર વેરભાવનાથી આત્માને કલુષિત કર્યો, ચારિત્ર અને સમ્યક્ત્વ બન્ને હારી ગયા. અને ત્યાંથી ચાલતા થયા. ઘણાં વર્ષો સુધી મુનિ-વેષમાં જ રહ્યાં. જેમ કરણી કરતાં હતા તેમ કરતાં રહ્યાં પણ અંતરની મલિનતા ધોવાણી નહીં. કરેલા પાપનો પશ્ચાત્તાપ ન થયો. સવળી દૃષ્ટિ જાગી નહીં અને એવા જ વિષમ ભાવોમાં ભવ પૂરો કર્યો.

બંધુઓ ! વિશ્વભૂતિની આ વાત સાંભળી, મનમાં એમ થાય કે એક વિરાધક ભાવ જીવને કયાં નો કયાં ફેંકી દે છે ! જેનાં આત્મામાં તીર્થં-કર થવાની યોગ્યતા પડી છે. પૂર્વ ભવમાં સમ્યગ્ દર્શનનાં પ્રકાશ સાથે શુદ્ધ ચારિત્ર ધર્મનું પાલન કર્યું છે. આ ભવે પણ ફરી એવી જ આરાધના, એથી પણ ઉત્કૃષ્ટ તપશ્ચર્યા કરી છે. છતાં નિમિત્તાધીન થતાં તપ-સંયમને વેંચી દીધા. આપણે આપણી જાતનો વિચાર કરીએ. જુઓ ! એમ તુલના ન કરશો કે આવો મહાન આત્મા પણ ભયંકર ભૂલો કરતો હોય તો આપણાથી તો થાય જ ને ! ના, એમ નહીં ! આમ વિચારજો, આવો સુપાત્ર જીવ, જેની કેટલી જાગૃતિ ! કેટલો વિવેક ! કેવી કઠોર સાધના ! છતાં નાની એવી ભૂલ તેને ભમાવી દે છે તો આપણી પાસે તો કોઈ શક્તિ નથી. શક્તિ કેળવી શકયા નથી. અને જો ભૂલ કરીએ તો કયાં જઈશું ? તેઓમાં ભૂલ કરવાની શક્તિ હતી તો ભૂલ સુધારવાની પણ શક્તિ હતી. પણ આપણે તો માત્ર ભૂલ કરી જાણીએ છીએ, સુધારવાની ખબર નથી આપણને, તો કેટલું સાવધાન રહેવાની જરૂર છે !

બંધુઓ ! પર્યુષણ મહાપર્વમાં આપણે મહાવીરનાં ભૂતકાળનાં ભવોને એટલા માટે જ યાદ કરીએ છીએ કે તેમનાં એ ભવોનાં ભાવોને સાંભળી

આપણે જાગીએ, જાગતા રહીએ. આપણે જે ઘરેડમાં જીવતાં હોઇએ છીએ તેમાંથી બહાર નીકળી કંઈક પરિવર્તન લાવીએ. આપણા પરમ ઉપકારી પ્રભુ મહાવીર દર વર્ષે આપણને જગાડવા આવે છે, જાગો, જાગો ની આલબેલ પોકારે છે. આપણે જાગીએ. પર્વને જ નહી સમસ્ત જીવનને સફળ બનાવીએ.

વિશ્વભૂતિ મુનિવરને નિદાન કર્યા પછી પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો નથી. આલોચના કરી શકયા નથી. પાપોની કાલિમા સાથે જ છે. આલોચના આત્મશુદ્ધિ માટેનું અનુપમ સાધન છે. પણ એ સહુ જીવોનાં હાથમાં આવતું નથી. જેના હાથમાં આ સાધન આવે અને તેનો યથાર્થ ઉપયોગ થાય એટલે કે અંતરનાં ઊંડાણમાં જઇ નિરીક્ષણ–પરીક્ષણ સાથે પાપોને ધોનાર આંસુ વહે તો જરૂર આત્મશુદ્ધિ થઈ શકશે.

તે છતાં ઘણાં વર્ષો સુધી આરાધક ભાવની સાથે–સાથે મન-વચન-કાયાનાં ત્રિયોગ શુભ–ભાવોમાં રહ્યાં છે તેનાં કારણે પુણ્ય–બંધ પણ થયા છે. પરિણામે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સત્તરમા ભવે સાતમા મહાશુક્ર નામનાં દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

કર્મોની એક વિશેષતા રહી છે કે અહીં પુણ્યથી પાપનો કે પાપથી પુણ્યનો છેદ થઈ જતો નથી. પહેલાં પાપ કર્યા હોય અને તેનાં પર પુણ્ય કરી લઈએ તો કરેલાં પાપ ધોવાઈ જાય અને માત્ર પુણ્ય જ ભોગવવાનાં રહે અથવા પહેલાં પુણ્ય કર્યા પછી ઘણાં પાપ થાય તો પુણ્યનો નાશ થઇ જાય અને માત્ર પાપ ભોગવવાનાં રહે, આમ બનતું નથી. પુણ્યનાં ઉદયે પુણ્ય અને પાપનાં ઉદયે પાપ ભોગવવા જ પડે છે. પુણ્ય તથા પાપ બંને પ્રકારનાં કર્મો આત્મામાં સત્તા રૂપે સાથે જ પડયાં હોય છે.

વિશ્વભૂતિનો આત્મા અત્યારે તો પહેલાં કરેલાં પુણ્યને ભોગવવા દેવલોકમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં ખૂબ સુખ ભોગવશે. પણ પાપ કર્મો ભોગવવાનાં છે એ ભોગવ્યે જ છૂટકો છે એ ભોગવશે જ.

તો હવે સત્તરમો ભવ પૂરો કરી કયાં જશે ? ત્યાં તેમનાં જીવનનાં અવનવા રંગો શું હશે તે અવસરે –

આરાધનાનું અમૃત

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના જો નિરન્તર થાય તો બહુ જ અલ્પ ભવોમાં જીવ નિર્વાણ પ્રાપ્તિ કરી લે છે. ભાવોનું સાતત્ય અનંત-અનંત કર્મોની નિર્જરા કરી નાખે છે. પણ જો આરાધના કરતાં-કરતાં વચમાં વિઘ્ન આવે, આરાધનાનો તાર તૂટી જાય તો ભવ-ભ્રમણ વધી જાય છે. તેથી જ જ્યારથી આરાધનાનાં ભાવ આત્મામાં જાગે અને જીવ પુરુષાર્થે ચડી જાય તે પછી તે ભાવો સતત જળવાઇ રહે તે માટે પૂર્ણ જાગૃતિ સાથે પ્રયાસ હોવા ઘટે.

અહીં આપણે ભગવાન મહાવીરનાં પાછલા ભવોનો ઇતિહાસ જોઇ રહ્યાં છીએ, પહેલા-ત્રીજા અને સોળમાં ભવે આત્મા જાગૃત થયો છે. આરાધનાનાં ભાવો આવ્યા છે. અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપ ચારેય બોલની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરી છે. અંતરની વૃત્તિઓ સમૂળગી નાશ નથી પામી પણ વૃત્તિઓ શિથિલ તો થઇ ગઇ છે. શુદ્ધ ભાવોની આરાધના એવી ઉત્કૃષ્ટ છે કે તેની સાથે યોગોની શુભ પ્રવૃત્તિ પુણ્ય બંધ પણ કરાવે છે. ક્રમશઃ ઊંચા-ઊંચા દેવલોકને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ મહત્ત્વ પુણ્યબંધનું નથી. આરાધનાનાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવો હોવા પછી પણ વિરાધક ભાવનો પ્રબળ ઉદય આરાધનાથી દૂર-દૂર ફગાવી દે છે. અને ઊંચે ચડેલો આત્મા પણ નીચે પટકાઇ પડે છે.

પ્રભુ મહાવીરનો આત્મા સત્તરમા ભવે દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અઢારમાં ભવે જંબુદ્વિપનાં ભરતક્ષેત્રમાં પોતનપુર નગરનાં પ્રજાપતિ-રાજાની મૃગાવતી રાણીની કુક્ષિથી ત્રિ-પૃષ્ઠ વાસુદેવ તરીકે જન્મ્યો.

બાહ્ય દૃષ્ટિએ વિચારતાં ભૌતિક સુખ–સુવિધાથી ભરપુર રાજઘરાનામાં જન્મ થયો. જેને સ્થૂલ વિચારે તો પુણ્યનું ફળ કહીએ પણ ભૌત્તિક સમૃદ્ધિ મળ્યા પછી પણ જીવન કેવું વ્યતીત થાય છે તેના પર સૌભાગ્ય કે દુર્ભાગ્યનો આધાર છે.

અહીં, પૂર્વે કરેલ નિદાનનાં કારણે વાસુદેવરૂપે જન્મ્યા છે. પૂર્વે તપ–સંયમના બદલામાં અમાપ શારીરિક શક્તિ, સત્તા માગી લીધી હતી અને તે મળી. જ્યારે આ રીતે માગ્યું મળે ત્યારે વિચાર આવે કે આપણે પણ જોઇતું કાંઇક માગી લઇએ પણ કશું જ કર્યા વિના મળતું નથી. બહુ મોટા પુણ્યો બાંધ્યા હોય ત્યારે તેના બદલામાં આવી શક્તિ–સંપત્તિ મળે. નિયમ છે કે Pay the Prise. કિંમત ચૂકવો ને વસ્તુ તમારી છે. સત્તા ને સંપત્તિ મળી તો ખરી. ભૌતિક દૃષ્ટિએ બહુ મીઠી લાગે પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ અધઃપતનનું કારણ છે. વિશ્વ-ભૂતિ નિદાન કરીને પોતાનું જ પતન નોતરી બેઠા. હાથે કરી પગ પર કુહાડો માર્યો. શાસ્ત્રો કહે છે, વાસુદેવ નિદાન કરીને જ આવ્યા હોય. પરિણામે તેની દુર્ગતિ પણ નિશ્ચિત હોય. તે મરીને નિશ્ચય નરકે જ જાય. એક તો નિયાણું કરતી વખતે અનંતાનુબંધી કષાયનો તીવ્ર ઉદય હોય તેથી અનેક ભયંકર કર્મો ત્યારે જ ઉપાર્જન કરી લીધા હોય અને બીજું વાસુદેવના જીવનમાં પણ અનેક પાપો કરે જેથી નરકનાં આયુષ્ય નો બંધ પડે જ પડે.

વળી વાસુદેવ હંમેશાં પ્રતિવાસુદેવનાં વેરી જ હોય. તેને મારીને જ વાસુદેવ રાજા બને. ઇતિહાસ કહે છે કે લક્ષ્મણ વાસુદેવ હતા ને રાવણ પ્રતિ–વાસુદેવ. કૃષ્ણ વાસુદેવ હતા અને જરાસંઘ પ્રતિવાસુદેવ. જેને આપણે વેરીનાં રૂપમાં જોયા છે. અહીં ત્રિ–પૃષ્ઠ વાસુદેવનાં વિરોધી અશ્વગ્રીવ પ્રતિ વાસુદેવ હતા. અને વાસુદેવના પિતા તેના તાબાના નાના રાજા હતા.

અશ્વગ્રીવ રાજા એ એકવાર તેમનાં જયોતિષીને બોલાવી પોતાનાં મૃત્યુનું નિમિત્ત પૂછ્યું. જન્મ લેનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ જાણે છે કે તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત જ છે. છતાં કેટલાક મૃત્યુને ટાળવાનો પ્રયાસ કરતા જ હોય છે. માણસની જીજીવિષા કેટલી છે તે આ ઉપરથી સમજાય છે.

એક રાજાને ત્યાં ઘણાં વર્ષે પુત્ર જન્મ થયો. સારાં–સારાં નૈમિત્તિકો પાસે તેનું ભવિષ્ય જોવડાવ્યું. બધાંનો એક જ મત થયો કે કુમારનું આયુષ્ય બહુ ઓછું છે અને તે બિલાડીનાં નિમિત્તે મૃત્યુ પામશે. બસ, રાજાએ હુકમ આપી દીધો કે રાજ્યભરમાં જેટલી બિલાડીઓ હોય બધીને મારી નાખો. એક પણ જીવતી ન રહેવી જોઇએ. બંધુઓ ! આ તો રાજાનો હુકમ ! સેંકડો બિલાડીઓને મારી નાખવામાં આવી. જ્યાં ક્યાંય એક બિલાડીનું બચ્ચું પણ દેખાય તો તરત ઠાર. આખા યે રાજ્યમાં ક્યાંય એક બિલાડી રહેવા ન પામી. વિચારો ! માનવ એક જીવને બચાવવા કેટલી ક્રૂરતા આચરી શકે છે ! બીજાને જીવ છે, પીડા છે, સંવેદના છે, જીજીવિષા છે તેનો વિચાર એ કરતો નથી. બધીજ બિલાડીઓ મરી ગઇ. હવે રાજા નિશ્ચિંત. જ્યોતિષના જોશને ખોટો પાડી દીધો. નિમિત્ત જ ન રહ્યું તો હવે કુંવર મરશે જ નહીં ! અને બંધુઓ ! કુંવર દોઢ વર્ષનો થયો હતો ને રાજાને સમાચાર મળ્યા કે કુંવરનું મૃત્યુ થઈ ગયું. કેમ થયું ? શું થયું ? કુંવર મરે જ નહીં ! તપાસ કરતાં ખબર પડી કે કુમાર રાજમહેલનાં એક ઓરડાનાં દરવાજા પાસે રમતો હતો. જુના જમાનામાં એ દરવાજા પર પીત્તળનો બહુ જ મોટો અને વજનદાર આગળિયો હતો. કોઇ કારણે એ કુમારનાં માથા પર પડયો ને કુંવર મરી ગયો. પણ આમાં બિલાડી ક્યાં આવી ? ફરી તપાસ કરી તો એ પીત્તળનાં આગળિયા પર બિલાડીનું મુખ કોતરેલું હતું. અને એ જ ભાગ કુંવરને વાગ્યો હતો.

બંધુઓ ! જીવિત રહેવાના હજારો ઉપાય કર્યા પછી પણ મરવું જ પડે. જેનો જન્મ છે તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત જ છે. જો સદા માટે જીવવું હોય તો સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી સિદ્ધ થઈ જવું જોઇએ કે પછી કદી મરવું જ ન પડે.

મરના મરના ક્યા કરે ? મરી ન જાણે કોઈ
મરના ઐસા કિજીએ, ફિર ન મરના હોય.

પ્રતિવાસુદેવ રાજા અશ્વગ્રીવે પણ જ્યોતિષાચાર્યોને પોતાના મૃત્યુનું નિમિત્ત પૂછયું. જ્યોતિષીઓએ તેની જન્મકુંડળીને જોઈ, ગ્રહોની

ગણુતરી કરી બતાવ્યું કે રાજા ! તમને મારનાર આ પૃથ્વી પર પેદા થઇ ચૂકયો છે. પણ ખબર કેમ પડે ? રાજન્ ! તમારા ચંડાવેગ નામના દૂતનો જે પરાભવ કરશે તથા ખૂંખાર સિંહને શસ્ત્ર વિના માત્ર બાહુ-બળથી જે મારી નાખશે તે વ્યક્તિના હાથે તમારૂં મૃત્યુ થશે.

બસ ! રાજા તો એ વ્યક્તિની શોધ કરવા માંડી પડયો. ચંડાવેગને, પોતાની અન્ડરમાં રહેલ રાજાઓને ત્યાં મોકલ્યો. દૂત જ્યાં જાય છે ત્યાં તેને માન–પાન મળે છે. રાજ્યનો એક નિયમ હોય છે કે દૂત હંમેશા અવધ્ય હોય, ચાહે યુદ્ધ ચાલતું હોય, શત્રુ રાજાનો દૂત કાંઈ સંદેશો લઈને આવે તેને કાંઈ કરી શકાય નહીં. તેનું અપમાન થાય નહીં. તેથી ચંડાવેગ જ્યાં–જ્યાં જાય છે. ત્યાં–ત્યાં માન–પાન પામે છે. એ પોતનપુર આવ્યો. વાસુદેવના પિતાએ તો તેનો ખૂબ સત્કાર કર્યો. ચંડાવેગ પાછો ફર્યો. રસ્તે ત્રિ–પૃષ્ઠ વાસુદેવ જે યુવાન વયમાં છે તે મળ્યો. તેને કંઇક નિમિત્ત મળી ગયું અને દૂતનું ભયંકર અપમાન કરી ધૂત્કારીને કાઢી મૂકયો. અપમાનિત થયેલો દૂત રોતો–કકળતો અશ્વ-ગ્રીવ પાસે આવ્યો અને બધી જ વાત કહી બતાવી. રાજા સમજી ગયા કે આ જ મારો શત્રુ.

જ્યોતિષની કહેલી એક વાત તો સત્ય થઈ. હવે બીજી વાતની પરીક્ષા પણ કરવી રહી. તેનું રાજ્ય વિશાળ હતું. તેના તાબાનાં નાનાં-નાનાં રાજાઓ પોત–પોતાનાં રાજ્યને સંભાળતાં હતાં. તેમાં થોડા દિવસથી જંગલનો એક સિંહ ગામોમાં આવતો અને પ્રજાનાં પશુઓને મારી નાખતો. ઘણા પ્રયત્ન પછી પણ પ્રજાજન પોતાનાં પશુઓને બચાવી શકતા નથી. તેથી ત્રાહિમામ્ પોકારતા રાજા અશ્વગ્રીવ પાસે ફરિયાદ લઇને ગયા. રાજાએ સહુને પોત–પોતાનાં ક્ષેત્રની રક્ષા કરવાનો હુકમ આપી દીધો. પોતે કંઈ વ્યવસ્થા કરી નહીં. કારણ એ જાણુવા માગતા હતા કે સિંહને પોતાના હાથ વડે કોણ પરાસ્ત કરે છે !

ત્રિ–પૃષ્ઠ પોતાના રાજ્યની સીમા પ્રદેશનું રક્ષણ કરવા રથ લઈને જાય છે. અને તે દિવસે એ સીમામાં જ સિંહ પ્રવેશ્યો. ડલમથ્થો સિંહ

છે. ખુમારીથી ચાલ્યો આવે છે. નિર્ભયતાથી ડગ ભરી રહ્યો છે. જેવો રથ અને રથ સાથે માણસો જોયા કે જોરથી ગર્જના કરે છે. ત્રિ- પૃષ્ઠ સામે પડકાર ફેંકે છે. ત્રિ–પૃષ્ઠ રથમાંથી નીચે કૂદી પડે છે. તેના હાથમાં હથિયાર છે. હથિયાર લઈ સિંહ સામે ત્રાટકે છે પણ બીજી જ ક્ષણે હથિયાર ફેંકી દે છે. સિંહ પાસે હથિયાર નથી તો મારે પણ ન રખાય. સિંહ જેવો ત્રિ–પૃષ્ઠ પર આવવા જાય છે ત્યાં જ દોડીને ત્રિ–પૃષ્ઠ પોતાનાં બન્ને હાથ સિંહનાં મુખમાં નાખી દે છે અને એક કાપડનો વેપારી કપડું ચીરે તેમ સિંહને આખો ને આખો ચીરી નાખે છે. પોતાની પ્રચંડ શક્તિનાં દર્શન કરાવે છે. તપ અને સંયમનાં બદલામાં માગેલી શક્તિ અહીં પ્રદર્શિત થાય છે. પૂર્વે કરેલ નિયાણું સફળ થયું. વેરનો બદલો લઈ લીધો. વિશાખાનંદીનો આત્મા સિંહરૂપે હતો તેને ચીરીને નિદાનને સાર્થક કરે છે.

સિંહ તરફડી રહ્યો છે. મરણની વેદના કરતાં પણ એક ઉગતા યુવાનનાં હાથે મરવું પડ્યું તેની મનોવેદના વધારે છે. હું જંગલનો રાજા અને મારી આ દશા? આવો અહં સિંહનાં અંદર પણ પડયો છે. ત્યારે ત્રિપૃષ્ઠનાં રથનો સારથી સિંહ પાસે જઇ તેનાં કાનમાં નવકાર મંત્ર સંભળાવે છે. અને કહે છે. "હે વનરાજ! તને મારનાર કોઈ જેવો–તેવો યુવાન નથી, પણ કાલે જે ત્રણ ખંડનો અધિપતિ થવાનો છે તે ત્રિ-પૃષ્ઠ વાસુદેવ છે." સિંહ તરફડીને મૃત્યુ પામે છે. વેર સમાપ્ત થાય છે. નવકાર મંત્ર સંભળાવનાર સારથી તે ગૌતમનો આત્મા હતો. મહાવીર–નો આત્મા વાસુદેવ અને ગૌતમનો આત્મા તેમનાં રથનો સારથી. બન્ને સાથે જ છે. ભવોભવ સુધી સાથે રહે છે.

ત્રિ-પૃષ્ઠે પોતાના હાથથી સિંહને વિદારી નાખ્યો. આ સમાચાર પ્રતિ-વાસુદેવ રાજા અશ્વગ્રીવને મળ્યા. નૈમિત્તિકની કહેલી બન્ને વાતો સાચી ઠરી તેથી અશ્વગ્રીવ સમજી ગયો કે આજ મારો કાળ છે. મારા માર્ગનો કાંટો છે. તેને કયારે ઉખાડી નાખુંને હું સલામત થઈ જાઉં. કોઇક નિમિત્ત ઊભું કરી તે યુદ્ધ માટે ચડાઇ કરીને આવ્યો. ભીષણ યુદ્ધ ખેલાયું. જેમાં

ત્રિ-પૃષ્ઠ વાસુદેવનાં હાથે પ્રતિ-વાસુદેવ મરાયો. ત્રિ-પૃષ્ઠ જીત્યા અને રાજ્ય તેના હાથમાં આવ્યું. તેઓ ત્રણ ખંડના અધિપતિ બન્યા. રાજ્યનું સંચાલન કરતાં-કરતાં અનેક સારા કામો પણ કર્યા અને અનેક પાપો પણ કર્યાં.

એકવાર અગ્યારમા તીર્થંકર શ્રેયાંસનાથ ભગવાન પોતનપુર નગરીમાં પધાર્યા. વાસુદેવને સમાચાર મળ્યા. તેઓ દર્શન કરવા ગયા. તીર્થંકરનાં મુખેથી વાણી-શ્રવણ કરી અને સૂતેલા સંસ્કારો જાગૃત થઇ ગયા. ત્રિ-પૃષ્ઠને શ્રેયાંસનાથ પ્રભુની વાણી સાંભળી ફરી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયું.

ક્યાં કેવી રીતે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે જરા વિચારીએ. વાસુદેવના જીવનમાં ક્રૂરતા-વેર-ઝેર-કષાયોનાં ભાવો જ વધુ આપણે જોયા. સિંહને હાથેથી ચીરી નાખનાર અને પ્રતિ વાસુદેવ પ્રતિ આટલો દ્વેષ સેવનાર આત્મા કેટલો મલિન હશે ? તેને સમ્યકૂત્વ થાય શી રીતે ? પણ આત્માનાં ભાવોનાં આરોહ-અવરોહ તો થયાં જ કરે છે. એકવાર ઘણા સારા ભાવો આવ્યા હોય તો બીજી વાર હલકા ભાવ ન આવે એવું બનતું નથી. એ જ રીતે ઘણાં ક્રૂર ભાવો સેવ્યા પછી આરાધક ભાવો ન જાગે એવું પણ બનતું નથી. ઉદય-નિમિત્ત બે કામ કરે છે અને સારા-નરસા ભાવોની ધૂપ-છાંવ ચાલ્યા કરે છે.

આ આત્માએ એક વાર નહીં પણ એકથી વધુ વાર સમકિતનો સ્વાદ ચાખ્યો છે જે તેની દાઢમાં રહી ગયો છે. આધ્યાત્મિક રસનો આસ્વાદ એવો હોય છે કે એકવાર અનુભવ્યા પછી એ ભૂલાતો નથી. વારંવાર તેને માણવાના ભાવ થયા કરે છે. અરે ! બંધુઓ ! રસેન્દ્રિયમાં આસક્ત જીવો ને પૂછો કે એકવાર કોઇ હોટેલમાં કે કોઇનાં ઘરે કોઈ સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ ખાધો હોય તો તેને વર્ષો સુધી યાદ રાખે છે. અને ફરી-ફરી ત્યાં જઇ એ પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા થયા જ કરે છે. જે રસાસ્વાદ કર્મ-બંધનનું કારણ છે તેમાં જીવને કેટલી પ્રીતિ, કેટલી આસક્તિ હોય છે ? પણ હું તમને પૂછું છું કે ક્યારેય આત્મ-અનુભવનો રસ ચાખ્યો છે ? એકવાર

તો ચાખી લ્યો ! ઇન્દ્રિયોનાં વિષયમાં એટલા લુબ્ધ થઈ ગયા છો કે તેમાંથી બહાર નીકળવાનું મન નથી થતું. પણ ઇન્દ્રિયોનાં વિષયોનો આનંદ તો ક્ષણિક છે. જ્યારે આત્માનંદ એકવાર માણી લેશો તો એ ભવ–ભવની ભાવઠ ભાંગી નાંખશે. માટે બંધુઓ ! પુરુષાર્થ કરો અંતરનાં ઊંડાણમાંથી આધ્યાત્મિકતાનાં આનંદને માણવાનાં ભાવ જગાવો.

ત્રિ–પૃષ્ઠ વાસુદેવ સમ્યક્‌દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે. જીવનમાં રહેલી ક્રૂરતા દ્વેષ–વેર–ઝેર સર્વ શાંત થવા માંડયા. જીવનનો રાહ જાણે બદલાઇ ગયો. રાજ્ય સંભાળે છે. પણ ઉદાસીન ભાવે. આમ આખું જીવન પલટાઇ ગયું. બધું બદલાયું પણ એક કર્ણેન્દ્રિયનાં વિષયની આસક્તિ ન ગઇ અને તે જ તેનાં પતનનું નિમિત્ત બની ગયું. તમે પૂછશો બંધુઓ ! કે કેટલી વાર પડવાનું ? દરેક જન્મમાં ચડવું અને પડવું આમજ થવાનું ? જો ચડી ચડીને પડવું હોય તો પછી ચડવું શા માટે ? તમારો પ્રશ્ન બરાબર છે. પણ વારંવાર પડયા વિના કોઈ ચડી શકયું નથી. અરે ! આપણે બાળક હતાં. ચાલતાં શીખ્યા. કેટલી વાર પડયા હોઇશું ? પૂછજો કોઈ માવડીને કે તારો બાળક ચાલતાં શીખ્યો તો કેટલી વાર પડયો ! ગણતરી નહીં હોય તેની પાસે ! બસ એમ જ છે જીવનું અને જીવનનું. એ અનેક વાર ચડે, પડે, ફરી ચડે ને પછી જ તેનામાં સ્થિરતા આવે. મોટા માણસો પણ પોતાની કે પારકી સીડી ઉપરથી પડે છે. હાડકા ભાંગે, ફ્રેકચર સારૂં કરવા છ મહિના પ્લાસ્ટરમાં ને પથારીમાં રહે ને જેવો સાજો થાય કે તરત જ તે જ સીડી ચડે છે. સાધનાનાં ક્ષેત્રે પણ પડવા અને ચડવાનો ક્રમ રહે જ છે. પડયા વિના કોઇ ચડી શકતું નથી.

વાસુદેવને સંગીત અતિપ્રિય છે. એક આદત પાડી છે કે રાત્રે શયન-ગૃહમાં સૂવા જાય તો મધુર સંગીત સાંભળ્યા વગર ઊંઘ ન આવે. સાજ સાથે સંગીત વાગતું હોય, રાજા સૂઈ જાય પછી જ સંગીત બંધ થાય. એકવાર એવું બન્યું. વાસુદેવ સૂંવાળી સેજમાં પોઢયા છે. અતિ કર્ણપ્રિય મધુર સંગીત ચાલી રહ્યું છે. રાજાને ઊંઘ આવવા માંડી અને તેમણે શૈયા-પાલકને આજ્ઞા કરી કે મને ઊંઘ આવે છે. હું ઊંઘી જાઉં એટલે આ

સંગીત બંધ કરાવી દેજે. જી મહારાજ ! કહી શૈયાપાલકે હુકમ માથે ચડાવ્યો. સમજો છો ને ! શૈયાપાલક! તમારા શબ્દોમાં Body Guard

રાજાને ઊંઘ આવી ગઈ. સંગીતના સૂરો અતિ મધુર છે. શૈયાપાલક પણ આંખો બંધ કરી સાંભળવામાં લીન થઈ ગયો છે. તેને ભાન ન રહ્યું કે રાજા તો ઊંઘી ગયા છે અને સંગીત ચાલુ છે. ઘણો સમય વ્યતીત થઇ ગયો. સંગીતજ્ઞો હુકમની રાહ જુએ છે પણ શૈયાપાલક તરફથી હુકમ ન મળે ત્યાં સુધી બંધ ન થાય. અને રાજાની ઊંઘ ઉડી ગઇ. આંખો ખૂલતાં દૃષ્ટિ ચારે બાજુ કરી તો અર્ધીરાત વીતી ગઇ છે. સંગીત ચાલુ છે. શૈયાપાલક સંગીત સાંભળવામાં મસ્ત બની ઝૂમી રહ્યો છે. જોઇને વાસુદેવને ભયંકર ક્રોધ આવ્યો. મારા હુકમનો આ અનાદર ! ક્રોધથી બરાડી ઉઠયા, સત્તા સાથે અહં ભળેલો છે. અહંકાર જયારે અંદરમાં જાગે અને સાથે ક્રોધાગ્નિ ભળે પછી તમારો tone કેવો હોય હે ? તપાસજો. કયારેક તમે જ તમારા અવાજને સાંભળશો તો અપરિચિત લાગશે. બિલકુલ *બદલાઇ જાય. વાસુદેવનો સત્તાનો મદ જાગૃત થયો. એક નાચીજ નોકરને* સંગીતનો શોખ ? પોતાને સાંભળવા માટે મારા હુકમનો અનાદર કર્યો ! આ કેમ ચાલે !

બંધુઓ ! સર્વ શોખ રાખવાનો અધિકાર તમારો જ ! ધનવાનોનો ! ગરીબ માણસને કંઇ શોખ પણ ન રખાય ખરૂં ? શું માનો છો તમે ? તમે જ માણસ છો અને એ નોકર છે, માટે પશુ છે ! સંસારના સર્વ સુખોનો અધિકાર તમને જ, બીજાને નહીં ? કેવી છે Mentality તમારી ? બસ, આમ જ ચાલતું આવ્યું છે અને આવી માન્યતાએ કંઈ કેટલાયે અનર્થો સર્જ્યા છે !

વાસુદેવનાં અંતરમાં આવા જ અહંનો ઉદય થયો. ક્રોધાગ્નિથી લાલચોળ થઈ ગયો. એજ ઘડીએ શૈયાપાલકને શિક્ષા દેવા માટે ભાન ભૂલીને દાસને હુકમ કર્યો. 'જાવ, સીસાને ગરમ કરીને લાવો !' આ રાજા, તેનો ગમે તેવો હુકમ હોય તે માન્યે જ છૂટકો. નહીં તો પ્રાણ ભયમાં ! સીસુ ગરમ થઇને આવ્યું. રાજા ક્રોધથી કંપી રહ્યાં છે. શૈયાપાલક ભયથી ધ્રુજી રહ્યો

છે. અને રાજાએ વગર-વિચાર્યે કુ–કૃત્ય કરી નાખ્યું. શૈયાપાલકના કાનમાં ધગધગતું સીસુ રેડયું ! 'લે સાંભળ ! કર્ણનાં વિષયનો શોખ છે ને સાંભળ ! અને ત્રાહીમામ્ પોકારતો અસહ્ય પીડાને વેદતો, શૈયાપાલક નોકર છે, કશું કરી શકતો નથી પણ અંતરમાં ભયંકર દ્વેષનાં ભાવોને સેવતો ત્યાંજ મરણ પામ્યો !

બંધુઓ ! મહાવીરનાં આત્માએ સેવેલા દ્વેષે સમ્યક્ત્વનું વમન તો કરાવ્યું. નરકનાં આયુષ્યનો બંધ કરાવ્યો અને શૈયાપાલકના આત્મા સાથે વેરનાં નિકાચિત કર્મો બંધાવ્યા. ત્રણ જાતનાં નુકશાન થયા.

પૂછો આપણા આત્માને ! જાગે છે આવો અહંકાર કયારેય ? આવે છે આવો ક્રોધ કયારેય ? એક વખત નહીં, અનેક વખત ! આપણા સમ્યગ્-દર્શનનાં ઠેકાણા નથી. એક વાર પણ આ જીવને આવો આરાધક ભાવ સ્પર્શ્યો છે કે નહીં તે જાણતા નથી. પણ ક્રોધ અને અહંકારથી તો ઉન્મત્ત જ રહીએ છીએ. તેમાંય જો આવો નોકર હાથમાં આવી જાય તો તેનું બિચારાનું તો આવી જ બન્યું. ન કહેવાના શબ્દો તો તેને કહો પણ એ તમારી સત્તાથી દબાઈને બોલી ન શકે તેનો ગર્વ કરો. જોયું. એક શબ્દ પણ ન બોલી શકયો. સાંભળી લીધું ચૂપચાપ. મારા પ્યારા બંધુઓ ! એમ ન સમજશો કે એ કંઇ બોલી શકયો નથી માટે તેનાં અંતરમાં પણ તમારા પ્રતિ કાંઈ નથી થયું ! એવા ઉગ્ર દ્વેષનાં ભાવો એને જાગે કે તમારી સાથે મહાભયંકર વૈરાનુબંધ થઇ જાય. પછી તમે ગમે તેવા શ્રીમંત કે સત્તાધીશ કેમ ન હો. પણ તમને એ મૂકે નહીં. આ ભવમાં તમે શેઠ થયા છો અને એ તમારો નોકર છે. તેથી કંઈ થઇ શકતું નથી. તેનાથી પણ ભવિષ્યના ભવમા એનામાં એવી તાકાત આવે કે એક નહીં અનેક ભવ સુધી એ વેરનાં કડવા ફળ તમને ચખાડયા કરે માટે જ સત્તા અને શ્રીમંતાઈના મદમાં આવી, આવો ભયંકર દ્વેષ કરતાં ખ્યાલ રાખજો. કોઇ જીવ સાથે વેરાનુબંધ ન થાય તે માટે સાવધાન રહેજો.

ત્રિ–પૃષ્ઠ વાસુદેવ, આવા જ ભાવમાં આયુષ્ય પુરૂં કરી મરીને સાતમી નરકે ગયા. મિથ્યાત્વદશા સાથે છે. તેથી ત્યાંનાં ભયંકર દુઃખોમાં સમતા રહેતી નથી. ત્યાં પણ એટલા જ પાપ કર્મ ઉપાર્જે છે. એ તેમનો ઓગણીશમો ભવ. વીસમા ભવમાં જંગલનાં સિંહ થયા. આખુંયે જીવન ક્રૂરતાનાં ભાવોની હલકી પરિણતિમાં પસાર કરી ફરી એકવીશમા ભવમાં ચોથી નરકે ગયા.

બંધુઓ ! વિચારો જેનામાં મહાવીરત્વ પડયું છે. મોક્ષના મંડાણ આત્મામાં થઈ ચૂકયા છે. સમકિત અને ચારિત્રનું પાલન, જ્ઞાનાદિની આરાધના ઉત્કૃષ્ટ ભાવે કરી છે. એવા આત્માને પણ ઇન્દ્રિયોની આસક્તિ અને સત્તાનો મદ ક્યાં સુધી નીચે પતનની ખાઇમાં પટકી દે છે? સાતમી નરકનાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સુધી ભયંકર દુઃખો સહન કર્યાં તો પણ કરેલા પાપોમાંથી છૂટકારો ન મળ્યો, એટલે પશુની યોનિમાં જવું પડયું અને તે પણ ક્રૂર એવો સિંહનો જન્મ. ત્યાં પણ અનેક પાપો ભોગવ્યા છતાં હજુ કેટલાં પાપો બાકી રહ્યાં છે કે ફરી ચોથી નરકમાં જવું પડયું. આ જીવ થોડી ભૂલે કેટ–કેટલા પાપોનાં થોક ઉપાર્જન કરી લે છે ? માટે જ કહેવાય છે કે જીવ એક જન્મમાં એટલા પાપો બાંધે છે કે જે અનેક જન્મો સુધી ભોગવતાં પણ ન ખૂટે. એટલું જ નહીં પણ પાપનાં ઉદયો પાપ બંધાવ્યા જ કરે આમ પાપની કડી પછી જોડાતી જાય. તેનો અંત ન આવે.

હા, જો જીવ સમ્યગ્દર્શન સાથે લઇને નરકમાં ગયો હોય તો ત્યાં દુઃખો ભોગવતાં પણ સમતા રહે તો નવા પાપ ઓછા બંધાય. પણ સમ્યક્ત્વદશા ન હોય તો વિષમતાનાં યોગે પાપોનો બંધ ખૂબ થાય. તમને અહીં પ્રશ્ન થશે કે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરેલો જીવ પણ નરકમાં જાય ? હા જાય. પહેલાં નરકનાં આયુષ્યનો બંધ થઈ ગયો હોય અને પછી સમ્યગ્દર્શન થાય તો તેને નરકમાં જવું જ પડે. વળી આયુષ્યનો બંધ એવો છે કે તે ટાળ્યો ટળતો નથી. એકવાર બંધ પડયો. એટલે જવું જ પડે. પણ સમ્યગ્દર્શન સહિત આત્મા નરકમાં જાય તો ત્યાં

ભોગવવા પડતાં દુઃખ તેનામાં વિષમતા ન આવવા દે. તેથી કર્મબંધ ઓછા થાય.

અહીં મહાવીરનો આત્મા સમ્યગ્દર્શનથી પતિત થઈ મિથ્યાત્વ ભાવો થી ઘેરાઇ ગયો છે અને નરકમાં ગયો તેથી ત્યાં તેની પાપની પરંપરા વધી ગઈ, એક સિંહનો ભવ અને વળી બીજો નરકનો ભવ કર્યો તો પણ પાપ પૂરાં ભોગવાઇ ન રહ્યાં તેથી એકવીશમો ભવ ચોથી નરકનો પૂર્ણ કરી તિર્યંચ ગતિમાં ચાલ્યો ગયો. નાના-મોટા અનેક પશુ-પંખી-જીવ-જંતુનાં ભવો કર્યાં. આ પરિભ્રમણનાં કાળની કોઇ સીમા નથી. અસંખ્ય કાળ ગયો. અરે ! ગ્રન્થકારો કહે છે કે આ ભવો દરમ્યાન એક ભરવાડનાં ધાબળામાં સાડા સત્તર ભવ જૂં પણે કર્યાં ! કેટલો ક્ષુદ્ર ભવ ! કરી શકો છો કલ્પના ! જે એક-બે વાર જ નહીં ચાર-ચાર વાર સમ્યગ્દર્શન પામ્યાં, બે ભવોમાં ચારિત્રનું પાલન કરી ચૂકયાં, અનેક માસખમણ અને નાની-મોટી તપશ્ચર્યા કરી. ઉગ્ર પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહ્યા, તે જીવ આવા ભવો કરે ? કદી માથામાં પડેલ જૂં ને હાથમાં લઈ વિચાર કર્યો છે કે આ શરીરમાં રહેલ આત્મા થોડા કાળ પછી મોક્ષે જઇ શકે છે ! આપણે સંસારમાં ભટકતા રહીશું અને આ જીવ મોક્ષનો મોતી બની જશે. ત્રિલોકનો પૂજ્ય બની જશે ? કેવી અકળ ગતિ છે કર્મની ? કેવા જીવને કર્મો કયાં-કયાં લઇ જાય છે ? અપ્રતિમ સામર્થ્ય ધરાવનાર આત્મા આજે કયાં હોય અને કાલે કયાં ફેંકાય જાય ?

આપણા નાથ, શાસનપતિ પ્રભુ વીર નો આત્મા કંઈ કેટલાયે કાળ સુધી આવા ભવોમાં ફરે છે. અનંત-અનંત પાપ કર્મો ભોગવે છે. વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો વેઠે છે, એને સહેતા-સહેતા ઊંચો ચડે છે, તિર્યંચ ગતિમાં કરેલ આ ભવોને તો ગ્રંથકારોએ ગણતરીમાં પણ લીધા નથી. આવા ક્ષુદ્ર ભવો પૂર્ણ કર્યા પછી બાવીશમા ભવે રથપુર નગરના પ્રિય-મિત્ર રાજાને ત્યાં વિમલા રાણીની કુક્ષીએ વિમલકુમાર નામે, પુત્રરૂપે જન્મ્યો. પાપ કર્મો પાતળા પડી ગયા છે. પુણ્યનાં ઉદયો થયાં છે. તેથી જ સુયોગ્ય- સુસંસ્કારી, કુળવાન માતા-પિતા ને ત્યાં જન્મ થયો.

અત્યાર સુધી મહાવીરનાં આત્માની અંતરંગ દશા આરોહ–અવરોહ નાં ભાવવાળી હતી. શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારનાં જીવો બતાવ્યા છે. અમુક જીવો 'ક્ષપિત કર્માંશ' વાળા હોય છે. જ્યારે અમુક જીવો 'ગુણિત કર્માંશ' વાળા હોય છે.

ગમે તે જીવાયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા પછી જે આત્માને અન્ય જીવોની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછું કર્મબંધન થાય અને સહેજ રીતે જ કર્મનિર્જરાનો યોગ વધુમાં વધુ મળે, ભલે પછી એ અકામ નિર્જરા હોય, પણ તેવા આત્માઓને ક્ષપિત કર્માંશ કહ્યાં છે. તેથી ઉલટું જે આત્માઓને અન્યની અપેક્ષાએ કર્મબંધન વધુ અને કર્મ નિર્જરા ઓછી થાય તેવા યોગ મળતાં હોય તેવા આત્માઓને ગુણિત કર્માંશ કહ્યા છે.

આ બંને પ્રકારનાં જીવોમાં ક્ષપિત કર્માંશ જીવોનો ગુણ સ્થાનની શ્રેણીમાં આરોહ થતાં વાર નથી લાગતી અને એક વાર આરોહ થયા પછી અવરોહ થવાની સંભાવના ઓછી હોય છે. પણ ગુણિત કર્માંશ જીવોને ગુણસ્થાનમાં આરોહ થવો જ મુશ્કેલ અને કદાચ થઈ જાય તો ત્યાં ટકી રહેવું એનાથી પણ મુશ્કેલ.

ભગવાન મહાવીરનાં આત્માને નયસારનો ભવ, મરિચિનો ભવ, વિશ્વભૂતિનો ભવ અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનો ભવ. આટલા ભવોમાં ગુણ-સ્થાનનાં આરોહ–અવરોહની દશા જ રહી છે. ચડયા છે અને પડયા છે ફરી ચડયા છે. પણ અઢારમા વાસુદેવનાં ભવમાં પડયા પછી કેટલાક કાળ સુધી પડતી દશા જ રહી, ચડવાનાં યોગ મળ્યા જ નહીં. અને જીવ ભટકતો રહ્યો. ભટકતાં–ભટકતાં અકામ નિર્જરા થતી રહી. હવે આરોહ થાય તેવા યોગ પ્રાપ્ત થઇ રહ્યાં છે. વિમલ રાજકુમારનાં ભવમાં આવ્યા છે ત્યાં ઘણાં ખરાં પાપો ખપાવીને આવ્યા છે. હવે પુણ્યનાં ઉદયે આરાધનાની અનુકૂળતા પણ મળવાની છે. હવે પછીનાં દરેક ભવમાં આરોહની સ્થિતિ વધુને વધુ અનુકૂળ પ્રાપ્ત થશે. મહા–ભયંકર, ભમાંવ-નાર, વિભાવ–ભાવો મંદ–મંદતર–મંદત્તમ થઈ ગયા છે.

બંધુઓ ! વિચારો તીર્થંકર પદની યોગ્યતાવાળા આત્માને પણ પાપ ભોગવવા અધમ ગતિમાં જવું પડયું. અસહ્ય દુઃખો વેઠયા. તો આપણે

કરેલા પાપોનું શું ? કેટલા પાપો કરીએ છીએ ? ભૂતકાળનાં ભવોની તો ખબર નથી પણ વર્તમાન ભવમાં કેટલા પાપો કર્યાં ? છે કોઈ હિસાબ ? કર્મનું ગણિત બહુ જ પાકુ છે. તેમાં જરા પણ મીન-મેખ થાય નહીં. જેટલા કર્યાં ને જેવા કર્યાં, એટલા ને એવા ભોગવવાનાં જ. પાપ કરીને રોજ ભગવાનને પ્રાર્થના કરો પ્રભુ ! મારા પાપ માફ કરી દે ! તો અહીં ભગવાન એવો ભોળો નથી કે તેને વિનવ્યે કે તેનાં ચરણમાં ફુલ, ચોખા કે પૈસા ધરી દો અને તે રીઝી જાય ? અરે ! આપણાં કરેલા પાપને માફ કરવાની શક્તિ ન તો અરિહંતમાં છે કે ન તો સિદ્ધ ભગવંતમાં ! આપણા કરેલા પાપ કાં તો ભોગવવા જ પડશે અને કાં તો પુરુષાર્થ વડે, તપ-ત્યાગની સાધના વડે ખપાવવા પડશે. એ સિવાય આરો-વારો નથી. અરે ! તીર્થંકર સ્વયં પોતાનાં કરેલા કર્મો ભોગવીને કે ખપાવીને જ છૂટી શકે છે. પણ તેઓ પોતે પણ પોતાને માફ કરી શકતા નથી. તો આપણને તો માફ કેમ કરશે ?

જ્યાં ગજ ગોથા ખાય ત્યાં ગાડરડાની શું તાકાત ?

તમારે ત્યાં એવી અંધાધૂંધી ચાલે કે પ્રધાનનાં સંતાનો વગર ભણ્યે પાસ થઇ જાય અને સાથે-સાથે લાંચ-રૂશ્વત દેવાથી તમારા બાળકોને પણ પાસ કરી દે. પણ કર્મનાં દરબારમાં આવું ચાલતું નથી ત્યાં તો મહાવીર હોય કે મજૂર બધાં જ સરખા! બધાં જ એક લાકડીએ ! મહાવીરના આત્માને પણ ઊંચા ચડવા માટે કેટલા કર્મો ભોગવવા પડયા ? ત્યારે હવે તેમનાં કર્મો ઓછા થયા છે અને તેઓને માનવ જન્મ મળ્યો.

વિમલ કુમારનાં ભવમાં, દૃઢધર્મી માતા-પિતાનાં સંસ્કારે, તેમનામાં દયા-કરૂણા-પ્રેમ-વાત્સલ્યનાં ભાવો અંતરમાં સહજ થઈ ગયા. તે ભવમાં પશુઓ પ્રત્યે અનુકંપા લાવી જીવદયા ખૂબ પાળી. પરિણામે શુભ કર્મનાં યોગે મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

બંધુઓ ! આ પણ સમજી લેજો કે મનુષ્ય મરીને મનુષ્ય થઈ શકાય છે. એક મનુષ્યનો જન્મ એવો છે કે જયાંથી પાંચેય રસ્તા ખુલ્લા છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, અને નારકી આ ચારમાંથી કોઇપણ ગતિમાં જઈ શકાય. અને સાધના થાય તો મોક્ષરૂપ પાંચમી ગતિમાં પણ જઈ શકાય.

વિમલકુમારે મનુષ્યનાં આયુનો બંધ થયા પછી સંતના સમાગમે ધર્મારાધન કર્યું. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ અને તે પછી ચારિત્ર ગ્રહણ કરી મુનિનાં વ્રતોનું પાલન કરવાની સાથે જ્ઞાન, દર્શનની, આરાધના નિર્મળ ભાવે કરી, પહેલાં મનુષ્યનાં આયુષ્યનો બંધ થઈ ગયો છે તેથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ત્રેવીશમા ભવે પશ્ચિમ મહાવિદેહની મૂકા નગરીનાં ધનંજય રાજાની ધારિણી રાણીની કુક્ષીથી પુત્રરૂપે જન્મ પામ્યો.

અહીં ચક્રવર્તી થવા જેટલું પુણ્યબળ સાથે લઈને આ આત્મા આવ્યો છે. સાથે માતા-પિતા પણ પુણ્યવાન છે. તેથી જ આવા સુપાત્ર સંતાન તેને ત્યાં આવે, અમાપ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ છે. ખૂબ જ લાડ-પ્યારમાં પોષણ પામ્યા અને તેમની યુવાન વય થતાં તેમનાં માતા-પિતા દીક્ષા લઈ ચાલી નીકળ્યાં. પ્રિયમિત્ર રાજ્યનાં માલિક બન્યા. રાજા થયા પછી ચક્રવર્તીત્વની મહત્ત્વાકાંક્ષાએ, અન્ય રાજ્યો સાથે યુદ્ધ કરી, વિશાળ સામ્રાજ્યના સ્વામી બનાવ્યા. પોતાનાં બાહુબળ, બુદ્ધિબલ અને પુણ્યબલથી છ ખંડનાં અધિપતિ બન્યા. આમ તેઓને ચક્રવર્તી પદ પ્રાપ્ત થયું. પ્રજાનું પાલન પુત્રવત્ કરતાં પ્રજાનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો. એટલુંજ નહીં મળેલ ભોગ-વિલાસની સામગ્રીનાં ભોગવટામાં અંતર ઉદાસીન ભાવોથી ભર્યું છે. ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણેય પુરુષાર્થને યથાર્થરૂપે જીવનમાં જાળવ્યા. શ્રાવકોચિત દાન-શીલ-તપ-ભાવરૂપ ચતુર્વિધ ધર્મનું પાલન પણ પ્રશસ્ત ભાવે કરી રહ્યાં છે. પ્રબળ પુણ્યનાં ઉદયે રાજય રિદ્ધિ દિન-પ્રતીદિન વૃદ્ધિ પામી રહી છે. છ ખંડના અધિપતિ છે. અપાર વૈભવ તેમનાં ચરણોમાં આળોટે છે. છતાં અંતર તેમનું વૈરાગ્યથી વાસિત છે.

પ્રિયમિત્ર ચક્રવર્તીને અખૂટ ઐશ્વર્યનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થયું છે. છતાં તેમાં રસ નથી, આનંદ નથી, પરંતુ અંતરમાં નિરંતર એ ભાવના રહે છે કે કયારે નિર્ગ્રંથ મુનિનો યોગ મળે ? કયારે એમનાં મુખેથી જીનવાણીનું શ્રવણ કરૂં ? કયારે હું પણ પંચ મહાવ્રત રૂપ ચારિત્રને ગ્રહણ કરૂં ? આ ઝંખના રાત-દિવસ તેમનાં ચિત્તમાં રમ્યા કરે છે. એ યોગ પણ આવી પહોંચ્યો. તેમની જ નગરીમાં પોટ્ટિલાચાર્ય નામનાં નિર્ગ્રંથ મુનિ પધાર્યાં. મુનિની દેશના સાંભળતાજ ચક્રવર્તીનાં અંતરમાં રહેલ ભાવો વિકસિત બન્યા.

અને આચાર્ય પાસે સંયમ ગ્રહણ કર્યો. પૂર્વે પાળેલ ચારિત્ર ભાવનાં સંસ્કારોએ જ આ કામ કર્યું. ચક્રવર્તીની રિદ્ધિ મળ્યા પછી પણ તેમાં ન લેપાવાનું કારણ એજ કે પૂર્વનાં ચારિત્ર સંસ્કારો દૃઢ હતાં.

બંધુઓ ! પ્રિયમિત્રની આ ભાવદશા આપણને પણ ઘણું કહી જાય છે. તમે આ ભવે ચારિત્ર લઈ શકો તો બહુ સારૂં છે. ન લઈ શકો તો એક ભાવના તો હૃદયમાં રાખજો જ કે હે પ્રભુ ! આ ભવે યોગ નથી મળ્યો કે મારા આત્માને હું ચારિત્રનાં ભાવોથી સંસ્કારી કરી શકું. પણ હવે પછી એવો ભવ મળે કે જ્યાં ચારિત્ર ગ્રહણ કરી આત્માને હળુકર્મી બનાવું. આ ભાવના નિરંતર ભાવશે તો પણ સંસ્કાર પડશે. અરે ! ઘણાં સમજદાર શ્રાવકો એમ કહેતા હોય છે કે, આ જન્મમાં ચારિત્ર લેવાની એવી ઉત્કૃષ્ટ ભાવના હોવા છતાં ન લઈ શકયાં. જવાબદારીમાંથી મુક્ત ન થઈ શકયા. પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થવાનું હોય ત્યારે પણ છેલ્લા બે દિવસ, માત્ર બે દિવસ માટે પણ ચારિત્રનું પાલન કરૂં અને આત્મા ચારિત્રનાં ભાવમાં જ ભવ પૂરો કરે ! આત્મા પર ચારિત્રનાં સંસ્કાર પાડવા અત્યંત આવશ્યક છે.

ઘણાં લાંબા સમય સુધી પ્રિયમિત્ર મુનિએ ચારિત્રનું પાલન કર્યું. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરી. શુદ્ધ પરિણતિએ આત્માનું પરિણમન થતું રહ્યું. તેથી પુણ્યો પણ એટલાજ ઊપાર્જન કર્યાં. અને દેવ ભવનું આયુષ્ય બાંધી ચોવીશમા ભવમાં સાતમા દેવલોકમાં દેવ પણે ઉત્પન્ન થયાં. હવે આત્મા સરલ ભાવોમાં પરિણમી રહ્યો છે. તેથી ભવનું ભ્રમણ પણ સરલ છે. આરોહ-અવરોહ, ચડતી-પડતીનાં ક્રમમાંથી મુક્તિ મળી ગઈ છે. હવે આત્મા માત્ર ઉત્થાનની રાહે જ છે. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રનાં ભાવોથી ભીંજાયેલ આત્માની ભાવધારા વૃદ્ધિગંત થતી રહી છે. હવે દેવનો ભવ હોય કે મનુષ્યનો, આત્મા સ્થિરભાવોમાં તીવ્રતર ગતિથી આગળ વધી રહ્યો છે. દેવલોકનો ભવ પણ આત્મભાવમાં પૂર્ણ કરી પચ્ચીશમાં ભવે જંબૂદ્વીપનાં ભરત ક્ષેત્રમાં છત્રા નગરીના જિતશત્રુ રાજાની ભદ્રા રાણીની કુક્ષીથી નંદકુમાર નામે પુત્રરૂપે જન્મ થયો.

ભગવાન મહાવીરનો આ ભવ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. આ ભવમાંજ ભાવી તિર્થંકર થવાની યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થવાની છે. સમ્યગ્દર્શનની

જ્યોત અંતરમાં જલતી હોવાથી જીવન સરલ અને સહજ ભાવોમાં વહી રહ્યું છે. ભોગોપભોગનાં ભોગવટામાં નિરસતા વર્તી રહી છે. સાંસારિક ઋણાનુબંધો પૂર્ણ કરવા માટે ભોગવી રહ્યા છે પણ જલ-કમલવત્. યુવાન થતાં માતા-પિતા નંદકુમારને રાજ્ય સોંપી ચારિત્રના માર્ગે પ્રયાણ કરે છે. સર્વસ્વ ત્યાગી માતા-પિતાનાં ભાવો નંદનનાં હૈયામાં ચારિત્ર—ગ્રહણની શ્રદ્ધા વધુ મજબૂત બનાવે છે.

બંધુઓ ! વિચારો. આજનાં આ યુગમાં તમારી સંસાર ભોગ પ્રત્યેની અદમ્ય લાલસાઓ. સોસાયટીને નામે અધઃપતન તરફ જતું તમારૂં જીવન વલણ તમારા સંતાનોમાં કયા સંસ્કાર જગાવશે ! તમારા સંતાનને તમારા તરફથી વારસો શું આપો છો ? આજનાં યુવક-યુવતિઓ વ્યભિચાર-ભ્રષ્ટાચાર અને અધમ માર્ગે જઈ રહ્યાં. છે. તેમાં તમારો ફાળો કેટલો છે એ વિચાર્યું છે ! તમારા હૃદયમાં જ ધર્મ-શ્રદ્ધા કે આ દેશની સંસ્કૃતિ માટે માન નહીં હોય. તમે પણ ઇન્દ્રિયનાં વિષયોમાં લોલુપ હશો તો યાદ રાખજો તમારા બાળકો તમારાથી સવાયા જ થશે. જરાય ઓછા નહીં ઉતરે. અને પછી માથે ઓઢીને રડશો તો પણ પાર નહીં આવે. જમાના કે સોસાયટી અથવા સ્ટેટસનાં નામે જે કરો છો ત્યાંથી પાછા ફરો. નહીં તો આ જમાનોજ આપણી કૌટુંબિક ધાર્મિક, સામાજીક સંસ્કૃતિનો સર્વનાશ કરી નાખશે. સંતાનોવાળા મા-બાપની એ ફરજ થઈ પડે છે કે તેઓનાં જીવનમાં એક પણ બુરી આદત ન હોય કે જે બાળકોનાં અહિતનું કારણ બની જાય. માટે હવે જાગવાની જરૂર છે. જાગો...જાગો....!

નંદનકુમાર પ્રબળ પુણ્યાઈનો ધણી છે. માતા-પિતા પણ એવા મળ્યા કે જે તેને ચારિત્ર માર્ગની પ્રેરણારૂપ બની રહે. નંદને કેટલાક વર્ષ રાજ્ય કર્યું. ભાવદયા સાથે દ્રવ્યદયાનું પણ પાલન કર્યું અને મહાન આચાર્યનાં ચરણે જીવન સમર્પી દીધું. રાજ અને પાટ, વૈભવ અને વિલાસ, સુખ અને ભોગ બધું જ છૂટી ગયું. કોઈ તેને અટકાવી શક્યું નહીં કારણ અંતરથી મમત્વ ઉતરી ગયું હતું. બંધુઓ ! પૂછો અંતઃકરણને, ઉતરે છે મમત્ત્વ ? કે ઉમર વધે તેમ સંસારની માયા તમને

વધુ લપેટે છે ? કોઈ સંભાળનાર હોય તો પણ છૂટે છે ખરૂં ? કે બહાના બાજી કર્યા કરો છો ?

મને યાદ છે મુંબઈમાં એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ હતાં. તેલના વેપારી. ભારત અને ભારતની બહાર તેમનો વ્યાપાર ચાલે. કરોડોનું Turn Over કરે. તેમને ચાર દિકરા. ચારેય ધંધામાં જોડાઈ ગયા હતા, ભાઈની ઉમર થઇ. શરીર ચાલે નહીં. High B. P. રહે. 260–270 હોય તો પણ ઓફિસે જાય. એક વાર ઓફિસે જતાં પહેલાં ઉપાશ્રયમાં દર્શન કરવા આવ્યા. તેમની આંખો અને ચહેરા પરથી સમજાય કે B P High થઇ ગયું છે. પૂ. બાપજીએ તેમને કહ્યું : શ્રાવકજી ! આટલી તબિયત સારી નથી રહેતી છતાં ધંધો નથી છોડી શકતા ?" "શું કરૂં મહાસતીજી ! છોકરાઓ હજુ નાના છે. નથી સંભાળી શકે તેમ !"

બંધુઓ ! છોકરા એટલા નાના હતાં કે તેના દીકરા પણ પરણાવવા જેવડા હતા. છતાં બુઢ્ઢા બાપને પોતાના દીકરા નાના દેખાતા હતા. પૂ. બાપજી કહે : "કાલે તમારી આંખ મીંચાઇ જશે તો ધંધાનું શું થશે ?" "મહાસતીજી ! પછી તો જે થવું હશે તે થશે. પણ છું ત્યાં સુધી તો મારે સંભાળવો જાઇએ ને ?"

અને થોડા વખત પછી એ ભાઇ રામશરણ થઇ ગયા. અમે કોઇને પૂછ્યું મૃત્યું કેવું થયું ? તો કહે ઘરમાં પણ ધંધાની જંજાળ સાથે જ હોય. બપોરે જમવાના સમયે ટેબલ પર જમવાની થાળી હતી. બે બાજુ બે કાને વેપારીઓના ફોન હતા. બન્ને સાથે ફોનમાં વાત કરી રહ્યા હતા અને તેઓ ઢળી પડયા ! બોલો એ કયાં ફોનમાં ગયા ?

આવી છે માનવની મનોદશા ! જીંદગીના અંત સુધી છૂટતું નથી. હાયવોય કરતો જ મરે છે. આ દેશની સંસ્કૃતિ તો કહે છે કે પાછલી ઉમરે તો જીવનમાં ત્યાગ આવવો જ જોઇએ. દશવૈકાલિક સૂત્રનાં ચોથા અધ્યયનમાં કહ્યું છે :–

पच्छा वि ते पयाया, खिप्पं गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेसिं पिओ तवो संजमो अ, खंति अ बम्भचेर च ॥

જે માનવ, જીવનની પાછલી અવસ્થામાં પણ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી સંયમ, તપ, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે. તે સ્વર્ગનાં સુખને પામે છે અને પરંપરાએ મોક્ષને પણ પામે છે. યુવાનીમાં ધર્મ થાય તો તો બહુ સારૂં. પણ ત્યારે ન થયો તો જીંદગીના અંતે તો ધર્મરૂચિ જગાડો!

નંદનકુમારનું આયુષ્ય હજુ ઘણું બાકી હતું ત્યાં જ તેણે દીક્ષા લીધી અને દીક્ષાદિન થી જ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જીવનપર્યંત માસખમણનાં પારણે માસખમણ કરીશ. સાથે જ જ્ઞાન-સાધનામાં પણ રત થઈ ગયા. અને અગ્યાર અંગોનું જ્ઞાન ઉપાર્જન કરી લીધું. સંયમ-તપ અને જ્ઞાનના ત્રિવેણી સંગમમાં આત્માને પાવન કરી રહ્યાં છે. સાથે-સાથે તેમનાં અંતઃકરણમાં ભાવદયા ઊભરાઇ રહી છે. ભવિષ્યમાં તીર્થ-સ્થાપના કરી ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગ બતાવવાનો છે એ સામર્થ્ય તીર્થંકરમાં જ હોય. અંતરમાં પડેલી યોગ્યતાને આવિર્ભૂત કરવી છે. તેથી વીશ સ્થાનક કે જેના સેવનથી તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન થાય છે તેનું સેવન કરવા માંડ્યા :-

अरिहंत सिद्ध पवयण गुरु थेर बहुस्सुए तवस्सीसु ।
वच्छल्लया य तेसिं अभिक्खनाणोवओगे य ॥
दंसण-विणय आवस्सए य, सीलव्वए निरइयारे ।
खणलव तव च्चियाए; वेयावच्चे समाहीए ।
अपुव्वनाणग्गहणे सुयभत्ती, पव्वयणे पभावणया ॥
एएहिं कारणेहिं तित्थरत्तं लहइ जीवो ॥

પ્રથમ-અરિહંત પદ, બીજું સિદ્ધ પદ, ત્રીજું પ્રવચન પદ અર્થાત્ જિનશાસન, ચોથું આચાર્ય પદ, પાંચમું સ્થવિર પદ, છટ્ઠું ઉપાધ્યાય પદ અને સાતમું સાધુપદ. આ સાત પદની બહુમાન-આદર પૂર્વક શ્રદ્ધા-ભક્તિ ભાવે આરાધના કરી, આઠમું જ્ઞાનપદ, નવમું દર્શન પદ, દશમું વિનય પદ, અગિયારમું ચારિત્રપદ. આ ચારેય પદ આત્માનાં ગુણરૂપ છે. પહેલાં સાત પદ ગુણીજનોનાં છે. જ્યારે આ ચાર પદ ગુણનાં છે. તેથી તે ગુણોનું ઉત્કૃષ્ટ ભાવે સેવન કર્યું. બારમું બ્રહ્મચર્યપદ, તેરમું ધ્યાન પદ, ચૌદમું તપ પદ. આ પદોને નિરતિચાર અને અતિ ઉલ્લસિત

ભાવે સેવ્યા. પંદરમું આવશ્યક પદ એ વખત આવશ્યક પ્રતિક્રમણ કર્યાં. સોળમું વૈયાવચ્ચ પદ, ગુરુ-વૃદ્ધ જનોની વૈયાવચ્ચ, સેવા-શુશ્રુષા કરી. સત્તરમું સમાધિ પદ. સમભાવની યથાર્થ સાધના કરી નિરંતર સમાધિ ભાવમાં રહ્યાં. અઢારમું અભિનવ જ્ઞાનપદ નિત્ય નૂતન જ્ઞાન સંપાદનની અતીવ જિજ્ઞાસા સાથે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરતાં રહ્યાં. ઓગણીશમું શ્રુતપદ-શ્રુતની આરાધના, વીશમું તીર્થપદ-ચતુર્વિધ તીર્થની ઉપાસના.

આમ નંદન મહર્ષિએ વીશે-વીશ સ્થાનકની આરાધના કરી. અને પ્રબળ પુણ્યો ઉપાર્જન કર્યાં. જો કે વીશમાંથી એક અથવા બે-ત્રણ આદિ સ્થાનકની પણ યથાર્થ ઉપાસના કરનાર તીર્થંકર નામકર્મ બાંધી લે છે. જ્યારે આ આત્માએ તો વીશે-વીશ સ્થાનની આરાધના કરી તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું. તીર્થંકર નામકર્મ એ આઠ કર્મો પૈકીનાં નામ કર્મની એક પુણ્ય પ્રકૃતિ જ છે. વળી આ તીર્થંકર નામકર્મનો એક નિયમ છે કે જે ભવમાં બાંધે તે પછી ત્રીજે ભવે ચોક્કસ ઉદયમાં આવે અર્થાત્ તે જીવ ત્રીજે ભવે તીર્થંકર થાય જ. વચમાં એક ભવ નરક અથવા દેવલોકનો કરે પછીનાં મનુષ્ય ભવમાં અવશ્ય તીર્થંકર થાય જ. ઇતિહાસ કહે છે કે શ્રેણિક મહારાજાએ તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું પણ પહેલાં નરકનાં આયુષ્યનો બંધ થઇ ગયો હતો તેથી અત્યારે નરકમાં છે તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી આ જ ભરત ક્ષેત્રમાં આવતી ચોવિશીમાં પ્રથમ તીર્થંકર થશે.

નંદન મહર્ષિએ અનેક વર્ષોની ચારિત્ર પર્યાયનું પાલન કર્યું સાથે અનેક માસખમણ કર્યાં અને જીવનને અંતે બે મહિનાનો સંથારો આવ્યો. તપશ્ચર્યા કરવી સહેલ છે પણ સંથારો કરવો બહુ જ કઠિન છે. ગમે તેવી લાંબી તપશ્ચર્યા કરનારને પારણાની આશા છે, જ્યારે સંથારો કરનારને "આજથી હવે હું જીંદગી પર્યંત ભોજન નહીં કરૂં." એવો મક્કમ નિર્ધાર કરી લેવાનો હોય છે, એ સંથારો, બે દિવસ ચાલે, બે મહિના ચાલે કે એથી અધિક ચાલે. ત્યાં સુધી નિરંતર ક્ષણે ક્ષણ સમાધિ ભાવમાં વીતે. જે કર્મોની ક્રોડો ખપાવી નાખે.

અમારૂં એ સૌભાગ્ય રહ્યું કે સન્ ૧૯૬૮માં રાજગૃહીમાં અમારા જ ગુરુદેવના મહાતપસ્વી શિષ્ય પૂજ્ય શ્રી જગજીવનજી મહારાજે સંથારો લીધો હતો. અમે એક મહિના સુધી તેઓનાં શ્રી ચરણોની સેવામાં રહ્યાં હતાં. બ્યાસી (૮૨) વર્ષની ઉમર અને જીર્ણ કાયા. પણ મનોબળ મજબૂત, આત્મબળ અલૌકિક, અનશનવ્રતધારી એ મહાત્મા હંમેશા સવારે ૩ કલાક અને સાજે ૩ કલાક પદ્માસને ધ્યાનમાં બેસતા. ધ્યાનની એમની સ્થિરતા ! સમાધિ ભાવ અદ્‌ભૂત હતાં. તેમની સમાધિ ભાવનાનાં અમે સાક્ષી રહ્યાં છીએ. એક ક્ષણ માટે પણ એમને વિષમતા આવી નથી. મૃત્યુ નજીક ને નજીક આવી રહ્યું છે. છતાં પોતે મૃત્યુંજયની જેમ શૌર્ય દાખવી રહ્યાં હતાં. તેમનાં રોમે-રોમમાંથી પ્રસન્નતા ફૂટતી હતી. ન કોઇ જાતની સ્પૃહા, ન ઈચ્છા, બિલકુલ નિર્લેપ યોગી. તેમની સમાધિ જોઇને જાણે અમને અંદરમાંથી ગર્વ થતો હતો. આવા સમાધિ ભાવનાં દર્શન કરવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું એ જ અમારા ગર્વનું કારણ હતું. અમારા જીવનનો અમૂલ્ય અવસર આ જ હતો. તો બંધુઓ ! એ અમારા તપસ્વીરાજ અખંડ સાધના કરી સ્વર્ગે સીધાવી ગયા.

એ સંથારાના અમે સાક્ષી રહ્યાં, એ જોઇને વિચાર આવે કે પ્રભુ મહાવીર જેવો આત્મા, ઉત્કૃષ્ટ આરાધક જીવ, તીર્થંકરત્વ જેમના આત્મામાં પડ્યું છે. એમણે સંથારો કર્યો હશે ત્યારે તે કેવા ભાવમાં ઝૂલતા હશે ! તેમની સમાધિ દશા કેટલી અવર્ણનીય હશે ! એ ભાવધારા તેમનાં આત્માને કેટલી હળુકર્મી બનાવી રહી હશે. અત્યંત સમાધિ ભાવમાં સંથારો પૂર્ણ કરી નંદનમુનિ દસમા દેવલોકમાં પુષ્પોત્તરાવતંસક નામના વિમાનમાં મહર્દ્ધિક દેવ થયા.

આમ અહીં ભગવાન મહાવીરનાં ભૂતકાળના છવીસ ભવો પૂર્ણ થાય છે. આજે ચાર દિવસથી આપણે આ સાંભળી રહ્યાં છીએ. આ સાંભળી આપણે આપણાં આત્માને શુદ્ધ કરવો છે. એક વાર સમ્યગ્‌દર્શનની જ્યોત આત્મામાં જાગૃત કરી લેવી છે. આજથી એક એવો પાકો નિર્ણય કરીએ કે આ જન્મમાં સમકિત લીધા વિના મરવું નથી. બંધુઓ ! હું તમને વારંવાર આ વાત કરી રહી છું.' તમને એમ થતું હશે કે મહા-

સતીજી એકની એક વાત લઈને બેઠાં છે. પણ જે વાત મૂકી શકાય તેવી ન હોય તે વાત ન કહું તો શું કહું ? આ સિવાય બીજું કંઈ કહેવા જેવું મને તો લાગતું નથી.

પ્યારા બંધુઓ ! આ કહેતાં–કહેતાં પણ મારું હૃદય ભરાઈ આવે છે કે કેમ આપણાં અંતરમાં આ ભાવો જાગતા નથી ? વીતરાગનું શાસન મળ્યું છે. વીતરાગની વાણી મળી છે ! સંતોનું સાનિધ્ય મળ્યું છે. આપણને આટલી બુદ્ધિ અને શક્તિ મળી છે તો કેમ આપણે અંતર જ્યોત ન જગાવી લઈએ ?

બસ, ભગવાન મહાવીરનાં ભવોનાં વૃત્તાંતને સાંભળી આંતરશુદ્ધિનો નિર્ધાર કરીએ. અને એ નિર્ધારને સફળ બનાવવાનાં પુરુષાર્થમાં લાગી જઈએ એ જ પર્યુષણ પર્વની સાર્થકતા છે.

મહાવીરનો આત્મા દશમા દેવલોકનાં સુખને નિરસ ભાવે ભોગવી રહ્યો છે. અંતરતમનાં ઊંડાણમાં પડેલ વૈરાગ્યભાવ એ ભવમાં પણ ઝળકી રહ્યો છે. ત્યાંનું આયુ પૂર્ણ કરી પ્રભુ ક્યાં પધારશે તે કાલે વાંચન કરીશું.

આપણી પરંપરા પ્રમાણે આવતી કાલે મહાવીર જન્મ વાંચન થશે.. પ્રભુ જનમ્યા હતા તો ચૈત્ર શુકલા ત્રયોદશીનાં પવિત્ર દિને પણ આપણે પર્વાધિરાજમાં પ્રભુનાં જન્મનું વાંચન કરી એ મહાવીર–મહાવીર કેમ થયા, શું કર્યું તે જાણવા વાંચન કરીએ છીએ.

આપણાં એ નાથ, ત્રિલોકીનાથ કેવીરીતે બન્યા તે અવસરે–

પ્રગટ્યો ભાણ

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધનાથી સંસ્કારિત આત્મા સર્વત્ર નિર્લેપ ભાવે રહે છે. ગમે તે યોનિમાં ગયો હોય અને ગમે તેવા ભોગ–ઉપભોગનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ થઇ હોય છતાં આરાધક આત્મા એવા આકર્ષણોથી પર હોય. સંસારના કોઈ પ્રલોભનો તેને લોભાવી શકે નહીં.

ભગવાન મહાવીરનો આત્મા સંસારના અંતની નજીક પહોંચ્યો છે. બસ, હવે માત્ર એક જ ભવ બાકી રહ્યો છે. દસમા દેવલોકની મહર્ષિ મળી છે પણ સમ્યગ્દર્શનનો પ્રકાશ ભોગનાં અંધકારમાં તેમને ડૂબવા દેતો નથી, બાવીસ સાગરોપમનો સુ–દીર્ઘ કાળ આત્મિક આરાધનાની બળવતી ભાવના સાથે વ્યતીત થયો છે. દેવનાં આયુષ્યને પૂર્ણ થવાનો સમય આવી પહોંચ્યો. મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેવો છે પણ દેવનાં સુખને છોડવાની જરાપણ વ્યથા તેમના મન પર નથી. જાણે છે કે માનવભવમાં ગમે તેટલી સંપત્તિ કે સુખ મળે પણ તે દેવતુલ્ય તો ન જ હોય. છતાં સુખ–સંપત્તિનાં સંયોગ કે વિયોગ તેમનાં આત્માને ચલાયમાન કરે તેમ નથી. આત્મ સ્થિરતામાં સુ–સ્થિર મહાવીરનો આત્મા અષાઢ સુદ છઠની રાત્રીએ દેવલોકથી ચ્યવી, બ્રાહ્મણકુંડ નગરનાં ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની પત્ની દેવાનંદાની કુક્ષીમાં આવ્યો.

પ્રભુનો આત્મા જે સમયે દેવાનંદાની કૂખે આવ્યો, દેવાનંદાની અંતર–ભાવ ધારા ઉલ્લસિત થઈ ઊઠી. તેનાં અંતરનાં પરિણામો અલૌકિક શુભતાને પામ્યા. પોતે સમજી નથી શકતી કે શું થઇ રહ્યું છે. સાંસારિક ભાવો તુચ્છ પ્રતિભાસવા માંડયા. દિન–પ્રતિદિન તન-મન આત્મા પ્રફુલ્લિત

થવા માંડયા. એને જાણ થઇ કે તેની કૂખે કોઇ મહાન આત્મા અતુલ પુણ્યરાશિ લઇને આવ્યો છે તે આનંદ વિભોર થઇ ગઇ. પણ આ આનંદ લાંબા સમય સુધી ટકવાનો નથી. પ્રભુનો ગર્ભ કાળ સાડાબ્યાસી રાત્રીનો થયો અને સ્વર્ગમાં ઇન્દ્રનું સિંહાસન ચલાયમાન થયું. ઇન્દ્ર મહારાજા, શું થઈ રહ્યું છે તે સમજી શકયા નહીં. તેમણે અનુભવ્યું કે મારૂં અંતઃકરણ ઉદ્વેલિત થઈ રહ્યું છે. ઇન્દ્રરાજે પોતાનાં જ્ઞાનમાં જોયું કે ત્રિલોકીનાથ ભગવાન મહાવીરનો આત્મા, માનવ બનવા મૃત્યુલોકમાં પધારી ગયો છે. પણ એક બ્રાહ્મણીની કુક્ષીમાં વૃદ્ધિ પામી રહ્યો છે. બ્રાહ્મણી માતાની કૂખથી પ્રભુને જન્મ લેવાનો નથી. અહીં રહેવાનો સમય પૂરો થઇ ગયો છે.

ઇન્દ્ર મહારાજાએ તરત જ હિરણ્યગમેષી દેવતાઓને બોલાવી હુકમ આપી રવાના કર્યા. દેવતાઓ મૃત્યુલોકમાં બ્રાહ્મણકુંડમાં આવ્યા. દેવાનંદાની કુક્ષીમાંથી પ્રભુ મહાવીરનાં આત્માને લઈ ક્ષત્રિયકુંડ નગરના સિદ્ધાર્થ રાજાની રાણી ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષીમાં મૂકયો અને ત્રિશલાદેવીની કૂખે પુત્રી રૂપે જે ગર્ભ હતો તેને દેવાનંદની કૂખે મૂકયો બંને માતાઓને અવસ્વાપિની નિદ્રા મૂકી ગર્ભનું સાહરણ કરી લીધું.

આ સમયે દેવાનંદાને સ્વપ્ન આવ્યું કે તેનાં બહુમૂલ્ય રત્નનો દાબડો ચોરાઈ રહ્યો છે. ખરેખર ! આ સ્વપ્ન સાંકેતિક હતું. તેનાં પૂર્વ ભવમાં ત્રિશલાદેવી અને દેવાનંદા દેરાણી જેઠાણી હતાં. દેવાનંદાએ ઈર્ષાવશ ત્રિશલાનો રત્નનો દાબડો ચોરી લીધો હતો જેના ફળ સ્વરૂપ રત્ન જેવો દિકરો કુખમાં આવીને ચોરાઈ ગયો. દેવાનંદાનું સૌભાગ્ય ન હતું કે તે તીર્થંકરની માતા બની શકે.

બંધુઓ ! કેટલાક લોકો ગર્ભ સાહરણની આ ઘટનાને કાલ્પનિક માને છે. પરંતુ આવું થવું તે કોઇ અઘટનીય ઘટના નથી. આજે વિજ્ઞાને પ્રુફ કરી બતાવ્યું છે. આજ સુધીમાં કેટલી ટયૂબ બેબી જન્મી ગઇ. એક સ્ત્રીનાં પેટમાં ગર્ભનો થોડો વખત ઉછેર કરી અન્યનાં ગર્ભમાં મુકવામાં આવે છે. સ્ત્રીનાં ગર્ભથી બહાર ટયૂબમાં ગર્ભનો થોડો સમય વિકાસ થવા દઇ પછી સ્ત્રીનાં ગર્ભમાં દાખલ કરવામાં આવે છે, આજે

વિજ્ઞાન આ બધું કરી શકે છે તો દેવો પણ પોતાની શકિત વડે આવું બધું કરી શકે તે કાલ્પનિક વાત નથી.

ત્રિશલાની કુક્ષીએ આ મહાન આત્મા આવ્યો. ત્રિશલાનાં તન-મન રોમાંચિત થઇ ઉઠયા. મન-મયૂર પ્રસન્નતાથી નાચવા માંડયો. શરીરમાં રૂપ-સૌંદર્યની વૃદ્ધિ તો થઇ અને સ્થૂલ દ્દષ્ટિથી આખાયે નગરમાં સુખ-સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થવા માંડી પણ સૂક્ષ્મ દ્દષ્ટિએ વિચારતા પરમ પુરુષ પરમાત્મા કુક્ષીમાં આવ્યા છે. ક્ષાયિક સમકિત, ત્રણ જ્ઞાન સાથે જ છે. કેવળજ્ઞાન પામવા જેવો પુરુષાર્થ જેને આ ભવમાં કરવો છે એવો મહાન આત્મા શીશુ બનીને જ્યારે માતાની કુક્ષીમાં આવે ત્યારે એ માતાની સર્વ આંતરવૃત્તિઓ કેટલી નિર્મળ થઇ જાય. શુદ્ધભાવ પરિણુતિ વૃદ્ધિંગત થતી ચાલી છે

મા ત્રિશલાને અર્ધ જાગૃત અવસ્થામાં એ જ રાત્રિએ મહા તેજસ્વી ચૌદ સ્વપ્ન આવ્યા. વિચારો બંધુઓ ! જે સમયે માતા આ સ્વપ્ન જોઇ રહી હશે ત્યારે તેનું અંતઃકરણ કેટલી પ્રસન્નતા અનુભવતું હશે ? શું શું થઇ રહ્યું હશે દિલમાં ? આપણુને આવતાં સ્વપ્નો ઠેકાણા વગરનાં હોય. અરે ! કયારેક કોઇ એવું સ્વપ્ન આવે કે જેમાં આપણે કંઇક વિશિષ્ટતા અનુભવતા હોઇએ તો એ સ્વપ્ન જોયા પછી કેટલા પ્રફુલ્લિત થઇ ઉઠીએ ? બે ચાર દિવસ સુધી તેની અસર મન પર રહે. એ સ્વપ્ન સાર્થક હોય કે ન પણ હોય. કશો ય સંકેત મળે કે ન મળે પણ કંઇક સારૂં જોયું તેનો આનંદ હોય. જ્યારે મા ત્રિશલાએ જે સ્વપ્ન જોયા તે તો સાંકેતિક હતાં. ગર્ભમાં જે શીશુનું પાલન થઇ રહ્યું છે તે શીશુ ભવિષ્યમાં કેવો થશે એનો સંકેત હતો. પુણ્યવાન જીવ ગર્ભમાં આવે તો સ્વપ્ન પણ એવા જ ઉત્તમ હોય.

માતા ત્રિશલા જાગૃત થયા, સ્વપ્ન જોઇને તેમનાં રોમે-રોમ પુલકિત થઈ ઉઠયા. અંતઃકરણ પ્રસન્નતાથી ભરાઇ ગયું. જે વસ્તુ આ વિશ્વમાં પ્રત્યક્ષ કદી જોઈ નથી એવી અદ્દભૂત વસ્તુઓ સ્વપ્નમાં જોઈ. તે સુલક્ષણા સ્ત્રી હતી, શીલવતી હતી, સચ્ચારિત્રવાન્ હતી, સદ્દગુણ સંપન્ન હતી. સ્વપ્ન જોઇને જ તેનું અંતર પોકાર કરવા ફૂમાંડયું કે તારી કૂખ રત્નથી ભરાઇ

ગઈ છે. તું રત્નકુક્ષી બની છે. કોઇ મહાન આત્મા તારા ઉદરે આવ્યો. તને મંગળ માતૃત્વનો લ્હાવો લેવડાવવા એ આવ્યો છે. ત્રિશલામાતા શય્યામાંથી બેઠા થયા. નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરી રાજા સિદ્ધાર્થનાં શયનકક્ષમાં ગયા.

ચરણ સ્પર્શ કરી પતિને જગાડયા. રાજા સિદ્ધાર્થની આંખો ખૂલે છે ત્યાં સામે દેવને દુર્લભ એવા રૂપ–સૌંદર્યની સ્વામિની ત્રિશલા પ્રસન્ન વદને હાથ જોડીને ઊભાં છે. રાજા પણ પ્રસન્ન થઈ ગયા. આટલો વહેલો શા માટે ઉઠાડયો? ઊંઘ ખરાબ થઈ તેનો ઉદ્વેગ નથી પણ ત્રિશલાની પ્રસન્નતા તેમને સ્પર્શી ગઈ. પૂછે છે "દેવાનુપ્રિયે! કેમ આવવું થયું તમારૂં અહીં?"

ત્રિશલા મધુર હાસ્ય સહિત કહે છે "નાથ! રોમ રોમ પ્રસન્નતાથી નાચી રહ્યાં છે! મારા હૃદયમાં ખુશી સમાતી નથી. અંતરમાં આનંદનો મહાસાગર ઉછળી રહ્યો છે."

"દેવી એવું શું થયું? આટલો આનંદ શાનો?"

"નાથ! આ જીવનમાં આજ સુધી નથી પામી, અરે ભવ ભવમાં જે નથી પામી, તે આજે પામી ગઈ. કંઇક મળી ગયું મને મારા સ્વામિ!"

"દેવી! આવી અટપટી ભાષા ન બોલો! મને સમજાતું નથી. કહો! તમે શું પામ્યાં?"

"નાથ! આજની પાછલી રાત્રીએ મેં એક નહીં, બે નહીં, ચૌદ-ચૌદ મહા તેજસ્વી સ્વપ્ન જોયાં. સ્વપ્ન જોતાં જ સ્વપ્નાવસ્થામાં મારૂં અંતર પ્રસન્નતાથી ઝુમી ઉઠયું. દેવ! શું હશે તે સ્વપ્નનાં અર્થ? શું હશે સંકેત??"

પછી ત્રિશલારાણીએ જોયેલા ચૌદ સ્વપ્ન, જેમ જોયા હતાં તેમ જ વર્ણન કરી બતાવ્યા. સાંભળી રાજા સિદ્ધાર્થ આનંદ વિભોર થઈ ગયા. તેમનાં સુખની કોઈ સીમા ન રહી. તેઓ સમજી ગયા કે મહા ઉત્તમ સ્વપ્ન છે. સિદ્ધાર્થ કોઈ જેવા તેવા પુરુષ ન હતા, સમજદાર હતા. જાણકાર હતા. એક સત્પુરુષમાં જેટલા સદ્ગુણ હોવા જોઇએ તે બધાજ તેમનામાં હતા. તેઓ કહે છે—

"દેવી! આજે તમે રત્નકુક્ષી બની ગયા. તમારી કૂખે કોઈ મહાન આત્મા આવ્યો છે. વધુ તો નથી જાણતો પણ આ ચોવીશીનાં ચરમ અને પરમ તીર્થંકરને પ્રગટ થવાનો સમય પાકી ગયો છે. બની શકે કે તીર્થંકર થનાર એ મહાન આત્મા જ તમારા ઉદરે આવ્યો હોય! તીર્થંકરની માતા થવાનું સૌભાગ્ય તમને સાંપડયું હોય દેવી! ભાવિ તીર્થંકરની માતાને મારા પ્રણામ હો!"

આનંદવિભોર થયેલા રાજાનું હૃદય ગદ્ગદિત થઈ ઉઠયું. માતાને સ્વપ્નનાં અર્થ જાણવા છે તેથી રાજાએ માન-સન્માન સહિત સ્વપ્નશાસ્ત્રીઓને બોલાવ્યા. આદર સહિત બેસાડયા અને રાણીને આવેલ સ્વપ્નોની હકીકત તેમની સામે રાખી. સ્વપ્નશાસ્ત્રી સ્વપ્નોને સાંભળી આનંદિત થઈ સ્વપ્નનાં અર્થ બતાવે છે.—

(૧) **સિંહ વીરતાકા પ્રતીક હૈ**-સ્વપ્નમાં સિંહ જોયો. સિંહમાં અદ્ભુત વીરતા હોય છે. તે કાયર ન હોય. તમારો પુત્ર જગતમાં અજોડ શુરવીર થશે. કાયરતા તો તેનાથી દૂર ભાગશે.

(૨) **હાથી નિશ્ચલ હૈ હોતા**-હાથી અચલ અને અડોલ હોય છે. ગમે તેવા યુદ્ધમાં હાથી ડોલાયમાન ન થાય તેમ તમારો પુત્ર, જીવનનાં સંઘર્ષોમાં ગમે તેવા ઉપસર્ગ-પરીષહોને સામી છાતીએ ઝીલશે પણ ડગશે નહીં. અડોલ-અચલ મેરૂ સમાન નિષ્કંપ રહેશે.

(૩) **પુષ્ટ બૈલ દૃઢતાકા દ્યોતક કર્મઠ મંગલમય હોતા**-બળદ જેવી દૃઢતા, શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક દૃઢતાથી પરિપૂર્ણ તમારો પુત્ર કર્તવ્યમાં પણ દૃઢ અને મંગલ કાર્યોનો કરનારો થશે.

(૪) **લક્ષ્મી ખિલે કમલ પર બૈઠી અક્ષર વૈભવકી પહચાન**-શત શત પાંખડીઓથી ખીલેલા કમળ પર લક્ષ્મી દેવીને બેઠેલા જોયા. અર્થાત્ તમારો પુત્ર મહાન વૈભવનો સ્વામિ થશે. તે લક્ષ્મી નાશવંત નહીં પણ શાશ્વત આત્મ-લક્ષ્મી અક્ષય રહેનારી હશે.

(૫) **દો માલાએં વિજય વિશ્વકી**—બે વિજય માળ, તમારો શીશુ આખાયે વિશ્વને જીતી લેશે. અર્થાત્ તેનાં આંતર જગતને પરાજિત કરી આત્મ-વિજયી બનશે. તેને કોઈ હરાવી શકશે નહીં.

(૬) **ચંદ્ર અચલ સુખકા વરદાન**—ચન્દ્ર જેવા શીતળ-સૌમ્ય સુખને પામશે. જે સુખની પ્રાપ્તિ થયાં પછી જશે નહીં. અનંત શાશ્વત આત્મિક સુખને તમારો પુત્ર પામશે.

(૭) **ઉદિત સૂર્ય ઉત્કર્ષ બતાતા, જિસકી દીપ્તિ અહર્નિશિમેં**—ઉગતો સૂર્ય ઉત્કર્ષ કરે છે તેમ તમારો પુત્ર દિન-પ્રતિદિન સર્વ પ્રકારે ઉત્કર્ષને પામશે. એટલું જ નહીં સૂર્ય પ્રકાશ તો માત્ર દિવસે જ હોય પણ આ શીશુની તેજો દીપ્તિ રાત અને દિવસ ચમકશે.

(૮) **ફેહરાતા ધ્વજ-કીર્તિપતાકા યશ ફૈલાયે દશ દિશિમેં**-લહરાતો ધ્વજ સૂચવે છે કે તમારા કુંવરનો યશ-કીર્તિ ચાર દિશામાં જ નહીં પણ દશે દિશામાં ફેલાશે.

(૯) **ઢંકા કલશ સૌભાગ્ય ચિન્હ હૈ**—ઢાંકેલો કળશ બતાવે છે કે આ પુત્ર મહાન પુણ્ય રાશિ લઇને જનમ્યો છે તેનું સૌભાગ્ય અતિ ઉત્તમ છે.

(૧૦) **પદ્મ સરોવર યશકી ખાન**—સરોવર આખુંયે પદ્મ કમળથી છવાયેલું છે એ કહે છે તમારો લાડલો આટલો યશ પામશે કે જાણે ખાણમાંથી નીકળતો પદાર્થ ખૂટશે જ નહીં.

(૧૧) **સાગરકા ગર્જન બતલાએ, યુદ્ધ વીરકી યહ પહચાન**—સાગરની ગર્જના બોલે છે કે આ પુત્ર કર્મ શત્રુનાં યુદ્ધમાં વીરતાનો પરિચય કરાવશે એવો શૂરવીર અને ધીર થશે.

(૧૨) **દેવ વિમાન દિખા થે નામમેં, અન્તર કા ઉત્થાન; મહાન-દેવ વિપૂજિત જીવ પ્રકટ હો, ઇસે સત્ય કરકે લો જાન**-ઊંચે ગગનમાં દેવ વિમાનને જોયું. એ સૂચવે છે કે તમારા પુત્રનું આત્મ ઉત્થાન એટલું થશે કે માનવો જ નહીં પણ દેવો અને દેવનાં દેવ ઇન્દ્રો પણ તેમને પૂજશે. નિરન્તર તેમની સેવામાં હાજર રહેશે.

(૧૩) **રત્નોંકા અમ્બાર પ્રાણુપ્રિય માનવકી ઉપલબ્ધિ મહાન**—ભૌતિક ક્ષેત્રે રત્નોના ભંડાર મળવા તે મહાન ઉપલબ્ધિ છે તેમ તમારો પુત્ર આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે સંપૂર્ણ ત્રિ-રત્નની પ્રાપ્તિ કરશે. કેવળજ્ઞાન -કેવળ દર્શન-યથાખ્યાત ચારિત્ર ૩૫ રત્નોને પામશે. અનંત ગુણોનો સ્વામી બનશે.

(૧૪) ધૂમ્રહીન પાવકકી જ્વાલા સહન શીલતા કી પહચાન—પાવક એટલે કે અગ્નિની જ્વાળા અને તે પણ ધૂમ્ર રહિત, સ્વચ્છ–એ બતાવે છે કે તમારા પુત્રમાં અમાપ સામર્થ્ય હશે. સહિષ્ણુતા ચરમ સીમા પર પહોંચેલી હશે. તેનાં માટે કંઈ પણ અસહ્ય નહીં હોય.

અને હે દેવી ! અંતે તમે જોયું કે એક બાલ હાથી તમારા મુખમાંથી ઉદરમાં પ્રવેશ્યો એ સૂચવે છે કે તમારા ગર્ભમાં અતિ ગંભીર જીવ આવ્યો છે કે જે સુખ અને દુઃખ બધું પચાવી જાણશે. રાજન્ ! આ સ્વપ્નોનાં સંકેતો કહે છે કે દેવીનાં કૂખે આવેલો જીવ અસાધારણ સામર્થ્યનો ધણી છે. ધર્મ ચક્રવતી થશે. તીર્થંકર થશે.

સ્વપ્ન શાસ્ત્રીઓનાં મુખેથી સ્વપ્નની આ હકીકત સાંભળી રાજા–રાણી અત્યંત પ્રસન્ન થયા તેઓને અઢળક ધન આપી ખુશી વ્યક્ત કરી અને આદરથી વિદાય આપી.

માતા ત્રિશલા ગર્ભનું જતનપૂર્વક પાલન કરી રહ્યાં છે. દિન–પ્રતિદિન ધર્મ ભાવના વધી રહી છે. દાન–પુન્યનો પૂનિત પ્રવાહ સિદ્ધાર્થનાં મહેલમાંથી વહેવા માંડયો છે. રાણી ત્રિશલા પોતાનાં હાથે જ દાન આપી યાચકોને સંતોષી રહ્યાં છે. તીર્થંકરની માતા થવાનાં કોડે ત્રિશલાનાં રોમ રોમમાં નિરંતર આનંદનો ઉદધિ ઉછાળા મારી રહ્યો છે.

કેવા પ્રબળ પુણ્ય હશે ત્રિશલાનાં ? કે જેની કૂખે ત્રિલોકનો નાથ 'શીશુ' બનીને આવ્યો છે. પુણ્ય તો ઘણાં માનવો ઘણી રીતે કરતાં હોય પણ આવા સાત્વિક અને નિર્મળ પુણ્ય તો કોઈક સ્ત્રીનાં જ હોય. બાળક ત્રણ જ્ઞાનનો સ્વામી છે. આ પૃથ્વી પર જન્મ લઈ ઉત્કૃષ્ટ આરાધના વડે કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શનને પ્રાપ્ત કરવાનો છે. શુકલ ધ્યાનની શ્રેણી પર આરૂઢ થઈ અયોગી બની સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત થવાનો છે. એ માતાને કયા શબ્દોમાં બિરદાવવી ? માનતુંગાચાર્ય તીર્થંકરની માતાની મહત્તા ગાતાં કહે છે.

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता।
सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मिं
प्राच्येव दिग्जनयति स्फुरदंशु जालम् ॥

આ સંસારમાં સેંકડો સ્ત્રીઓ પુત્રોને જન્મ આપે છે. પણ હે મા! તારા જેવા અનુપમેય પુત્રને જન્મ દેનાર માતા તો વીરલ હોય છે. જેમ ગ્રહન-ક્ષત્રો તારાને જન્મ આપનાર તો સર્વ દિશાઓ છે. પણ વિશ્વ પ્રકાશક સહસ્ર રશ્મિ સૂર્યને જન્મ દેનાર માત્ર પૂર્વ દિશા જ છે.

તીર્થંકરની માતાની તુલના અન્ય કોઈ માતાઓ સાથે થઇ શકે નહીં. મા ત્રિશલાની કૂખ કેટલી પાવન હશે કે મહાવીર જેવા આત્માને એ કૂખમાં જન્મ લેવાનું મન થયું. બંધુઓ ! કોઈ કે પ્રશ્ન પૂછયો હતો કે આ કાળમાં જ્યાં પાપો વધી ગયા છે. સર્વત્ર દુઃખ અને ત્રાસ વધી રહ્યાં છે. આ કાળમાં જ સહુથી વધારે જરૂર મહાપુરુષોની છે. વળી ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ કહી પણ ગયા છે કે જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાની થશે ત્યારે ત્યારે હું પૃથ્વી પર જન્મ લઇશ. આ કાળે જેટલી હાની થઈ રહી છે એથી વધુ હવે શું હોઈ શકે ? તો અત્યારે કેમ શ્રીકૃષ્ણ અવતાર નથી લેતાં ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પણ સંકોચ અનુભવાય છે. કૃષ્ણ તો તૈયાર છે અહીં આવવા પણ એને જન્મ લેવાનું મન થાય એવી માતા તો જોઇએને ? કયાં છે એવી પવિત્ર અને સતીત્વ ધરાવતી નારી કે જેની કૂખે ભગવાન્ અવતાર લે ! ! બંધુઓ ! બહુજ શરમ જનક સ્થિતિ છે. ભારતની અસ્મિતા ઓગળી રહી છે. સંસ્કૃતિનો સર્વનાશ થઈ રહ્યો છે. પશ્ચિમનાં આંધળા અનુકરણે સ્ત્રીનું શીલ અને પુરુષનો ધર્મ બંનેને લૂંટી લીધા છે. કહો કયાંથી ભગવાન્ અવતરે ?

આ જોતાં માતા ત્રિશલાની પવિત્રતાનું મૂલ્યાંકન કરવાનું આપણું ગજુ નથી. તેની પરમ પવિત્રતાનો પુરાવો જ એ છે કે મહાવીર નવ મહિના એ કૂખમાં રહ્યાં, નવ મહિના સુધી ત્રિશલાએ જે સુખ અનુભવ્યું હશે કેવું હશે એ સુખ ? પૂછો માતા થનાર નારીને ! પ્રથમ બાળક ઉદરમાં આવે તે પછી નવ મહિના સુધી એ કેવી સુખાનુભૂતિ કરતી હોય છે. અને તે ય સામાન્ય બાળક ! જ્યારે આ ત્રિલોક પૂજ્ય, દેવાધિદેવ, ચરમ તીર્થંકર માતાનાં ઉદરમાં પોષાય રહ્યો છે. માને શું શું થતું હશે !

માતાએ સવા નવ મહિના સુધી અત્યંત જતન કરી એ આત્માને પોષણ આપ્યું. સમય થતાં ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં શુભ યોગ શુભ કરણમાં ચૈત્ર સુદ તેરસનાં દિવસે માતા ત્રિશલાએ શિશુને જન્મ આપ્યો.

ત્રિલોકી નાથ ભગવાન મહાવીર સ્વામિ કી જય...
બોલો ભગવાન મહાવીર સ્વામી કી જય....
ત્રિશલા નંદન પ્રભુ વીર કી જય....
ચરમ તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીર કી જય....

જન્મ થયો અને ત્રણે લોકમાં પ્રકાશની એક રેખા વ્યાપ્ત થઈ ગઇ. અંધકારથી ભરપૂર એવાં નરકનાં સ્થાનમાં પણ પ્રકાશ વીજળીની જેમ ચમકી ગયો. ભયંકર દુઃખ યાતના ભોગવતાં નારકીનાં આત્મામાં એક ક્ષણ પરમ શાંતિનો અનુભવ થયો. તીર્થંકરનો જન્મ સર્વ જીવોનાં કલ્યાણનું કારણ બને છે. માટે જ આ દિવસને જન્મ કલ્યાણક કહેવાય છે. જેમનો જન્મ નારકી જીવો માટે પણ શાતાનું કારણ બને તે મૃત્યુલોકનાં જાગૃત માનવ માટે તો આત્મ ઉત્થાનનું કારણ બને જ. સુષુપ્ત પડેલા માનવને કોણ તારી શકે? તેથી જ નિત્ય નિરંતર જાગૃત રહેવાની જરૂર છે. ક્યારેક આત્માને આ પ્રકાશ સ્પર્શી જાય તો આત્માને રાહ સાંપડી જાય.

મહાવીરનો જન્મ થયો અને રાજા સિદ્ધાર્થે મહોત્સવની ઘોષણા કરાવી. ખૂબ ધામ-ધૂમથી પુત્ર જન્મ મહોત્સવ મનાવી રહ્યાં છે, વિચારો! કેવો હશે એ પ્રસંગ? તમારે ત્યાં પ્રસંગ હોય અને સાથે તમારી પાસે સંપત્તિ હોય તો લાખો લુંટાવો છો. રાજા સિદ્ધાર્થ પાસે ભરપૂર ભંડારો ભર્યા છે. વળી પુત્ર ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારથી ચારે બાજુ ધન-ધાન્યની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. એટલું જ નહીં પિતા જાણે છે કે જન્મ લેનાર બાળક મહાન્ શક્તિનો સ્વામિ છે. આ કાળનો અંતિમ તીર્થંકર છે. તો એ પિતાનાં અંતરમાં કેટલો ઉલ્લાસ હશે? તેમનાં અંતઃકરણમાં એક બાજુ પુત્ર પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય ઉછળતું હશે તો બીજી બાજુ ત્રિલોકીનાથ પ્રતિ ભક્તિની અપૂર્વ ભાવધારા ઉલ્લસિત હશે. વાત્સલ્ય અને અનુપમ ભક્તિનું સાકાર સંમિશ્રણ કેવું અલૌકિક હશે? તેઓએ સગા-સ્નેહી સંબંધીઓને તો બોલાવ્યા પણ યાચકોને દાન દઈ ખૂબ સંતોષ્યા. લાખો નહીં કરોડો સોનૈયા લુંટાવ્યા અને યથાસમયે 'વર્ધમાન' નામથી નવાજ્યા.

શીશુ વર્ધમાન મોટા થઈ રહ્યાં છે. સમય પસાર થઈ રહ્યો છે. બાલ્યક્રીડા કરી રહ્યાં છે. ક્યારેક આપણું મન વિચારે ચડી જાય કે જેને

ત્રણ જ્ઞાન છે. સમ્યગ્દર્શન છે. અમાપ યોગ્યતા લઇ શીશુરૂપે જે રમી રહ્યાં છે. તેની રમત કેવી હશે? બાળ સુલભ ચેષ્ટા કેવી હશે. જે સમયે માતાએ રમવા માટે રમકડા આપ્યા હશે. પછી એ ચાંદીના હોય કે સોનાનાં! રમકડું હાથમાં આવતાં જ એ શીશુએ વિચાર્યું હશે કે આ જડ પદાર્થ. સમયે-સમયે પલટતી પર્યાયનાં કારણે જીર્ણ થતી તેની અવસ્થા અને હું અખંડ અનંત જ્ઞાનમય ચૈતન્ય! આ જડ રમકડું મને શું આનંદ આપી શકે? આનાથી હું કેવી રીતે રમું? આવી વિચારધારા વર્ધમાનનાં ચિત્તમાં વહી રહી હશે. અવધિજ્ઞાનવડે રૂપી પદાર્થોનાં ભૂત-ભવિષ્યને પણ જાણતાં હોય તેની વર્તમાન પર્યાય એને કયાંથી રીઝવી શકે? તે છતાં માતા નારાજ ન થાય એ માટે શીશુ-સહજ ક્રીડા પણ કરી હશે.

કયારેક મને વિચાર આવે છે કે આ કાળમાં પણ કોઇ બાળક કંઇક વિશિષ્ટ શકિત લઈને જનમ્યું હોય તો મા-બાપ ગૌરવ અનુભવતા હોય. તેને જાણનારા અને માનનારા તેનું સાનિધ્ય માણવા ઉત્સુક હોય તો વર્ધમાન જયારે બાળક હશે, કુમાર હશે, તેમની અદ્ભૂત પ્રતિભા, અલૌકિક તેજ જોઈને તેમની સમજણ અને જ્ઞાનભરી વાતો સાંભળીને, માતા-પિતા--સ્નેહી, અન્ય નગરજનો તેને પોતાની સાથે રાખવા કેવા ઉત્સુક હશે? કેવો હશે એ વર્ધમાનનો બાલ્યકાળ? ખરેખર! અદ્ભૂત અદ્ભૂત હશે ત્યારનો સમય. મહા-ભાગ્યશાળી હશે એ નગરનાં માનવો કે જેણે વર્ધમાન સાથે ક્રીડા કરી હશે. તેની ક્રીડા નીહાળી હશે અને વર્ધમાન કુમાર પણ સહુને પ્રસન્ન રાખવા માનવસહજ લીલા કરવા છતાં, પોતે પોતામાં કેવા મસ્ત રહ્યાં હશે? કોઈને ય રાજી રાખવા પોતાનાં આત્મભાવમાંથી ડગ્યા નહીં. આત્મસ્થિરતા એવી ને એવી જ, મહાવીર જેવી જ અડોલ રહી!

બંધુઓ! વિચારો બીજાને પ્રસન્ન કરવા શું શું કરો છો? જેમાંથી તમારે તમારો ભૌતિક સ્વાર્થ સાધવો છે ત્યાં કદાચ ચારિત્રનાં ધોરણે નીચે ઉતરવું પડે તો પણ તૈયાર! ખરૂં કે નહીં? મનમાં વિચારો છો આટલાથી શું થઈ જવાનું? મારૂં કામ થઇ જાય છે ને! પછી ચારિત્ર શું ને

સંસ્કાર શું ? ધર્મની તો એસી તેસી! મેં સાંભળ્યા છે મારા વ્યાપારી ભાઈઓને કહેતાં! તેને બીઝનેસ માટે કોઈ ઓફિસરો સાથે, વ્યાપારી સાથે, મોટાં ગ્રાહકો સાથે ચર્ચા–વિચારણા કરવી હોય તો નોનવેજ હોટેલમાં લઇ જાય. ત્યાં પોતે પીએ ને પેલાઓને પીવરાવે. કામ કઢાવે. એ લોકો કહેતાં હોય છે કે બીઝનેશ માટે અમારે આમ કરવું જ પડે! ચાલે જ નહીં. પણ હું કહું છું ખોટા છો તમે! શા માટે જાતને છેતરો છો? અમે એવા પણ આપણાં વ્યાપારી ભાઇઓને ઓળખીયે છીએ કે જેમને કરોડોનાં વ્યાપાર ચાલે છે. ફોરેન સાથે પણ ધંધો હોય છે છતાં તેઓ પોતાનાં ધર્મ અને સિદ્ધાંતનાં પાલનમાં મક્કમ છે. પીતા નથી અને પાતાય નથી, ખાતાય નથી ને ખવરાવતાય નથી. તો પણ સારી રીતે ધંધો કરી શકે છે. અરે! એટલું જ નહીં પણ એ ન પીએ તો સામા વાળો ફોર્સ તો ન કરે પણ તેને રીસપેકટ આપે છે. માનની દૃષ્ટિથી જુએ છે! એવા માણસો પણ પડયા છે આ યુગમાં. વર્ષોથી ફોરેન રહેતાં હોય છતાં ખાતા–પીતા ન હોય! હમણાં જ મેં South નાં જ એક મોટા વ્યાપારીની વાત સાંભળી. તેમને કેબલની ફેકટરી છે. તેઓ ધર્મમાં અતૂટ શ્રદ્ધા ધરાવે છે. તેમને બહુ મોટો સોદો કરવાનો હતો પણ પીવાની વાત આવી, સામાવાળા માનવા તૈયાર ન થયા. તો સોદો જતો કર્યો એ ભાઈ કહે છે કે ચારિત્ર વેંચીને ધન નથી કમાવવું!

બંધુઓ બહુજ વિચારણીય છે આ પ્રશ્ન. આજે તમે આ કરો છો કાલે તમારા સંતાનો શું કરશે? તમે તમારી ભાવી પેઢીને કઈ બાજુ લઇ જઇ રહ્યાં છો! માત્ર પૈસો કમાવવો તે જ જીવનનું ધ્યેય નથી. ચારિત્ર ન હોય! સંસ્કાર ન હોય! તેવા ધનથી શું? માટે પ્રથમ સદાચાર માટે અંતરમાં દૃઢતા કેળવો. ગમે તેવો લાભ હશે કે ગમે તેવું નુકશાન હશે સદાચારનાં ધોરણમાં એક તસુ ભાર પણ ફરક નહીં પડવા દઉં. સર્વસ્વ ગુમાવીશ પણ મારા ચારિત્રને તો પવિત્ર જ રાખીશ! આવા ભાવ જન્માવો અંતરમાં! ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો! પ્રભુનાં સપૂતો છો! ભગવાને જે કર્યું તેમાંનું થોડું તો કરી લઇએ!!

પ્રભુ મહાવીરને થયાં આજે ૨૫૦૦ થી પણ વધારે વર્ષ થયાં છતાં આજે તેમને યાદ કરીએ છીએ. પ્રભુનાં ગુણગાન ગાઈએ છીએ. શા માટે? આપણાં બે-ચાર પેઢી પહેલાં થયેલાં પૂર્વજો આપણને યાદ નથી પણ હજારો વર્ષ પહેલાં થયેલા જીનેશ્વરને યાદ કરીએ છીએ? શા માટે? એમણે આપણને શું આપ્યું? ભૌતિકદૃષ્ટિએ તો કશું નથી આપ્યું પણ જીવનને સુખ-શાંતિમય બનાવવાની દૃષ્ટિ એમણે આપી. જીવનનું મૂલ્ય સમજાવી, આ માનવ ભવને સાર્થક કરવાની રીત એમણે જ બતાવી. આપણે સહુ આજે એક પ્લેટફોર્મ પર ઊભા છીએ તે પણ તેમની અસીમ કરૂણાનાં કારણે, આપણાં પર અનંત-અનંત ઉપકાર પ્રભુએ કર્યો છે.

એવા પ્રભુનું જન્મ વાંચન કરી એમનામાં રહેલ વિશેષતાઓનું સ્મરણ કરવું છે આજે! તેઓ જે આધ્યાત્મિક ઉત્થાન કરી ગયા, જે રીતે ભવ-ભવનાં ભ્રમણથી આત્માને મુક્ત કર્યો એ રીતે આપણે પણ અનંત જન્મ-મરણનાં ચક્રમાંથી છૂટકારો મેળવવો છે. તેઓ જ્યાં પહોંચ્યા ત્યાં આપણે પહોંચવું છે.

એક વાત અહીં સમજવા જેવી છે. અન્ય ધર્મ પરંપરાનાં પ્રભાવે આપણે પણ કહીએ છીએ કે મહાવીરનાં આત્માનું અહીં અવતરણ થયું. પણ ના, આપણે અવતારવાદમાં વિશ્વાસ નથી કરતાં. અવતાર એટલે નીચે ઉતરવું. જ્યાં છે ત્યાંથી નીચે ઉતરે તેને અવતરણ કહેવાય. આપણાં તીર્થંકરોનો અવતાર નથી હોતો પણ ઉત્તાર થાય છે અર્થાત્ એ ઉપર ચડે છે. અનંતકાળનાં ભ્રમણમાં જેટલી ઊંચાઈ પર ન પહોંચ્યા હોય એટલી ઊંચાઈ પર આ ચરમ ભવમાં પહોંચે છે. તીર્થંકરોનો આ છેલ્લો ભવ હોય છે. આ ભવની ચરમ કોટીની, પરમોચ્ચ આરાધના વડે સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિને પામી જાય છે અને સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ લોકાગ્રે જઈ સ્થિર થઈ જાય છે. ત્યાંથી તેઓને દ્રવ્યથી કે ભાવથી નીચે ઉતરવાનુ હોતું નથી. માટે તીર્થંકરોનો અવતાર ગણાતો નથી.

બંધુઓ! આપણાં ચરમ તીર્થંકર, ત્રિલોકીનાથ, ત્રૈલોકય પ્રકાશક, શાસન પ્રભુ મહાવીરનાં જન્મનું વાંચન આજે આપણે કર્યું. દર વર્ષે કરીએ છીએ. તેમનાં જીવનની કથા પણ જાણીએ છીએ પરંતુ હું તો

તમને કહીશ કે ભગવાન મહાવીરનાં આત્મા સાથે આપણા આત્માનું અનુસંધાન કરવું છે. આપણાં અંતરનો તાર તેઓનાં આત્મા સાથે જોડવો છે. આપણાં અંતરમાં એવા ભાવ જગાવો કે જે ત્યાં સુધી પહોંચે ! આપણે પ્રભુને કહીએ કે હે પ્રભુ ! તું જેવી આધ્યાત્મિક પરિણામધારાથી પરિણત થઈ રહ્યો છે એવી પરિણતિ મારામાં પણ જાગે. બસ ! માત્ર આ એક કારણથી જ તારી સાથે મારૂં જોડાણ ઇચ્છું છું. બંધુઓ ! ભાવના જગાડો. ભાવમાં ઉલ્લાસ લાવો, ભાવનામાં ભરતી લાવો. તો આપણે પણ મહાવીર બની શકીશું.

બંધુઓ ! જૈન પરંપરા કહે છે તમારા સર્વની અંદર મહાવીર સુષુપ્ત દશામાં પડ્યો છે. એક એક વ્યક્તિમાં એ મહાવીરત્વ પડેલું છે તેને જાગૃત કરો. તમારૂં મહાવીરત્વ જાગ્રત કરો તો તમે પણ મહાવીર બની જશો.

મહાવીરનો સંદેશો એ જ છે કે આપણે પણ મહાવીર બનીએ. આપણી આધ્યાત્મિક પરિણતિ પણ એમના જેવી જ બને. આત્મા વિશુદ્ધ થઇ જાય, અને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી આપણે પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ જઇએ.

વીરનું વીરત્વ

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્–જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના ચૈતન્યને સંપૂર્ણ પણે જાગૃત કરે છે. આરાધનાનાં અભાવે જ અસીમ શક્તિ સંપન્ન, ચૈતન્ય, નિર્માલ્ય અનુભવાય છે. એકવાર પણ આરાધનાનો રંગ જો એને ચડી જાય તો, ફરી–ફરી આરાધનાનાં યોગ પણ મળતાં રહે તથા એ આરાધના ચૈતન્યને તેની સંપૂર્ણ શક્તિ સાથે જાગ્રત કરી દે છે.

ચૈતન્યની જાગૃતિ, ચૈતન્યની નિજાનુભૂતિ, ચૈતન્યની શક્તિઓનું સહજ ભાવમાં પરિણમન અને એ શક્તિઓનું આચરણમાં આવવું થાય છે. ત્યારે સ્થળ–કાળની સીમાઓ તૂટી જાય છે. આત્માએ એક વખત પોતાનાં પોતને પારખી લીધું પછી શરીરની શક્તિ, શરીરની ઉમર સાથે બહુ વધારે સંબંધ રહેતો નથી.

આજે પર્યુષણ પર્વનો છઠ્ઠો દિવસ, પાંચ દિવસમાં આપણે ભગવાન મહાવીરનાં ભૂતકાળનાં ભવો, તથા ગઈકાલે, મહાવીર પોતાનું મહાવીરત્વ પ્રાદુર્ભૂત કરવા આ અવની પર ત્રિશલાનાં ખોળે પુત્રરૂપે પ્રગટ થયા એ પણ જોયું. મહાવીર શીશુ છે. બાળક બનીને આવ્યા છે. પણ શરીરથીજ બાળક છે. તેમનો ચૈતન્ય આત્મા તો આત્મ–મસ્તિમાં ઝુલી રહ્યો છે. જડ જગતનાં પસારામાં આ બાળક કયાંય લોભાતો નથી. જેનો અનુભવ માતાને ડગલેને પગલે થઈ રહ્યો છે. માતા બાળક વર્ધમાનને ઉછેરી રહી છે. પણ એ સમજે છે કે સર્વ સામાન્ય જેવો આ બાળક નથી. **જગથી જુદેરી એની જાત.** એ ઉકિત પ્રમાણે એ સર્વથી જુદો જ છે. વર્ધમાનનાં આત્માની નિજાનુભૂતિ માતાના અંતઃકરણને પણ સ્પર્શી જાય છે અને તેથીજ જ્યારે

બાળ-શિશુ પારણામાં પોઢયો હોય છે ત્યારે માતા ત્રિશલા એને માટે હાલરડા ગાય છે તે પણ એવા જ ભાવવાહી હોય છે :—

ત્રિશલા માતા પારણુ ઝુલાવે, મહાવીર પોઢે રે.
રેશમ દોરે માતા હિંચોળે, મહાવીર પોઢે રે.
વીર થજે મારા બાળ જગતમાં
ધીર ગંભીર તું થાજે જીવનમાં
સ્નેહ થકી તુજ જીવન ભરજે આ સંસારે રે......ત્રિશલા.
ઘર ઘર વન-વન ઘૂમી વળજે
અહિંસા પરમો ધર્મ તું રટજે
જિન શાસનની જ્યોત બનીને મુક્તિ વરજે રે......ત્રિશલા.

માતા ત્રિશલા હાલરડા ગાય છે તેમાં પણ સંસ્કારનું સિંચન થઇ રહ્યું છે. ધીર-વીર-ગંભીર બનવાની સૂચના આપે છે. જગતમાં હિંસાનું તાંડવ ખેલાઇ રહ્યું છે. માટે ગમે તેટલાં કષ્ટો વેઠવા પડે, વેઠીને, વન-જંગલમાં ઘૂમીને, જગતનાં વિષ પીવા પડે તો પી જજે અને ઓડકાર અમૃતનો ખાજે, પણ આ વિશ્વને અહિંસાનો માર્ગ બતાવજે. જૈન શાસનની ધ્વજાને વધુ ઉન્નત કરી અંતે ભવોભવની તારી ઝંખનારૂપ મુક્તિને વરજે.

બંધુઓ ! માતા પયપાન સાથે જ મુક્તિનાં રસ પાઈ રહી છે, આ છે ભારતની સંસ્કૃતિ, અરે ! આ તો ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાની વાત થઈ પણ તે પછી થયેલા સંતોની માતાઓએ પારણામાં ઝૂલતા-અજ્ઞાન બાળકોને અંતરનાં કેવા અમી પાયા છે તેનો વિચાર કરીએ ત્યારે જરૂર એમ થાય કે સંતોની મા થવાનું સૌભાગ્ય આવી સદ્‌ગુણી નારીઓને જ મળે. એવી માતાઓએ ગાયું છે.—

सिद्धोसि बुद्धोसि निरंजनोसि
संसार माया परिवर्जितोसि ।
संसार स्वप्नं तज मोह निद्रा
श्री कुन्दकुन्दं जननीदमुचे ॥

કેટલો ઊંચો આદર્શ છે? ઝૂલામાં ઝૂલતાં શીશુને માતા કહે છે

બેટા! તું સિદ્ધ છે, બુદ્ધ છે, મુક્ત છે, નિરંજન-નિરાકાર તારૂં રૂપ છે તેં ભલે આ સંસારમાં જન્મ લીધો પણ તારે સંસારની માયામાં ફસાવાનું નથી. આ માયા તો લોભામણી છે. પણ તારે તેનો ત્યાગ કરવાનો છે. એટલું જ નહીં મોહની નિદ્રામાં આ સંસાર સ્વપ્નવત્ છે. સંસારમાં જે સુખ દેખાય છે તે મોહનાં કારણે, વાસ્તવમાં સંસારમાં કંઈ નથી. માટે બેટા! મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કરી, તારા ચૈતન્યમાં તારે જ જાગૃત થવાનું છે. આ ઉદ્ગાર છે. કુંદકુંદાચાર્યની જનેતાનાં.

વર્ષો પહેલાં થયેલા આ આચાર્ય જૈનોની દિગમ્બર શાખામાં થયાં અને તેઓએ અત્યંત સમૃદ્ધ એવા આગમ સાહિત્યની સમાજને ભેટ આપી. આવું અનુપમ કાર્ય એ આચાર્ય કરી ગયા. તેનાં મૂળમાં માતાનાં દૂધનાં સંસ્કાર! જે સંસ્કાર બાળકને સંસારી થવા ન પ્રેરે પણ સાધક થવા પ્રેરે, નિર્ભયતા, નિર્લેપતા, સહિષ્ણુતા, આદિ ગુણોનું સિંચન એવું થાય કે ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં એ બાળક અડોલ રહી શકે!

પૂછો મારી બ્હેનોને! કેવું-કેવું ગાય? અર્થ વગરનું?

ભાઈ મારો બહુ ડાયો, ને પાટલે બેસીને નાયો
પાટલો ગયો ખસી, ને ભાઈ પડયો રે હસી.

અરે! આજનાં તકલાદી શરીરવાળો ભાઈ! ન્હાંતાં-ન્હાતાં પાટલેથી પડી જાય તો રોકકળ કરી મૂકે કે હસે! જોયો છે હસતાં કોઇ ભાઇને! અરે એટલું જ નહીં માનાં અંતરમાં પડેલી વેર-ઝેરની વૃત્તિ, હલકી વૃત્તિ શિશુને પારણામાંથી સાથે મળે? બાળકનાં પણ કેવા કમનશીબ? મા ગાય-

મોસાળ મામી જુઠી, ને ધોકો લઇને રે ઉઠી.

બાળકનાં કોમળ મનમાં એક વાત બેસી જાય કે મામી નામનું પ્રાણી સારૂં હોય જ નહીં. હું મોસાળ જઈશ એટલે મામી મને મારશે. આ શું છે? માની તુચ્છ વૃત્તિ! સંકુચિત દષ્ટિ! અબોધ શીશુના મનમાં આવા ભાવો ભરી દે છે. પણ માને ખબર નથી પરિણામ શું આવશે! પછી બાળકમાં ઉત્તમ સંસ્કારો આવે કઈ રીતે?

મા, ત્રિશલાએ આજની માતાઓ ગાય છે એવું નો'તું ગાયું. એણે તો જગતનાં ઝેરને ઝીરવી મહાન બનવાનાં પયપાન કરાવ્યા હતાં એટલે જ એનો શિશુ જગનાયક બન્યો, ત્રિલોકીનાથ થયો, વિશ્વવંદ્ય પરમાત્મા થયો.

આવા ઉત્તમ હાલરડા સાંભળતા–સાંભળતા વર્ધમાન મોટા થઈ રહ્યાં છે. એ જાણે છે પોતે સિદ્ધ છે, બુદ્ધ છે. માના મુખેથી નીકળેલ ગીતો પણ આ ભાવોને વધુ ને વધુ પુષ્ટ કરી રહ્યાં છે અધ્યાત્મભાવો વધુ પરિપકવ થઈ રહ્યાં છે. માતાને રાજી રાખવા, નિર્દોષ બાળક જેવા તોફાન કરી રહ્યાં છે. એના તોફાનમાં પણ તેનું આત્મતેજ ચમકે છે.

એક વારની વાત છે. દાસીઓ માતા ત્રિશલાનું માથું ગુંથી રહી છે. સુંદર માથું ગુંથી બગીચામાંથી લાવેલા સુગંધી પુષ્પોની વેણીથી માતાનો શૃંગાર કરી રહી છે. બાળ વર્ધમાન ત્યાં જ આસપાસ રમી રહ્યાં છે. ત્રણ વર્ષની માત્ર ઉંમર છે. દાસીઓ દ્વારા થતી સજાવટને એક નજરે જોઈ રહ્યાં છે અને એકાએક રડવા માંડયા. માતા ગભરાણી શું થયું મારા લાલને? દોડીને તેડી લે છે.

"લાલૂ! શું થયું બેટા? કેમ રડે છે?"

"મા! ફૂલને કેમ મારી નાખ્યા?"

"કયાં માર્યા છે બેટા! ડાળીઓથી ચૂંટયા છે. જો બેટા! કેવા સુંદર છે ફૂલ! કેવી મીઠી સુગંધી આવી રહી છે. લે! જો સુંઘ એને!"

"મા! આ ફૂલ ડાળીઓ પર રહેવા માટે છે. તારા માથાનાં શૃંગાર માટે નથી! તને ખબર છે મા! ડાળી પરથી ફૂલને ચૂંટી લઇએ તો એ મરી જાય! મા? મરેલા ફૂલથી તારા શરીરને તું શણગારે છે? શણગાર આનાથી ન થાય. મા તારુ સૌંદર્ય તો તારામાં જ છે. તારો શણગાર તું તારામાંથી જ કર મા, ફૂલોથી ન કર!"

"બેટા! હું કાંઇ સમજી નહીં. આ ફૂલ કયાં મર્યા છે? જો કેવા પ્રફુલ્લિત છે?"

"મા! તને એ પ્રફૂલ્લિત દેખાય છે. મને તો મરેલા દેખાય છે.

જો આમાં જરા-જરા જીવ બચ્યો છે બાકી મરી ગયા ! માં મને બહુ દુઃખ થાય છે. ફરી ફૂલને ન ચૂંટીશ મા !"

બંધુઓ ! આ શું છે ! ત્રણ વર્ષનાં બાળકમાં આ સમજણ ? હા, મતિ શ્રુત-અવધિ ત્રણ જ્ઞાન સાથે લઇને જનમ્યો છે. પોતાનાં જ્ઞાનથી તેને બધે જ આત્માનાં દર્શન થાય છે. એણે ફૂલમાં આત્માને જોયો.

એજ રીતે એકવાર મા, વર્ધમાનને લઈ પાસેના બગીચામાં ફરવા ગઇ છે. લીલા ઘાસની લોનમાં મા, દાસીઓ સાથે ચાલી રહી છે. વર્ધમાન ન આવ્યો. દૂર ઊભો છે. મા બોલાવે છે. "બેટા ! આવ જો અહીં કેવું સુંદર લીલું-લીલું ઘાસ છે. કેટલી ઠંડક છે. આવ." વર્ધમાન આવ્યો તો નહીં પણ માને કહેવા લાગ્યો.

"મા, એ ઘાસનાં જીવોને તેં શા માટે કચરી નાખ્યા ? એને કેટલી પીડા થઇ રહી છે ? જો એનાં ઉઝરડા મારી પીઠ પર પડયા છે !"

માએ દોડીને વર્ધમાનને લઇ લીધો. તેની પીઠ પર જોયું તો તાજાજ ઉઝરડાનાં નિશાન હતાં. એમાંથી લોહી ફૂટવાનીજ વાર હતી, મા શરમાઈ ગઇ, દુઃખી થઇ ત્રણ-ચાર વર્ષનાં અબોધ શિશુની દૃષ્ટિ ક્યાં-ક્યાં પહોંચે છે ? વાત-વાતમાં એ માતા-પિતાને સર્વને ટોકે છે. સૂક્ષ્મ જીવની હિંસા પણ એનાથી સહન નથી થતી. વર્ધમાનની આવી વાતો કયારેક માતાને ગમે છે, કયારેક સારી લાગે છે તો કયારેક આશ્ચર્ય પણ ઉપજાવે છે.

ભગવાન મહાવીરનું જીવન અનેક પ્રસંગ-રંગોથી ભરેલું છે. અહીં આપણે તેમાંનાં થોડા પ્રસંગો જોઇશું. એક પ્રસંગ તો બહુ પ્રસિદ્ધ છે. કે વર્ધમાન આઠ વર્ષના છે અને અન્ય બાળકો સાથે રમી રહ્યાં છે. ત્યાં એક મોટો ભયંકર સાપ નીકળ્યો. બધા જ બાળકો ડરીને આમ તેમ ભાગી ગયા. વર્ધમાન ન ડર્યાં. તેણે પેલા સાપને ઉઠાવી દૂર-દૂર ફેંકી દીધો. આપણે સહુ જાણીએ છીએ આ પ્રસંગ, પણ કદી ઊંડાણમાં જઇ વિચાર્યું છે કે જે કરુણાસાગર પ્રભુનાં અંતઃકરણમાં ફૂલ પ્રત્યે કરૂણા હોય, એકેન્દ્રિય એવા લીલા ઘાસ માટે અનુકંપા છલકાતી હોય તે સાપ જેવા પ્રાણીને ફેંકી દઇ શકે ખરા ? ન જ બની શકે !

આ પ્રસંગને આપણે યથાર્થતામાં સમજીએ. બન્યું એવું કે વર્ધમાનનાં જન્મ પછી તેનાં બાલ્યકાળનાં સાહસ અને શૌર્ય, બલ અને પરાક્રમની યશોગાથા ચારે બાજુ ફેલાઈ. તે સ્વર્ગલોક સુધી પહોંચી. એકવાર સભામાં દેવરાજ ઇન્દ્ર મૃત્યુલોકનાં આ અસાધારણ બાળકની વિશેષતાની પ્રશંસા કરે છે. સાંભળી સહુ દેવો હરખાયા. પણ સંગમ નામના એક દેવને એમ થયું. કેવી જુઠ પ્રશંસા ? સ્વર્ગ દેવતાની તુલનામાં મૃત્યુલોકનો માનવ ઊભો જ ન રહી શકે ! સંગમના અંતરમાં ઈર્ષ્યા જાગૃત થઈ. ઇર્ષ્યા તત્વ ત્રણે લોકમાં સમાનરૂપથી વ્યાપ્ત છે. પોતાને ગમે તેટલું મળ્યા પછી બીજો એનાથી ચડિયાતો કેમ કહેવાય. એ સહન ના થાય અને ઈર્ષ્યા જાગે જ, જાગે. સંગમે આ અનોખા બાળકની પરીક્ષા લેવા ધાર્યું. જોઉં કેવી શક્તિ છે, કેવું સાહસ છે. કેવી વિશેષતા છે એનામાં ?

સંગમ ભયંકર વિકરાળ મોટા સર્પનું રૂપ લઇને આ બાળકો રમતાં હતાં ત્યાં આવ્યો. બાળકો ઝાડની ડાળીઓ પકડી-પકડી બેઠાં હતાં. સાપને જોઈ સહુ બાળકો ડર્યા. ભયભીત થઈ ભાગી છુટયાં. જયારે વર્ધમાન બિલકુલ નિર્ભયતાથી સાપ જે ડાળ પર હતો તેની સામેની ડાળ પર બેઠાં. અવધિજ્ઞાનની શકિત ધરાવનાર વર્ધમાન જાણી ગયા હતા કે આ સાચો સાપ નથી. સાપનું રૂપ ધારણ કરી દેવ આવ્યો છે. તેથી સામે બેસીને તેની સાથે વાતો કરે છે.

"નાગરાજ ! કેવા સુંદર છો તમે ? મને તમારૂં સૌંદર્ય બહુ પ્રિય લાગે છે. ચાલો આપણે બન્ને રમશું ? "

બંધુઓ ! તમને થશે આ તો કલ્પના માત્ર ! શું આવું બની શકે ? આઠ વર્ષનો બાળક આવી નિર્ભયતા દાખવી શકે ? હા, હું તમને એક સામાન્ય બાળકીની વાત કહું. ઉંટી પાસે કુનુરમાં એક જૈન પરિવાર રહે છે તેની લગભગ ૧૪-૧૫ વર્ષની દિકરીનાં હૃદયમાં પશુ-પંખી, જંતુઓ પ્રત્યે એટલો પ્રેમ છે કે આપણે કલ્પના ન કરી શકીએ. જે જંતુઓને જોઇ મોટી ઉંમરનાં સ્ત્રી-પુરુષો ડરે કે દૂર ભાગે તેની સાથે તે રમે. દીવાલ પર ચાલી જતી ગરોળીને ધીરેથી પકડે. તેને પંપાળે. તેને ચૂમે, અને

મમ્મી પાસે લઈ જઈ કહે મમ્મી, જો તો આના શરીરનો રંગ કેવો સુંદર છે. જેને જોવી પણ ન ગમે. જોતાં જ આપણાં મનમાં ધૃણા પેદા થાય. એવી ગરોળીને એ પ્રેમ કરે. આમ અનેક જીવ-જંતુ સાથે એ વાતો કરે. માનવ-બાળ પર એવો પ્રેમ નહીં પણ પ્રાણી સૃષ્ટિ એને બહુ વ્હાલી. ! કહો જો આ યુગમાં એક સામાન્ય બાળા આટલી નિર્ભય અને પ્રાણી જગત પર પ્રેમ ધરાવનાર હોય તો વર્ધમાનની તો શું વાત કરવી ! એમનાં અંતરમાં તો વિશ્વનાં સમસ્ત જીવો પ્રત્યે અખૂટ વાત્સલ્યની ધારા વહેતી હતી. તેઓ માટે શું અશકય ?

હા, તો તેઓ નાગરાજ સાથે વાત કરે છે. "નાગરાજ ! તમારી ફેણ કેટલી કોમળ છે. કેટલી મુલાયમ છે. જાણે રેશમની શૈય્યા ! શું મને તમારી ફેણ પર ન બેસવા દો ?" સાંભળીને દેવનો ગર્વ ગળી ગયો. આવડા બાળકમાં આટલું સાહસ ? આવી નિર્ભયતા ? આટલો પ્રેમ ? અને દેવ ખુશ થઈ ગયો. પોતાની ફેણ ફેલાવી, પોતે જ એ બાળ વર્ધમાનને ઉઠાવી પોતાની ફેણ પર બેસાડી દીધો. વર્ધમાન નાગની ફેણ પર બેસી મોજ કરી રહ્યા છે. તેને મઝા આવે છે. અને દેવની ખુશી પણ સમાતી નથી. વળી વર્ધમાને પોતાનાં શરીરને સાવ હળવું કરી નાખ્યું જેથી સાપને વજન ન લાગે, કેટલી કરૂણા ? કોઇ જીવને એ દુભભવા નથી માગતા.

થોડી વાર પછી સાપરૂપ દેવ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં આવી ગયા અને વર્ધમાનને ખોળામાં બેસાડી વ્હાલ કરવા માંડયા. બીજા બાળકો દૂર ઊભા-ઊભા બધો જ ખેલ જોઈ રહયા છે. દેવે વર્ધમાનને પુછ્યું:

"બેટા ! તારૂં નામ શું ?"

"વર્ધમાન ઉત્તર આપે છે. "લોકો મને વર્ધમાન કહે છે".!

"હા બેટા ! તું વર્ધમાન તો છે જ. રાત-દિવસ તારી વૃદ્ધિ થવાની જ છે. પણ તારું સાહસ અને શક્તિ જોઇને, તારી વીરતા અને નિર્ભયતા જોઇને હું તને વીર જ નહીં મહાવીર કહીશ !"

અને ત્યારથી મહાવીરનાં નામે એ પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા. આપણે પણ તેમને મહાવીરનાં નામે જ ઓળખીએ છીએ. બંધુઓ ! મહાવીરની એ કરૂણા હતી, તેને સર્વ શરીરોમાં આત્માનાં દર્શન થતાં હતાં. વળી **આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ** જેવો પોતાનો આત્મા એવો જ અન્યનો આત્મા. તેઓ સાપ સાથે આવો ક્રૂરતાનો વ્યવહાર કરી જ કેમ શકે ?

છતાં પ્રશ્ન એ છે કે તો આ વાતની પરંપરા ચાલી કેમ ? આજ સુધી આપણે આમ જ સાંભળતા આવ્યા છીએ ? શું કારણ ?

તેનું પણ કારણ છે જરા સૂક્ષ્મતામાં જઈ વિચાર કરીએ. ભારતમાં અનેક ધર્મ–પરંપરા છે. ભિન્ન–ભિન્ન સંસ્કૃતિઓ છે. એક સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ અન્ય સંસ્કૃતિ પર પડયા વિના ન રહે. હિન્દુ પરંપરામાં સાંભળ્યું છે કે શ્રી કૃષ્ણે જમનાના જળમાં જઈ કાળીનાગને નાથ્યો. નાગનું દમન કર્યું. અને બાલ્યવયમાં જ પોતાની શૂરવીરતાનો પરિચય આપ્યો. જયારે આ કહાની જૈનો સામે આવી ત્યારે કોઈકે વિચાર્યું હશે કે કૃષ્ણ આવું સાહસ અને નિર્ભયતા બતાવી શકે તો શું આપણા મહાવીર કંઇ ઓછા હોય ! તેમનામાં શક્તિ અને સાહસ ન હતાં શું ? નિર્ભયતા ન હતી શું ? તો તેમણે જોડી કાઢયું કે મહાવીર તો વિના શસ્ત્રે એક હાથથી ભયંકર વિષધરને ઉછાળી દૂર ફેંકી દઈ શકે એવી શક્તિ ધરાવતાં હતાં, ગ્રન્થોના આ પ્રસંગોમાં આ રીતે ઓપ આપવામાં આવ્યો અને કથા પ્રચલિત થઈ ! પણ બંધુઓ ! જેનું રોમ–રોમ કરૂણાથી ભર્યું છે તે અહિંસાના પૂજારી મહાવીર આવી ક્રૂરતા આચરી જ ન શકે.

આવી જ એક બીજી વાત. એક દેવ, બાળકનું રૂપ લઇને મહાવીર તથા અન્ય બાળકો સાથે રમી રહ્યાં છે ત્યાં રમવા આવ્યો. પોતે હારી ગયો અને મહાવીરને પોતાનાં ખભા પર બેસાડયા. મહાવીર બેઠાં એટલે તેમને ડરાવવા માટે પોતાનું રૂપ વિકરાળ અને બિહામણું બનાવ્યું. પણ એ શાના ડરે. એમણે તો જોરથી એક મુષ્ટિનો પ્રહાર દેવનાં માથા પર કર્યો અને દેવ અર્ધો જમીનમાં ધુસી ગયો !

ના, આ વાત પણ યોગ્ય નથી. મહાવીરને મુષ્ટિ પ્રહારની જરૂર જ ન હોય, ચરમ શરીરી જીવ, જેની આત્મપરિણામધારા શુદ્ધ દશામાં પરિણત થઈ રહી છે. તેમનાં શરીરમાંથી છૂટતાં પરમાણું પણ પાવન હોય, મહા શક્તિશાળી હોય. દેવે જ્યારે મહાવીરને પોતાનાં ખભા પર બેસાડયાં હશે ત્યારે મહાવીરનાં શરીરનાં સ્પર્શથી, તેમનાં પવિત્ર પરમાણુનાં સ્પર્શથી દેવ શાંત થઈ ગયો હશે. મહાવીરની પરીક્ષા લેવાની કે તેમને ડરાવવાની વૃત્તિ પણ આપોઆપ ઉપશમી ગઈ હશે. પણ આપણી દૃષ્ટિ માત્ર સ્થૂલતાને જ માપી શકે છે. સુક્ષ્મતામાં જઇને જોતાં આપણને આવડતું જ નથી. આપણે આપણાં માપથી જ બધાંને માપીએ. પણ બંધુઓ ! એ મહામાનવને આપણી ફુટપટ્ટી નાની પડે. એનાથી ન મપાય ?

જેમને ક્ષાયિક સમકિત છે. સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિકયનાં ગુણોથી જેનો આત્મા સરાબોર ભર્યો છે. તેઓને કોઈ દેવ-માનવ કે પશુરૂપ નથી દેખાતું. પણ બધા જ આત્મા દેખાય છે. તેઓ કદી કોઇને, કોઈપણ કારણે જરા માત્ર પણ દુઃખ દઈ શકે ખરા ? તો બંધુઓ ! પ્રભુ મહાવીરનાં જીવનમાં ઘટિત થયેલી ઘટનાઓને યથાર્થ રૂપે જાણવાનો પ્રયાસ કરીએ. ખરેખર ! આપણે સહુ મહાવીરનાં અનુયાયી કહેવડાવીએ છીએ પણ મહાવીરને મહાવીરરૂપે ઓળખ્યા નથી. મહાવીરને ઓળખવા માટે આપણી દૃષ્ટિને બદલવી પડશે, આ ચક્ષુથી પ્રભુને નહીં ઓળખી શકીએ ! મહાવીરનાં જીવનમાં બનેલી ઘટનાઓને યથાર્થ દૃષ્ટિ-કોણથી મૂલવતાં શિખીએ તો જ મહાવીરનું સાચું સ્વરૂપ આપણી સામે આવશે.

અને ખરેખર લોકોની દૃષ્ટિએ તોફાન દેખાય એવા કાર્ય પણ વર્ધમાન કરતો હતો. રાજ્યનું એક પ્રાણી-સંગ્રહાલય હતું. વર્ધમાન ૭-૮ વર્ષનો છે. તેથી તેને એ જોવા માટે લઈ ગયા. અનેક જાતનાં પશુ અને પંખીઓથી આખુંય સંગ્રહાલય ભર્યું હતું. આ જોઇને અન્ય બાળકો તો ખુશ થાય. નાચે-કૂદે પણ વર્ધમાનને તો જોતાં જ આંખો ઉદાસ થઇ ગઈ. ઘરે આવીને મા સાથે ઘણી ચર્ચા કરી. શા માટે મુક્ત ગગનમાં

ઉડતાં પક્ષીઓને કેદમાં પૂર્યાં છે! શા માટે એની સ્વતંત્રતા છિનવી લીધી છે? કયો અધિકાર છે તમને? આમ વર્ધમાનનું અંતઃકરણ તો વ્યાકૂળ થઈ ગયું. એને કયાંય ચેન પડતું નથી.

એક દિવસ કોઇનેય કહ્યા વિના જ્યાં પ્રાણીઓ હતાં ત્યાં પહોંચી ગયો. પોતાનાં પ્રભાવથી પહેરેગીર અને અન્ય માણસોને ત્યાંથી દૂર જવા કહ્યું અને પાંજરામાં રહેલાં પશુ-પંખી સહુને છોડી મૂકયા. મુક્ત થયેલા પશુ-પંખી ગેલમાં આવી જઈ પોત-પોતાને માર્ગે દોડી ગયાં.

મહારાજા સિદ્ધાર્થને જાણ થઈ કે આખુંયે સંગ્રહાલય ખાલી પડયું છે. શું થયું અને કોણે આ કાર્ય કર્યું તે કોઇ જાણતું નથી! સંગ્રહાલયનાં રખેવાળો પણ પોત-પોતાનાં ઘરે ચાલ્યા ગયા છે. રાજા સિદ્ધાર્થે ત્રિશલાને પણ પૂછયું, કે આ શું છે? ત્રિશલા કંઈ જવાબ આપી શકતા નથી. ત્યારે મહારાજા, વર્ધમાનનાં આ કાર્ય પાછળ પડેલી કરુણાને જાણી શકતા નથી. પણ નાનકડા કુમારનાં તોફાનો દિન-પ્રતિદિન વધી રહ્યાં છે. એ વધતાં જ જાય છે. હવે કુમાર કાબુમાં રહેતો નથી. એમ સમજી જો તેને ગુરૂકુલમાં ભણવા મૂકયો હોય તો કંઈક શાંત થશે. આવું વિચારવા માંડયા. અને રાજા સિદ્ધાર્થ સારો દિવસ જોઈ વર્ધમાનને ભણવા માટે ગુરૂકૂળમાં લઈ ગયા. સુંદર અને તેજસ્વી બાળકને જોઇ ગુરુ પણ ખુશ થયા. અને બાળકને શિક્ષાનો પ્રારંભ કરાવે છે. એ સમયે બાળકોને ધર્મનું જ્ઞાન પહેલું દેવામાં આવતું અને પ્રારંભ પણ એનાથી જ થતો. પ્રથમ ભગવાનનું નામ શિખવવામાં આવતું. આજ કયાંથી શરૂ થાય છે? Dog-ડોગ, Cat-કેટ, તમારા બાળકો કૂતરા-બિલાડાથી ભણવાનું શરૂ કરે છે અને તેનાથી ડરે છે.

વર્ધમાનને કુલપતિ પ્રથમ જ શીખવાડે છે!

"બોલો બેટા! ૐ નમો ભગવતે શ્રી અરિહન્તાય."

વર્ધમાન કુમાર બોલે છે.

"ૐ નમો ભગવતે શ્રી મહાવીરાય."

"અરિહન્તાય બોલ બેટા, એ ભગવાનનું નામ છે."

"જે ભગવાનને મેં જોયા નથી તેમનું નામ કેવી રીતે બોલું ? તેમને નમન કેવી રીતે કરૂં ? સંગમ દેવે જે ભગવાન બતાવ્યા તેમનું નામ બોલું છું, તેમને વંદન કરૂ છું."

બાળક વર્ધમાન શું બોલે છે તે કોઈ સમજી શકયું નહીં. કુલપતિ તેમજ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ માત્ર હસી રહ્યાં છે. કુલપતિએ શાસ્ત્રો ખોલી તેમાંથી શ્લોક બોલાવવા શરૂ કર્યાં. તો કહે :

"આ જુના શ્લોક છે. તેમાં શું બોલવું ? હું તો એવું ન બોલું મારી સામે જે આવે, જે જોઉં, જે જાણું તે જ બોલું"

અને સહુનાં આશ્ચર્ય વચ્ચે નવા-નવા સ-રસ, સરલ, અર્થગંભીર શ્લોક સ્વયં રચતો જાય છે અને બોલતો જાય છે. તેની અલૌકિક પ્રતિભા અને અસાધારણ પ્રજ્ઞાતેજ જોઇ કુલપતિ અંજાઈ ગયા. આ બાળકને ભણાવવાનું મારૂં ગજુ નથી એમ સમજી તે જ દિવસે સાંજે તેને વિદાય આપી દીધી.

જેનો આત્મા જ્ઞાન-તેજની દિપ્તિથી દિપ્ત છે તેને કોણ ભણાવી શકે? એના તેજ સામે ભલભલા પંડિતો પણ ઝૂકી જાય છે. તેનાં જ્ઞાન તેજ આગળ સહુ ઝંખવાણા પડી જાય છે. કુમારને કોઇ ભણાવી શકયું નહીં. ભણાવવાની જરૂર પણ કયાં હતી ? કેવળજ્ઞાન-સંપૂર્ણજ્ઞાન પ્રગટ થવા માટે પ્રતીક્ષા કરી રહ્યું છે. તેને શું ભણતર ??

સમય વ્યતીત થતાં યુવાન થયાં. ૩૦ વર્ષની ઉંમરે વડીલ બંધુ નંદીવર્ધનની આજ્ઞા લઇ દીક્ષા લે છે. અહીં પણ કેટલાંક લોકો કહે છે, કે મહાવીર સ્વામીને તીર્થંકર થવાનું હતું છતાં મા-બાપને દુઃખી નથી કર્યા, માતા-પિતા જીવિત હતા ત્યાં સુધી દીક્ષા નહીં લઉં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો. આ ઉદાહરણ આજ-કાલ દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તેવા ભાઈ-બ્હેનોને અપાય છે કે તમે મહાવીરથી પણ આગળ વધ્યા ? મા-બાપને દુઃખી કરો છો. પણ કહેનાર એ નથી વિચારતા કે મહાવીર જ્ઞાની હતાં તેઓ જાણતાં હતાં કે માતા-પિતાનાં મૃત્યુ પછી પણ પોતાનું આયુષ્ય કેટલું છે ! અને બીજું પોતાને જે જીવો સાથે સંસારમાં રહી ઋણાનુબંધ ભોગવવાનાં હતાં. એ કેટલાં સમયનાં છે એ પણ તેઓ જાણતાં હતાં.

આપણે તો જાણતા નથી કે મા–બાપનું આયુષ્ય કેટલું છે અને સંતાનનું કેટલું છે ? કયારેક માતા-પિતા પહેલાં પણ સંતાન ચાલ્યા જાય, :તેથી મહાવીરનું આવું અનુકરણ કરવાનું ન હોય તેઓએ જે સાધના કરી તેનું અનુકરણ થાય તો કરવું જરૂરી છે. વળી મહાવીર તો કલ્પાતીત પુરુસ હતાં. તેમના જીવન સાથે આપણી તુલના થાય નહીં. તેઓ કયાં અને આપણે કયાં ?

કેટલાક લોકો એવો પણ પ્રશ્ન પૂછે છે કે મહાવીર જ્ઞાની હતા. તેઓ જાણતાં હતાં કે સંસાર પાપમય છે તો તેમણે લગ્ન શા માટે કર્યાં ? ભોગોનો ત્યાગ પહેલેથી જ કેમ ન કર્યો ? પણ મહાવીર એ જાણતાં હતાં કે યશોદા સાથે પતિ–પત્ની તરીકેનાં ઋણાનુબંધ છે તે આ ભવે જ પૂર્ણ કરવાનાં છે હવે પછી ભવ નથી. તેથી સારા કે ખરાબ વૈરાનુબંધ કે પ્રેમાનુબંધ બધાં જ આ ભવે ભોગવી જ લેવાનાં છે. તેથી ૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી સંસારમાં રહેવું જ પડયું.

તે પછી એકાકી સ્વયં દીક્ષા લીધી. તમે જાણો છો કે તીર્થંકરને કોઇ ગુરુ ન હોય. તેઓ પૂર્વ ભવોની સાધનાનાં કારણે સ્વયંબુદ્ધ જ હોય. હા, માત્ર એક એવી પરંપરા છે કે તીર્થંકર જાણતા હોય કે હવે સંસાર છોડી સાધુ થવાનો સમય પાકી ગયો છે. તેઓ તૈયાર જ હોય છતાં ઇન્દ્ર મહારાજા આવી તેઓને વિનંતિ કરે કે "પ્રભુ પ્રવજયા ગ્રહણ કરી તીર્થ–પ્રવર્તન કરો !" અને પ્રભુ સ્વયં દીક્ષા લઇ ચાલી નીકળે.

વર્ધમાન કુમાર પણ સ્વયં દીક્ષિત થઈ વનની વાટે ચાલી નીકળ્યા. એકાકી છે. કાલનો રાજકુમાર આજે ખુલ્લા શરીરે, ખુલ્લા પગે, ખુલ્લા મસ્તકે વનમાં વિચરી રહ્યો છે, ત્યારે ન હતા ઉપાશ્રય કે ન હતા ભવન. કયાંક જંગલમાં, એકાંતમાં, ગુફામાં, મકાનમાં, ખંડેરમાં, ધ્યાન ધરી ઊભા રહી જાય છે. સર્વથા નિર્લેપ અંતર–બાહ્ય દિગંબર. ન તો શરીર પર વસ્ત્રનો પરિગ્રહ છે. ન અંતરમાં વૃત્તિઓનો સંગ્રહ છે. બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ બન્યા છે.

સાપ કાંચળી ઉતારી ને ભાગે તેમ સર્વથા, સર્વસ્વ છોડી દીધું છે. સાપ શા માટે કાંચળી ઉતારે જાણો છો ? સાપને વરસમાં એકવાર

શરીર પરની ચામડીની ખોળ ઉતારી નાખવી પડે. કારણ જુની ચામડી સુકાઇને સંકોચાવા માંડે, એ સાપના સુંવાળા શરીરને ખૂંચવા માંડે. જે વેદના અસહ્ય હોય. કેટલા દિવસ સુધી એ પીડા સહન કરવી પડે. જયાં સુધી આખા શરીરની પૂરી ચામડી સૂકાઇ ન જાય અને નવી ચામડી પૂરી ન આવી જાય ત્યાં સુધી તેનો ત્યાગ ન થઇ શકે. પણ જે ક્ષણે બધી જ ત્વચા સુકાઈ જાય તે ક્ષણે જ તેને શરીર પરથી ઉતારીને એવો ભાગે કે પાછું વાળીને જુએ નહીં. એ ચામડીએ તેને એટલી પીડા આપી હોય કે પાછું વાળીને જોવાની ઇચ્છા જ ન રહે !

કેવી સુંદર ઉપમા આપી છે, સંસાર ત્યાગીઓને ! સાંપની કાંચળીની જેમ સાધુ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી સંસારથી ભાગી છૂટે છે. ફરી તેની સામું જોતો નથી. સંસારનાં સંબંધો, સર્વ બંધનો જેને ખરેખર પીડાકારી લાગ્યા છે તેને જ એ અંતરથી છૂટી જાય છે જ્યારે અંતરથી છુટે પછી તેનાં પ્રત્યે જરા પણ આસક્તિ નથી રહેતી. પ્રભુ મહાવીરે ઘણા ભવોમાં આ પીડાને અનુભવી છે. જે તેઓ જાણે છે તેથી જ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી એકલા ચાલ્યા ગયા.

દીક્ષા લીધા પછી જ્યાં-જયાં વિચર્યા ત્યાં-ત્યાં ખૂબ-ખૂબ પરીષહો ઉપસર્ગો સહ્યા છે બંધુઓ ! ભૌતિક સંસારમાં કંઈક પામવું હોય તો પણ કેટલું સહન કરવું પડે છે! તો આ તો ભવ-ભવની યાત્રામાં જે નથી પામ્યા તેવું અપૂર્વ પામવું છે તો સહન કર્યા વગર કયાંથી મળી શકે ?

અહીં થોડી તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરી લઈએ. છે તો થોડી સૂક્ષ્મ અને ગહન છતાં સમજવા જેવી છે. તેથી કહું છું. જીવ જ્યારે આત્મ-વિકાસ કરતો ગુણસ્થાનનાં ક્રમમાં આગળ વધે છે. ત્યારે જીવને એ વખત અપૂર્વકરણ થાય છે. અપૂર્વકરણ એટલે જ ભાવ ધારા આજ સુધી કદી ન આવી હોય. પૂર્વે જ નથી થયું તે થાય તેનું નામ અપૂર્વ.

અનાદિકાળનાં મિથ્યાત્વી જીવને શુભ ભાવો ઘણી વાર આવે. પુણ્યબંધ ઘણાં થાય. પણ જયાં સુધી શુદ્ધ આત્મદશાની અપૂર્વ ભાવ-ધારા જાગૃત ન થાય ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શનનો સ્પર્શ ના થાય. કદી

નહીં આવેલા એવા ભાવ કે જે મિથ્યાત્વ દશાને તોડી નાખે. રાગદ્વેષ-ને મંદ કરી નાખે એ ભાવોને અપૂર્વકરણ કહે છે. આ કરણ આવ્યા પછી અનિવૃત્તિકરણ આવે કે જેનાં કારણે જીવને સમ્યગ્દર્શન થાય જ. તો આ અપૂર્વકરણ તે સમ્યગદર્શન માટેનું અપૂર્વકરણ.

બીજું અપૂર્વકરણ થાય તે આઠમા ગુણસ્થાને જે ચારિત્રનાં ભાવોનું હોય પ્રથમ અપૂર્વકરણ કરતાં પણ આ અપૂર્વકરણ માટે અત્યન્ત પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાનો રહે છે. આઠમા ગુણસ્થાન પહેલાં, સમ્યગ્દર્શન થયા પછી જીવ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણસ્થાનને સ્પર્શે છે. સાતમું ગુણસ્થાન અપ્રમત્ત ભાવોનું હોય છે. સાતમે ગુણસ્થાને પહોંચેલો સાધક આત્મ-સ્થિરતામાં લીન થઈ ગયો હોય. આત્મ-સ્વરૂપની અપ્ર-તિમ રમણતા હોય. તે આત્મામાં એવો તન્મય થઈ ગયો હોય કે દેશ-કાળનું તેને ભાન ન રહે.

એક વાત અહીં સમજવા જેવી છે તે એ કે પંચમહાવ્રતધારી મુનિ પાંચ સમિતિ-ત્રણ ગુપ્તિનું યથાર્થ પાલન કરે. આવશ્યક પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખન, આવશ્યક આદિ ક્રિયાઓ તેના સમયે કરે. પણ આવા યથાર્થ મુનિનાં અંતરની ભાવધારાનું ઉત્થાન થાય અને તે સાતમા ગુણસ્થાનની-દશાને પામી જાય. પોતાના આત્માનુભવમાં એકાગ્ર થઈ જાય અને પ્રતિ-ક્રમણ કે પ્રતિલેખનનો સમય ચાલ્યો જાય. મુનિ એ ન કરી શકે તો પણ મુનિને દોષ લાગતો નથી કારણ મુનિધર્મની ક્રિયાઓનું કરવું તે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની દશા છે. અને આત્મ-સ્વરૂપની રમણતામાં લીન થઈ જવું તે સાતમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ છે. વધુ ઉત્કૃષ્ટ ભાવમાં રહયા તેથી દોષ ન લાગે.

કોઈ કહેશે એ સમયે મુનિ શા માટે ધ્યાન કરે ? ઉત્તર એ છે કે ધ્યાન કોઈ કરવાની ચીજ નથી. એ તો સહજરૂપે થઈ જાય છે. અત્યારે આપણે જે ધ્યાન કરીએ છીએ કે કરાવીએ છીએ એ તો ધ્યાનદશા-ને સાધવા માટેની પૂર્વ પ્રક્રિયા છે. એકાગ્રતા કેળવવાની પ્રેકટીશ છે, તો આવી સહજ ધ્યાન દશા તે સાતમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ છે.

પ્રભુ મહાવીરનો આત્મા સંયત દશામાં છે. છઠ્ઠા–સાતમા ગુણસ્થાનના ભાવોમાં ઝુલી રહ્યા છે. ત્યાર પછીનું ગુણસ્થાન તે આઠમું અપૂર્વ-કરણ ગુણસ્થાન છે. આ ગુણસ્થાને જીવ, આવે ત્યાંથી શ્રેણી શરૂ કરે. ક્ષપકશ્રેણીથી આગળ વધે તો નવમાં દસમા ગુણસ્થાને થઈ બારમાને સ્પર્શે અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. અર્થાત્ આઠમા ગુણસ્થાન માટે થતું ચારિત્ર દશાનું અપૂર્વ–કરણ આવે પછી જ જીવ કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી શકે અને તે પણ માત્ર બે ઘડીમાં જ, વધુ સમય ન લાગે.

અહીં આ ચર્ચા આપણે એટલા માટે કરી કે સાતમા ગુણ–સ્થાનથી આગળ વધી અપૂર્વકરણમાં ક્ષપક શ્રેણીએ જીવ જો આગળ વધે તો માત્ર બે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન લઇ લે. જ્યારે પ્રભુ મહાવીરને આટલું પ્રાપ્ત કરવા માટે બાર વર્ષ અને તેર પખવાડીયા સુધી પુરુષાર્થ કરવો પડયો. જ્યાં માત્ર બે ઘડીમાં પહોંચી શકાય ત્યાં પહોંચતા સાડાબાર વર્ષ !

વિચારો બંધુઓ ! મહાવીર જેવા આત્માને આટલો સમય અને આટલો પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવો પડ્યો તો આપણુ શું ? કયાં છીએ આપણે ? એટલા લાખ કે એટલા કરોડ વર્ષે પણ આપણે ત્યાં પહોંચી શકીએ તો પણ આપણાં સદ્‌ભાગ્ય ! કેટલા પુરુષાર્થની જરૂર છે આપણે ! કલ્પનામાં ઉતરે છે ! સમજાય છે !

ભગવાન મહાવીરે દીક્ષા લીધા પછી બીજું કશું કર્યું જ નથી. માત્ર પુરુષાર્થ ને પુરુષાર્થ જ. દીક્ષા લેતાંની સાથે મૌન. કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી મૌન, ઉપદેશ નહીં ! જયાં સુધી મારા જ્ઞાન–દર્શન વડે જગતનાં સર્વ પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ ન જાણું ત્યાં સુધી ઉપદેશ નહીં આપું. તત્ત્વો કે સિદ્ધાંતોનું નિરૂપણ નહીં કરૂં. આજે એક પ્રકારે તત્ત્વને કહું અને કેવળજ્ઞાન થયા પછી એ બીજી રીતે કહેવાય તે ઉચિત નથી. માટે મૌન ભાવે, પ્રભુ વિચરી રહયા હતા.

મારા પ્યારા બંધુઓ ! પ્યારી બ્હેનો ! મહાવીરનાં જીવનને જાણવું હશે તો તેમનાં સાધનાકાળનાં સાડાબાર વર્ષ ને જાણવા પડશે. આટલો

સમય તેમણે કેવી રીતે વિતાવ્યો? શું શું કર્યું ? ક્યાં ક્યાં ગયા ? આપણે તો માત્ર એટલું જ જાણીએ છીએ કે ૩૦ વર્ષે દીક્ષા લીધી. સાડા બાર વર્ષે કેવલજ્ઞાન થયું. કહેતાં જરા પણ વાર ન લાગી ! કેટલું સહેલું છે! હું તો તમને કહું છું તમારામાંથી જેને ૩૦ કે ૩૦ ની ઉપર થયા હોય તે લઈ લ્યો દીક્ષા. થઈ જશે સાડાબાર વર્ષે કેવળજ્ઞાન ! ના, પણ એમ નથી થતું હં !

એ મહાવીરે શું શું કર્યું હતું ? એક-એક ક્ષણ કેવી રીતે વિતાવી ? તે સર્વ ક્ષણોનો પુરુષાર્થ ભેગો થયો ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું ? એમ જ નથી થઇ જતું.

મહાવીર, મહાવીરનાં રૂપે કેમ પૂજાયા ! ચોસઠ ઇન્દ્રનાં પૂજનિક, વંદનિક અર્ચનિક, કેમ બન્યા ? તેમનો આંતર બાહ્ય પુરુષાર્થ કેવો હતો. તે સર્વ અવસરે !

ક્રાંતિવીર મહાવીર...!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરનાર જીવની આત્મિક દશા એવી સહજ થઈ જાય છે કે ગમે તેવા સંયોગોમાં એ આત્મભાવમાં જ વર્તતો હોય. બહારની કોઈ પણ પરિસ્થિતિ તેને સ્વ-સ્વભાવમાં સ્થિર રહેવામાં વિઘ્ન રૂપ ન બને. પછી એ અન્ય વ્યક્તિનાં સંયોગજન્ય પરિસ્થિતિ હોય, નાની વય હોય કે બાહ્ય દૃષ્ટિએ અલ્પજ્ઞાન હોય, તે પોતામાં જ વર્ત્યા કરતો હોય.

શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનાં જીવનની મીમાંસા ગઈ કાલે આપણે કરી. તેઓનાં જીવનનાં એક-એક પ્રસંગો અદ્ભૂત છે. બધે જ તેમનાં ચૈતન્યની ચમત્કૃતિ સ્પષ્ટ તરી આવે છે. સામાન્ય બાળક અને વર્ધમાનની બાલ્યાવસ્થાનો ક્યાંય મેળ નથી. 'પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં' એ કહેવતથી પણ આગળ વધી. વર્ધમાને તો માના ઉદરમાંથી જ પોતાનાં ઉત્તમ લક્ષણોનો પરિચય આપવા માંડયો હતો. પોતે આત્મરત જીવ છે. એ અનુભવ પણ માતાને કેટલી વાર થઈ ચૂકયો હતો !

ખરેખર તો મહાવીર-વર્ધમાન તરીકે જન્મ્યા પછી આત્મજાગૃતિ માટે તેમને કંઈ પુરુષાર્થ કરવો પડયો નથી. તેમની સ્વરૂપ-સમાધિ સહજ હતી. હા, જે કંઈ પુરુષાર્થ કર્યો તે સર્વજ્ઞતા-વીતરાગતા સુધી પહોંચવા માટે કર્યો. એ પહેલાની તો સર્વ યોગ્યતા તેમનામાં વિદ્યમાન હતી.

ઇતિહાસ કહે છે કે તેઓ બિલકુલ શીશુવયમાં હતાં ત્યારે એટલે કે ચાર-પાંચ વર્ષની ઉંમરમાં રાજમહેલનાં ઉપરનાં માળનાં એક એકાંત રૂમમાં ધ્યાન ધરી બેસી જતાં. દાસ-દાસીઓ કે માતા આખો રાજમહેલ

ફરી વળે. વર્ધમાન નજરે ન પડે. છેક છેલ્લા ઓરડાનાં એકાંત ખૂણામાં પદ્માસન લગાવી, આંખો બંધ કરી નિજમાં લીન થઈ ગયા હોય. કલાકો સુધી તેમની સમાધિ ઉતરે નહીં. કેટલીવાર તો દિવસો સુધી કંઈ ભોજન પણ લીધું ન હોય. ભોજનના થાળ એમ જ પડયા રહે અને વર્ધમાન પોતાની ધ્યાન-મસ્તિમાં હોય.

બંધુઓ! તમે કહેશો કે આ અતિશયોક્તિ નથી લાગતી? આટલી નાની ઉંમરનો બાળક શું સમજે આત્મા અને શું સમજે ધ્યાન? હા! એ બધું જ સમજે. ઉંમર તો શરીરની હોય આત્માની નહીં. વય ભલે નાની પણ આત્મામાં ઉગેલ ચૈતન્યની અનુભૂતિ, ચૈતન્યની શક્તિ એવી તો પ્રબળ હોય કે સર્વ-સામાન્ય દૃષ્ટિએ અશક્ય દેખાતું કાર્ય તેમને માટે સહજ હોય!

હું તમને આ કાળમાં થઈ ગયેલ મહાપુરુષની વાત કરૂં સ્વામિ વિવેકાનંદ, જે હમણાં જ થઈ ગયા. તેમનાં જીવન-ચરિત્રમાં બતાવ્યું છે કે તેઓ જ્યારે સાડાત્રણ વર્ષનાં હતાં. ત્યારે એક ઓરડામાં આંખો બંધ કરી કલાકો સુધી બેસી જાય. એ દશામાં તેમને પ્રકાશ દેખાય. અંતરમાં એક પ્રકારનાં ઊંડા આનંદની અનુભૂતિ થાય. બાલ્યાવસ્થા એટલે વાણી દ્વારા કહેતાં ન ફાવે. પણ પોતે-પોતામાં અનુભવે. એ એમ સમજે કે નાનાં બાળકોને બધાંને જ આવું થાય.

એક વાર પોતાની ઉંમરનાં ૮-૧૦ બાળકોને ભેગા કરીને કહે ચાલો આપણે રમીએ! બધાં જ બાળકોને એક રૂમમાં બેસાડયા. રૂમ બંધ કરી દીધો. પછી કહે હું જેમ આંખો બંધ કરીને બેસુ છું. તેમ તમે બધા બેસી જાવ. બધાંને ધ્યાનમાં બેસાડી દીધાં. આ છે તેમની અલૌકિકતા, પાત્રતા, યોગ્યતા! એક કલાક સુધી પોતે તો સ્થિર થઈ ગયા. પણ બીજા બાળકોને સ્થિરતા ક્યાંથી આવે? એ બિચારા તો ચંચળ થવા માંડયા. હાથ-પગ હલાવવા માંડયા. પણ એટલી ઉંમરમાં ય વિવેકાનંદની પ્રતિભા એવી હતી કે કોઈ બાળક એનાં વિરોધમાં કાંઈ કરી શકે નહીં. તેથી કોઈ બાળક ઊભો ન થયો. બધા કલાક સુધી ગમે-તેમ બેઠાં રહ્યાં.

વિવેકાનંદનું ધ્યાન પૂર્ણ થયું એટલે એ બીજા બાળકોને પૂછે છે કે "તમને કેવો પ્રકાશ દેખાયો!" બાળકો કહે "અમને તો અંધારૂં દેખાયું! આંખો બંધ હોય તો પ્રકાશ કેમ દેખાય? અંધારૂં જ હતું અમારી સામે!" વિવેકાનંદ કહે છે: "મને તો લાલ-લીલો-પીળો પ્રકાશ દેખાયો!"

બંધુઓ! આ છે આત્મિક યોગ્યતા! તેમાં વયનો શો સંબંધ? વળી આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિ માત્ર વર્તમાનને જ જાણે પણ કાળનાં પડને આરપાર ભેદી ભૂતકાળ સુધી પહોંચી શકે નહીં. આવા યોગ્ય આત્માઓ પૂર્વ ભવે સાધના કરીને આવ્યા હોય અને સંસ્કાર સાથે લઇને જન્મે તેથી બાલ્યવય ભલે હોય પણ આત્મામાં સમજની પરિપકવતા હોય. વળી તેમનાં ક્રિયા-કલાપ, વર્તન કંઇક એવા અસાધારણ હોય કે બધાં તેને સમજી પણ ન શકે.

વર્ધમાન ગુરુકૂળમાં તો ભણ્યાં નહીં. તેથી પિતાએ ભણવાનાં સર્વ સાધનો મહેલમાં લાવી દીધાં કે તેમનો લાડલો મહેલમાં રહી ભણે. પણ દિવસો અને મહિનાઓ વીત્યાં છતાં એક પણ સાધનને હાથ નથી અડાડયો. ત્યારે એક વાર મા પૂછે છે. "બેટા! તું શું ભણે છે?

"મા! હું રોજ ઘણું-ઘણું વાંચુ છું.!"

"અરે બેટા! એક પણ ગ્રંથ ઉઘાડયો નથી. બધું જ એમ ને એમ પડ્યું છે. તું શું વાંચે છે?"

"મા! ગ્રન્થની શું જરૂર છે? હું તો આ વિશ્વનાં એક-એક દ્રવ્યોને વાંચુ છું. જેટલા જડ પદાર્થો મારી સામે આવે અથવા ન પણ આવે. તેનાં પરિણમન ને જોઉં છું. જાણું છું. વાંચુ છું. એટલું જ નહીં મા! હું મને વાંચુ છું. હું આત્મા, મારામાં પ્રત્યેક સમયે થતાં પરિણમનને વાંચુ છું!"

"બેટા! આ શું બોલે છે? મને કંઈ સમજાતું નથી. પદાર્થો ને તે કંઈ વાંચવાના હોય! પોતાને વાંચવાનું હોય! બેટા! તારી વાતો જ બધી અટપટી!"

બંધુઓ ! અવધિજ્ઞાન સાથે લઈને આવેલા જીવને શું ભણવું ? ભૂત–ભવિષ્ય–વર્તમાન ત્રણે કાળની અમુક મર્યાદિતરૂપી પદાર્થોની પર્યાયો–ને જાણે. તેને માટે બાહ્યજગતનું જ્ઞાન શું મેળવવાનું રહે ? આપણને કંઈ વાંચવા, શીખવાની જરૂર, વિચારવાની જરૂર તો ત્યારે જ રહે કે જો એ વિષયથી અજ્ઞાત હોઇએ. પણ જેને જાણતાં હોઈએ તેમાં શું શીખવાનું ? વળી તેઓની દૃષ્ટિ સ્થૂલ પદાર્થોનાં બાહ્ય આવરણ સુધી જ ન રહે પણ તેને ભેદીને પદાર્થની સૂક્ષ્મતા સુધી પહોંચતી હોય.

આમ ભગવાન મહાવીરની જીવન ચર્યાનો વિચાર કરીએ તો આપણી બુદ્ધિ કામ ન કરે. એમનાં જીવનની એક–એક પળ કેવા ભાવોમાં. કેવા વ્યવહારમાં વ્યતીત થઈ હશે. તે આપણે કઈ રીતે સમજી શકીએ ? આપણાં જીવન વ્યવહાર સાથે એમનાં જીવનને મૂલવીએ તો બંધ બેસે જ નહીં. શું તેઓ તમારી જેમ સવારે ઊઠી, છાપુ વાંચતા હશે ? નિત્ય-કાર્ય પતાવી સ્નાન કરી ઓફિસે જતાં હશે ? આવીને જમીને ઘરનાં સાથે થોડી સુખ–દુઃખની વાતો કરી સૂઈ જતાં હશે ? આવી હશે એમની જીવનચર્યા ? શું લાગે છે તમને ?

ના, સહુથી નિરાળા એવા એ વર્ધમાન ને બાહ્ય જગત સાથેનાં સ્થૂલ વ્યવહારો સહજ છૂટી જતાં હશે. દીક્ષા લીધા પહેલાં પણ કલાકો સુધી એક જગ્યાએ બેસી ઊંડા ચિંતનમાં એકાગ્ર થઈ જતાં હતાં. વાતા-વરણમાં શું થઈ રહ્યું છે. તેની ખબર રહેતી નથી. આવી દશા જેની હોય તેને કેમ સમજીએ આપણે ?

દીક્ષા લીધા પછી પણ માત્ર જ્ઞાતા–દૃષ્ટા ભાવમાં રહયાં છે. અહીં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે તેઓએ તીર્થંકર નામકર્મ બાંધેલું હતું. તીર્થંકર થવાના છે તે નિશ્ચિત જ હતું અને સાથે આ જ ભવે મોક્ષ થવાનો છે એ પણ નિશ્ચિત જ હતું. વળી બાલ્યવયમાં જ આટલી પૂર્વ જન્મોની સાધનાનાં ફળ સ્વરૂપ યોગ્યતા લઈને જનમ્યા હતાં તો શું તેઓ દીક્ષા ન લેત તો ન ચાલત ? ભરત ચક્રવર્તી કે મારૂદેવા માતા ગૃહસ્થ વેષે જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તો મહાવીરે શા માટે દીક્ષા લીધી ?

તેમના માટે દીક્ષા લેવી કોઈ અનિવાર્ય ન હતી ! સહજ છે આ પ્રશ્ન. પણ આ વિષયને સૂક્ષ્મતાથી વિચારીએ !

મહાવીરનું ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને સાધુ થઈ જવું. એ એ પ્રકારનું પરિણમન હતું. જેમ અન્ય પરિણમન થયા કરે છે તેમ આ પણ એક પરિણમન થયું. ગૃહસ્થનો વેષ ઉતારી સાધુ વેષ સ્વીકારી લીધો. બસ માત્ર આટલું જ. બાકી તો તેમને સર્વ છૂટેલું જ હતું. કંઈ છોડવાપણુ હતું નહીં. અંતર તો કયારનું ય નિર્ગ્રંથ થઈ ગયું હતું. આ એક તેઓની ભાવ પરિણતિ હતી અને તે પરિણમન સાકારરૂપે ઘટિત થઈ ગયું.

પ્રભુ સાધુ બની ગયા.

દીક્ષા લીધા પછી આત્માનાં ભાવોમાં વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. તરત જ ચોથું મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે. પ્રભુ સ્વનાં ઉત્થાન સાથે પરનાં ઉત્થાનમાં નિમિત્ત બની રહ્યાં છે.

દીક્ષાનાં પ્રથમ માસથી જ પ્રભુને ઉપસર્ગો શરૂ થઈ ગયા છે દિગમ્બર વેષે, મૌન સાથે વિચરે છે. કયાંક ધ્યાનમાં ઊભા રહી જાય છે. કોઈ તેમને ચોર સમજે. ધુતારો સમજે. અને પીડા આપે છે. તો વળી કોઈ દેવો અને પશુઓ પણ પ્રભુને સતાવે છે. પ્રભુનું વિચરણ વૈશાલીની આજુ-બાજુ થતું રહ્યું ત્યાં સુધી તો મોટે ભાગે પ્રભુને સતાવનાર પહેલાં સતાવે અને પછી ઓળખી જાય કે આ તો વૈશાલીનાં રાજકુમાર વર્ધમાન છે. એટલે પ્રભુને પગે પડે. માફી માગે. માન–સન્માન કરે. આહાર–પાણી વહોરાવે.

આમ બધે જ થવા માંડયું ત્યારે પ્રભુએ એ પ્રદેશ છોડી દીધો અને જ્યાં તેમને કોઈ નોતું જાણતું તેવા અનાર્ય દેશમાં ગયા. ત્યાંની પ્રભુ તદ્દન અસભ્ય–અસંસ્કારી. વળી કુરુપ. આ સુંદર દેહધારી માનવને તેઓએ કયારેય જોયો જ ન હતો. લોકો પ્રભુને જોવા માટે ટોળે વળે. તેમનાં દેહમાંથી નીકળતી સુગંધથી આકર્ષાઈ તેમની પાસે આવે અને જંગલી પશુની જેમ પ્રભુનાં શરીરમાંથી માંસ–કાપી કાપી, કાચું ને કાચું માંસ ખાઈ જાય. આ માંસ તો બહુ મીઠું લાગે. આવું સ્વાદિષ્ટ માંસ તો કદી

ખાધું નો'તું' એમ કહી ફરી-ફરી પ્રભુનાં શરીરને માંસ તોડી-તાડી ત્રાસ આપે છે.

પ્રભુ બધા જ પરીષહો-ઉપસર્ગો સમતા ભાવે સહન કરે છે. કદી કોઈ જીવ પર વિષમતા આવી નથી. આમ એકધારા સતત સાડા-બાર વર્ષ સુધી આ દુઃખો સહન કર્યાં !

અહીં વિચાર આવે કે શા માટે પ્રભુને આટલું બધું સહેવું પડ્યું ? શું કારણ હતું ? તેનો ઉત્તર ચિંતનમાંથી જ શોધવો પડે છે. પ્રભુને જે-જે માનવ-દેવ કે પશુઓએ ઉપસર્ગ આપ્યા તે બધાં જ જીવો સાથે પ્રભુને વેર હોય તો જ એ જીવોનાં અંતરમાં વેરનાં ભાવો જાગ્યા હોય કહેવત પણ છે કે '**વેર વિના ઝેર ન હોય**' અહીં તો કર્મ-ફિલોસોફી-નું ગણિત એક્યુરેટ છે. તેમાં જરા પણ ફેરાફર ન થાય. તેથી એ નક્કી થાય છે કે પ્રભુ મહાવીરે પોતાનાં ભૂતકાળનાં ભવોમાં-કેટલા જીવો સાથે કેવા-કેવા વેર બાંધ્યા હશે ? સંગમદેવ એક રાતમાં એકી સાથે ૧૯ પરીષહ આપે, તે બધાં જ વેરાનુબંધ એક સાથે ઉદયમાં આવ્યા. તો એ બાંધતી વખતે પણ એક સાથે જ બાંધ્યા હશે ને ?

વિચારો બંધુઓ ! મહાવીર જેવો આત્મા. જેમનામાં તીર્થંકર થવાની યોગ્યતા પડી છે. એ આત્માએ કેટ-કેટલા વિષમતાનાં પરિણામો સેવ્યા હશે. રાગ-દ્વેષ બન્ને ભાવો કેટલા ગાઢ પ્રવર્ત્યા હશે કે સાડા બાર વર્ષ સુધી એકધારા ભોગવવા પડે એવા ભયંકર વેર બાંધી લીધા. એ પણ બે-ચાર જીવો સાથે નહીં પણ અનેકો સાથે !

ગ્રન્થકાર કહે છે કે ચોવીશ તીર્થંકરોમાં સહુથી વધારે કર્મો અંતિમ - તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીરનાં હતાં. એક બાજુ ત્રેવીશ તીર્થંકરનાં કર્મો અને એક બાજુ એકલા મહાવીરનાં કર્મો. તો પણ મહાવીરનાં કર્મો વધી જાય. એ પણ વૈરાનુબંધ જ વધારે ! આનો મતલબ એ નીકળે છે કે અન્ય તીર્થંકરો કરતાં પ્રભુ મહાવીરનાં આત્માએ કેટલાં કર્મો બાંધ્યા હશે. બાંધ્યા હોય તે જ સત્તામાં હોય અને સત્તામાં હોય તે જ ઉદયમાં આવે !

છતાં Pluse point એ હતો કે આ બધાં જ કર્મો, આ અંતિમ ભવમાં ઉદયમાં આવ્યા કે પ્રભુનાં આત્મામાં એ કર્મો સાથે લડવાનું સામર્થ્ય પ્રગટી ચૂક્યું હતું. પરાકાષ્ઠાની સમતા અને સહિષ્ણુતા કેળવાઈ ગઈ હતી. જેથી જુનાં વેરાનુબંધ, નવા કર્મનાં બંધનમાં નિમિત્તરૂપ ન બન્યા. જો આ પહેલાંનાં કોઈ ભવોમાં ઉદયમાં આવ્યા હોય તો કદાચ તેને યુદ્ધ આપવામાં પાછા પડી જાત. હારી જાત. સોળમાં વિશ્વભૂતિનાં ભવમાં શબ્દો સામે હારી ગયા એને નિયાણુ બાંધી તપ-સંયમ વેચી નાખ્યા. ત્રિ-પૃષ્ઠ વાસુદેવનાં ભવમાં સત્તાના મદ સામે હારી ગયા અને સીસું રેડાવી ભયંકર વેરાનુબંધ કરવા સાથે સમ્યકૃત્વનું વમન કરી નાંખ્યું. એ બંને ભવોમાં સમતા રહી શકી નહીં પરંતુ તીર્થંકરનાં ભવમાં સ્વને સાધી લીધો છે. તેથી ગમે તેવા ભયંકર ઉપસર્ગ- પરીષહને પણ અત્યંત સમતાપૂર્વક સહી લીધા. દેવરાજ ઇન્દ્રની સહાયનો પણ અસ્વીકાર કર્યો. બધાં જ કર્મોને હસતાં-હસતાં આવકાર્યા.

જ્યાં મોહનીય કર્મની એકાદ પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવતી ત્યાં પણ તેની સામે હાર સ્વીકારવી પડી હતી. તે હવે આખાને આખા મોહનીય કર્મ સામે બાથ ભીડી છે અને અન્તે એ મોહને પરાજિત કર્યો.

પ્રભુને આટલા કર્મો ભોગવવા પડ્યા. એ હકીકત કર્મના-એક અન્ય સિદ્ધાંતને સાબિત કરે છે. તીર્થંકર થવું હોય તેનાં પુણ્યો જબરદસ્ત હોય. આ વિશ્વની અંદર વધુમાં વધુ પુણ્ય લઇને પેદા થાય તે માત્ર તીર્થંકર જ! દેવો તથા ઇન્દ્રો પણ તેમનાં એ અગાધ પુણ્યબળનાં કારણે જન્મથી નિર્વાણ સુધી સદાય સેવામાં રહે. એક પણ પ્રભુથી દૂર ન રહે. એવા પુણ્યનાં રાશિ હોવા પછી પણ તેનાં કારણે પાપો દૂર નથી થઈ જતાં, નાશ નથી પામતા એ તો ભોગવવાનાં એટલે ભોગવવાનાં જ! ચાહે તીર્થંકર હોય કે તેલી! બંનેને પુણ્ય અને પાપનાં હિસાબ તો બરાબર જ ચૂકવવા પડે! કર્મનાં દરબારમાં સહુ સમાન કોઈ નાનો નહીં કોઇ મોટો નહીં.!

હવે મહાવીરનાં જીવનનાં એક અન્ય પાસાનો વિચાર કરીએ. તેઓ જેમ આધ્યાત્મિકતાનું સર્વોચ્ચ શિખર સર કરવા આવ્યા હતા. તેમ પ્રભુનાં નિમિત્તે સામાજીક સુધાર પણ થવાનાં હતાં.

તેમાં સહુ પ્રથમ વાત પ્રભુનાં જન્મ સમયમાં બ્રાહ્મણો પોતાનું બ્રહ્મતેજ વિસરી ચૂકયા હતાં. જાણે તેઓ સમાજનાં સરમુખત્યાર થઈ ગયાં હતાં. માનવોનાં જીવનનો બધો જ આધાર બ્રાહ્મણો પર રહેતો. ગૃહસ્થાશ્રમીને કાંઈ પણ મેળવવા માટે મોટા ખર્ચાળ યજ્ઞ કરવા પડતાં. એ યજ્ઞમાં વેદનાં નામે બલિદાન દેવાતાં "वैदिकी हिंसा हिंसा न भवति" આ સૂત્રનો જોરશોરથી પ્રસાર કરી, ધર્મ માટે કરવામાં આવતી હિંસામાં પાપ નહીં પણ પુણ્ય થાય છે એમ ભોળા લોકોને ભરમાવી બ્રાહ્મણો યજ્ઞમાં પશુબલિ જ નહીં પણ માનવબલિ પણ દેતાં હતાં. બ્રાહ્મણ કૂળમાં માંસાહાર પણ પ્રચલિત હતો. જે આજે પણ હજુ બિહાર-બંગાળનાં બ્રાહ્મણોમાં છે. આમ બ્રાહ્મણત્વ ભૂલીને હલકા સંસ્કારોથી હલકી જાત જેવા થઇ ગયાં હતાં.

એટલે જ દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષીએ આવેલ મહાવીરનાં આત્માનું ગર્ભ સાહરણ દેવોને કરવું પડયું અને ક્ષત્રિયાણીની કુંખે મૂકવા પડયા ! કેટલાક પ્રશ્ન કરે છે કે ગ્રંથકારો અનુસાર મહાવીરને નીચ ગોત્રનો બંધ પડયો હતો તેથી દેવાનંદાની કુક્ષીએ આવ્યા. તો શું બ્રાહ્મણ કુળ નીચું કુળ છે ? ના બ્રાહ્મણ કુળ ઊંચુ પણ તે તેનાં સંસ્કારોમાં રહે તો ! જો બ્રહ્મત્વને ભૂલી જઇ ઘોર હિંસામાં રાચતા હોય તો તે ગમે તેવું કુળ હોય તેને ઊંચુ કેમ કહી શકાય ! આખર ઊંચુ ગોત્ર અને નીચ ગોત્રની વ્યાખ્યા શું છે ? જેનામાં ઊંચા સંસ્કાર, સભ્યતા અને સદ્ ગુણો છે તેનું કુળ ઊંચુ અને જે સારા કહેવાતા કુળમાં જન્મ્યા પછી કુ-સંસ્કાર અસભ્યતા અને દુર્ગુણોનાં રંગથી રંગાયો હોય તો તેનું કુળ નીચું ! !

દેવાનંદા-ઋષભદત્ત સંસ્કારી હોવા છતાં એ વખતે હિંસાનું સામ્રાજ્ય ફેલાયેલું હતું. એ જ ધર્મને અનુસરનારા હતાં. યજ્ઞનાં ક્રિયા-કાંડને માનનાર હતાં. પોતાની પરંપરાને નિભાવવી પડતી હતી. આવા કુળમાં જન્મ લઇને તીર્થંકરત્વ જેવી અસાધારણ પ્રતિભાને તેઓ ખીલવી ન શકે, અને ઘોર હિંસામાં ધર્મ માનનાર સ્રી-પુરુષ તીર્થંકરનાં માતા-પિતા

થવાનું સૌભાગ્ય ન પામી શકે. આ બધી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખી એ સમયે બ્રાહ્મણ કુળને નીચ કુળ કહ્યું.

પ્રભુએ દીક્ષા લીધા પછી એ જ બ્રાહ્મણ કુળ સામે જેહાદ જગાડી. હિંસાનું તાંડવ નૃત્ય જ્યાં થઇ રહ્યું હતું તેની સામે અહિંસાનો ઝંડો લઇ મેદાને પડયાં. યજ્ઞો અને બલિદાનો બંધ કરાવ્યા. આધ્યાત્મિક દષ્ટિકોણથી આત્મ-સાધનાની વેદી પર પોતાની જ દુષ્વૃત્તિનાં બલિદાન રૂપ યજ્ઞો સમજાવ્યા. અહિંસા પરમો ધર્મ રૂપ મહામંત્ર જગતને આપ્યો. વળી શુદ્ર અને નારી, ધર્મનાં અધિકારથી વંચિત હતાં. અરે શુદ્રો તો અસ્પૃશ્ય ગણાતાં. પ્રભુએ એ બતાવ્યું કે ધર્મનો અધિકાર સહુનો સરખો છે. અને તેઓએ પોતાનાં ધર્મ સંઘમાં શુદ્ર જાતિનાં લોકોને તથા નારીને દીક્ષા આપી. સહુનાં સમાન અધિકારને સ્થાપ્યો.

પ્રભુ મહાવીરનાં જીવનનો બીજો એક બહુ પ્રસિદ્ધ પ્રસંગ છે આપણે સહુ જાણીએ છીએ પણ તેના હાર્દથી અજ્ઞાત છીએ.

પ્રભુ કૌશમ્બી નગરીમાં પધાર્યા છે. આહાર લેવા માટે અભિગ્રહ ધારણ કર્યો છે, દાસી બનેલી રાજપુત્રી યાતના વેઠતી હોય. યાતનાના ચિહ્નરૂપ હાથે પગે બેડી, માથે મુંડી, ભોંયરામાં બંધ, ત્રણ દિવસની ભૂખી, સૂપડામાં અડદના બાકુળા, આંખમાં આંસુ આદિ-આદિ તેર બોલનો અભિગ્રહ છે પ્રભુને !

શું પ્રભુ કોઈ રાજરાણી, શ્રેષ્ઠી પત્ની, કોઈ શેઠ-શ્રીમંતનાં ઘરને અભિ-ગ્રહ નો'તા કરી શકતા ? શા માટે આવો અભિગ્રહ કર્યો ? પ્રભુનાં ચરણનાં ઉપાસકો આ નગરીમાં ઘણાં હતાં. જ્યાં જાય ત્યાંથી અત્યંત ભાવપૂર્વક આહાર મળે તેમ હતો. છતાં આવી તુચ્છ ચીજ અને તિરસ્કૃત વ્યક્તિનો અભિગ્રહ કરવા પાછળ જરૂર કંઇક રહસ્ય છૂપાયેલું હશે !

પ્રભુ રોજ આહાર માટે ઘરે-ઘરે પધારે છે. આજે આ શેરીમાં તો કાલે પેલી શેરીમાં ! ધનવાનને ત્યાં જાય છે તો નિર્ધનને ત્યાં પણ જાય છે. પણ બધેથી જ ગૌચરી લીધા વિના પાછા ફરે છે. જેનાં આંગણમાં પ્રભુ પધારે તે આનંદ-વિભોર થઈ ભાવપૂર્વક પ્રભુને આહારદાન કરવા

આગળ આવે અને પ્રભુ માત્ર એક દૃષ્ટિ નાખી પાછા ફરે. હાથમાં આહાર પાત્ર લઈ ઉભેલ ગૃહસ્થની પાત્રતામાં માત્ર નિરાશા !

આમ રોજ બનવા માંડયું. જેનાં આંગણુથી પ્રભુ પાછા ફરે. તે નિરાશ થઇ પોતાનાં દુર્ભાગ્યની કહાની બીજા બે-ચાર ને કરે. દિવસો પર દિવસો વીતવા માંડયા. અરે ! મહિનાઓ પસાર થવા માંડયા ! યોગી અન્ન વિનાનાં છે. આખી યે નગરીમાં હાહાકાર મચ્યો છે. શું માગે છે યોગી ? શાની કામના છે તેમને ! મૌન યોગી કંઈ બોલતા નથી. જેવી પ્રસન્ન મુદ્રા સાથે આવ્યા હોય એવી જ પ્રસન્નતા સાથે પાછા ફરે છે. મહિનાઓ વિત્યા પણ યોગીનાં મુખ પર ખેદની એક રેખા નથી. ! નગરજનો વધુ વ્યાકુળ છે કોઇ સમજી શકતા નથી શું છે ? સહુનાં અંતરમાં માત્ર એક પ્રશ્ન છે કે અમે શું કરીએ તો વર્ધમાન પ્રભુ આહાર લે ! પણ કોઈને સૂઝતું નથી !

એક દિવસે કૌશામ્બીનાં રાજા શતાનીકનાં મહેલના આંગણમાં પ્રભુ પધાર્યાં. રાણી મૃગાવતી મહાવીરના માસી. પ્રભુને જોઇ અંતઃકરણમાં આનંદના ઓઘ ઉછળવા માંડયા. અહા ! કેટલી ભાગ્યશાળી છું કે આજે વર્ધમાન સ્વામી, ભાવિ તીર્થંકર મારા આંગણે પધાર્યાં, અને તે સ્વયં રસોઇઘરમાં જઈ સાત્ત્વિક આહાર લઇ બહાર આવી; પ્રભુએ તે અન્ન પર દૃષ્ટિ પણ ન કરી અને પાછા ફરી ગયા ! બસ, મૃગાવતી પર વજ્રઘાત થયો. એ બેભાન થઇને ઢળી પડી ! આસપાસ રહેલા દાસ-દાસીઓ ભેગા થઈ ગયા. ઉપચારથી રાણીને સચેત કર્યા. રાણીની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા માંડયા ! અહા પ્રભો ! શું અપરાધ થયો મારો ! કયાં ખામી રહી ગઇ ? મારા કેવા ભીષણ પાપ કે આંગણે આવેલા પ્રભુ પાછા ફર્યાં. તેનાં હૃદયનો કલ્પાંત કયાંય સમાતો નથી. ત્યાં તો મહારાજા મહેલમાં પધાર્યાં અને રાણી રાજા પર રોષ ઠાલવવા માંડી :

"રાજા છો તમે આ નગરીનાં ? શું કરો છો ? તમારી નગરીમાં મારો વર્ધમાન, મુનિ બનીને ઘરે-ઘરે ભિક્ષા અર્થે ઘૂમી રહ્યો છે. અન્નનો એક દાણો આજે પાંચ-પાંચ મહિનાથી પ્રભુનાં પાત્રમાં નથી પડયો ! તેનો વિચાર છે તમને ! ધિક્કાર છે તમારા રાજ્યને ! !"

સાંભળી રાજા પણ વ્યાકુળ થઇ ઉઠ્યા. પણ શું કરે. તેણે તરત મોટા જ્યોતિષાચાર્યને બોલાવ્યા અને પૂછયું, એ ય બિચારા નિરૂત્તર! મહારાજા, આ યોગીને કોઈ કઠિન અભિગ્રહ છે. તે હું પણ ન જાણી શકું.

યોગાનુયોગ એવું બન્યું કે બીજે જ દિવસે મહાવીર રાજ્યનાં મંત્રી સુગુપ્તને આંગણે પધાર્યા. મંત્રીપત્ની નંદા મહાવીરની પરમ ભક્ત હતી. શ્રમણોપાસિકા હતી. મહાવીર પ્રત્યે અખૂટ શ્રદ્ધા–ભક્તિ તેનાં અંતરમાં હતાં. એ પણ પ્રભુને જોઈ હર્ષથી ઘેલી–ઘેલી થઇ ગઈ. હાશ! આજ મારે ત્યાં પ્રભુને પારણું થશે એવા ભાવ સાથે મધુર અન્ન વહોરાવા હાથ ઉપાડે છે ત્યાં પ્રભુ ચાલ્યા ગયા અને નંદાનાં હૃદયનાં બંધ તૂટી ગયા. બોર–બોર આંસુએ રૂદન કરવા માંડી. "હાય! મારા નાથ, શું અપરાધ થયો. કેમ પાછા ફર્યા? જ્યારથી સાંભળ્યું છે કે આપ આહાર નથી લેતાં ત્યારથી મારા માટે પણ અન્ન ઝેર થઈ ગયું છે. રોજ ખાઉં છું પણ કડવું લાગે છે અન્ન! પ્રભુ કેટલા દિવસોથી પ્રતીક્ષા કરતી હતી કે પ્રભુ મારે આંગણે પધારે. આપ પધાર્યા અને મને દુર્ભાગીને તડપતી છોડી ચાલ્યા ગયા. પ્રભુ શું કરૂં હું આપના માટે?" નંદાની આંખનાં આંસુ વહી રહ્યાં છે. એટલામાં રાજાની દાસી આવીને સમાચાર આપ્યા કે ગઈ કાલે પ્રભુ રાજમહેલમાં પધાર્યા હતાં ત્યાં પણ આમ જ થયું. નંદા વધુ વિહ્વળ બની ગઈ. ત્યાં ને ત્યાં બેસી રહી.

જમવાનો સમય થયો. મહામંત્રી સુ–ગુપ્ત જમવા ઘરે આવ્યા, અને નંદાનાં અંતરનું દુઃખ ગુસ્સો બની પતિ પર વરસી પડયું "તમે મંત્રી છો આ રાજ્યનાં? ભાન છે તમને પ્રજામાં શું થઇ રહ્યું છે? કોણ દુઃખી છે, કોણ સુખી છે એની તપાસ કરી છે કદી તમે? કયાં ગઇ છે તમારી બુદ્ધિ? કયાં ગઈ છે તમારી શક્તિ?"

નંદા રોષ ભર્યા સ્વરે એક સરખું બોલ્યે જ જાય છે. વાણીનો વિવેક પણ ચૂકી ગઈ છે. પ્રભુ પ્રત્યે રહેલ ભક્તિનો ભાવ અત્યારે આવેશ બની ઉમટી રહ્યો છે. મંત્રી સમજી નથી શકતા કે આ બધું શું છે? શા

માટે આજે નંદા આટલું બોલે છે! આવી સુ-સંસ્કારી નારી આજે આટલા કઠોર શબ્દો કેમ કહી રહી છે. મંત્રી વિચારે છે અને નંદાની વાણીનો પ્રવાહ આગળ વધે છે.

"આટલા મહિના વિતી ગયા. તમે કેમ તપાસ કરવાનો પ્રયાસ નથી કર્યો કે પાંચ-પાંચ મહિનાથી યોગી કેમ આહાર લેતા નથી? ગયા છો કયારેય પ્રભુ પાસે? પૂછયું એમને? આપને શું છે? કયારે ભોજન કરશો? તમને તો રોજ મેવા-મીઠાઈ જોઇએ છે અને યોગી રોજ ઘરે-ઘરે અન્ન માટે ભટકી રહ્યાં છે! ધિક્કાર છે તમારા રાજ્ય ભંડારને, ધિક્કાર છે તમારા હર્યાભર્યા ખેતરોને! ધિક્કાર છે તમારા ધાન્ય કોઠારોને! જેનો એક દાણો પણ પ્રભુ માટે નથી!"

બોલી-બોલીને નંદા થાકી ગઇ. મંત્રી શાંત છે સમજી ગયા શું થયું છે. ગઈકાલે રાજમહેલમાં પણ આ પ્રમાણે જ થયું હતું. મંત્રીનાં હૃદયમાં હલચલ મચી ગઈ. ખરેખર કાંઇક કરવું જોઇએ.

મંત્રી, મહારાજા પાસે ગયા. મહારાજાએ પણ એ જ વાત કરી અને તપાસ કરવા વિચાર કર્યો. તેઓ પોતે મંત્રી સાથે નગરનાં અન્ય શ્રેષ્ઠી-ઓને લઈને પ્રભુ જે ઉદ્યાનમાં બિરાજતા હતાં ત્યાં ગયા. વંદન કરી નમ્રતા પૂર્વક પ્રભુને પૂછવા પ્રયત્ન કર્યો.

"પ્રભુ! આપ શું ઇચ્છો છો? આપ જે કહો તે બધું જ કરવા તૈયાર છીએ. પરંતુ આપ ભૂખ્યા ન રહો. અમારાથી આ નથી સહેવાતું! અમે કમાઇએ. ખાઇએ બધું જ વ્યર્થ! આપનાં આહાર માટે અમારા અન્ન નો એક દાણો પણ ઉપયોગી ન થાય તો અમારૂં અનાજ વાંઝિયું કહેવાય. પ્રભુ! કહો શું કરીએ અમે!"

પણ પ્રભુ તો એ જ મસ્તીમાં, મધુર હાસ્ય સાથે મૌન! કંઇ જ ઉત્તર નહીં. સહુ નિરાશ થઇ પાછા ફરે છે!

પ્રભુ રોજ આહાર માટે નગરીમાં પધારે છે. સેંકડો માણસો, નરને નારીઓ-બાળકો પ્રભુની પાછળ પાછળ જાય છે. પ્રભુને કયાં આહાર મળે છે? સહુને જાણ થઇ ગઇ છે કે પ્રભુને અભિગ્રહ છે. તેથી કયાં

કોનાં હાથે અભિગ્રહ પૂરો થાય છે એ જાણવાની સહુને ઉત્સુકતા થાય છે. પણ પ્રભુ તો ઘેર-ઘેરથી પાછા ફરે છે. જેના ઘરથી પાછા ફરે તેને અત્યંત દુઃખ થાય છે. બંધુઓ! તમારે ત્યાં સંત-સતીજી પધારે અને અસુઝતું થાય અથવા કોઈ કારણે વહોરાવી ન શકો તો કેટલું દુઃખ થાય છે! મારા ભાઇઓ-બ્હેનોની આંખમાં આંસુ આવી જાય. અને ફરી જ્યાં સુધી સંત આંગણે ન પધારેને વહોરાવે નહીં ત્યાં સુધી શાંતિ થાય નહીં. તો આ તો ત્રિલોક પૂજ્ય તીર્થંકર! આંગણે પધારે અને કંઇ પણ લીધા વિના પાછા ફરે તો દુઃખ થાય તે સ્વાભાવિક જ છે.

પ્રભુનાં આહાર સમયે. તેમની પાછળ જનાર વ્યક્તિઓમાં રોજ વધારો થઇ રહ્યો છે. જેમ-જેમ દિવસ વ્યતીત થતાં જાય છે તેમ-તેમ લોકોનાં હૈયાં વધુને વધુ દુઃખી થતાં જાય છે. આખા નગરમાં હલચલ મચી ગઇ છે. સહુ સૂતાં-બેસતાં. બસ એક જ વાત કરે છે. જાણે આખા નગર પર કણ-કણમાં મહાવીર છવાઇ ગયા છે. સહુનાં હૃદય વ્યાકુળતાથી વ્યથીત થઇ રહ્યાં છે.

પાંચ માસ પર આજે પચ્ચીશમો દિવસ છે. પ્રભુ આહાર માટે નીકળ્યા, પાછળ સેંકડો નહીં હજારો માણસોનું ટોળું છે. રાજા શતાનિક રાણી મૃગાવતી, મંત્રી સુગુપ્ત અને નંદા પણ ખુલ્લે પગે પ્રભુની પાછળ-પાછળ ચાલ્યા જાય છે. દસે દિશાઓ પ્રભુનાં જય-જયકારથી ગાજી રહી છે. સહુનાં હૈયામાં એક જ ભાવ છે કે હવે તો પ્રભુનો અભિગ્રહ પૂરો થાય!

પ્રભુ ધનાવહ શેઠનાં આંગણે પધાર્યા. મકાનની નીચે પાછળનાં ભાગમાં એક ભોંયરૂં છે. ભોંયરાનાં દ્વાર પાસે આવી પ્રભુ અટકી ગયા. સામે જોયું તો એક યુવાન દાસી, મુંડિત મસ્તકે, જીર્ણ વસ્ત્રે, હાથે-પગે બેડી, હાથમાં સૂંપડું, સૂપડામાં બાકુળા, મુખે નવકાર ગણી રહી છે. મનથી ભાવના ભાવે છે કે કોઈ અતિથિ, કોઈ ત્યાગી, કોઇ સંત પધારે તેમને બાકુળા વ્હોરાવી પછી જ ત્રણ દિવસનું પારણું કરીશ. તેણે સામે મહાવીરને જોયાં. જેના માટે વર્ષોની ચિર ઝંખના હતી તે પ્રભુ પધાર્યા છે. હૃદય આનંદથી પ્રફુલ્લિત થઈ ઉઠયું, અને સસ્મિત વદને પ્રભુને આવકાર્યા!

પ્રભુએ એક દૃષ્ટિ આ દાસી પર નાખી અને પાછા ફરવા પગ ઉપાડયો. ત્યાં તો દાસીનાં દિલમાં કારમો આઘાત લાગ્યો. "અરે! મુજ અભાગણીનાં ભાગ્ય કયારે ખુલશે! આંગણે આવેલા નાથ પાછા ફરે છે?" અને આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડી. પ્રભુએ જરા પાછળ વળી જોયું. દાસીની આંખમાં અશ્રુ જોયા અને એ દિગમ્બર પ્રભુએ પોતાનાં બન્ને હસ્ત લંબાવ્યા, દાસીએ અંતરનાં ઉલ્લાસ ભાવે પ્રભુનાં કરપાત્રમાં બાકુળા વહોરાવ્યા. પ્રભુનો અભિગ્રહ ફળ્યો. પ્રભુએ પારણાં કર્યાં. અને ગગનમાં દેવદુંદુભિ વાગી. એ જ ક્ષણે ચમત્કાર થયો. દાસીનાં હાથ–પગની બેડી તૂટી ગઈ. મૂંડીત મસ્તક પર સુંદર કેશ કલાપ થઈ ગયો. સોળે શણગાર શરીર પર થઈ ગયો. દાસી આગળ આવી પ્રભુનાં ચરણોમાં ઢળી પડી. દેવોએ સોનૈયાની વૃષ્ટિ કરી.

સાથે રહેલા સહુ નર–નારી આશ્ચર્ય વિભોર થઈ થયા. પ્રભુ એ એક દાસીનાં હાથે, એક ગુલામડીના હાથે પારણું કર્યું!

બંધુઓ! કહાની અહીં સમાપ્ત થાય છે. પણ પ્રસંગનું હાર્દ અહીંથી શરૂ થાય છે. મેં પહેલાં કહ્યું તેમ પ્રભુ સાથે રાજા–રાણી હતાં, મંત્રી, શેઠ, શ્રીમંતો અનેક સ્ત્રી–પુરુષો હતાં! રાજા શતાનીક અને રાણી મૃગાવતી આગળ આવી ઓળખવા પ્રયત્ન કરે છે. કોણ છે એ ભાગ્ય–શાળી યુવતી? દાસી હોવા છતાં પ્રભુનાં અભિગ્રહને પૂર્ણ કરવા એ ભાગ્યશાળી બની! અને તરત ઓળખી ગયા. મૃગાવતીની જ બહેન ધારિણી ની પુત્રી વસુમતિ. જોઈ ને બન્ને શરમિન્દા બની ગયા. અરેરે! એક રાજપુત્રી! આપણી જ ભાણેજ. આપણાં રાજ્યમાં દાસત્વ વેઠી રહી છે? રાજાને પોતાની જાત પર તિરસ્કાર છૂટયો! અરે! આટલી સમજદારી હોવા છતાં મેં દાસ પ્રથાને પોષણ આપ્યું. દાસ ને ખરીદવા ની છૂટ આપી તો મારી વસુમતિને પણ દાસ બનવું પડયું! ધિક્કાર છે મારી બુદ્ધિ ને? તેઓ સજળ નયને પ્રભુનાં ચરણોમાં પડી ગયા. પ્રભુ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી, પ્રભુ આજથી મારા સમગ્ર રાજ્યમાંથી દાસત્વ પ્રથા ને દૂર કરૂં છું. જેનાં–જેનાં ઘરમાં ખરીદાયેલા દાસ–દાસીઓ, હોય તે

બધાં ને સ્વતંત્ર કરવાનો હુકમ કરૂં છું" બસ, પ્રભુને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું. પ્રભુ ગંભીર મુદ્રામાં ત્યાંથી વિદાય થયા !

બંધુઓ ! તમને ઈતિહાસની ખબર હશે કે આપણે ત્યાં પ્રાચીન કાળમાં આ દાસત્વ પ્રથા હતી. એક રાજા બીજા રાજા પર ચડાઈ કરે, જે જીતે તે હારનાર રાજાનાં નગર માં લૂંટ ચલાવે, તેમાં નર-નારીઓને પણ પકડી ને લઈ આવે. તેમાં શેઠ-શ્રીમંત નાં ઘરનાં સ્ત્રી-પુરુષ પણ હોય. રાજરાણી રાજકુંવરીઓ પણ હોય. અને સામાન્ય ઘરનાં નર-નારી પણ હોય. તે બધાંને પોતાનાં રાજ્યમાં લઈ આવે, અને જેમ પશુની બઝાર ભરાય તેમ દાસ-દાસીઓની બઝાર ભરાય. પશુ કે કોઈ ચીજ-વસ્તુની જેમ સ્ત્રી-પુરુષો વેચાય તેના સોદા થાય. જેના ઘરમાં દાસરૂપે જાય તે ઘર નાં માણસો દાસ સાથે કષાયથી પણ ક્રુર વ્યવહાર કરે. પશુથી પણ બદતર જીવને ત્યાં જીવવું પડે. કામ તો કરે જ. ખાવા ન મળે અને ઉપરથી ભયંકર માર સહન કરવો પડે. બિચારા દાસ-દાસી ત્રાસી જાય. તેને એમ થાય આના કરતાં નરકની વેદના સારી. તે ક્યાંય કોઈ પાસે જઈ બોલી ન શકે. પોતાનું દુઃખ કહી ન શકે. કારણ ઘરે-ઘરે આ દશા હોય. રાજા-મહારાજા કે શેઠ શ્રીમંતો પણ આ પ્રથાને પ્રોત્સાહન આપે. રાણી ધારિણીની પુત્રી પણ દાસી થઈને અહીં આવી હતી. ધનાવહ શેઠને ત્યાં ખરીદાઈ ને લાવ્યા હતા. જ્યાં તેનું નામ ચંદના હતું. આવા તો હઝારો દાસ-દાસીઓ ગામોગામ હતાં.

ભગવાન મહાવીર નાં અંતરમાં આ દાસ-પ્રથા શલ્યની જેમ ખુંચતી હતી. માનવ સાથે નો આ ક્રુર વ્યવહાર તેમનાં અંતઃકરણ ને સુખ લેવા દેતો નહતો. તેમનાં હૃદયમાં એક પીડા હતી. જ્યાં સુધી આ પ્રથા દૂર ન થાય ત્યાં સુધી તેમને ચેન પડે તેમ ન હતું.

પ્રભુએ આવો અભિગ્રહ એટલા માટે જ કર્યો હતો. તેઓ જાણતાં હતાં કે આ જલ્દી પૂરો નહીં થાય. તેઓ પાંચ માસ અને પચ્ચીસ દિવસ ફર્યા. તેમનાં અભિગ્રહનાં બધાં બોલ તો છેલ્લા ત્રણ દિવસથી

જ સર્જીત થઈ રહ્યા હતાં અને છેલ્લે દિવસે જ પૂરા થવાનાં હતા. પણ રોજ-રોજ નગરમાં આહાર લેવા જઈ, નગરવાસીઓનાં દિલમાં એક જાતની વ્યાકુળતા ઊભી કરી દીધી. એટલું જ નહીં રાજા-મંત્રી, શેઠ-શ્રીમંતો સહુનાં અંતરને એવી રીતે તૈયાર કર્યા કે સમય આવે પ્રભુ જે કરવા ઇચ્છે છે તે સહજ રીતે થઈ જાય. જન-માનસ ને ઉદ્વેલિત કર્યું અને એમ નગરજનો-અને રાજાનાં દ્વારા જ આ કામ કરાવ્યું. પ્રભુને કહેવું ન પડયું કે આ પ્રથા દૂર કરો. ચંદનાની દારૂણ દશા, સુધી સહુને પહોંચાડવા હતાં. સહુએ નજરે નીહાળ્યું. રાજપુત્રીની અધમ દશા જોઈ અને વ્યાકુળ થયેલા હ્રદય પલળી ગયાં. અન્યથા રાજા-મહારાજાઓ પાસે, સત્તાધીશો પાસે કોઈ કામ કરાવવું સહેલું નથી. પ્રભુએ જન-માનસને સમજી તેનાં દ્વારા જ આ કામ કરાવ્યું.

બંધુઓ ! લોકો કહે છે કે પ્રભુને અભિગ્રહ હતો તેર બોલનો ! પણ ના, હું કહીશ કે પ્રભુને અભિગ્રહ હતો કે જ્યાં સુધી દાસત્વ પ્રથા ને દૂર કરવાનાં ભાવો રાજવીનાં અંતઃકરણ માં નહીં જન્મે ત્યાં સુધી આહાર નહીં લઉં ! અને પ્રભુનો અભિગ્રહ ફળ્યો. આપણે સહુ ચંદના-ની આ કહાની માત્ર, કહાની રૂપે જ જાણીએ છીએ. પણ આ રીતે તેની પાછળનાં હાર્દ ને સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો ખરો ! પ્રભુએ શા માટે અભિગ્રહ કર્યો ! અરે ! દાસ પ્રથામાંથી જ ચંદનાને મુક્તિ અપાવી એટલું જ નહીં પણ તેને પોતાની પ્રથમ શિષ્યા બનાવી. નારીત્વ નું ગૌરવ કર્યું !

હા, તો બંધુઓ ! પ્રભુએ જેવી રીતે આધ્યાત્મિક ઉત્થાન નો માર્ગ બતાવ્યો તેમ આપણી સામે સામાજીક ઉત્થાન નો પણ એક આદર્શ પ્રસ્તુત કર્યો. તમારી પાસે રહેલી શારિરીક, માનસિક, આર્થિક, અધિકારી, શક્તિઓનો ઉપયોગ. આવી સામાજીક કુ-રૂઢીઓને દૂર કરવા માટે કરજો. યુગે-યુગે કંઈ કેટલીયે કુ-પ્રથાઓ ચાલી આવતી જ હોય છે. ધર્મનાં ક્ષેત્રે પણ આવા રિવાજો ઘર કરી ગયા હોય છે. જે સમય બદલતાં બદલાવા જોઈએ. પણ આપણે એમ જ ચલાવતાં હોઇએ છીએ.

વળી જે પ્રથાઓથી કેટલાક ને ખમવું પડતું હોય, જીવનમાં મુશ્કેલી ઊભી કરે એવી હોય તેને તો સર્વ પ્રથમ તિલાંજલિ આપી દેવી જોઈએ.

બંધુઓ ! પર્યુષણ પહેલાં પણ મેં તમારી સામે વાત રાખી હતી. આજે ફરીથી કહુ છું કે આપણે ત્યાં આ એક પરંપરા છે કે અઠ્ઠાઈ કે એથી વધુ તપશ્ચર્યા કોઈ કરે તો એણે સાંજી–પ્રભાવના લાણી કંઈક કરવું જ જોઈએ આખા યે સમાજ ને એ અપેક્ષા રહે કે અમુક વ્યક્તિ એ તપશ્ચર્યા કરી છે તો આપણને કાંઈક મળવું જોઈએ. જો ન આપે તો સમાજની વ્યક્તિઓ જ બોલશે કે આ તો લાંઘણ કરે છે. તમને આપે તો જ તપશ્ચર્યા સાચી ? ન આપે તો લાંઘણ ! આ ડેફિનેશન કોણે બનાવી ? કયાંથી લાવ્યા ? તમે જ છો ને આ કહેનારા ?

શા માટે આ કુ-પ્રથાઓમાં અટવાવ છો ? જે કાળમાં આ પ્રથા શરૂ થઈ હશે ત્યારે એ વખતનાં દેશ–કાળ અનુસાર કદાચ એ જરૂર હશે. પણ આજે નથી. વળી એ વખતે પણ કદાચ આવી પ્રથા નહીં હોય. અમે મેંગલોર પાસે મુડબિદ્રી તીર્થ છે જૈનોનું, ત્યાં ગયા હતાં. ત્યાંના મઠમાં એક સરખા અનેક શાસ્ત્રો તાડપત્રી પર લખેલા હતા. એક જ શાસ્ત્રની અનેક પ્રત ! અમને આશ્ચર્ય થયું કે એક જ શાસ્ત્રની આટલી પ્રતની શી જરૂર ! શા માટે આટલી છે. પૂછ્યું તો ખુલાસો મળ્યો કે આજથી ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ વર્ષ પહેલાં અહીં એવો રિવાજ હતો કે કોઈ તપશ્ચર્યા કરે તો તેઓ લહિયા પાસે આવા શાસ્ત્રો તાડપત્રી પર લખાવે, અને આખા સમાજમાં ઘરે–ઘરે પ્રભાવના કરે. જેથી શ્રુતની સેવા થાય. ધર્મની પ્રભાવના થાય. ઘરે ઘરે શાસ્ત્રો હોય તો આપણું આગમ સાહિત્ય સચવાઈ રહે. કેટલાક એ શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરે તો તેનું જ્ઞાન પણ વધે. આવા અનેક હેતુઓથી આ પ્રભાવના કરવામાં આવતી. એ જુના શાસ્ત્રો નું ઘર-ઘરથી કલેકશન કરી હવે મઠમાં રખાયા છે !

બંધુઓ ! આનું નામ પ્રભાવના ! એ પ્રથા વાસણમાં કયારે પૂરાઈ ગઈ તે મને ખબર નથી. પણ હું તમને પુછું છું આજે અહીં તમે

૨૫૦૦-૩૦૦૦ ભાઈઓ-બ્હેનો બેઠા છો. કહો તમારા કોઈનાં ઘરમાં એક નાનું વાસણ-વાટકી કે ડીસ આવશે તો તમારૂં કયું દળદાર ફીટી જવાનું ? કયાં બંગલા બંધાઈ જવાના ? છે કોઈ લાભ ? વિચાર તો કરો આ મોંઘવારીનાં જમાનામાં લ્હાણી દેનારને ૮-૧૦-૧૫ હઝારનો ખર્ચો થાય અને જેનું પરિણામ શૂન્ય. વાટકી લઈને અહીંથી બહાર જશો અને દેનારની જ નિંદા કરશો ! કેવી છે વાટકી ! આપણે તો મેડામાં જૂનો કચરો પડયો છે. તેમાં કચરો વધ્યો ?

જો આવું જ કહેવું છે તો શા માટે આ પ્રથા નથી તોડતા ? જેમાં કંઈ જ લાભ ન હોય તે શા માટે ચાલું રાખવું ? વિચારો ! ઘણાં બિચારા એવા સાધારણ માણસો હોય છે કે જેને શારિરીક-માનસિક શક્તિ હોય છે કે જે મોટી-મોટી તપશ્ચર્યા કરી શકે. પણ આર્થિક સ્થિતિ ન હોય તો તેઓ તપશ્ચર્યા કરી શકતાં નથી. તેઓ કહેતા હોય છે કે એમને તપ કરવાની શક્તિ તો છે પણ સમાજ સાથે ઊભા રહેવાની શક્તિ નથી. બંધુઓ ! આપણા સમાજનાં ભાઈઓ-બ્હેનો જો આવા કારણે તપ ન કરી શકતા હોય તો તે તપની અંતરાય આખી સમાજને લાગે છે. સામુદાયિક બાંધેલી અંતરાય સામુદાયિક ભોગવવી પડે. જે અનેક રીતે ભોગવાતી હોય છે. કેટલાક ગામોમાં ઉપાશ્રય હોય, આપણો સમાજ પણ મોટો હોય, સાધુ-સંતોનો યોગ પણ થતો હોય પણ સમાજ માં કોઇ વ્યક્તિ ખરા દિલથી ધર્મ કરી ન શકતો હોય. ધર્મ કરવાનાં ભાવ જ ન જાગે ! એવા-એવા ગામ હોય છે કે સાધુ સાધ્વી ત્યાં ચાતુર્માસ જાય. કેટલી મહેનત કરે. પણ સમાજમાં ધર્મ કરવાનો ઉલ્લાસ જ ન જાગે. આ છે સામુદાયિક અંતરાય કર્મનું સામુદાયિક ફળ !

બંધુઓ ! માફ કરજો. પણ મોટા શહેરોમાં તો લાણી દેવાના competition ચાલે છે ! એક વ્યક્તિ ૨૫ રૂપિયાવાળુ વાસણ આપે તો બીજો ૧૦૦નું આપે, તો ત્રીજો ૫૦૦ નું આપે. એટલું જ નહીં સોનાની ચેનોને વીંટીઓ અપાય ! હું તમને પૂછું છું કે તમારી મહામૂલી તપશ્ચર્યાને શા માટે આટલામાં વેંચી દો છો ? જે તપશ્ચર્યા અનંત-અનંત કર્મ નિર્જરા કરી આત્મ શુદ્ધિ કરે છે. તેનું મૂલ્ય સ્ટીલ-ચાંદી કે સોનામાં આંકો છો ! મારા ભાઇઓ ! બહુ ભ્રમમાં છો, ભૂલાવામાં પડયા છો !

નીકળો તેમાંથી બહાર. મનથી નિર્ણય કરો કે તપ-ત્યાગના નિમિત્ત કોઇની પાસેથી લઇશ નહીં અને કોઇને દઇશ નહીં.! હું આવી રીતે લઉં અને દઉં તેથી મારા જ સાધર્મી બંધુને મુંઝાવું પડે, ખેંચાવું પડે. સમાજ સામે ટકી રહેવા, દેવું કરવું પડે એવું પાપ નહીં આચરૂં!

મારા શ્રીમંત ભાઇઓને તો હું પહેલાં કહીશ કે તમારી પાસે શક્તિ છે સંપત્તિ છે તો એ ખર્ચવાના સ્થાન પણ અનેક છે. તમારા સાધર્મી ભાઇ કે જેની આર્થિક સ્થિતિ ન હોવાથી જીવન જીવવું પણ મુશ્કેલ છે. પહેલાં તો તેની ભાળ મેળવી ગુપ્તદાન આપો કે એ સદ્ધર થઇ જાય.

બીજી વાત આજે રોજનાં હઝારો પશુઓ કતલખાને જાય છે, કારણ શું છે! તમારા ઘરમાંથી પશુધન તમે કાઢી નાંખ્યું. તેનું પોષણ તમે કરી શકતાં નથી. તમે તો નથી કરતાં પણ જ્યાં પાંજરાપોળમાં પશુઓને ઉછેરાય છે. તે પાંજરાપોળોને એવી સદ્ધર બનાવો કે ગમે તેટલાં પશુઓ આવે તેઓ તેનું પોષણ કરી શકે. બંધુઓ! ખ્યાલ રાખજો કે તમારી પાસે સંપત્તિ હોવા છતાં પણ તમે જો આ બાબતમાં બેદરકાર રહો તો કતલખાને જતાં પશુઓની હિંસાનાં પાપનાં ભાગીદાર તમે પણ છો. તમે તેમાંથી છટકી જઇ શકતા નથી. તમે કહેશો કે અમે પશુઓને કતલખાને મોકલતા નથી. તે જાય તો અમે શું કરીએ! ના બંધુઓ! તમે જો આંખો બંધ કરીને બેસી રહેશો અને કતલખાને જતાં અટકાવવા માટે કંઇ જ પ્રયાસ નહીં કરો તો અનુમોદનાનું પાપ તો વ્હોરી જ લ્યો છો!

હું તમને એ કહેવા માગતી હતી કે તપ સાથે દાનને જોડવા ઇચ્છો છો તો એ રીતે જોડો કે જેથી તમને આત્મિક લાભ થાય અને લેનારને દ્રવ્ય લાભ થાય. કોઇ એવી સંસ્થાઓ, જીવદયા ખાતાં, જ્ઞાનખાતામાં ગમે ત્યાં આપી શકો છો. પણ તપ સાથે વાસણ વગેરેની લાણી આપવાની કુ-પ્રથાનો હવે આ સમયમાં ત્યાગ થવો અત્યંત જરૂરી છે. માટે તમને સહુને કહીશ કે આ ત્યાગ કરશો. આજના આ યુગમાં આ પ્રથા ઉચિત નથી માટે એ કુ-પ્રથા જ છે. બસ, વધુ ન કહેતા સહુ પ્રતિજ્ઞા કરો એવી ભાવના....

આ ચાતુર્માસમાં અનેક ભાઇ-બ્હેનો એ આવી પ્રતિજ્ઞા કરી, આખા એ ચાતુર્માસ માં તપ-ત્યાગ ઘણા થયા પણ લાણી-પ્રભાવના નહીં માત્ર નિર્જરાનાં ધ્યેયથી જ તપશ્ચર્યા થઈ. સંઘના ભાઇ-બ્હેનોને ધન્યવાદ

અપરાધને અલવિદા...!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના વિભાવદશાને સંપૂર્ણ નષ્ટ કરવા માટે છે સંસારનાં સર્વ જીવો વિભાવમાં જીવી રહયાં છે. વિભાવ છે ત્યાં જ ભ્રમણ છે. સ્વભાવ છે ત્યાં સ્થિરતા છે. આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં ત્યાજ્ય જો કંઇ હોય તો તે વિભાવ છે. અંતરનો વિભાવ છૂટે, વૃત્તિઓ છૂટે તો બાહ્ય ત્યાગ સહજ છે.

વિભાવને સમજી, વિભાવનાં પરિણમન ને સમજી, વિભાવના પરિણામ ને સમજી, તેને દૂર કરવા માટે જ પૂર્વાચાર્યો એ આવા પર્વોનું નિર્માણ કર્યું છે. હંમેશા સંસારનાં વ્યવહારોમાં મસ્ત રહેતો જીવ આવા પર્વોનાં નિમિત્તે પરમાંથી સ્વ તરફ વળી શકે, પોતે પોતાનું નિરીક્ષણ કરી શકે. પરમાં અશાંત રહેતો માનવ સ્વમાં શાંત થઈ શકે માટે જ આ પર્વની મહત્તા છે.

જૈન પરંપરાનાં પ્રત્યેક પર્વ સાથે તપ–ત્યાગ જોડાયેલા છે, શા માટે ? સારા યે જીવનની પ્રવૃત્તિ ખાવા–પીવાનાં કારણે જ છે. તેની પાછળ જ બધું પાપ છે, સંઘર્ષ છે, સારો યે સંસાર આ પ્રવૃત્તિ પાછળ જ છે. ક્ષણભર માટે માની લો કે માનવ–પશુ–પંખી કોઈને ય ખાવાનું જ ન હોત તો પ્રવૃત્તિ શું બચત ? મોટા ભાગનાં કાર્યો ક્ષુધા–તૃષાની તૃપ્તિ માટે જ છે. માટે જો પર્વોનાં દિવસો માં ખાવા–પીવાનું બંધ થાય તો તેની પાછળ નો આરંભ–સમારંભ રોકાઈ જાય. અને સમય પણ બચે. એ સમયમાં માનવ પોતા તરફ જોઈ શકે. આપણાં પર્વો મનોરંજન માટે નથી હોતા પણ આત્મ વિકાસ માટે હોય છે. તપ–ત્યાગ વિના આત્મ શુદ્ધિ થતી નથી. તેથી જ આપણામાં મહાપુરુષોએ પર્વો સાથે તપ–ત્યાગની મહત્તા પણ ગાઈ છે.

આજે પર્વાધિરાજ પર્યુષણ નો અંતિમ દિવસ. આ સાત દિવસોમાં ઘણાં ભાઈ–બ્હેનો એ તપશ્ચર્યા કરી છે. પણ હવે કંઈક ત્યાગ કરવાનો છે. એ શું ? પ્રથમ તો આપણાં અંતઃકરણનાં ઊંડાણમાં જઈ પોતે –પોતાને નિરખીએ. વિચાર કરો ! કે આ–સાત દિવસ થી કંઈક આરાધના તો તમે કરી રહ્યાં છો. જ્ઞાનની આરાધના અન્ય પ્રકારે ન કરી શક્યા હો પણ અહીં આવીને પ્રવચન સાંભળો છો તે શ્રુતજ્ઞાન છે. માટે તે થઈ જ્ઞાનની આરાધના. વાણી સાંભળી તમારી શ્રદ્ધા ને દૃઢ કરી. ચારિત્રની દૃષ્ટિથી કંઈક ક્રિયા– અનુષ્ઠાન, સામાયિક–પ્રતિક્રમણ વગેરે કર્યા. અને યથાશક્તિ તપ પણ કર્યો. આમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની કંઇ ને કંઈ આરાધના તો તમે કરી. એ આરાધના નું ફળ શું ? સાત દિવસ થી વાણી સુણવારૂપ જ્ઞાનની આરાધના કરો છો તેનું ફળ શું ?

પોતાનાં આત્મામાં ઉતરી, સ્વદોષોને જોવા જોઈ ને તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો, દુર થાય તો તે આરાધનાનું ફળ ! બંધુઓ ! પ્રથમ દિવસે જ મેં તમને કહ્યું હતુ કે સાત દિવસ સુધી સ્વ–નિરીક્ષણ કરી, આઠમે દિવસે દોષોને ધોવા તૈયાર થઈ જવાનું છે. સાત દિવસ નાં આંતર-નિરીક્ષણ માં અંતર શું કહે છે ? અપરાધો ને વિદાય આપવાની સ્વીકૃતિ આપી કે નહીં તમારા અંતકરણે ? બંધુઓ ! આ જીવ ૧૮ પાપોથી ઘેરાયેલો છે. નિત્ય અનેક પાપો કર્યા કરે છે. બધાં જ પાપો સાથે, રાગ-દ્વેષાત્મક વૃત્તિઓ જોડાયેલી છે. આ રાગ–દ્વેષનાં ભાવો જ આપણામાં સમતા કે ક્ષમા પ્રગટ થવા દેતા નથી. રાગ–દ્વેષ મંદ થાય તો જ ક્ષમા જાગે. ક્ષમા એ, જીવનો પોતાનો સ્વભાવ છે. પણ રાગાદિ ભાવોએ ગુણ ને આવર્યો છે. તેથી ક્ષમા આપણાં જીવનમાં પ્રેકટીકલ રૂપમાં આવતી નથી. ક્ષમા જાગૃત ન થવાનું અન્ય કારણ છે, આપણું અહં. અહં જ્યાં સુધી ગળે નહીં ત્યાં સુધી ક્રોધ જાય નહીં. અને ક્રોધ હટે નહીં ત્યાં સુધી ક્ષમા ગુણ અવિભૂંત થઈ શકે નહીં.

આવી છે આ સાંકળ. પ્રથમ કડી અહં. તેને જ જો તોડી નાખી એ તો કાર્ય સરળ થઈ જાય, પ્રભુ મહાવીરનાં જીવનની વાતો ઘણી કરી.

તેઓએ કેવળજ્ઞાન થયાં પહેલાં છદ્મસ્થ અવસ્થામાં વિચરતા હતા ત્યારે જ અહં ને ગાળી નાખ્યો હતો. એટલે જ એમને કોઈ જ શત્રુ ન હતો. ભયંકરમાં ભયંકર પીડા દેનાર વ્યક્તિ પણ તેમને પ્રિય લાગ્યો છે. જે વ્યક્તિઓ એ પ્રભુને પીડા આપી, તેને પ્રભુએ પ્રતિબોધ આપ્યો. જેણે પ્રભુને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આપ્યા. તેને સમજાવી-બુઝાવી-મુક્તિનાં રાહે ચડાવી દીધાં. આ છે તેમની ચરમ કોટિની કરુણા ! પ્રભુ મહાવીરે તેમનાં સારા યે જીવનમાં કરુણા જ વહાવી છે કયાંય તેઓ વિષમતા લાવ્યા નથી. બંધુઓ ! પ્રભુ જેવી વીતરાગતા આપણા માટે દુષ્કર હોય પણ આ જીવનમાં ઉપશાંત કષાયી તો જરૂર બની શકીએ. જો એટલું થાય તો પણ કોઈ સાથે આપણી શત્રુતા ન રહે.

હું તમને પૂછું તમારે મિત્ર કેટલા ? કોઈ ને બે-પાંચ-સાત-દસ. બસ મર્યાદા હશે. તો શું બીજા બધાં જ શત્રુ ? ના, એમ પણ નહીં બાકીના વ્યક્તિઓ પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ ! હા, પાંચ-સાત દુશ્મન પણ હોઇ શકે ! પણ જૈન પરંપરાએ બહુ જ ભાવવાહી સૂત્ર આપ્યું છે. मित्ती मे सव्व भूएसु સર્વ જીવો પ્રત્યે મારી મૈત્રી. જ્યારે આ સૂત્રો બોલો ત્યારે તેમાંથી પાંચ-સાત દુશ્મનો ને કાઢી નાખો અને બાકીનાં સર્વ મારા મિત્રો, એમ નહીં જે તમારાથી પ્રતિકૂળ વર્તે, તમને ન માને તે તમારો શત્રુ. ને જે તમારાથી અનુકુળ હોય. તમને માનતો હોય તે તમારો મિત્ર. આમાં કઈ મોટી વાત ? આ તો પશુઓમાં પણ હોય ! તું માનવ થયો તો તારી વિશેષતા શું ? તારી સામે સંઘર્ષ કરે. તારાથી જેને વૈમનસ્ય હોય તેને પણ હૃદયથી ચાહી શકે તો જ તું સાચો જૈન ! જૈન પરંપરા આવી મૈત્રી શીખવે છે.

પ્રભુ મહાવીરનાં સાધના કાળમાં ઘટિત થયેલ એક પ્રસંગ આપણને મૈત્રી શું હોઇ શકે, તે બતાવે છે ! ભગવંત ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતાં-કરતાં અસ્થિગ્રામ પધારે છે. ગામ તદ્દન ઉજ્જડ થઇ ગયું છે. ગામની સુંદરતા નષ્ટ થઈ ગઈ છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં હાડકાનાં ઢગલાં યત્ર-તત્ર પડયા છે. આખું યે વાતાવરણ ભયાનક દુર્ગંધ થી વ્યાપ્ત થઈ

ગયું છે. તે નગરની બહાર એક યક્ષાયતન છે. જેમાં શૂલપાણી નામનાં યક્ષની મૂર્તિની સ્થાપના ગ્રામવાસીઓ એ જ કરી છે. એકાંત-નિર્જન સ્થાન જોઈ એ મંદિરનાં એક ખૂણામાં સ્થિર થઈ ગયા.

શૂલપાણી યક્ષે જોયું કે કોઈ દિગમ્બર વેષધારી માનવ મારા મંદિરમાં આવ્યો છે, કેમ આવ્યો? આ મારૂં સ્થાન! તેમાં કોઈ આવી જ કેમ શકે? અહં ને મમ બન્ને જાગ્યા અંતરમાં! પ્રભુ ને પરેશાન કરવાનો વિચાર કર્યો અને ભયંકર બિહામણા રાક્ષસના રૂપમાં આવી જોરથી ચિત્કાર કરે છે. કાન ફાડી નાખે એવું અટ્ટહાસ્ય કરી પ્રભુને ડરાવવા માગે છે એની ગર્જના થી મંદિરની દિવાલો ધ્રુજી ઊઠી દૂર દૂર સુધી તેના આવાજના પડઘા પડયા. જેનાં કાને આ ઘોર ભયંકર શબ્દો અથડાયા તે ધ્રુજી ઉઠયા. પણ મહાવીર વિચલિત ન થયા. તો શૂલપાણિ એ ભયંકર સિંહનું રૂપ બનાવી ત્રાડ નાખી. હુંકાર કર્યા. પણ મહાવીરનાં કાન સુધી આવાજ જ પહોંચતો નથી. પ્રભુનું એક રૂંવાડું પણ હલતું નથી. ભયની તો વાત જ કયાં કરવી?

શૂલપાણિ પોતાની સર્વ શક્તિથી પ્રભુને ધ્યાન ભંગ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. પણ સામે પ્રતિક્રિયા કંઈ થઈ નહીં તેથી વધારે ગુસ્સે થયો. જ્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિ ને અન્ય વ્યકિત ઉપર વેરની ભાવના જાગે છે. વેરનો બદલો લેવા પ્રયાસ કરે ત્યારે એ ઈચ્છે કે સામી વ્યક્તિને ગુસ્સે કરૂં. પિડીત કરૂં ત્રાસ આપું. પણ જો સામો વ્યકિત શાંત-સ્થિર રહે તો પેલાં ને વધુ ગુસ્સો આવે. એની ઈચ્છાની તૃપ્તિ ન થાય તેથી તેનું વેર વધુ ફુંફાડો મારે. અને તેણે વિકરાળ વિષધરનું રૂપ ધારણ કરી જોર-જોરથી ફુત્કાર કરવા મંડયા. આસપાસની હવા જાણે વિષમય થઇ ગઈ તેના ફુત્કારના પડઘા ચારે બાજુ પડઘા માંડ્યાં. પણ મહાવીર અચલ અડોલ-નિષ્પ્રકંપ ! !

અત્યાર સુધી મહાવીરનાં શરીરને એણે સ્પર્શ નો'તો કર્યો હવે એક સાથે અનેક વિંછી નાં રૂપ બનાવી પ્રભુનાં એક-એક રોમમાં ડંખ દીધા. આખા શરીરમાં અસહ્ય પીડા થઈ રહી છે. વિંછીનો એક ડંખ

પણ ભલ-ભલા યોદ્ધાને ખળભળાવી મૂકે. પણ પ્રભુને એની પણ અસર નથી. અરે! હાથીનું રૂપ લઈ પ્રભુને સૂંઢમાં પકડી જમીન પર પટકે છે. ઉપર પોતાનાં બન્ને પગે ઉભો રહી જાય છે છતાં મહાવીર મેરુ જ જેવા નિશ્ચય-ગંભીર. તેમની ધ્યાન સમાધિ તૂટતી નથી ! બંધુઓ ! વિચાર કરજો પ્રભુની આત્મ-મસ્તી કેવી હશે. સ્વ-સ્વરૂપની રમણતામાં કેવા લીન હશે ?

શૂલપાણિ ક્રોધ થી વ્યાકૂળ થઈ ઉઠયો છે. વેરની તૃપ્તિ થતી નથી. અંતર વેરની આગથી ભડભડ બળી રહ્યું છે તેને થાય છે કે આ તે માનવ છે કે કોઈ દેવ ? કોણ છે ? આટઆટલું કર્યા પછી જરાપણ ચંચળ થતો નથી ! શું કરૂં હું ? કઈ રીતે મારા મનને તૃપ્ત કરૂં ? વિહ્વળતા વધી પડી !

ત્યાં તો મધુર ઘંટડી જેવો સ્નેહાળ સુર સંભળાયો. "શૂલપાણિ શાંત થા ! શા માટે વેરની આગમાં બળે છે ? તારે જે કંઈ કરવું હોય તે કર મારા ઉપર ! પણ તું ભૂલી ગયો ? હું તો તારો મિત્ર છું પરમ સખા છું તારા પર મને અસીમ પ્રેમ છે શૂલપાણિ !"

મહાવીર નાં મુખની આવી પ્રેમાળ વાણી સાંભળી શૂલપાણિ નો જુસ્સો ઓસરવા માંડયો. એ વિચારે છે આ માનવ શું બોલે છે ? હું એને આટલી પીડા આપું છું અને બદલામાં એ મને પ્રેમ આપે ? એ કહે છે :

"માનવ ! હું તને આટલું દુઃખ આપુ છું અને તે કહે છે હું તારો મિત્ર છું એ કેવી રીતે ! "

"હા, ભાઈ ! તું માત્ર મારો જ નહીં. આખા જગતનો મિત્ર છો."

આ વળી વધુ વિચિત્ર ! આજ સુધી મને કોઈએ મિત્રરૂપે સ્વીકાર્યો નથી. આટલા પ્રેમથી કોઈએ મારી સાથે વાત કરી નથી. આ કોણ છે ? શૂલપાણિ નરમ થઇ ગયો.

પ્રભુએ જોયું કે યક્ષનું હૃદય પીગળવા માંડયું છે. તેનાં અંદરનું વેર શાંત થવા માંડયું છે. એટલે પ્રભુએ મોકો જોઈ તેનાં હૃદયને વધુ શાંત કરવા નિર્મળ કરવા કહ્યું :—

" શૂલપાણિ વિચાર તો ખરો ! ગયા ભવમાં તું કોણુ હતો ? તેં કેટલી સેવા કરી સહુની, અને તારા મૃત્યુનાં કારણુ રૂપ તું અન્યને માને છે પણુ ખરેખર તારા મોતનું કારણુ તું જ હતો. અન્ય કોઈ નહીં ! કોઈ કોઇ ને મારી શકે નહીં, જીવાડી શકે નહીં ! જરા વિચાર શૂલપાણિ જરા વિચાર !"

શૂલપાણિ વ્યંતર દેવ હતો. અવધિજ્ઞાનથી એ જાણુતો હતો કે પૂર્વ ભવે એ એક સાર્થવાહ ને ત્યાં રૂષ્ટ-પુષ્ટ બળદ હતો. સાર્થવાહને એ ઘણો પ્રિય હતો. એકવાર આ સાર્થવાહ પોતાનાં સાર્થ ને લઈ વ્યાપાર અર્થે નીકળ્યો છે. સાથે માલ ભરેલા અનેક ગાડાઓ છે. આ ગામ પાસે એક વિશાળ નદી હતી. પણુ કોઈ કારણે તેમાં ખૂબ કીચડ ભરાઈ ગયો હતો. સાર્થવાહ ને ખબર ન રહી અને બધાં જ ગાડા નદીમાં ઉતાર્યા. ગાડા કીચડમાં ફસાઈ ગયા, નીકળે જ નહીં આ બળદ ખૂબ જ શક્તિશાળી હતો તેને સહુથી આગળ જોડયો અને તેણે ખૂબ જ મહેનત કરી-કરી, એક-એક ગાડાને કીચડમાંથી બહાર કાઢયા. પણુ આટલી શકિત વાપરવી પડી તેથી તેનાં શરીરને ખૂબ ધકકો પહોંચ્યો ? નદીનાં સામે કિનારે બળદ બેસી પડ્યો. તે ઊભો થઈ શકયો જ નહીં. તેના માલિકને બહુ જ પ્રિય એવો એ બળદ-આ રીતે ભાંગી પડયો તે માલિકથી સહન ન થયું.

સાર્થવાહે બે-ચાર દિવસ રહી બળદનો ઔષધોપચાર કરાવ્યો પણુ તેમ બળદ સારો થાય એવું લાગ્યું નહીં. આખો સાર્થ અટકીને બેઠો છે. એ પણુ ચાલે તેમ નથી. તેથી સાર્થવાહે આ ગામનાં મુખીને બોલાવી બધી વાત કરી. ઘણું ધન આપ્યું અને બળદની સારી રીતે સારવાર કરાવવા કહ્યું. સારો થયે પોતે આવીને લઈ જશે એમ પણુ કહ્યું. મુખીએ સ્વીકૃતિ આપી. તેથી સાર્થવાહ બળદને ત્યાં જ છોડી, આગળ વધ્યો.

અહીં ગામ મુખીએ બે-ચાર દિવસ તો બળદનો ખ્યાલ કર્યો. પણુ

પછી ધનનો લોભ લાગ્યો. તેથી બળદને તો રઝળતો મૂકી દીધો. દવા તો નહીં પણ ખાવા-પીવાનું પણ બંધ કરી દીધું. બળદને પીડા વધતી ચાલી, એક તો બિમાર શરીરની પીડા, બીજી ભૂખની પીડા વ્યાકૂળતા વધી. સંજ્ઞી જીવ છે. સમજે છે. તેથી મુખી પર તેને વેરની ભાવના આવવા માંડી. કેટલાંક દિવસે બળદ તડપી-તડપીને વગર દવાએ, વગર અન્ન પાણીએ તરફડી-તરફડીને મર્યો.

મરીને હલકી જાતનો વ્યંતર દેવ થયો. એને આ યોનિમાં કેમ આવવું પડયું તે અવધિજ્ઞાન દ્વારા જોયું તો જાણ થઈ કે શું બન્યું છે! મુખી પર ભયંકર ક્રોધ આવ્યો. મુખીનો ખૂબ બહોળો પરિવાર હતો તે બધાંને પોતાની શક્તિ વડે મારી નાંખ્યા. મારીને તેનાં શબ એવી જગ્યાએ નાખી દીધા કે કોઈ તેનો અગ્નિ સંસ્કાર ન કરી શકે. શબ સડે, ગીધડા-બાજ-કુતરા વગેરે એ મરેલા શરીરનાં માંસને ખાઈ જાય અને હાડકા પડયા રહે. જાણે એક ઢગલો થઈ ગયો હાડકાનો.

મુખીનાં પરિવારને માર્યા પછી પણ આ વ્યંતરનું વેર શાંત ન થયું. તેણે તો એ ગામનાં એક-બે પરિવારને રોજ મારવા માંડયાં. અને બધાનાં શબની એ જ દશા! ગામની બહાર તો હાડકાનાં ઢગનાં ઢગ ખડકાવા માંડયા. ઘણાં દિવસો સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. ગામમાં બાકી રહેલાં માણસો ભયથી જીવે છે. કયારે કયાં પરિવારનો વારો આવી જશે એ ખબર નથી. પણ કોઈ એક બુદ્ધિમાન માણસે વ્યંતરને પ્રાર્થના કરી. તેની મૂર્તિ સ્થાપવાનું વચન આપ્યું. ને આ ઘોર હિંસા બંધ થઈ. ગામ માણસોએ ગામની બહાર પાદરમાં મંદિર બાંધી તેમાં આ યક્ષની મૂર્તિની સ્થાપના કરી. ગામનું નામ તો બીજુ કંઈ હતું પણ ગામ બહાર નાની-નાની ટેકરીઓ જેવડા હાડકાનાં ઢગલા થવાથી, ગામનું નામ અસ્થિગ્રામ એવું પડી ગયું. અસ્થિ એટલે હાડકાં.

પોતાના પૂર્વ ભવને તેણે વિચાર્યો: મહાવીર કહે છે—

"ભાઈ! વિચાર તો ખરો! કે આટઆટલા જીવોને માર્યા પછી પણ

તારા વેરની તૃપ્તિ નથી થઇ! રાતને દિવસ તું વેરની ભીષણ આગમાં જલી રહ્યો છે. તને કયાંય શાંતિ નથી. કયારે તારૂં વેર તૃપ્ત થશે? તે આ બધાં જ જીવો સાથે મૈત્રી ભાવ રાખ્યો હોત તો આજે તારી આ દશા ન હોત! તારી આ સ્થિતિનું સર્જન તેં જ કર્યું છે! માટે હે યક્ષ! હું તને મિત્ર ભાવે કહું છું હવે શાંત થા! વેરને ભૂલી જા! મને તારા પર અનહદ પ્રેમ છે! એવો જ પ્રેમ તું જગતનાં સર્વ જીવો પર ફેલાવી દે! તારા દિલને શાંત કર!"

ભગવાનની આવી મીઠી વાણી સાંભળી શૂલપાણિ ઠરી ગયો. તેનાં રોમ-રોમમાં શીતળતા પ્રસરી ગઈ. પ્રભુનાં ચરણમાં પડી કદી કોઇને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, શાંત થઇ ગયો!

બંધુઓ! ભગવાનનાં અંતરમાં રહેલી અપાર કરૂણાએ ક્રુરતા પર વિજય મેળવ્યો. અત્યંત કઠોર હૃદયનાં વ્યંતરને પીગળાવી શાંત કરી દીધો! આ છે ક્ષમાનો અચિંત્ય પ્રભાવ!

પ્રભુ આપણને પણ આવા ક્ષમાનાં પાઠ શીખવે છે. આપણાં પર તો એવા મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવવાની સંભાવના નથી. પણ નાનાં-નાનાં નિમિત્તોને પણ આપણે સહન નથી કરતાં અને તરત ક્રોધિત થઇ ઉઠીએ છીએ. કોઇ ભૂલ કરે કે તરત આપણને ક્રોધ આવે છે. જરાપણ ભૂલને જતી કરી શકતા નથી તે વખતે ખામોશ થઈને વિચારી શકતા નથી કે સામી વ્યક્તિએ જે સંયોગોમાં આ ભૂલ કરી. એ સંયોગોમાં જો હું હોઉં તો હું પણ એ જ ભૂલ કરૂં. તો પછી બીજા ભૂલ કરે ત્યારે હું કેમ એને માફ ન કરી દઉં? માફી આપવી. ક્ષમા રાખવી તે બહુ મોટી વાત છે.

અને તેનાથી પણ મોટી વાત છે. આપણે જેમનાં પ્રત્યે અપરાધ કર્યો છે. તેની પાસે ક્ષમા માંગવી, ક્ષમા નહીં માગવાથી જ મતભેદ અને પછી મનભેદ વધતા જાય છે. માણસનાં અંતરથી અહં ગળ્યો હોય તો જ એ ક્ષમા માગવા જઈ શકે. અન્યથા તો તેને એમ થાય કે હું જેની પાસે જઇશ

એ મને કહેશે : કેમ આવવું પડયું ને ? તારી ભૂલ હતી એટલે આવ્યો ને! તો તો હું નીચો દેખાઈશ! હું કાંઈ નીચો છું. પણ ના બંધુઓ ! એમ નથી. ક્ષમા માગવાવાળો મહાન જ હોય છે તેની અંદરનો અહં ગળે તો જ એ ક્ષમા માગી શકે. સામાવાળો ક્ષમા આપે કે ન આપે પણ આપણે આપણાં અંતરને વિશુદ્ધ બનાવવા માટે ક્ષમા માગવી જ જોઇએ. આપણે આપણાં અંતઃકરણમાં ગાંઠો બાંધીને નથી રાખવી. આ ગાંઠ તો નરકનું કારણ છે. શાસ્ત્રો કહે છે કે જે વ્યક્તિ વેરઝેરની ગાંઠ બાંધીને અંતરમાં રાખે છે તે તો અનંતાનુંબંધીનાં અનુબંધ કરે છે અને પરિણામે નરકમાં જાય છે.

માણસ ગમે તેટલા તપ–ત્યાગ, વ્રત–નિયમ કરતો હોય પણ જો અંતર વેરભાવથી ભરેલું હોય તો તેનાં તપ-ત્યાગ નિષ્ફળ છે. આવા માણસો એટલા જીદ્દી હોય કે બધું જ છોડવા તૈયાર હોય પણ જેની સાથે કોઈ કારણે વેરભાવ થયો છે તે વેરને પોતે મરે તોય ભૂલવા તૈયાર નથી હોતા.

એવા એક માજીને અમે જાણીએ છીએ. મહારાષ્ટ્રનાં એક ગામમાં અમે ગયા હતાં. ત્યાં લગભગ ૯૦–૯૫ વર્ષનાં એક માજી. ત્રણ વર્ષથી છઠ્ઠ-છઠ્ઠનાં પારણે વર્ષીતપ કરતાં હતાં. રોજની ૫–૬ સામાયિક કરતાં હતાં આર્થિક સ્થિતિ બહુ જ સારી. શરીર પર ૩૦ થી ૪૦ તોલા તો સોનું પહેર્યું હતું. અમે તેનાં ઘરે ગૌચરી ગયા. એક જ મોટા ઓરડામાં વચમાં પાર્ટીશન એક બાજુ વહુનું રસોડું–એક બાજુ સાસુનું. બન્નેએ વહોરાવ્યું. અમને સમજાયું નહીં કે આમ કેમ ?

ઉપાશ્રય આવ્યા ત્યાં જ એ જ ગામનાં બીજા બ્હેનોએ કહ્યું. મહારાજ સાહેબ આપ જ્યાં વહોરવા ગયા હતાં ત્યાં શું થયું ? બે ચોકા હતાં ને ? અમે કહ્યું હા, અમને પણ આશ્ચર્ય થયું. તો તેઓ કહે મહારાજ સાહેબ આપ પધાર્યા ત્યારથી અમારે આપને કહેવું હતું પણ આપ અજાણ્યા તેથી કીધું નહીં.

એ માજી આટલી તપશ્ચર્યા કરે છે. ધર્મ-ધ્યાન કરે છે. પણ એક ના એક દીકરા અને વહુ સાથે કંઈ જ વ્યવહાર નથી રાખતા. ઈજ્જત નાં ડરથી જુદા મકાનમાં રહેવા નથી જતાં. પણ એક મકાનમાં જુદાં જ રહે છે. દીકરો બહુ સંસ્કારી ને ભણેલો છે. વહુ પણ એવી જ છે. તેનો દીકરો તો આ ગામનાં ઘણાં મોટા માણસો પાસે જઈને રડયો છે. દીકરાને આ વાત બહુ ખટકે છે પણ ડોશીને કાંઈ નથી. મહારાજ સાહેબ આપ સમજાવો.

અરે! આટલા વર્ષોથી જે કોઇથી ન સમજ્યા તે અમારાથી શું સમજશે. છતાં સાંજે પ્રતિક્રમણ કરવા આવ્યા ત્યારે પ્રયાસ કર્યો. પૂ. મોટા મહાસતીજીએ તેને કહ્યું : માજી મારી એક વાત માનશો? માજી તરત સમજી ગયા કે આજે મહારાજ ઘરે ગૌચરી આવ્યા હતાં અને જોઈ ગયા છે તેથી એ જ વાત હશે. તેઓ એ જે જવાબ આપ્યો તે માર્મિક હતો : એ કહે :

"મહારાજ સાહેબ! હું આપની એ વાત જ સાંભળવા નથી માગતી! આપ બીજું જે કહેશો તે કરવા તૈયાર છું. છઠ્ઠ-છઠ્ઠનાં પારણાં કરૂં છું તો અઠ્ઠમ-અઠ્ઠમ નાં કરીશ. રોજની પાંચ સામાયિક કરૂં છું તો આઠ કરીશ. તમે કહેશો તો બધી લીલોતરીનો ત્યાગ જીંદગીભર કરી દઇશ! એ સિવાય પણ આપ કહો તે કરવા તૈયાર છું.! પણ પહેલી વાત તો આપ મને કહેશો જ નહીં. એ તો નહીં જ માનું!"

બંધુઓ! કહો! આને શું કહેવું? તમારી સ્થૂલ દૃષ્ટિ આ માતાને ધર્મિષ્ઠ કહે છે કે નહીં? કેટલો તપ, કેટલો ત્યાગ? પણ અંતરની વેર વૃત્તિઓનો ત્યાગ નથી કરવો. એ તો કહે મરીશ તો પણ વહુ દીકરા સાથે નહીં બોલું! આવા તપસ્વીઓનાં સમાજ બહુમાન કરાવે! એને કંઇ કેટલીયે માળ પહેરાવો! પણ નથી લાગતું કે આજે યુવાનોમાં ધર્મશ્રદ્ધા રહી નથી તેનાં કારણોમાં આ પણ એક કારણ છે? ધર્મની ક્રિયાઓ કરે પણ વેર-ઝેર ન છોડે!

અરે! આ વેર-ઝેર થયાં હોય તે પણ કેટલી નાની વાતોમાં થયાં હોય? કોઈ મોટી ભયંકર વાત પણ ન હોય! આપણી અસહિષ્ણુતા કેવી-કેવી ગાંઠો મનમાં બાંધી દે અને આ વૈરાનુબંધ ભવો-ભવ ચાલે. ગ્રન્થોમાં આવા અનેક જીવોનાં વેરની વાતો આવે છે. સમરાદિત્ય કેવળી સાથે જે જીવને વેર હતું તે નવ-નવ ભવ સુધી ચાલ્યું. નવમે ભવે સમરાદિત્ય નિર્વાણ પામ્યા અને અગ્નિશર્મા નામના તેમના વેરી આત્માએ અનંત જન્મ-મરણની પરંપરા વધારી. અનંત સંસાર ભટકવા ચાલ્યો ગયો. બંધુઓ! વેરની પરંપરા એટલી ભયાનક છે કે જીવને તેમાંથી જલ્દી મુક્ત ન થવા દે. માટે જ ખૂબ ચેતીને ચાલવાની જરૂર છે. જો અનંત સંસારનાં દુઃખો ન જોઇતા હોય તો જેની સાથે વેર-ઝેરનાં ભાવો હોય તેની ક્ષમા માગી, ક્ષમા આપી, વેરથી મુક્ત થઈ જજો.

પર્યુષણ પર્વની આરાધનાની સફળતા તો એમાં જ છે કે જ્યારે આપણાં અંતરની વિષમ વૃત્તિઓમાં સુધારો થાય. પર્યુષણની સફળતા એમાં ન માનશો કે આપણે ત્યાં ઉપાશ્રયમાં કેટલું માણસ વ્યાખ્યાનમાં આવ્યું? કેટલી વધુ તપશ્ચર્યા થઇ? લોકો આવીને કહી જાય છે. મહાસતીજી આપનું આ ચોમાસુ સફળ! રોજ ૨૫૦૦-૩૦૦૦ માણસ વ્યાખ્યાનમાં આવતાં હતાં. વળી ૧૫૦-૨૦૦ તપશ્ચર્યા થઈ. વાહ-વાહ થઈ ગઈ! ના, હું એમાં સફળતા માનતી નથી. ગમે તેટલું માણસ આવે કે ગમે તેટલી તપશ્ચર્યા થાય પણ જેટલા પોતાને સુધારી શકયા' કષાયોને મંદ કરી શકયા, રાગ-દ્વેષ ને પાતળા પાડી શકયા અને આત્મલક્ષ્યે જેની સાધનાની દૃષ્ટિ ખુલી એટલાએ જ પર્યુષણ ઉજવ્યા. બાકી તો રૂટિન છે, પરંપરા છે માટે આવવું, આવીને ચાલ્યા જવું. પછી ભલે એ અઠાઈ-નવાઈ કે માસખમણ કરી લે. પણ આત્મ લક્ષ્ય જાગૃત ન થયું. અંતરનાં વિકારો ના શમ્યા. સમતા-ક્ષમાનો સ્પર્શ આત્માને ન થયો તો સરવાળામાં શૂન્ય!

ભૂલ કરી હોય તેની ક્ષમા માગીને, અને ક્ષમા માગવા આવે તેને ક્ષમા આપીને હળવા થઈ જજો. દિલને થોડું વિશાળ બનાવો, થોડા

ઉદાર બનો તો ક્ષમા સહજ થઈ જશે. બંધુઓ ! વિચારો તો ખરા જ્યાં તમારૂં કંઈ ચાલે તેમ ન હોય ત્યાં કેવા નરમ થઈ જાવ ! નોકર હોય તો શેઠ પાસે નરમ ! અને તમે બધા શેઠ ! સરકારી ઓફિસરો. ઇન્કમટેક્ષ-સેલ્સટેક્ષ ઓફિસરો પાસે કેવા ગરીબ ગાય જેવા થઈ જાવ. સલામ ભરો છો ! એનાં અપમાન જનક શબ્દો પણ કેવા સાંભળી લો છો ! પણ એનું નામ ક્ષમા નથી. એ તો લાચારી છે. ત્યાં કંઇ ચાલે તેમ નથી તો શું કરો ? ક્ષમા તો એનું નામ કે તમારાથી નાનો છે. નીચો છે એની કંઇ ભૂલ થઈ ને તેના પ્રત્યે ઉદાર દિલે સમતા રાખી શકો. એ તમારી ક્ષમા માંગે તો પ્રેમ-પૂર્વક એની પીઠ થપથપાવી એને આશ્વસ્ત કરી શકો તો જ તમારી બહાદૂરી, કહ્યું છે. :-

ક્ષમા સોહતી ઉસ ભુજંગકો, જિસકે પાસ ગરલ હો
ઉસકો કયા જો દંતહીન, વિષ રહિત, વિનીત સરલ હો.

વિષધર સર્પને છંછેડો છતાં એ ન કરડે તો તેની વિશેષતા, પણ જેની દાઢમાંથી ઝેર કાઢી લીધું છે, જે નિર્માલ્ય થઇ ગયો છે એ સાપ ન કરડે તો તેમાં કઈ મોટી નવાઇ ? તો શક્તિ હોવા છતાં ક્ષમા માગનારને હડધૂત ન કરતાં, તેનાં પ્રત્યે તિરસ્કાર ન દાખવતાં, પ્રેમપૂર્વક તેની વાત નો સ્વીકાર કરી હૃદયનાં શુદ્ધ ભાવે ક્ષમા આપી દેજો.

જાણો છો બંધુઓ ! જે માણસ અંદરનાં વેર-ઝેર સાથે લઇને મરે, તેને કેવી ગતિમાં જવું પડે છે ? ઝેરી જીવ- જંતુની યોનિમાં, ઝેરી વનસ્પતિનાં રૂપમાં કે પછી સાપ કે વીંછીની ગતિમાં ! બોલો કયાં જવું છે મરીને ! શું ઇચ્છો છો ? મોક્ષ ! અરે ભાઇ ! મોક્ષ તો બહુ દૂર છે નજીક નથી. એટલું તો કરો કે દુર્ગતિ ન થાય ! જો વેર-ઝેર અંતરમાં સંઘરી રાખ્યા તો પરિણામ દુર્ગતિ જ છે એ નિશ્ચય માનજો. માટે જ અંતરને શુદ્ધ કરી, સદ્દગતિ મળે એટલો પ્રયાસ તો કરી લ્યો.

જેમ વેર-ઝેર થવામાં કોઈ વાર નાનું નિમિત્ત જ કારણભૂત હોય છે.

તેમ એ વેર-ઝેરને શાંત થવામાં પણ નાનું નિમિત્ત જ કામ કરી જાય છે. કચ્છમાં બનેલી એક ઘટના હું તમને કહું :

બે ભાઇઓ હતાં. ખૂબ શ્રીમંત બાપનું ધન ઘણું હતું. બન્ને પ્રેમથી રહેતાં હતાં. એક-બીજા વગર ચાલે નહીં એટલો ગાઢ પ્રેમ બે ભાઇઓ વચ્ચે હતો. બન્ને એકબીજાને સાચવવા-સંભાળવા માટે બધું જ કરી છૂટતાં. માતા-પિતા પરલોક સિધાવી ગયા. અને ઘરમાં સંઘર્ષ ઊભો થયો. બન્ને ભાઇઓની પત્નિઓને બનતું નથી બહુ જ નાની બાબતમાં શરૂ થતો કલહ, મોટું રૂપ ધારણ કરવા માંડયો. રોજની અશાંતિ ચાલુ થઇ ગઈ. ભાઇઓથી આ સહેવાતું નથી અંતે જુદા થવાનો નિર્ણય લેવાયો.

બાપની પુષ્કળ સંપત્તિનાં ભાગ પડયા. બધી રીતે બરાબર શાંતિથી ભાગ થઈ ગયા. બંનેને સંતોષ છે પણ સુંદર કોતરકામ વાળી એક કાચની બરણી માટે વાદ-વિવાદ ઊભો થયો. એ જમાનામાં તેની કિંમત વીસ-ત્રીસ રૂપિયાની હશે, આજે બસો-ત્રણસો કદાચ થાય ! પણ કિંમતની વાત ન હતી ! બરણી પર કરેલી નકશી, આંખ અને મનને લોભાવે એવી હતી. આ બરણી જયારથી ઘરમાં આવી હતી ત્યારથી બધાંને જ બહુ ગમતી હતી. તે બંનેને જોઇએ છે કોઇ છોડવા તૈયાર નથી, બરણીનાં બદલામાં ગમે તેટલા પૈસા દેવા તૈયાર છે પણ બરણી છોડવા કોઇ તૈયાર નથી. કરવું શું ? બે ટૂકડા થાય તેવી ચીજ પણ નથી.

અને બંધુઓ ! તમે માનશો ? આ વિવાદે કોર્ટનાં દરવાજા ખખડાવ્યા ! બરણી કોના ભાગમાં જાય તે માટે વકીલો સામ-સામા લડવા માંડયા. સમય વીતતો ચાલ્યો. એક-બે-ત્રણ વર્ષ, વર્ષ પર વર્ષ વીતે છે. સમય-શકિત-સંપત્તિ-ઇજજત બધોજ વ્યય થઇ રહ્યો છે. ચૂકાદો બે માંથી એકની પણ તરફેણમાં આવતો નથી. જેમ-જેમ સમય જાય છે તેમ વટનો પ્રશ્ન થઇ ગયો. બંનેમાંથી કોઈ નમતું જોખવા તૈયાર નથી. પૂછજો તમારા મનને ? આ જ મનોદશા છે ને તમારી ? ગમે તે ક્ષેત્રે હો પણ નમવા તૈયાર નથી. છાતી કાઢીને જ સામા થાવ છો ! આ બંને ભાઇઓને પણ આમ જ ચાલી રહ્યું છે.

ત્યાં તો એક ઘટના ઘટી, એક વાર નાનો ભાઈ કોર્ટમાં આવ્યો છે. આજે તારીખ છે. થોડી વાર થઇ મોટો ભાઈ આવ્યો. બહાર બૂટ ઉતાર્યા. ત્યાં તો વરસાદ આવવા માંડયો. મોટાભાઇએ જોયું કે એક કિંમતી મોજડી ત્યાં પડી છે. મખમલની મોજડીને ઉપર મોતી ભરેલા. મોટોભાઈ ઓળખી ગયો. આ તો મારા નાનાભાઇની મોજડી ! વરસાદનાં છાંટા મોજડી પર પડશે તો મોજડી ખરાબ થઇ જશે. એણે મોજડીને અંદર મૂકી દેવા માટે વાંકાવળી મોજડી હાથમાં લીધી. બરાબર એજ સમયે નાનોભાઈ કોર્ટ રૂમ-માંથી બહાર આવ્યો. જોયું એણે. મોટાભાઇનાં હાથમાં પોતાની મોજડી ! તે થંભી ગયો ! અરે ! આ શું ? જે ભાઈનાં પ્રેમને વિસારી દઇ હું એની સામે કોર્ટે ચડયો છું એ જ ભાઇ મારા પગની મોજડી ઉપાડે છે ! ધિક્કાર છે મને ! આજ સુધી હું મોટાભાઇને ઓળખી શકયો નહીં. ! એ દોડીને મોટાભાઈના પગમાં પડી ગયો. રડવા માંડયો !

મોટાભાઇ ! મને માફ કરો. હું ભૂલી ગયો. વસ્તુનાં મોહમાં અને મારા અભિમાનનાં નશામાં મેં તમને ખૂબ દુઃખી કર્યાં. મારે નથી જોઇતું કાંઈ ! જે છે તે બધું તમારૂં જ છે ! એ બરણી પણ આપજ રાખો ! નાનાભાઇનું હૃદય નરમ થઇ ગયું છે. એનાં શબ્દો સાંભળી મોટાભાઇ પણ ગદ્‌ગદ્‌ થઈ ગયા. એ બોલી શકયા નહીં. આંખમાં પાણી આવી ગયા અને પગમાં પડેલા નાનાભાઇને ઉઠાડી છાતી સરસો ચાંપી દીધો. બંને ભાઇઓ એક થઇ ગયા. અંતરનાં ઊંડાણમાં પડેલી પ્રેમ ભાવનાનો વિજય થયો. વેર-ઝેર ભૂલી ગયા. બંનેનાં અંતર નિર્મળ થઈ ગયા.

બંધુઓ ! એક નાના નિમિત્તે વેર ઊભા કર્યાં હતાં. પણ ઊંડી શત્રુતા ન હતી. તેથીજ જયાં પ્રેમનું નિમિત્ત મળ્યું, પ્રેમનો અનુભવ થયો ત્યાં વેરનાં ભાવ વિરમી ગયા. બંને વચ્ચેની દિવાલો તૂટી ગઈ. બધું જ ભૂલીને બંને ભાઇઓ એક થઈ ગયા. આમજ વેર-ઝેરની સમાપ્તિ કરવી છે!

આજે સંવત્સરીનો દિવસ. સાંજે પ્રતિક્રમણ કરી અહીં આવેલા ૧૫૦૦ -૨૦૦૦ માણસોને તમે ખમાવશો. દર વર્ષે જેમ વ્યવહાર કરો છો તેમ કરશો. પણ ના હું કહું છું બધાને ખમાવવાની જરૂર નથી. આટલા લોકોથી

પાંચ-સાત-દસ વ્યક્તિ કે જેના માટે ખરેખર તમારા મનમાં કંઇક વિરોધની ભાવના છે, વૈમનસ્ય છે, મતભેદ છે એટલા વ્યક્તિઓને જ ખાસ ખમાવજો. એનાં પગમાં પડજો. એ તમારાથી ઊંમર, સત્તા કે સંપત્તિમાં નાનો હોય કે મોટો ! પણ એને ખમાવજો. જેણે તમારી સાથે દુર્વ્યવહાર કર્યો કે તમે જેને કટુ શબ્દો કહી અપમાન કર્યું હોય. તેવાં બધાં જ જીવોને પ્રેમથી ગળે લગાડી ક્ષમા માગજો અને ક્ષમા આપજો. પર્યુષણ પર્વની-સંવત્સરીની સફળતા એ જ છે કે શત્રુને મિત્ર બનાવી દો.

તમે તો બધાં બહુ શૂરવીર છો. જ્યારે કોઈ તમારી સામે વિરોધી બની આવે છે ત્યારે તમે પણ તેને બહાદૂરી પૂર્વક કહેતા હો છો કે તું શું સમજે છે? તારા મનમાં! તું શેર છે તો હું સવાશેર છું. મને બધુંય આવડે છે. હું કાંઈ કમ નથી! બંધુઓ! હું તો કહીશ કે એકવાર તો પ્રભુ મહાવીરને સામે રાખી પ્રભુને કહો કે હે પ્રભુ! હું પણ તારાથી કંઈ કમ નથી! તું મારણાંતિક ઉપસર્ગ આપનાર સામે ક્ષમા રાખી શકે છે તો હું પણ તેવી જ ક્ષમા રાખી શકું છું! તું પરમાત્મા બન્યો તો હું પણ બની શકું છું! મારામાં પણ તારા જેવું જ પરમાત્મત્વ પડયું છે. હું કંઇ તારાથી કમ નથી! આમ એકવાર તો કરો! તમારી શક્તિને તમે ઓળખી લો! મહાવીર જે કરી શકયા તે આપણે પણ કરી શકીએ છીએ! જ્યાં સુધી આપણો વીર્યોલ્લાસ સ્ફૂરાયમાન થયો નથી ત્યાં સુધી જ આપણે ભક્ત અને પ્રભુ ભગવાન! પણ જ્યારે આત્માનાં અસંખ્ય પ્રદેશે રહેલ અનંતવીર્ય ઉલ્લસિત થઇને પ્રેકટીકલ થઇ જશે ત્યારે આપણે પણ ભગવાન!

જેનામાં ભગવાન બનવાની શક્તિ પડી છે તે શું ક્ષમા ન ધારણ કરી શકે! જરૂર કરી શકે, વળી બંધુઓ! જેની સાથે આપણે વેર ભાવ હોય છે તે પણ કોઇને કોઈ ભૌત્તિક કારણથી જ હોય છે. કાં તો આર્થિક પ્રશ્ને વૈમનસ્ય થયું હશે. કાં તમારી પ્રતિષ્ઠાનાં કારણે સંઘર્ષ ઊભો થયો હશે. કાં તમે સત્તાધીશ હશો અને તમારી મર્યાદા નહીં જળવાઈ હોય. આમ કોઇને કોઈ ભૌત્તિક વ્યવહારનાં કારણે જ વિરોધ

ઊભો થયો હશે ! હવે આ બાબત પર વિચાર કરો કે જે સત્તા, પ્રતિષ્ઠા કે ધન માત્ર એક ભવનું જ સાથી છે ! અહીં તમારી ખૂબ પ્રતિષ્ઠા છે અને તમને એમ થાય કે મને કોઇ પૂછતું નથી. પણ કાલે મરીને કંદ-મૂળમાં ઉત્પન્ન થશો ! બહુ પ્રિય છે ને કંદમૂળ ! તો ત્યાં જ જવું પડશે ! ત્યારે કોણ પૂછવા આવશે કે ભાઈ કેમ છો ? અરે ! એક સ્વતંત્ર શરીર પણ નહીં મળે ! એક શરીરમાં અનંત જીવોની સાથે રહેવું પડશે ! આલુ કે કાંદાને હાથમાં લો છો. તેમાં અનંત જીવો હોય છે. તેને જોઇને એમ થયું છે. ક્યારેય કે કાલનો પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ, કાલનો સત્તાધીશ આજે આમા પૂરાયો છે ! કાલ સુધી જેને લોકો માન આપે, સન્માન કરે, ભાઇ-ભાઇ કરે એ બહુ ગમતું હતું તે આજ છેદાવાને બફાવા તૈયાર થયો છે ! ક્યાં ગઇ તેની પ્રતિષ્ઠા ? સત્તા ? શ્રીમંતાઇ ? તો બંધુઓ ! આવી ક્ષણિક વિશેષતાઓનાં માનની પૂર્તિ માટે કોઇ જીવો સાથે સંઘર્ષમાં ન ઉતરીએ ! એટલું તો નક્કી કરો ! ગર્વને ગાળી નાંખો ! અહં ને ફેંકી દો ! બસ, પછી જુઓ સર્વ જીવો સાથે આપો-આપ મૈત્રી ભાવ જાગે છે કે નહીં ? મૈત્રી ભાવનાનાં હાર્દને સમજો ! કેવી સુંદર ભાવના એમાં વ્યક્ત કરી છે. જે આપણાં હૃદયને સ્પર્શી જાય–

મૈત્રી ભાવનું પવિત્ર ઝરણું; મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનું, એવી ભાવના નિત્ય રહે.

આ બે જ પંક્તિમાં કેટલી ઉદાત્ત ભાનના વ્યક્ત કરવામાં આવી છે ? મૈત્રી ભાવને પવિત્ર ઝરણાની ઊપમા આપવામાં આવી, ઝરણું કોને કહેવાય ? જેમાં નિર્મળ જળ નિરંતર વહેતું રહેતું હોય. વહે તે જ ઝરણું. પડ્યું રહે તે ખાબોચિયું ! વહે તે જ નિર્મળ રહે. પડયું રહે તે ગંધાઇ જાય. વળી વહેવાની જે ક્રિયા છે તે નિરંતર થયા જ કરે છે. રાત પડે સર્વ સંસાર સૂઇ જાય પણ નદી કે ઝરણાં સૂતા નથી, અવિરત ગતિ એ તેનો અસ્ખલિત પ્રવાહ રાત-દિવસ વહ્યા જ કરે. એક સેકંડ માટે પણ એ થંભી જાય નહીં ! ઝરણા પાસે કોઇ જાય ન જાય. તેનું પાણી કોઇ પીએ ન પીએ. પાણીનો કોઇ ઉપયોગ કરે ન કરે.

પણ ક્ષણ માટે પણ રોકાવાનું નામ નહીં. વહ્યા કરે બસ વહ્યા કરે અને પોતાની નિર્મળતાને, પવિત્રતાને દુષિત ન થવા દે ! આ કારણે જ આપણાં અંતરનાં મૈત્રી ભાવને ઝરણાની ઉપમા આપી, મૈત્રી ભાવ નિરંતર વહ્યા કરે. એક ક્ષણ માટે પણ મૈત્રી–અમૈત્રી રૂપ ન બની જાય. નિર્મળતા અને પવિત્રતા ન છોડે, મૈત્રીનાં કાંઠે જે કોઇ આવે સહુ એને પોતાના, કોઇ પરાયા નહીં.

વળી વહેતું ઝરણું આસપાસ સર્વત્ર ઠંડક અને હરિયાળી, પ્રસન્નતા આપતું જાય તેમ આપણાં અંતરમાં વહેતું મૈત્રી ભાવનું ઝરણું માત્ર એક જ ભાવ સાથે વહ્યાં કરે. આખાયે વિશ્વનું, સકલ પ્રાણી જગતનું શુભ થાઓ. કદી કોઇનું અશુભ ન થાય. બુરૂં ન થાય. પછી એ જીવે ભલે પોતાનું ગમે તેટલું બુરૂં કર્યું હોય ! ગમે તેટલી પીડા આપી હોય ! સતાવ્યા હોય. અરે ! માન–પ્રતિષ્ઠા–ઇજ્જતને ધક્કો પહોંચાડયો હોય છતાં આપણાં અંતરમાં તો એ જ ભાવ રહે કે તેનું અહીત કદી ન થાય. બસ, આ એક ભાવના જો અંતરમાં આવી જાય તો જીવને સમતા સાધતા વાર ન લાગે. કદી કોઇનું બુરૂ કરવું નહીં કે ઇચ્છવું નહીં. આ છે સાચો મૈત્રી ભાવ !

આજે ક્ષમાપનાનાં આ અવસરે એક વાત મારે કહેવી છે તે એ કે મેં જોયું છે, સાંભળ્યું છે કે સમાજમાં તમારે કોઇ વ્યક્તિ સાથે કંઇ વિરોધ હોય તો તે ખાસ કરીને અહીં આ ધર્મનાં ક્ષેત્રે જ હોય છે. તમે આ ઉપાશ્રયમાં કે સંસ્થામાં આવો ત્યાં જ વિરોધ ! બહાર નહીં. બહાર તો સાથે બેસીને જમો. એક બીજાને ઘેર જઇને જમો ! અરે ! એટલું જ નહીં. એક બીજાને ત્યાં વ્યાવહારિક પ્રસંગ હોય તો ચાર દિવસ અગાઉ જાવ, બધું જ કામ હોંશેથી કરો. તેમને પૂરો સહયોગ આપો. પણ અહીં આવો તો દુશ્મન ! આ કેવી વિરોધી વાત ! બહારનાં ઝગડા કે વેર–ઝેરને ભૂલવા માટે, ભૂલીને શુદ્ધ થવા માટે, અહીં આવવાનું છે. એનાં બદલે બહાર તો બધું બરાબર હોય અને અહીં આવો ત્યાં જ દ્વેષભાવ ઉભરાય ! આ કેવી વિડંબના ! નથી લાગતું તમને કે બહુ

જ ખોટનું ખાતું છે આ? બીજે પાપો કરીને આવો તો મંદિર-ઉપાશ્રયમાં ભગવાન કે ગુરુની સામે પ્રાયશ્ચિત કરી શુદ્ધ થઇ શકો. પણ જો અહીં જ વેર-ઝેરની ભાવનાનું પોષણ આપતા હો તો શું થશે? ભાન છે?

अन्य स्थाने कृतं पापम् धर्मस्थाने विमुच्यति ।
धर्मस्थाने कृतं पापम् वज्र लेपो भविष्यति ।।

એવા ચીકણા-નીકાચીત કર્મો બંધાશે, કે જે ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી. અરે તે પણ અત્યંત પરિતાપ સાથે ભોગવવા પડશે. માટે વેર-ઝેર નાં ભાવો અહીં ધર્મ-સ્થાનકમાં તો સાથે લઇને નહીં જ આવીએ. અહીં નવા વેર ઊભા નહીં કરીએ અને જે જુના વેર-ઝેર નાં ભાવ કોઇ સાથે હશે તે પણ આ સ્થાને આવી, સંતનાં ચરણોમાં ભૂલી જઇશું ને હ્રદય ને ક્ષમા નાં ભાવથી ભરી દઇશું !....

બંધુઓ ! ધૈર્યની જરૂર છે. કયારેક ધર્મ-સ્થાનમાં આવીને સંતોની વાણી સાંભળી ને બહાર નીકળો છો અને સ્થાનકના કંપાઉન્ડમાં જ ઝઘડી પડો છો ! વાણી સાંભળો તો થોડીવાર તો ધૈર્ય રાખતાં શીખો ! પણ એ નથી બનતું ! અમને અમારા જીવનમાં એવા કટુ અનુભવ થયા છે કે સંવત્સરી જેવો મહાન દિવસ હોય-ક્ષમા-ધૈર્યનાં વિષયમાં અનેક વાતો સંતના મુખેથી સાંભળે સાંભળતા-સાંભળતા તો જાણે એવા સુંદર ભાવોમાં ડૂબી જાય કે જાણે વાણી આર-પાર ઉતરી ગઈ છે. પણ હજુ તો પ્રવચન પુરૂં થાય ન થાય ત્યાં તો આગ સળગી ઊઠે. હોલમાંથી પણ બહાર ન નીકળે. સંતો પાટ પર બિરાજમાન હોય તેમની મર્યાદા પણ ન રાખે ! વિચારો ! કેટલો ધીરજનો અભાવ છે ! આ દિવસો આપણુને ધીરજનાં પાઠ ભણાવવા આવે છે. આપણે ધૈર્ય ધરતાં શિખી લેવાનુ છે. મહાપર્વનો આ સંદેશો ઝીલવાનો છે.

માનવમાં ધૈર્યતા હોય તો તેને કેટલા અનર્થથી એ બચાવી લે છે. એ એક ઐતિહાસિક વાત પરથી આપણે જોઇએ.

કોશલ નરેશ બહુ બળવાન હતો. વળી રાજ્યની સીમા વધારવાની લીપ્સા પણ ઘણી હતી. તેનાં પાડોશમાં એક નાનું રાજય હતું. એ રાજ્યની

સૈન્ય-શક્તિ ઓછી હતી. તેની આ દુર્બળતા જાણી કોશલ નરેશે તેના પર ચડાઈ કરી. યુદ્ધમાં પેલો રાજા મરાયો. કોશલપતિ જીતી ગયો. હવે એ સમયે જે રાજા મરણ પામ્યો તેની રાણી ગર્ભવતી હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે અહીં રહેવામાં સાર નથી એટલે એ જે કંઈ ધન-આભુષણો હાથમાં આવ્યા તે લઈને ભાગી ગઇ. રાજ્યની સરહદ વટાવી એક જંગલમાં ચાલી ગઈ. ત્યાં ઘાસની નાની ઝૂંપડી બાંધી રહેવા માંડી. બે-ત્રણ મહીના પછી પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેની પાસે જે કંઈ ધન હતું તેના દ્વારા પુત્રનું પાલન કરી રહી છે. ધીમે-ધીમે ધન ખૂંટવા માંડયું તો જંગલમાં લાકડા કાપી નાના ગામમાં વેચે છે. આમ એ જેમતેમ પુત્રને મોટો કરે છે. બાળક થોડો મોટો થયો. સમજણ આવી. માતા ક્ષત્રિયાણી છે. તેનામાં ક્ષાત્ર તેજ ભર્યું છે. જંગલમાં રહીને પણ દીકરામાં સુંદર સંસ્કારો નાખી રહી છે. છોકરો ચતુર છે. સારા ગુણો ધરાવે છે. એ યુવાન થયો. તેનાં શરીરમાં શૌર્ય ફૂટી નીકળ્યું છે.

દિકરાને બધી રીતે યોગ્ય જોઇ રાણી કહે છે. બેટા! હવે તારામાં ઘણી સમજણ આવી છે. મારે તને એક વાત કહેવી છે. બેટા! તું તો હજુ પેટમાં હતો ત્યાં જ તારા પિતા આ જગતમાંથી ચાલ્યા ગયા. પણ મરતાં-મરતાં તારા માટે એક સલાહ આપી ગયાં હતાં. મને કહ્યું હતું કે આવનાર બાળકને મારા તરફથી એક શિખ આપજો કે “ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ ધૈર્ય ન છોડે.” સાંભળી દિકરો એ બાપના વાત્સલ્ય પર દ્રવી ઉઠયો. જે બાપે મારૂં મુખ પણ નો’તું જોયું એ બાપને મારી હિત ચિન્તા કેટલી? તેણે મા ને વચન આપ્યું ‘મા! ગમે તે ભોગે પિતાની શિખામણ નું પાલન કરીશ. પ્રાણ દેવા પડશે તો દઇશ. પણ હું ચલાયમાન નહીં થાઉં!” મા ને સંતોષ થયો.

જુવાન થયેલા દિકરા ને થયું. આપણે હવે શા માટે જંગલમાં રહેવું? મા લાકડા કાપી ને જીવનનો ગુજારો કરે છે એમ શા માટે? એ મા ને કહે છે મા, ચાલ આપણે કોઇ ગામમાં જઇએ. ત્યાં હું કામ કરીશ, કમાઇશ આજ સુધી તેં મને મોટો કરવા પાછળ તારી જાતને ઘસી નાંખી છે. મા, હવે તને શાંતિ આપવી તે મારી ફરજ છે. માટે ચાલ, આપણે કોઈ મોટા નગરમાં જઇએ.

માની મંજુરી મળતાં બંને ઉપડ્યા. ચાલતાં–ચાલતાં પોતાનું જ નગર આવ્યું. નગરમાં પ્રવેશતાં જ યુવાનને શાંતિ–શાંતિ નો અનુભવ થવાં માંડયો. નગર ગમી ગયું. ત્યાં જ રોકાવા માટે મા ને કહ્યું : દિકરો આજ સુધી જાણતો નથી કે પોતે રાજપુત્ર છે. આ જ પોતાનું નગર છે. વગેરે. મા કહે છે બેટા ! આ નગરમાં નહીં. ચાલ બીજા નગરમાં જઈએ. પણ દીકરાને આ નગર જ બહુ ગમી ગયું છે. શા માટે અહીં ન રહેવું ? મા ને થયું. હવે આને સત્ય હકીકત કહેવી જ પડશે. એ કહે છે. "બેટા ! તને જાણ નથી પણ તું રાજપુત્ર છો. તારા પિતા આ જ નગરનાં રાજા હતાં. કોશલ નરેશે યુદ્ધમાં તારા પિતાને મારી નાંખ્યા અને રાજ્ય લઈ લીધું. હવે આ નગર પર તેમનો અધિકાર છે. એમને જો ક્યાંયથી પણ ખ્યાલ આવી જશે કે તું અહીં આવ્યો છે, તો એ તને સુખેથી રહેવા નહીં દે. અને બેટા ! હું મારો એકનો એક દીકરો ગુમાવવા નથી માંગતી ! માટે આપણે અહીં રહેવું નથી !"

આ સાંભળી યુવાનનું લોહી ઉકળી ઉઠયું. એનું ક્ષાત્રતેજ ચમકી ઊઠયું. મારા પિતાને મારી, મારી મા ને રઝળતી કરનાર આ જ રાજા ! એનો બદલો હું લઈશ ! એ બદલો લેવા તો અહીં જ રહેવું પડે. મા ને સમજાવી એ જ નગરમાં એક નાનું ઘર લઇને રહ્યો. બે–ચાર દિવસ પછી રાજ્યમાં જ નોકરી માટે ગયો. રાજાની નિકટ રહેવા મળે એવી નોકરી તેને જોઇએ છે.

એનામાં તેજ છે, ચતુરાઈ છે, નિપુણતા છે તેથી તરત રાજ્યમાં જ નોકરી મળી ગઈ અને તે પણ રાજાનાં મુખ્ય સારથી તરીકેની જ. યુવાન ખુશ થઈ ગયો. ખૂબ જ કળાપૂર્વક, કુનેહથી રાજાનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી લીધો, ખૂબ જ આદરપૂર્વક રાજાની સેવા કરે છે. તેમનો પડયો બોલ ઝીલે છે. રાજા સારથી પર ખુશ છે. પોતાને જ્યાં જવું હોય ત્યાં રથમાં જાય અને આ સારથી ને જ સાથે લઈ જાય.

એક વાર રાજા શિકાર ખેલવા રથ લઈને જાય છે. સારથીએ રથની લગામ સંભાળી છે. સાથે ૧૦–૧૫ ઘોડેસ્વાર સૈનિકો પણ છે. નગરની બહાર દૂર–દૂર ચાલ્યા જાય છે. ક્યાંય શિકાર દેખાતો નથી. યુવાનનાં

ચિત્તમાં વેર ભાવના જાગૃત થાય છે. એ મોકો સાધે છે. રથ આગળ હતો. ઘોડા પાછળ હતા. એણે રથની ગતિ વધારી. ઘોડા પાછળ રહી ગયા. એટલે રસ્તો બદલી નાખ્યો. આડે રસ્તે દૂર-દૂર રથને લઇ ગયો. યોગાનુયોગ એવું બન્યું કે સવારનું સુ-રમ્ય વાતાવરણ છે. શિતલ-મંદ હવા વહેરાઇ રહી છે. રાજાને રથમાં ઊંઘ આવી ગઇ. તેમને ખબર નથી કે રથ તો ક્યાંય નીકળી ગયો છે. ઘોડેસ્વારો પાછળ રહી ગયા છે. એ તો નિરાંતે ઊંઘે છે. સારથી પર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે તેથી તેઓ નિશ્ચિત છે.

બરાબર મોકો છે. નિર્જન-એકાંત સ્થાન છે. આસપાસ કોઈ નથી. યુવાનના અંતઃકરણનું વેર ઊછાળા મારી બહાર નીકળવા માંડયું. એણે પોતાની કમરે લટકતી મ્યાનમાંથી ધીરે રહી તલવાર કાઢી ને સૂતેલા રાજાને મારવા માટે હાથ ઉગામ્યો. બસ, એક ઘા ને બે કટકા! હમણાં જ માથું ધડથી જુદુ! દુશ્મન ને યમ સદન પહોંચાડી દઉં! આવા ભાવથી મારવા હાથ ઊઠયો છે. એટલામાં જ એને પોતાના બાપની શિખામણ યાદ આવી. "બેટા! ધૈર્ય ગુમાવીશ નહીં!"

આ યાદ આવતાં જ તેનો ઉગામેલો હાથ નીચે આવી ગયો. નહીં, મારે ધીરજ રાખવાની છે. રાજા એકાકી છે. મારા પરના વિશ્વાસે એ નિશ્ચિંત થઇ ગયા છે માટે મરાય નહીં! તલવારને મ્યાનમાં નાખવા જતાં અવાજ થયો અને રાજાની ઉંઘ ઉડી ગઈ. જાગી ગયા. જાગીને જુએ છે તો સારથીના હાથમાં તલવાર છે. રાજા બેબાકળો થઇ ચારે બાજુ જોવા માંડયા. શું અચાનક કોઈ દુશ્મનનો ભેટો થઇ ગયો છે? કોઈ વન્ય પશુ આવી ચઢયું છે! શું છે! ત્યાં તો સારથી રાજાના પગમાં પડી જાય છે. "મહારાજા! માફ કરજો. હું આપનો અપરાધી છું! જો મને મારા પિતાજીનું સ્મરણ ન થયું હોત તો અત્યારે આપ મારી સામે ઊભા ન હોત! આપને મારવા જ આ તલવાર કાઢી હતી!"

મહારાજા કંઈ સમજી શકતા નથી. એ તો પૂછે છે કોણ તારા પિતાજી!" સારથી એ બધી જ વાત કહી બતાવી. પછી કહે: "મહા-

રાજા! હું આ નગરનો માલિક! મારો અધિકાર પાછો મેળવવા માટે જ તમારે ત્યાં નોકરી કરવા રહ્યો હતો! હું એકલો શું કરી શકું? સૈન્ય તો મારી પાસે હતું નહીં એટલે આપનો વિશ્વાસ મેળવી. આપને મારી નાખવાનો મોકો જ શોધતો હતો. એટલા માટે જ બધા જ ઘોડેસ્વારોને પાછળ રાખી રથ અહીં એકાંત નિર્જન સ્થાનમાં લઈ આવ્યો. આપને મારવાના હેતુથી તલવાર મ્યાનમુક્ત કરી ત્યાં મારા પિતાજીની શિખામણ મને યાદ આવી. જેઓ મરતાં-મરતાં મારી માને કહી ગયા હતા. "બેટા! બધી જ પરિસ્થિતિમાં ધૈર્ય રાખજે!" આ શબ્દો યાદ આવ્યા. અને મને થયું કે ના, આમ વિશ્વાસઘાત કરી, પ્રપંચથી રાજાને મરાય નહીં. મહારાજા! જો મારા પિતાજીના આ શબ્દો યાદ ન આવત તો મારા હાથે બહું મોટું દુષ્કૃત્ય થઈ જાત!

મહારાજા! ગંભીરતા પૂર્વક બધી વાત સાંભળી રહ્યાં છે. તેમને જાણ હતી કે શત્રુ રાજાની રાણી જંગલમાં બાળકને ઉછેરી રહી છે. મહારાજાને પશ્ચાતાપ થયો. અરેરે! મારી રાજ્ય લિપ્સાએ જ રાજરાણી અને રાજકુંવરના કેવા બેહાલ કર્યા? તેઓ એ સારથી–યુવકને ગળે લગાડી દીધો. ભેટી પડયા. અને કહે બેટા! મારે કંઈ સંતાન નથી. આજથી તું આ રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી! તારૂં રાજ્ય તો તને પાછું આપું છું. પણ મારા રાજયનો માલિક પણ તું જ!

બંધુઓ! આ છે યુવાનની ધીરજનું ફળ! મોકો મળ્યો હતો અને રાજાને મારી નાખત તો કેટલી વાર લાગત! પણ ના, પિતાના શબ્દો એ એનાં અંતરમાં રહેલા વેરભાવને ધોઈ નાખ્યો. શત્રુની શત્રુતા દૂર થઈ અને શત્રુ રાજા પણ તેનો મિત્ર જ નહીં પણ છત્રરૂપ બની ગયો. આત્મામાં રહેલ સહજ ગુણને જાગૃત કરીએ, તો તે ગુણ સ્વ-પર સહુને માટે ઉપકારક છે.

બંધુઓ! આપણે સહુ આત્મા છીએ! જયાં આત્મા છે ત્યાં ક્ષમા છે. દસ પ્રકારના ધર્મોમાં પહેલો ધર્મ ક્ષમા કહ્યો છે. તેથી જ સાધુઓને ક્ષમાશ્રમણ કહ્યા છે. તમે સહુ એ ક્ષમાશ્રમણનાં જ ઉપાસકો છો. પ્રભુએ તમને શ્રમણોપાસક જેવું સાર્થક વિશેષણ આપ્યું છે. એ વિશેષણને સાર્થક

કરી બતાવો. ક્ષમાશ્રમણનાં ચરણોની ઉપાસના કરી તમે પણ ક્ષમાવંત બની જાવ.

જો ખરેખર ક્ષમાવંત બનવું હોય તો અંતરમાં રહેલ અહંને ગાળી નાખો. માણસોમાં કેવા-કેવા અહં પડયા હોય? તેની એક વાત કહું તમને! હમણાં થોડા દિવસ પહેલાં એક ભાઈનો પત્ર આવ્યો હતો. પોતાના લેટરહેડમાં લખેલો હતો. તેમાં પોતે કયાં-કયાં કયો હોદ્દો ધરાવે છે તે છાપેલું હતું. કયાંક પ્રમુખ, કયાંક મંત્રી, કયાંક ટ્રસ્ટી વગેરે-વગેરે. એટલું જ નહીં પોતે ભૂતપૂર્વ શું-શું હતા તે પણ છાપેલું હતું. લાયન્સના ડીસ્ટ્રિકટ ગર્વનર ને એવું બધું. લેટરનું અર્ધું પાનું તો એનાથી જ રોકાયેલું હતું. મને વિચાર આવ્યો કે કોઈ જ્ઞાની મહાપુરુષનો યોગ થઈ જાય તો એ ભાઈના ભવિષ્યના 'હોદ્દાઓ' જાણી લઈને એ પણ આ લેટરહેડ પર છાપવાં જોઈએ કે એ ભવિષ્યના ભવમાં જંતુ થશે, કીડો થશે, નારકી થશે, ઘોડો થશે પછી કદાચ માનવ પણ થશે. આ બધા જીવના હોદ્દાઓ જ છે ને! તો એ છાપીએ તો પણ શું ખોટું? હું આ છું, હું તે છું, એ બધી ઓળખાણ આપવી મટી જાય. પણ તેવા યોગી કયાં મળે?

જુઓ તો ખરા! આમાં જીવનું અહં ગળે કયારે? એ અહં ગાળવા માટે કેવી જબરદસ્ત તાકાત જોઇએ? કોઈ કાચા-પોચાનું કામ નથી! અંતરનો દૃઢ નિર્ણય અને આત્માની સ્વાભાવિક દશાનું જેને ભાન છે તે સ્વાભાવિક શક્તિને કામે લગાડી અહંને ગાળી નાખે છે. તમે જાણતાં હશો કે ખાણમાંથી નીકળેલી ધાતુને માટીથી જુદી પાડવા અને ગાળવા-કેટલી તપાવવી પડે? ટાટાનગરમાં Tisco નું કારખાનું છે ત્યાં ઓરિસ્સાથી આયર્નઓર આવે. જેમાં લોઢું અને માટી મીકસ હોય. તેને ગાળવા માટે મોટી-મોટી ફર્નેસ હોય છે. તેમાં ટન બંધ અગ્નિ હોય. તેમાં આ ઓર નાખવામાં આવે. અગ્નિનાં તાપથી ઉકળી માટી જુદી પડી જાય અને લોખંડ પ્રવાહી બની, પાણીની જેમ વહેવા માંડે, એ રસની બાલટીઓ ભરાય અને પછી એને જેવો શેપ આપવો હોય એવા બીબામાં ઢાળી દેવાય!

બંધુઓ ! આપણું અહં પણ એવું જ છે. વાસ્તવમાં આત્માનાં અસ્તિત્વ રૂપ 'અહ' એટલે 'હું', અને હું એટલે આત્મા, એ અહં યોગ્ય છે. એ અહંનું જ્ઞાન હોવું જ જોઇએ. પણ આપણા એ અહંમાં અભિમાન રૂપ કષાયાદિની માટી મળી જઈ અહં મલિન થઈ ગયું છે. અહં અને કષાય આ બંનેને જુદા પાડવા માટે તેને તપ-ત્યાગ રૂપ, આરાધનારૂપ અગ્નિમાં નાખવું પડશે. તો જ પીગળીને બંને જુદા પડશે. કષાયરૂપ અભિમાનરૂપ કચરો નીકળી જશે અને શુદ્ધ આત્મભાનરૂપ 'અહ' રહેશે. પછી તેને જેવો શેપ આપવો હોય તેવો અપાશે. 'અહ' માંથી જ અર્હંમ બનાશે.

તો બંધુઓ ! ગાળી નાખો અહંને, મોડી નાખો માનને, કાઢી નાખો કષાયને. તો જ અંતરમાં રહેલ વેર ભાવના દૂર થશે. વેર જશે તો જ ઝેર જશે.

આપણામાં કેટલું ઝેર ભર્યું છે જાણો છો ? શારિરીક સ્તર પર વિચાર કરીએ તો આપણે આખો દિવસ ખાતા–પીતાં હોઇએ, માત્ર રાતનાં થોડા કલાક જ મોઢું બંધ હોય. તમે તો રાત્રે ૧૨ વાગ્યા સુધી પણ ખાવ. સવારે ઉઠો. ૬–૭ કલાક કંઈ ન ખાધું–પીધું. તો મુખમાં રહેલ થુંક ઝેરી થઈ જાય. શરીરમાં ક્યાંય ગુમડા કે એવું કંઇ થયું હોય ને વાસી થુંક લગાડો તો ફેર પડી જાય. વાસી થુંકમાં ઝેર હોય. આવી તો આ શરીરની શક્તિ છે. વિચારો ! આ શરીરમાં કેટલું ઝેર ભર્યું હશે. બધું જ ઝેર ભેગું થઈ હૃદયમાં જતું હશે. તમે કહેશો ના, મહાસતીજી ! એમ નથી, સાયન્સ કહે છે કે બધું રક્ત હૃદયમાં આવે છે. ત્યાં શુદ્ધ થાય છે ને ફરી શરીરમાં ફરે છે. હશે ! તમારૂં વિજ્ઞાન એમ કહેતું હશે. પણ હું તો કહું છું માત્ર શરીરનું જ નહીં. બહારનું ઝેર પણ હૃદયમાં ભેગું થાય છે અને પછી વાણી દ્વારા એ બહાર નીકળે છે. આખાયે વાતાવરણ ને ઝેરી બનાવી દે છે કે એ ઝેરથી કોઈ બચી શકે નહીં. ! સાપ કે વીંછી એ ડંખ દીધો હોય એ ઝેર તો ઉતરી જાય પણ માણસનું ઝેર ન ઉતરે !

ના, બંધુઓ ! આપણાં અંતઃકરણમાં અમૃતનો મહાસાગર ઉછળી રહ્યો છે. એનો છંટકાવ સર્વ જીવ પર કરીએ. ઝેર નહીં પણ અમૃત-વેર નહીં પણ ક્ષમા અને આપણી આસપાસ નિર્મળ–પવિત્ર–શાંત વાતાવરણ ઊભું કરીએ. સહુને સુખી બનાવીએ.

બસ, બંધુઓ ! આ ક્ષમાપના મહાપર્વમાં આપણાં આત્માનાં આ મૌલિક ગુણને જાગૃત કરી લઈએ. અંતરનાં એક ખૂણામાં પણ કષાયની મલિનતા ન રહી જાય. એ માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરીએ. અંતરતમને વિશુદ્ધ કરી લઈ, સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થવાનાં રાહ પર આપણાં પગલાં ભરાય એ જ શુભ કામના............

આલોચણા

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ।
एस मगुति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥

આજનાં મંગલમય દિવસે અરિહંત સિદ્ધની સાક્ષીએ આત્માને શુદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે આલોચનાનો પ્રારંભ કરીશું. જે આલોચના ભવો-ભવની કર્મ જાળને છેદવા સમર્થ છે તે આલોચના સમજણપૂર્વક કરીશું.

આલોચન–જોવું–તપાસવું. માનવ પાસે દૃષ્ટિ છે. આત્મામાં જ્ઞાતદૃષ્ટા પણાનો ગુણ છે. આથી માનવ નિરંતર કંઈ ને કંઈ જોતો રહે છે, ખુલ્લી આંખે જગતનાં બાહ્ય પદાર્થોને નિહાળે છે તો બંધ આંખે પોતે–પોતાને જુએ છે. પોતે–પોતાને નિહાળવું તે જ છે આલોચન. જ્યારે માનવ બાહ્ય વાતાવરણથી પર થઈ અંદરમાં ઊતરે ત્યારે એ શું જુએ ? પ્રત્યેક જીવની આત્મિક વિકાસની અવસ્થા ભિન્ન–ભિન્ન હોય છે. તેથી સહુની પોતાને જોવાની દૃષ્ટિ પણ ભિન્ન હોય છે. જેની આત્મિક ચેતના બધુ વિકસિત હોય તેટલો તે વધુ પોતામાં ઊંડો ઉતરી શકે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ આ આત્માનાં મૂળભૂત ગુણો છે. સિદ્ધ ભગવાનનાં આત્મામાં રહેલ આ ગુણો પોતાનાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિર્મળ હોય છે. પણ સર્વ–સંસારી જીવોમાં ઓછે–વત્તે અંશે એ ગુણો વિકૃત થઈ ગયેલા હોય. એ વિકૃત ભાવોની પ્રેરણાથી જ્યારે મન–વચન–કાયા પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે અશુભ પ્રવૃત્તિઓ વધુ પ્રમાણમાં થાય. જેને આપણે સામાન્ય ભાષામાં પાપ કહીએ છીએ. વિકૃત પ્રેરણાનું પરિણામ વિકૃત જ હોય તે સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક પળે આપણી પ્રવૃત્તિ, વિકૃતિને વધારનારી થતી રહે છે. અને પરિણામે જ્ઞાન–દર્શન–આદી ગુણો પણ વધુ વિકૃત થતાં રહે છે. જો એ વિકૃતિ ને દૂર કરવા પ્રયત્ન ન કરીએ તો એક સમય એવો આવે કે આ જીવ અત્યંત અવ્યક્ત ચેતના જ્યાં છે, જે જડ ન હોવા છતાં જડ જેવું જ જાણે અનુભવાય છે. એવી નિગોદ-

અવસ્થામાં જન્મ ધારણ કરી, અનંતકાળ સુધી તેમાં પડ્યો રહે. માટે જ આવી યોનિઓમાં ન ભટકવું હોય તો જીવે પોતે-પોતાને નિહાળી, પાપરૂપ વિકૃતિઓનો એકરાર કરી, તેનો પશ્ચાતાપ કરી શુદ્ધ થવાની જરૂર છે. આ ક્રિયાને જ આલોચના કહેવાય છે.

આલોચના માટે જ્યારે જીવ પોતાનામાં ઉતરે ત્યારે અંદર પડેલી સારી-નરસી બધી જ વૃત્તિનાં દર્શન તેને થાય છે. કોઇ પણ જીવ એકાન્ત પાપી નથી હોતો કે તેનામાં માત્ર બુરી વૃત્તિઓ જ પડી હોય, અને કોઈ પણ જીવ એકાન્ત પુણ્યવાન નથી હોતો કે તેનામાં બધી જ સારી વૃત્તિઓ હોય. બંને પ્રકારની વૃત્તિઓ તરતમ ભાવોથી હોય જ છે. અને તે બધી માનસ ચક્ષુ સામે આવે છે. ત્યારે જીવે બુરી-વૃત્તિઓને જ નિહાળવાની છે. તેનું જ પ્રાયશ્ચિત કરવાનું, તેને સમજીને દૂર કરવાની જરૂર છે. પ્રાયશ્ચિત પાપનું જ હોય, ભૂલનું જ હોય, જ્યાં ભૂલ નથી ત્યાં પ્રાયશ્ચિત શું ?

તેથી હવે અંદરમાં ઊતરી જેવાનું એ રહ્યું કે કેટલા પ્રકારનાં કઈ-કઈ રીતે કેટલા શા માટે કરેલાં પાપો અંદરમાં પડયા છે ? પાપનો તો બહુ મોટો સમૂહ અંદરમાં હશે. તે સહુનું પૃથક્કરણ કરી એક-એકને નિહાળી-તપાસી-એકરાર કરી પોતે-પોતાની સાક્ષીએ-પોતાની જ માફી માગવી છે. થયેલી ભૂલનો એકરાર કરવો છે. ભૂલ એ ભૂલ છે. નાની હોય કે મોટી પણ જાગૃત સાધક તેની ઊપેક્ષા કરી શકે નહીં. કારણ આવી ઉપેક્ષાવૃત્તિ વધુ ને વધુ ભૂલની પરંપરા સર્જે છે અને સાધકને અધઃપતન તરફ દોરી જાય છે. માટે જ થયેલી ભૂલોનો સ્વીકાર કરવો અને ફરી એવી ભૂલો ન થાય તે માટે સતત સાવધાન રહેવું. તે સાધના જીવન માટે અતિ-અતિ આવશ્યક છે. એનું જ નામ પ્રતિક્રમણ છે.

આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ એકી સાથે ક્રમશઃ થતી અંતર-પ્રક્રિયા છે. પ્રથમ આત્માનાં દોષો જેવા, તપાસવા, એકરાર કરવો તે આલોચના અને તે પછી તે દોષોથી પાછા ફરવું, અને ફરી-ફરીને એવા દોષો ન

સેવાય તેનો માનસિક નિર્ણય તે પ્રતિક્રમણ. આમ બંને આત્મિક ભાવોની શુદ્ધિ તરફ લઈ જનાર રાજપથ છે.

આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે :-

स्वस्थानाद् यत्पर स्थानं, प्रमादस्य वशाद् गतः ।
तत्रैव क्रमणं भूयः प्रतिक्रमणमुच्यते ॥

પ્રમાદવશ શુભ યોગમાંથી નીકળી અશુભ યોગ પ્રાપ્ત કરેલ હોય, ત્યારે પુનઃ શુભ યોગ પ્રાપ્ત કરી લેવા તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. વળી

क्षायोपशमिकाद् भावादौदयिकस्य वशं गतः ।
तत्रापि च स एवार्थः प्रतिकूलगमात्स्मृतः ॥

રાગ-દ્વેષાદિ ઔદયિક ભાવ સંસારનો માર્ગ છે. અને સમતા ક્ષમા, દયા, નમ્રતા આદિ ક્ષયોપશમ ભાવ મોક્ષમાર્ગ છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવથી ઔદયિક ભાવમાં પરિણત થયેલ સાધક જ્યારે પુનઃ ઔદયિક ભાવથી ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં પાછો આવે છે. તેને પણ ભાવોથી પાછા ફરવાના કારણે પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.

જીવ સ્વભાવને ભૂલી, પરભાવમાં જાય છે તે પ્રમાદનાં કારણે જ જાય છે. તે જ મોટી ભૂલ છે. ભૂલ છે તે એક રોગ છે. અને પ્રતિક્રમણ તેની અચૂક ઔષધિ છે. જો કોઈ દોષ ન લાગ્યો હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ કરવું આવશ્યક છે. તેમ કરવાથી દોષો પ્રત્યે અરુચિ ચાલુ રહેશે, જીવન જાગૃત રહેશે. પરિણામે ભવિષ્યમાં ભૂલ થવાની સંભાવના ઓછી થઈ જશે.

કેટલાક લોકો એમ કહેતાં હોય છે કે અમે પાપ કરતાં જ નથી તો આલોચના કે પ્રતિક્રમણ કરવાની શી જરૂર ? વળી વ્યર્થ પ્રતિક્રમણનાં પાઠો બોલવાથી શો લાભ ? તેઓને આપણે કહીએ :-

પ્રથમ તો મનુષ્ય જયાં સુધી છદ્મસ્થ છે અને પ્રમાદી છે ત્યાં સુધી કોઈ દોષ લાગે જ નહીં તેવું કેવી રીતે કહી શકાય ? મન, વચન, કાયાનાં યોગ પરિસ્પંદાત્મક છે અને તેમાં કયાંય પણ કષાય ભાવનું મિશ્રણ થયું કે પછી દોષ લાગ્યા વિના નહીં રહે. રાત્રી અને દિવસ

મનની ગતિ ધર્માભિમુખ જ રહે. જરાપણ વિચલિત ન થાય તેવો દાવો વ્યર્થ છે, વળી પ્રતિક્રમણ કેવળ જૂના દોષો દૂર કરવા માટે જ નથી, પરંતુ ભવિષ્યમાં દોષોની સંભાવના ઓછી કરવા માટે પણ છે.

પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે જે ભાવ વિશુદ્ધિ રહેશે તે સાધકનાં સમયને શક્તિશાળી અને તેજસ્વી બનાવશે. પાપાચરણ પ્રત્યે ઘૃણા વ્યકત કરવાનું જ પ્રતિક્રમણનું ધ્યેય છે. પાપ કર્યું હોય કે ન કર્યું હોય, એ પ્રશ્ન મુખ્ય નથી.

સાધક માટે મોટી વાત તો એ છે કે તે પાપ પ્રત્યે ઘૃણા વ્યકત કરી શકે છે કે નહીં. પાપ પ્રત્યે અંતરમાં ઘૃણા જાગવી એ જ મોટી સાધના છે. સાધક પાપને ધિક્કારતો થશે તો જરૂર પાપોનો નાશ થશે. કારણ જેનાં પ્રત્યે અત્યંત ઘૃણા હોય તેનાથી સહજ દૂર થઈ જવાય છે.

આલોચના કરીને, પાપનું પ્રાયશ્ચિત લઈને જો આપણે પાપોને પરભાવ માનશું, આપણાં વિરોધી માનશું. આત્મ–સ્વરૂપનાં ઘાતક માનશું તો ફરી આપણા જીવનમાં પાપનો પ્રવેશ નહીં થાય. પાપથી દૂર જ રહીશું. આમ પાપનું પ્રતિક્રમણ માત્ર ભૂતકાળની ભૂલોનો જ નાશ કરે છે, તેમ નથી પણ ભવિષ્યનાં પાપોથી પણ બચાવે છે.

જૈન સંસ્કૃતિનું પ્રતિક્રમણ પણ જીવનરૂપી ખાતાવહીનું બારીક નિરીક્ષણ છે. સાધકે પ્રતિદિન સવારે અને સાંજે એ જોવાનું હોય છે કે તેણે શું મેળવ્યું અને શું ગુમાવ્યું ? અહિંસા, સત્ય અને સંયમની સાધનામાં તે કયાં સુધી આગળ વધ્યો છે ? કયાં–કયાં ભૂલો કરી છે. દશવૈકાલિક સૂત્રની મૂલિકામાં કહ્યું છે કે

किं मे कडं किं च मे किच्च सेसं ।

હે સાધક ! તું પ્રતિદિન વિચાર કર કે મેં શું–શું કરી લીધું છે અને આગળ શું કરવાનું બાકી રહ્યું છે ?

વૈદિક ધર્મનાં ગ્રન્થ ઇષાવાસ્યોપનિષદમાં કહ્યું છે :

कृतं स्मर ।

કરેલા કાર્યોને યાદ કર.

કહે છે કે પાશ્ચાત્ય દેશના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક ફ્રેંકલિને પોતાનું જીવન રોજનીશીથી સુધાર્યું હતું, તે પોતાના જીવનની પ્રત્યેક ઘટનાને રોજનીશીમાં લખતો હતો. પછી તેના પર ચિંતન-મનન કરતો. દર અઠવાડિયે હિસાબ ગણતો કે ગયા અઠવાડિયા કરતાં આ અઠવાડિયે ભૂલો વધુ થઈ કે ઓછી ? એ રીતે એ ભૂલોને સુધારતો જતો હતો અને ઉન્નતિ કરતો જતો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે તે પોતાના યુગનો એક શ્રેષ્ઠ સદાચારી અને પવિત્ર પુરુષ મનાવા લાગ્યો.

ફ્રેંકલીનની રોજનીશી કરતાં આપણું પ્રતિક્રમણ અધિક શ્રેષ્ઠ છે. આપણે અઠવાડિએ એકવાર નહીં પણ રોજ સવાર સાંજ બે વાર આપણી રોજનીશી તપાસીએ છીએ. આપણાં જીવનની રોજનીશી રૂપ પ્રતિક્રમણ આજકાલથી નહિ, હજારો લાખો વર્ષોથી પણ નહિ, અનાદિકાળથી ચાલ્યું આવે છે. તેના દ્વારા સાધકોએ પોતાનું જીવન સુધાર્યું છે, વાસનાઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. અંતે ભગવત્ પદ-સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે?

હવે આપણે એ વિચારીએ કે પ્રતિક્રમણ કેટલા પ્રકારનાં છે? કાળભેદ થી ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા છે. (૧) ભૂતકાળમાં લાગેલા દોષોની આલોચના કરવી તે (૨) વર્તમાન કાળમાં, સંવર દ્વારા આવતા દોષોથી બચવું તે (૩) ભવિષ્યમાં દોષોને રોકવા માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવા તે.

તેમજ પ્રતિક્રમણ કોનું-કોનું કરવું ? જીવને સંસારમાં ભમાવનાર કર્મની પરંપરાને વધારનાર, જે કારણો છે, તેનું પ્રતિક્રમણ થવું જરૂરી છે. (૧) મિથ્યાત્વ (૨) અવ્રત (૩) પ્રમાદ (૪) કષાય (૫) અશુભ યોગ. આ પાંચનું પ્રતિક્રમણ કરવું જરૂરી છે. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ત્વ ધારણ કરવું. અવિરત દશા છોડી યથાશક્તિ વિરતિનો સ્વીકાર કરવો. પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, અપ્રમત્ત ભાવને પ્રાપ્ત કરવો. કષાયોનો ત્યાગ કરી ક્ષમાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા અને વિકસાવવા તથા સંસારવર્ધક યોગ-વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ.

આ સિવાય અન્ય પ્રકારે આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં પ્રતિક્રમણ સંબંધી ઘણી ગંભીર વિચારધારા ઉપસ્થિત કરે છે.

તેમણે સાધક માટે ચાર વિષયોનું પ્રતિક્રમણ બતાવ્યું છે. આ ચાર કારણો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી ચિંતન કરવા યોગ્ય છે :-

(૧) હિંસા, અસત્ય આદિ જે પાપ કર્મોનો શ્રાવક તથા સાધુ માટે નિષેધ કરેલ છે. તે કર્મ કદી ભ્રાન્તિવશ કર્યું હોય તો પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ.

(૨) શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, પ્રતિલેખના, સામાયિક આદિ જે કાર્યો કરવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલ છે તે ન કરવામાં આવ્યા હોય તો તેનું પણ પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. કર્તવ્ય હોય તે ન કરવું તે પણ એક પાપ છે.

(૩) શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત આત્માદિ તત્ત્વોની સત્યતાનાં વિષયમાં સંદેહ આવ્યો હોય અર્થાત્ અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ હોય તો તેનું પ્રતિક્રમણ કરવું જોઇએ. તે માનસિક શુદ્ધિનું પ્રતિક્રમણ છે.

(૪) આગમ વિરૂદ્ધ વિચારોનું પ્રતિપાદન કર્યું હોય અથાત્ હિંસાદિના સમર્થક વિચારોની પ્રરૂપણા કરી હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ કરવું જોઇએ. આ વચન શુદ્ધિનું પ્રતિક્રમણ છે.

હવે આ ચારેય કારણો પર વિસ્તારથી ચિંતન કરીએ. પ્રથમ કારણમાં હિંસા-અસત્ય આદિ પાપ કર્મોની આલોચના કરવા કહ્યું. હિંસાદિ અઢાર પાપો છે. માનવનાં જીવનનાં ઓછે-વત્તે અંશે આ પાપો થયા જ કરતાં હોય છે. જીવન-વ્યવહારની સાથે આ પાપો જોડાયેલા જ છે.

પ્રથમ પ્રાણાતિપાત :-

અન્ય સર્વ વ્રતોમાં અહિંસા પ્રધાન છે. તેથી તેનું સ્થાન પ્રથમ છે. અહિંસા વ્રત, પ્રધાન છે માટે તેનાથી વિરોધી હિંસાની વૃત્તિની વાત પણ પહેલાં કહીશું. અઢાર પાપસ્થાનકમાં પણ તેનું પહેલું સ્થાન છે. ત્યાં જે શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે તે છે પ્રાણાતિપાત. પ્રાણનો અતિપાત અર્થાત્ પ્રાણીવધ તે હિંસા. કોઈ જીવની સર્વથા ઘાત કરી નાખવી, તેને શારીરિક, માનસિક પીડા પહોંચાડવી, તેને કોઇ રીતે દુ:ખી કરવો તે બધું જ હિંસાની વ્યાખ્યામાં સમાઈ જાય છે.

આપણે એ વિચારીએ કે આપણાં જીવનમાં આવી હિંસા શા માટે થાય છે ? તેને રોકી શકાય કે નહીં ?

પ્રથમ પ્રશ્ન છે; શા માટે? મોટા ભાગનાં માનવો બેદરકારીથી જીવતાં હોય, નાના-મોટા કાર્ય કરતાં એને ખબર જ ન રહે કે આમ કરવાથી જીવહિંસા થાય છે. એનાં સમયમાં એને કાર્ય થઈજવું જોઈએ તેથી જીવ દયા કરવા જેટલી, જીવની રક્ષા કરવા જેટલી ધીરજ નથી હોતી. તેથી અર્થ સરતો હોય કે નહીં તો પણ જીવો મરતાં હોય છે. ત્રસ-સ્થાવર બંને પ્રકારના જીવોની ઘાત થતી હોય છે. જો કે આપણાં સમાજમાં જેને સંકલ્પ હિંસા કહીએ તેવી હિંસા તો થતી જ નથી હોતી. જાણી-બુઝીને કોઈનું ખૂન કરી નાખવું કે મારવાની બુદ્ધિથી કોઈપણ જીવને મારતાં હોતા નથી.

કેટલાક એટલા અજ્ઞાની હોય છે કે તેને ભાન જ નથી હોતું કે આમાં જીવ છે. તેમાં ય પાંચે સ્થાવર પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, અને વનસ્પતિ આ પાંચેયમાં એકેન્દ્રિય જીવો છે. એવી કેટલાકને જાણ જ નથી હોતી. તેથી આ વસ્તુઓનો બેફામ ઉપયોગ કરતાં હોય છે. પાણીનાં વપરાશની તો કોઈ સીમા જ નથી. જોઈતું વપરાય તેનાં કરતાં અણ-જોઈતું વધુ વપરાય. તમારી સરકારે તમને સગવડતા કરી આપી અને ઘરમાં પાણી આપ્યું તો દુરૂપયોગ વધી પડયો. ગામની બહાર નદી-તળાવથી પાણી લાવવા પડતાં હતાં ત્યારે આવો દુરૂપયોગ ન હતો. આ રીતે અગ્નિ-વનસ્પતિનો ઉપયોગ પણ એમ જ થાય છે અને એકેન્દ્રિય જીવની ઘોર હિંસા થાય છે.

મોટા આરંભ-સમારંભ ના કાર્યો પણ થતાં હોય છે અને તેમાં તો છકાય જીવોની હિંસા થતી હોય છે. જીવનમાં વધી ગયેલા આડંબરો દેખાદેખી ઇજ્જતનાં ખોટા ખ્યાલો વધુને વધુ આરંભ કરાવે છે. તેનાથી જ પ્રતિષ્ઠા મળતી હોય એવા ભ્રમમાં માણસો રાચતા હોય છે.

આજના યુગમાં યુવાન વર્ગ તો માંસાહાર તરફ વળી રહ્યો છે. ઈંડા ને વેજીટેબલ માનીને ખાય છે. અને બીજો અભક્ષ્ય આહાર પણ કરે છે. ખોટી ભ્રમણામાં તેઓ રાચતા હોય છે કે માંસાહારથી વધુ પ્રોટિન,

વિટામીન્સ મળે છે. સાયન્સે–ડૉકટરોએ રીચર્સ કરીને એ પ્રુફ કરી આપ્યું છે કે જે પ્રોટીન વિટામીન્સ અને બીજા તત્ત્વો શાકાહારી ભોજનમાં છે. તે માંસાહારમાં નથી. વળી માંસાહાર રોગનું ઘર છે. જે પશુનું માંસ લીધું હોય તેના શરીરમાં રોગના જીવાણુઓ હોય તો ખાનારનાં શરીરમાં પણ એ રોગ થાય છે. વળી અમુક પ્રાણીઓનાં માંસ જ એવા હોય છે કે જે કેન્સર જેવા ખતરનાક રોગ ઊભા કરે છે. તો આ માંસાહાર એ તો ખાવાની લાલસાએ થતી, પ્રત્યક્ષ પંચેન્દ્રિયની હિંસા છે.

બીજી રીતે તમે જે કોસ્મેટિકસનો ઉપયોગ કરો છો તે પણ કેટલા હિંસક હોય છે. પરફ્યુમ માટે કેટલા કસ્તુરી મૃગ અને ઘોડીઓને મારવી પડે છે? ન્હાવાનાં તથા ધોવાના સાબુમાં ગાયની ચરબી પડે છે. શેમ્પુ–આફ્ટર--સેવ–લોશન કે એવા ક્રીમ બનાવી તેની પરીક્ષા કરવા અનેક સસલાની આંખોમાં તે નાંખવામાં આવે. સસલાની આંખો ફૂટી જતાં તેઓ રીબાઇ રીબાઇને મરે. તેવીજ રીતે ઊંદર, વાંદરાના જાન પણ જાય છે. રેશમનાં વસ્ત્રો બનતાં અસંખ્ય કીડાઓની હિંસા થાય છે. આમ જીવન ઉપયોગનાં કેટલા સાધનોમાં કેટલી ભયંકર હિંસા! અને આ પદાર્થો તમે હાથે બનાવતા ન હો પણ તેનો ઉપયોગ કરો તો પણ ઈન્ડાયરેકટલી હિંસાના ભાગીદાર થાવ છો.

એજ રીતે નોનવેજ હોટેલોમાં જાવ, ભલે ત્યાં જઈ તમે વેજ લેતાં હો પણ એ શુદ્ધ છે કે નહીં તેની ખાત્રી નથી. નોનવેજની ભેળસેળ થોડી પણ થઈ હશે કે નહીં તે કહી શકાય નહીં. કદાચ તમે પૂર્ણ ચોકસાઈ રાખી હોય. તો પણ નોનવેજનાં એ ધંધાને તમે પ્રોત્સાહન આપો છો. સંપૂર્ણ વેજીટેરિયન હોટલમાં જતાં તમને નાનમ લાગે છે. અને નોનવેજ હોટેલમાં જવામાં તમે તમારી પ્રતિષ્ઠા માનો છો. આ ભયંકર મૂર્ખતા છે. આજે તમે આ હોટેલમાં જઇ વેજીટેબલ ખાણું ખાવ છો, કાલે તમારા બાળકો એ જ હોટેલમાં જઈ બધું જ ખાશે. માટે તમે સમાજનાં–ધર્મ–નાં તમારી જ આવતી પેઢીનાં મહાન ગુનેગાર છો!!

જીવનમાં થતી આવી અનેક પ્રકારની હિંસા જીવને અકળાવતી હોય. બચાય તેટલું બચવું છે. એવી ભાવના નિત્ય અંતરમાં રહેતી હોય તો જરૂર તેમાંથી મુક્ત થવાનાં ઉપાય મળે. તેમાં પ્રથમ ઉપાય છે—

જીવનને સાદું બનાવવું. આવશ્યકતાઓને ઓછી કરવી. જેટલી સાદાઇ હશે તેટલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ ઓછો થશે. બહુ જ મર્યાદિત પદાર્થો વડે જીવી શકશો. જેટલી વધુ મર્યાદા આવશે એટલી હિંસા ઓછી થઇ જશે. આવશ્યકતાનુસાર જ ધન-પદાર્થ-વસ્ત્રો વગેરે લેશો તેથી વધારાની હિંસાથી બચી જશો.

બીજું પ્રતિ ક્ષણ જીવનમાં સાવધાની. પ્રમાદ-આળસનાં કારણે હિંસા ન થઇ જાય તેનો પૂરતો ખ્યાલ રહે. જીવ, અર્થે નહીં પણ અનર્થે જ વધુ દંડાય છે. જો જાગૃતિ હોય તો અનર્થાદંડથી જરૂર બચી શકે. તે છતાં ભૂલ થઇ જાય તો તે ધ્યાન બહાર ન રહે, તે તરફ લક્ષ્ય હોવું ઘટે અને ફરી એવી ભૂલ ન થાય. પાપનું પુનરાવર્તન ન થાય તે ઉપયોગ રહે.

સૌથી વધુ મહત્ત્વપૂર્ણ ઉપાય તો એ કે જીવનની તૃષ્ણા-લાલસાને ઓછી કરવી. જેટલી તૃષ્ણા વધારે એટલા રાગ-દ્વેષ વધારે. તૃષ્ણા વધવાથી અંતરની કોમળતા ઓછી થઇ જાય અને કઠોરતા વધે. અને જ્યાં કઠોરતા છે ત્યાં શારીરિક અને માનસિક બંને પ્રકારે અન્ય જીવોને ત્રાસ દેવાની વૃત્તિ પણ ઊભી જ છે. માટે તૃષ્ણા તથા તૃષ્ણાથી ઉત્પન્ન થતાં રાગ-દ્વેષ પર કાબુ મેળવવાનો પ્રયત્ન સતત નિરંતર રહ્યાં કરવો જોઇએ.

આવા ઉપાયો સમજણ પૂર્વક, જાગૃતિ પૂર્વક જો થતાં રહે તો જરૂર જીવનમાંથી હિંસાનું પ્રમાણ ઓછું થઇ જાય. ઉપર બતાવેલા હિંસાના કારણોમાંથી કોઇ પણ કારણનું સેવન થયું હોય અને પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત, અનંતા સિદ્ધ, કેવળી ભગવંતની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

બીજુ પાપ મૃષાવાદ :—મૃષા એટલે જૂઠ, અસત્ય. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં અસત્યનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે—

असदभिधानमनृतम् ।

અસત્ બોલવું તે અસત્ય છે. જો કે અહીં વ્યાપક અર્થમાં અસત્-ચિંતન અને અસત્-આચરણને પણ સત્યમાં જ સમાવી દીધાં છે. અહીં આપણે અસત્ ભાષણ વિષે જ વિચાર કરશું.

જે વસ્તુ જે રૂપમાં છે તેનો તે રૂપે સર્વથા નિષેધ કરવો અથવા હોય તેનાથી વિપરીત કહેવું તે અસત્યનો એક પ્રકાર. તથા જે સત્ય હોવા છતાં પણ અન્યને પીડા ઊપજે એવું દુર્ભાવના યુક્ત કથન તે બીજો પ્રકાર.

આપણાં જીવનમાં આ બંને પ્રકારે અસત્યનું ભાષણ થતું હોય છે. કેટલીક વાર પ્રત્યક્ષ રીતે બીજા જોઇ શકતાં હોય કે જાણતાં હોય છતાં કહીએ કે આ આમ છે જ નહીં. મને બરાબર ખબર છે. આમ જ છે. પણ આમ નહીં. હડહડતું જૂઠાણું ચાલતું હોય છે. તમારા સંસારનો વ્યવહાર તો આમ જ ચાલતો હોય છે.

માણસ જુઠું બોલે તેની પાછળ ઘણાં કારણો હોય છે. મોટે ભાગે કોઇને કોઈ લોભનાં કારણે એ અસત્યનો આશરો લે. પહેલી વાત તો એ કે ધન મેળવવાની લાલચે તો ન જાણે કેટલું ખોટું બોલે, ખોટું કરે, ખોટું ચિંતવે. તે અસત્ય ભાષણનો વ્યવહાર વેપારી સાથે, ગ્રાહક સાથે સરકારી ઓફિસરો સાથે, બધાં સાથે થતો હોય છે.

એ જ રીતે પ્રતિષ્ઠા મેળવવા, ઇજ્જત વધારવા, પોતાનાં સંતાનોને કે અન્યનાં સંતાનોને વરાવવા-પરણાવવા માટે પણ અસત્યનો આશરો આમ ભૌત્તિક ઉપલબ્ધિઓ માટે, પછી તે ગમે તે પ્રકારની હોય પણ તે માટે અસત્ય બોલે. માનવ એ નથી સમજતો કે જુઠું બોલીશ તેથી વધુ ધન-પ્રતિષ્ઠા કે બીજું પ્રાપ્ત થઇ જશે એવું નથી. એ તો જે સમયે જેટલું જે-જે ભાગ્યમાં છે તે જ મળશે. પુરુષાર્થ કરવો જરૂરી છે પણ અસત્યનો આશરો લેવો જરૂરી નથી.

ક્યાંક સપડાઇ જવાનો કે નુકશાન વેઠવાનો ભય હોય તો પણ માણસ જુઠું બોલે. પણ એ જાણતો નથી કે અસત્ય છાનું રહે નહીં. આજ નહીં તો કાલે પણ ઉઘાડું તો પડવાનું જ.

હસતાં-હસતાં જુઠું બોલવું, એને તો જાણે જુઠું સમજતાં જ નથી. વાત-વાતમાં, કોઇની હાંસી-મશ્કરી કરતાં જુઠ. એ તો ખ્યાલ રાખજો જ કે કોઇની પણ હાંસી-મશ્કરી, જુઠું બોલ્યા વિના થતી નથી. જુઠું બોલાય છે માટે જ તે મશ્કરી છે. અને તમારા જીવનમાં આનંદ માણવાનું સાધન પણ કોઈની મશ્કરી જ છે. એ સિવાય મજા આવતી નથી. ખરેખર જેને જૂઠમાંથી બચવું છે તેણે તો આ વસ્તુને છોડી દેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જેમાં ક્ષણિક આનંદ સિવાય કશું જ મળતું નથી. અને કયારેક તો મશ્કરી મોતનું કારણ બની જાય છે. માટે એ સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

ક્રોધનાં આવેશમાં આવી અન્યને નીચા દેખાડવાની વૃત્તિથી પણ માણસ જુઠી વાતો કરતો હોય છે. અને શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું કે ક્રોધી માણસનાં આંખ-કાન બંધ થઇ જાય છે, માત્ર મુખજ ખુલ્લુ રહે છે. તેથી એ શું બોલે છે એની ખબર રહેતી નથી. સાચું-ખોટું બધું જ બોલાતું હોય છે. એવી જ રીતે કોઇનાં રહસ્યો ખુલ્લા કરવા, ધ્રાસકો પડે એવું બોલવું, પોતાનાં જ સ્વજનનાં મર્મ કહી દેવા, કોઇને ખોટી સલાહ આપી ખોટે રાહે ચડાવી દેવા, ખોટા સહી સિક્કા કરવા વગેરે સ્વાર્થ કે પ્રમાદનાં કારણે જ થતું હોય છે. માટે તે સર્વ અસત્ય છે અને ત્યાજ્ય છે.

આમ અનેક પ્રકારનાં આવેશોને કારણે જૂઠનું સેવન થતું હોય, કયારેક સત્ય પણ કડવું હોય તો તે અસત્યની કોટીમાં મૂકાય છે. મૂઢ ને મૂઢ કે કાણાને કાણો કહેવો તે ભાષાકીય દષ્ટિએ સાચું હોવા છતાં પણ સામા માણસને દુઃખ ઉપજાવે છે માટે તે ત્યાજ્ય જ છે કહ્યું છે -

सत्यं ब्रूयात्, प्रियं ब्रूयात्

સત્ય બોલો પણ પ્રિય બોલો. જે કોઇને દુઃખકારી ન હોય. આમ તમારા રોજિંદા જીવનમાં આવા અસત્ય ભાષણની પરંપરા સર્જાતી હોય છે. કેટલીક વખત તો તમને ખ્યાલ પણ નથી હોતો કે તમે જૂઠ બોલો છો. કારણ ઘણાં અભ્યાસનાં કારણે બધું જ Common થઇ ગયું છે. પણ નહીં, સત્યજ ધર્મ છે. માટે જીવનમાં સત્ય બોલવાનો જ આગ્રહ રાખવો. થોડું નુકશાન વેઠવું પડે તો વેઠી લેવું પણ સત્ય તો ન જ છોડાય.

સત્યવાદી બનવા માગતા હો તો જીવનમાં બે સિદ્ધાંતને ઉતારવા પડશે.

એક તો મન, વચન, કાયાની એકરૂપતા, જેવું વિચારો, એવું જ બોલો, એવું જ કરો. બોલવું જુદુ–કરવું જુદુ–વિચારવું જુદુ આ જ મહા ખતરનાક છે. એ જૂઠ તરફ દોરી જાય છે. માટે ત્રણે યોગોની એકરૂપતા લાવવાનો પ્રયાસ કરો.

પ્રમત્તયોગનો ત્યાગ અર્થાત્ બેદરકારી, અસાવધાનીનો ત્યાગ કરો. હવે એ તો બધું ચાલે. તેમાં કાંઇ વાંધો નહીં. આવી નીતિ ન અપનાવો. બીજાનો પણ વિચાર કરો. તો જરૂર સત્યનાં શરણમાં જઇ શકશો.

અસત્યનાં જેટલા કારણો કહ્યાં. તેમાનું કોઇ પણ કારણ સેવાયું હોય તો અરિહંત અનંતા સિદ્ધ, કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુક્કડં.

ત્રીજુ પાપ અદત્તાદાન :-એનો બહુજ સ્થૂલ શબ્દમાં અર્થ કરીએ તો કોઇની માલિકીની ચીજ, તેના માલિકની રજા વગર લેવી તે અદત્ત. જેને બીજા શબ્દોમાં ચોરી કહીએ.

આ ભાવને જરા સૂક્ષ્મતામાં જઇને વિચાર કરીએ. ચોરીની ભાવના મનમાં જાગે છે કેમ ? મનનાં ઊંડાણમાં જઇને તપાસશું તો ખ્યાલ આવશે કે અંતરમાં બધું જ મારૂં કરી લેવાની જબરદસ્ત લાલસા પડી છે. મન તો એમ વિચારે કે આ વિશ્વમાં જેટલી સંપત્તિ છે તે મને મળી જાય. પણ એ તો કોઈ રીતે શકય નથી. તો પછી જેટલી વધુમાં વધુ મેળવી શકાય તો કોઇ પણ હિસાબે મેળવવી. તેમાં ન્યાય, નીતિ, પ્રમાણિકતા, સદાચાર બધું જ નેવે મૂકવુ પડે તો મૂકી દેવું પણ ધન જોઇએ. સમાજમાં શ્રીમંત કહેવડાવવાની લાલસા, આ બધું કરાવે. પણ ત્યાં માનવ એ ન વિચારે કે આ બધું કેટલા દિવસ માટે ? બની શકે કે આજે બધાંજ પાપ કરીને આ મેળવી લઉં ને કાલે ચાલ્યું જાય. સાંભળો છો ને કે ગવર્નમેન્ટની રેડ પડીને બે—ચાર કિલો સોનું લઇ જાય. જ્યાં કાંઈ બોલવાનો પણ અવકાશ ન રહે. ફરિયાદ કરવાનું સ્થાન જ ન હોય. તમે ગવર્નમેન્ટની ચોરી કરો તો એ તમને આ રીતે લૂંટે. સરવાળામાં કંઇ નહીં. માટે જ વધુમાં વધુ મેળવી લેવાની લાલસાને છોડવી જરૂરી છે. કોઇનાં ખોટા કાર્યોને પ્રોત્સાહન આપવું. કોઇને પ્રપંચ કરતાં શીખવવું. નીતિ

–સદાચારની પરવાહ કર્યા વિના જે માર્ગેથી ધન આવતું હોય, તે માર્ગે આવવા દેવું. આ બધાં જ ચોરીનાં પ્રકારો છે.

આ તો થઇ ધનની વાત. પણ માનવ, તન ચોર કે મન ચોર પણ હોય છે.

જયાં જેને જેટલું કાર્ય કરવાનું છે તે કરવું નથી તે પથ ચોરી.

એક માણસ સર્વીસ કરે છે. તેને જેટલા કલાક જેટલું કામ કરવાનું હોય તે નથી કરવું ને પગાર પૂરો જોઇએ છે. તેની સામે શેઠ એમ ઇચ્છે કે વધુમાં વધુ કામ કરાવી, ઓછામાં ઓછા પૈસા આપું. બન્ને ચોર !

સ્કૂલ–કોલેજનો શિક્ષક પણ આ જ વિચારે. જેટલુંને જેવું ભણાવવાનું છે. તે ભણાવવું નથી. શિક્ષક તરીકેની પોતાની ફરજ પૂરી બજાવવી નથી. વિદ્યાર્થીને પણ પુરૂં ભણવું નથી. પરીક્ષા આવે ત્યારે ચોરી કરી પાસ થવું છે. ચોરી કરવા ન મળે તો શિક્ષકોને છરા બતાવવા છે. કેવી હલકી મનોવૃત્તિ ! શિક્ષકને વિદ્યાર્થી બન્ને ચોર !

ઘર સંસારમાં સંયુક્ત કુટુંબ હોય તો. દેરાણી–જેઠાણી–સાસુ–વહુ નણંદ, ભોજાઇને કોઇને પોતાનું પુરૂં કર્તવ્ય બજાવવું નથી. સહુને આરામ અને આનંદ જોઇએ છે. જેટલું કામ કરવાનું હોય તે કરવું નથી. સહુ કામ ચોર.

આમ અનેક રીતે તન ચોર હોય છે.

તો વળી કેટલાક મન ચોર. માનસિક ભાવોથી, પ્રેમથી, સુજનતાથી, સહૃદયતાથી સહાનુભૂતિથી જયાં વર્તવાની જરૂર છે. તમારા થોડા જ મીઠા જ પ્રેમ ભરેલા શબ્દો, થોડી સહાનુભૂતિ કેટલાક દુઃખી જનોનાં દુઃખને દૂર કરી શકે તેમ હોય. પણ એટલું યે થઈ ન શકે. પૈસો તો ન આપી શકો પણ હૃદયના સારા ભાવોથી પણ કંઇ ન કરી શકો. તો એ મન ચોરી છે.

આવા ચૌર્ય ભાવથી રંજિત આત્માને શુદ્ધ કરવો હોય તો અંતરમાં પડેલી અમર્યાદિત લાલસા ને દૂર કરવી પડશે. જે મળ્યું તેટલામાં

સંતોષથી જીવતાં શીખવું પડશે. મેળવવું ખરૂં પણ પાપ કરીને નહીં. ભાગ્યમાં હોય અને સત્ પુરુષાર્થ વડે મળે તો ભલે. એ મેળવવામાં કંઇ વાંધો નથી.

વળી હું જ સુખ–શાંતિ આરામથી રહું તેમ નહીં, અન્ય જીવો પણ આનંદ અને શાન્તિનો અનુભવ કરે. તે માટે મારા તન–મનથી જે થશે તે બધું જ કરવા હું તૈયાર છું. આવી ભાવના રાખશો તો જીવન સંવાદી બનશે. જીવનનો આનંદ અત્યારે લો છો એથી વિશેષ લઈ શકશો.

ચોરીનાં વિવિધ પ્રકારોમાંથી કોઈ પણ પ્રકાર આચરણમાં આવ્યો હોય અને પાપ–દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત અનંતા સિદ્ધ કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

ચોથું પાપ મૈથુન : અહીં કામ વૃદ્ધિને મૈથુન કહ્યું છે. માનવ મન વાસના અને વિકૃતિથી ભરેલું હોય છે. જેના જીવનમાં કંઈક સદાચારી ગુણો કેળવાનો મોકો મળ્યો હોય છે અથવા તો સંસ્કારી વાતાવરણમાં ઉછર્યા હોય તેનાં જીવનમાં સદાચારને સ્થાન હોય. અન્યથા દુરાચાર જીવનમાં પ્રવેશી જાય છે.

આ યુગમાં તો વધેલા વૈજ્ઞાનિક સાધનો એ તમારા બાળકો અણસમજુ હોય, કુમળા માનસનાં હોય ત્યારથી જ તેનામાં કુ–સંસ્કારો નાખવાનાં શરૂ કરી દીધા છે. જે બાળકના અવચેતન મનમાં એવા દૃઢ રીતે બેસી જાય છે કે એ બાળક હજુ કિશોર વયનો ન થયો હોય ત્યાં જ તેની વાણી અને વર્તનમાં આવે છે. પરિણામે તેના જીવનની પવિત્રતા અને નિર્દોષતા નષ્ટ થઈ જાય છે. એ સામાજિક ગુન્હા કરતો થઈ જાય છે. આ છે આજના યુગની દેન !

તમારા જીવનની વાત કરીએ તો મોટા ભાગના માણસો ભેગા થાય ત્યારે બીભત્સ વાતો કરતાં હોય છે. મોઢામાંથી અપશબ્દો કાઢતા હોય છે. આ તેના અંતરમાં રહેલ હલકી વૃત્તિઓનું દર્શન છે, દૃષ્ટિથી, ભાષાથી, વિચારોથી કોઈના પર પણ કુદૃષ્ટિ કરવી તે દુરાચાર છે.

જીવનમાં સત્‌ને જાળવી રાખવું. જીવનની પવિત્રતા જાળવી રાખવી. દુરાચારને પ્રવેશવા ન દેવો તે છે, સદાચાર. જેનાથી જીવનમાં સદ્‌ગુણોની

વૃદ્ધિ થાય તે બ્રહ્મચર્ય. પોતે પોતાનાં આત્માની નજીક જઈ શકે. સ્વમાં સ્થિર થઇ શકે તે બ્રહ્મચર્ય.

બ્રહ્મચર્ય વ્રતની આરાધના માટે મન, વચન, કર્મથી સર્વથા પવિત્ર રહેવા પ્રયત્ન કરવો. 'સ્વદરા સંતોષ'ની વાત આપણાં શાસ્ત્રમાં સમજાવી છે તે અતિ ઉત્તમ છે. પુરુષે પોતાની પરણીત સ્ત્રી અને સ્ત્રીએ પોતાનાં પરણીત પુરુષ સિવાય અન્ય પ્રત્યે કુ-વિચાર પણ ન કરવો એ સદાચારી જીવન જીવવાની ચાવી છે. સહુએ આવા સદાચારી બનવું જોઇએ.

આજના આ વિષમ યુગમાં વિકારોથી પીડાતા માનસ વધુ ને વધુ દોષો આચરવા પ્રતિ પ્રેરાય છે. અને જીવન નષ્ટ-ભ્રષ્ટ બની જાય છે.

સ્ત્રીએ પર-પુરુષ પ્રત્યે મન-વાણી-વ્યવહારથી નિર્મળ રહેવું જરૂરી છે અને એ રીતે પુરુષ પર સ્ત્રી પ્રત્યે અત્યંત પવિત્ર ભાવના કેળવવાની જરૂર છે.

સહુએ પોતાનાં અંતઃકરણને તપાસવાની જરૂર છે. જો કોઇ ક્ષણે વિકારી વૃત્તિઓએ ઉછાળા મારીને બિભત્સ વિચાર-વાણી કે વર્તન કરાવ્યું હોય ને બ્રહ્મચર્ય સંબંધી પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત, અનંતા સિદ્ધ કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

પાંચમુ પાપ પરિગ્રહ : પરિગ્રહની વ્યાખ્યા કરતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું.

मूच्छा परिग्गहो वुत्तो

આસક્તિ એ જ પરિગ્રહ છે. વસ્તુ નાની હોય કે મોટી, જડ હોય કે ચેતન, બાહ્ય હોય કે આંતરિક. અરે ! કોઈ વસ્તુ ન પણ હોય છતાં તેની આસક્તિમાં વિવેક શૂન્ય થઇ જવું તેનું નામ છે પરિગ્રહ.

આ પાપનાં મૂળમાં પણ તૃષ્ણા જ પડેલી છે. એક તો કંઇક મેળવી લેવાની તૃષ્ણા અને બીજી મળ્યા પછી હું જ ભોગવું. મારી પાસે જ રહે. મારી માલિકીનું જ હોય એવી તૃષ્ણા !

જીવન જીવવામાં સાધનોની માલ-મિલ્કત, ધન-ધાન્ય વગેરેની આવશ્યકતા હોય. પણ તેની મર્યાદા હોવી આવશ્યક છે. એટલું જ નહીં, ધારીએ ત્યારે છોડી શકીએ. બીજાને જરૂર હોય તો આપી શકીએ એવી ઉદારતા- અનાસક્તિ હોવી જરૂરી છે.

જીવન જીવવાનો અધિકાર આપણો છે તેમ સહુનો છે. વળી તમે જે કંઇ મેળવ્યું છે તે માત્ર તમારા જ પુરુષાર્થથી નથી મળ્યું. તમારું ભાગ્ય ભલે કામ કરતું હશે પણ અન્ય અનેક જીવોની મહેનત તેમાં ઉમેરાઇ છે. તેથી માનવનું એ કર્ત્તવ્ય થઇ પડે છે, કે તું સારી રીતે જીવે, સાથે અન્ય ને પણ જીવવામાં સહાય કરે.

પોતાની પાસે રહેલી પૂંજીમાં મમત્વની ભાવના જ પરિગ્રહ છે. મમત્વ સર્વ દોષોનું મૂળ છે. મમત્વ જ તૃષ્ણાને વધારનાર છે.

વળી બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો સમાજમાં કંઈક છો, સમાજ માને, પૂજે, માન આપે. એવી ભાવનાથી પણ ધન મેળવવાની લાલસા વધતી જાય છે. ધન વિના કોઈ નહીં બોલાવે. માટે પાપ કરીને પણ પૈસો એકઠો કરવો એવી વૃત્તિ કાયમ રહે છે. આ બધું જ માત્ર ક્ષણિક છે. માનવ પોતાનાં સદાચારથી, પોતાની આગવી પ્રતિભાથી સમાજમાં ઊંચુ-સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવી શ્રદ્ધા રાખી તૃષ્ણા અને લાલસાને ઓછી કરવા પ્રયાસ થવો જરૂરી છે.

પાપથી આવતા પૈસાનો પરિગ્રહ કોઈ રીતે હિતકારી નથી એ વિશ્વાસ હૃદયમાં બેસી જવો જોઈએ.

અંતરમાં રહેલ ધનની અમાપ તૃષ્ણા કેટકેટલા પાપ-પ્રપંચો કરાવે છે? એ સર્વ પ્રપંચો આત્મા માટે પરંપરાએ દુઃખકર્તા જ છે. જો જીવનમાં સંતોષ અને તૃપ્તિ હોય તો આવા પ્રપંચોથી જીવ બચી જાય.

ધનની આસકિત એ પ્રપંચો કરાવ્યા હોય અને તેમાં જીવોને હાની પહોંચાડી હોય ને પરિગ્રહ સંબંધી કોઈપણ પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત, અનંતાસિદ્ધ, કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

છઠ્ઠું પાપ ક્રોધઃ-ક્રોધથી કોણ પરિચિત નહીં હોય? નાના બાળકને પણ ક્રોધ કરતાં આવડે. બોલતા કે બેસતા ન શીખ્યું હોય એવડું બાળક પણ ક્રોધ તો કરે જ. એ તેને શીખવવું ન પડે. આવડા બાળકને ક્રોધ કરવાનું શું કારણ?

જીવમાં પડેલો અહં. નાના કે મોટા સહુનાં દીલમાં એક ઇચ્છા તો પડી જ હોય કે હું ધારૂં તેમ થવું જોઇએ. એમ ન થાય તો તરત

ગુસ્સો આવે. જે વ્યક્તિ તેને માટે પ્રતિકૂળ થઈ હોય તેના પર એ ક્રોધ કરે. ગુસ્સો આવે ત્યારે માણસ વિચારવા નથી ઊભો રહેતો કે સામે કોણ વ્યક્તિ છે. હા, પોતે વિવેકી હોય તો વાણી પર થોડો કાબુ રાખી શકે, બાકી ક્રોધ તો આવે જ.

તમારા રોજિંદા જીવનમાં કેટલી વાર ક્રોધ આવે છે તે વિચારો ! અને તેની પાછળનાં કારણને પણ વિચારો. ક્યારેક આ કારણ નજીવા હોય છે તો ક્યારેક મોટા પણ હોય છે. છતાં એ ખ્યાલ રાખવો જરૂરી છે કે ક્રોધ કરવાથી જે કામ નથી સરતું તે સમતા રાખવાથી થઇ જાય છે. મુખ્ય વાત તો એ છે કે કોઈપણ વ્યક્તિને બીજા કોઈ તેનાં પર ક્રોધ કરે એ ગમતું નથી ! વિચિત્રતા તો ત્યાં છે કે પોતે બધાં પર ગુસ્સો કરે પણ તેના પર કોઈ ગુસ્સો ન કરી શકે ! આ છે અહં !

ક્રોધ કરવાથી પોતાનો આત્મા તો મલિન થાય જ છે પણ અન્યને કેટલો સંતાપ થાય છે ? અન્યને માનસિક પીડા પણ આપણે આપીએ છીએ. વાતાવરણ પણ દુષિત થઈ જાય છે. ક્યારેક માણસો એટલો ગુસ્સો કરે કે તે ઝગડાનું રૂપ ધારણ કરી લે ત્યારે કેટલા બધા માણસોને ઉદ્વેગ વધે ? આત્મામાં હલચલ મચી જાય અને ફળ સ્વરૂપ વેરાનુંબંધનાં કર્મ બંધાય ?

જીવનમાં સમતા ન હોવાનાં કારણે જ આજનાં યુગમાં કૌટુંબિક જીવન અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયા છે. કોઈ એક–બીજાનું સહન કરવા તૈયાર નથી. સહુ–સહુનાં મનમાં સવાશેર છે. હું કોઇથી ય ઓછો નથી. આવી મગરૂરી બધાંનાં જ મનમાં ભરી છે. જેથી જીવન ઝેરમય થઇ જાય છે.

કર્મ બંધનથી બચવુ હોય અને જીવનને શાંતિ–આનંદથી જીવવું હોય તો સમતા અને સહિષ્ણુતા બંને કેળવવાની જરૂરી છે.

ક્રોધ સંબંધી દોષ લાગ્યો હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડં.

સાતમું પાપ માન :– માન કહો, અભિમાન કહો, ગર્વ કહો, અહંકાર કહો. બધું જ એક. હું કંઇક છું. બીજા બધાં કરતાં શ્રેષ્ઠ છું કોઈથી જરા પણ ઊતરતો નથી. આવી જાતનો પોતા વિષેનો ખ્યાલ માનવને અભિમાનમાં રાચતો રાખે છે.

પોતા પાસે ધન હોય તો ધન પણ અભિમાનનું કારણ બને છે. અરે ! કેટલાક એમ કહેતા હોય આ ગામમાં મારા જેટલો પૈસો કોઇ પાસે નથી. હું સહુથી શ્રીમંત ! એવો જ મદ સત્તાનો. એક નાની સંસ્થાનો પ્રમુખ કે એક ફર્મનો મેનેજિંગ ડાયરેકટર થઇ ગયો કે અભિમાનથી જ વાત કરે, બીજાને તુચ્છ સમજે ! તેને પૂછીએ કે તું જે સંસ્થાનો પ્રમુખ છે એવી સંસ્થા દેશમાં કેટલી ? તે તે સંસ્થાઓનાં પ્રમુખો પણ હશે ને ! પણ તું સહુથી મોટો ! જે ફર્મનો ડાયરેકટર હોય એવી ફેકટરીઓ તો અહીં ઢગલાબંધ છે અને તેમાં તારાથી યે સમજદાર, ભણેલા ડાયરેકટર છે. તેમાં તું કોણ ? બાપનાં પૈસાનાં જોરે અભિમાન કરતો પેલો વિદ્યાર્થી જ્યારે અન્ય વિદ્યાર્થીઓને રંજાડે છે. ત્યારે શિક્ષકે તેને બોધપાઠ આપ્યો કે ભારતનાં નકશામાં તારૂં અમદાવાદ કયાં ? અને તેમાં તારા બાપનાં બંગલાને સ્થાન કયાં ? જેને નકશામાં એક નાનકડા બિંદુ જેટલી પણ જગ્યા મળી નથી, તેનું અભિમાન શું ?

પણ આવું કયાં વિચારે છે માણસ ? એ તો પોતે જ કાંઈક છે એમ માની ઊંચી ગરદન રાખી ચાલતો હોય !

મારી બ્હેનો પાસે રૂપ હોય, આવડત હોય. પિતા કે પતિનો પૈસો હોય, પોતા પાસે ભણતર હોય. પછી જોજો એનો રૂવાબ ! ધરતી પર પગ પણ ન મૂકે ! એટલા અદ્ધર ચાલે !

આવી જાતનાં અભિમાનો એ સૂચવે છે કે અભિમાન કરનાર વ્યક્તિ કેટલા સંકૂચિત કૂંડાળામાં પડી છે ! આ વિરાટ–વિશ્વને જુઓ. તો 'બહુ રત્ના વસુંધરા' નાં ન્યાયે અનેક રત્નો પૃથ્વી પર પડયાં છે જેમાં પોતાનું સ્થાન પણ આવી શકે તેમ નથી. આવો ખ્યાલ જો તેને આવે તો અભિમાન ઓગળી જાય.

માનવે એ સમજવાની જરૂર છે. જેના માટે અભિમાન કરૂં છું તે બધું જ ભૌત્તિક અને સ્વપ્નવત્ છે. કાયમ રહેનાર નથી. નાશવંત છે. આજે જેના માટે અભિમાન કરૂં છું. એ કાલે થપ્પડ મારીને ચાલતું થશે. તો

બધાની પાસે મારે લાચારી કરતાં જવું પડશે. માટે કોઈપણ રીતનું અભિમાન કરવું યોગ્ય નથી.

નમ્રતા એ જ જીવનની શોભા છે. જે નમીને ચાલે છે તે જ મહાન બની શકે છે. આપણાં જેટલા મહાપુરુષો થયાં એ બધાં નમ્રતા વડે જ મોટા થયાં છે. અભિમાની માણસની વૃત્તિ અક્કડ હોય તેને બટકતા વાર ન લાગે જ્યારે જે નમ્ર છે તે વાંસની છોય તથા નેતર જેવુ નરમ હોય કે કદી તૂટે નહીં.

આપણું અભિમાન કેટલા જીવો ને ત્રાસરૂપ થાય. પોતાનાં અહંનાં પોષણ માટે અન્ય ને તુચ્છ સમજી તેને અપમાનિત કરવામાં પણ માણસ ને વાંધો ન આવે. તે ત્યારે જોઇ ન શકે કે મારો સત્તાનો મદ અન્ય માટે કેવો દુઃખદાયી છે. અરે ! આપણાં શાસ્ત્રોમાં એવા દ્દષ્ટાંતો છે કે સત્તાના મદમાં આંધળા બની માણસોએ કેવા ઉગ્ર વેરાનુબંધ બાંધી લીધા હોય. અને તે ભોગવતાં પછી પોતાને જ કેવી પીડા ખમવી પડી હોય.

તો અભિમાન થી અક્કડ બની ન ચાલતાં. નમ્રતાને કેળવી વિનયશીલ બનવું જરૂરી છે. જે આ જીવનમાં સુખ-શાંતિ અને આનંદનું કારણ બને અને ભવિષ્ય માટે અશુભ કર્મબંધથી અટકાવે.

અભિમાને દુઃખ ઉપજે અભિમાને જશ જાય;
મિથ્યા અભિમાને કરીને જાનનું જોખમ થાય.

માટે અભિમાન સર્વથા ત્યાજ્ય છે. અભિમાન સંબંધી દોષ લાગ્યો હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડં.

આઠમું પાપ માયા :- માયા અર્થાત્ કપટ. પ્રપંચ. સ્વાર્થમાં આંધળો બની માણસ પ્રપંચલીલા ખેલતો હોય છે. સાચાનું ખોટું અને ખોટાનું સાચું કરતો હોય. ભોળા માણસને ભરમાવતો હોય. તેમાં ય ધનની લાલસામાં લપસી પડેલો માણસ મહા ભયંકર પ્રપંચો કરતો હોય. તેનાં હિસાબમાં પણ ગોટાળા હોય. જો કોઈ અભણ-ગામડીયો માણસ મળી જાય તો તો તેને બરાબર નીચોવી નાખે. એ એવો હિસાબ કરે :—

સોળ પાંચ પચ્ચાશી, પાંચ કમ, નબ્બે તો દેસી ! સોળ પંચા પંચ્યાશી. પાંચ ઓછા કર્યા તો નેવુ થયા. બસ નેવું જ દેવાનાં

રહ્યાં. જે માણુસ પાસેથી એંશી રૂપિયા લેવાનાં હોય તે અભણુ હોય. ગણિત જાણુતો ન હોય તેથી તેને આવો હિસાબ ગણાવે કે મારે લેવાનાં છે તેમાંથી પાંચ ઓછા કરી તમારી પાસેથી નેવું જ લઈશ. પેલો સમજે નહીં તેથી ખુશ થાય કે શેઠે પાંચ ઓછા કર્યા.

આમ અનેક જાતની છેતરપીંડી કરી ને ધન ભેગું કરે. રાજ્ય ને ભરવાનો Tex ન ભરતાં તેમાં ય કંઈક ગોટાળા કરે. આવી પ્રપંચ લીલા વડે ધન કમાઈ શેઠ કહેવાય અને પાંચમાં પૂછાય ! મોટો દાનેશ્વરી કહેવાય !

એ જ રીતે ઘરમાં રહેતાં અન્ય સભ્યો સાથેનાં વ્યવહારમાં પણુ આવું ચાલે એક–બીજાથી છૂપાવવું–સંતાડવું. ખોટું કહેવું, ખોટું બતાવવું. અમે એવું જોયું છે. દેરાણી–જેઠાણી સાથે રહેતાં હોય તો એક–બીજાનાં બાળકોને એક–બીજાનાં રૂમમાં મોકલે. જા, જોઇ આવ તો કાકી શું કરે છે ? એનાં છોકરાઓને શું આપે છે ? વગેરે–વગેરે, આવી જે વૃત્તિ તે પણુ માયા–પ્રપંચ છે.

વળી એક વાત એ છે કે માયા–પ્રપંચ કરવાનું કારણુ પણુ એ જ કે પોતે ખોટો છે. જે ખોટો ન હોય, સત્ય રાહે ચાલતો હોય તેને પ્રપંચ કરવાની જરૂર ન પડે. તેની જીવન કિતાબ ખુલી હોય. તે જેવો છે તેવો જ સહુની સામે રજુ થઈ શકે છે. તેને છૂપાવવાનું કંઇ હોતું નથી.

જ્યાં માયા છે ત્યાં સરળતા નથી. અને આત્મ સંતોષી જીવન માટે સરળતા એ પહેલી શરત છે. સરળ વ્યક્તિ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કર્મ ઓછા બાંધે છે. અને સામાજિક કે કૌટુંબિક દૃષ્ટિએ બધાનો વિશ્વાસ અને પ્રેમ જીતી શકે છે. માયાવીને માયા–પ્રપંચ દ્વારા થોડો સમય બહુ બધુ મળી જતું હોય તેમ લાગે પણુ કર્મ–બંધન વધુ કરે છે અને ધીરે–ધીરે સહુમાંથી વિશ્વાસ પણુ ગુમાવી બેસે છે. તેને કોઈનાં તરફથી સાચો પ્રેમ મળતો નથી.

માટે જ માયા–પ્રપંચનાં ભાવોને છોડી સરળતાને અપનાવતાં શીખો બહારથી થોડું નુકશાન થતું દેખાય તો ભલે થાય પણુ સરવાળે તમે લાભમાં જ રહેશો. માટે સરળતા એ જ સર્વોત્તમ ગુણુ છે.

માયા પ્રપંચને સેવી આત્માને કલુષિત કર્યો હોય ને પાપ દોષ લાગ્યો હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

નવમું પાપ લોભ :–શાસ્ત્રોમાં ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનાં ફળ બતાવતાં કહ્યું છે.

कोहो पीइं पणासेइ, माणो विणय–नासणो ।
माया मिताणि नासेइ, लोभो सव्व विणासणो ॥

ક્રોધ પ્રિતીનો નાશ કરે છે. માન વિનયનો નાશ કરે છે. માયા મિત્રતાનો નાશ કરે છે. પણ લોભ તો સર્વ ગુણોનો નાશ કરે છે. વ્યવહારમાં પણ સર્વ પાપનાં મૂળ રૂપ, લોભને જ કહ્યો છે.

લોભી માણસ ધનનો લોભ તો કરે જ. પોતે સારી રીતે જીવે નહીં અને અન્યને સારી રીતે જીવવા ન દે. પોતે ખાય નહીં, બીજાને ખાવા દે નહીં. ઘણું મેળવ્યા પછી પણ તેનાં હાથથી એ ઉપયોગ કરી શકે નહીં.

કેટલાક માણસને તો એવી તૃષ્ણા હોય કે સાત પેઢી ખાય તેટલું તેને ભેગું કરવું હોય. ભેગુ કરે પણ ખરો. છતાં કોઇને વાપરવા ન દે. પેલા તિજોરીમાં પૂરાઇ રૂપિયા ગણતાં શેઠની જેમ તિજોરીમાંજ મૃત્યુને શરણ થઇ જાય.

લોભી વ્યક્તિનું સમાજમાં પણ સ્થાન રહે નહીં. સમાજમાં તે કોઇની બરોબરી કરી શકે નહીં. તેને કોઇ બોલાવે નહીં. પાંચ માણસ વચ્ચે તે ઊભો રહી શકે નહીં. આમ તેનું સામાજિક સ્થાન ન રહે. એજ રીતે કુટુંબમાં પણ બધા તેને ધિક્કારતા જ હોય છે.

આવા માનવો તૃષ્ણાનાં કારણે ઘણાંજ પાપકર્મો બાંધતા હોય. અને મમ્મણ શેઠની જેમ મરીને નરક જેવી દુર્ગતિમાં જ જાય. ન તો તેનું જીવ્યું સાર્થક. ન તો તેનું મરણ સાર્થક. માનવ જન્મ મળ્યો તો પણ આવા કાષાયિક ભાવોમાં જ ગુમાવી દે.

વળી આજના યુગમાં માણસને પોતાને ખાવા–પીવા કે મોજ–શોખ કરવામાં લોભ નથી. પણ દીન–દુ:ખીને મદદ કરવી હોય. ધર્મ માર્ગે પૈસો વાપરવો હોય તો ત્યાં લોભ લાગે છે. પોતાનાં ભોગોપભોગમાં જે પહોળો

હોય તે દાનાદિ ધર્મમાં સાંકડો જ હોય. માટે જો ભોગભાવના સાંકડી કરો તો ધર્મ માર્ગે-પરમાર્થ માર્ગે ધનનો વ્યય કરવામાં લોભ નહીં જાગે.

લોભી વૃત્તિનાં કારણે જે કંઇ પાપો સેવ્યા હોય તે માટે મિચ્છામિ દુક્કડં.

વળી કર્મ-ફિલોસોફી નો એક સિદ્ધાંત ખાસ યાદ રાખવા જેવો છે કે ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચાર કષાયોમાંથી જેનો ઉદય હોય તે જ કષાયનો બંધ ફરી ત્યારે પડે છે. એટલે કે ક્રોધનાં ઉદયમાં ક્રોધ મોહનીય કર્મનો જ બંધ પડે. એજ રીતે ચારે કષાયોનાં ઉદયમાં એજ કષાયોનો બંધ પડે. ફરી એ ઉદયમાં આવે ને તેની પરંપરા ચાલુ જ રહે. માટે જ જીવે ચારે કષાયથી બચીને ચાલવાનું છે. પૂર્વનાં બંધ હોય એટલે ઉદયમાં તો આવે જ પણ તેમાં ભળી જવાનું નથી. પણ સમતા, નમ્રતા, સરળતા અને સંતોષ વડે ચારેય ને જીતી લેવાનાં છે.

કષાયોનાં પાપથી બચવા અકષાય ભાવોને જીવનમાં ઉતારવા આવશ્યક છે.

દસમું પાપ રાગ :-રાગ-મોહ-મમતા બધાં જ જુદાં જુદા રૂપે સામા આવતાં ભાવો છે.

જીવનમાં રાગનું ક્ષેત્ર બહુ જ વ્યાપક છે. આપણને વ્યક્તિ પર રાગ, વસ્તુ પર રાગ, આપણી માન્યતાઓ પર રાગ, ચારે બાજુ રાગ. જ્યાં આપણી અનુકૂળતા છે ત્યાં રાગ હોય જ.

જેટલી વ્યકિત આપણને અનુકૂળ થઇને રહે. તે બધી આપણને પ્રિય. તેનાં માટે આપણે બધું જ કરવા તૈયાર- બધુંજ સહેવા તૈયાર. માતા-પિતાને બાળકનો મોહ છે, રાગ છે, તેથી જ બાળકો માટે શું-શું ન કરે ? કેટલું સહન કરે છે ? એ તો ઠીક પણ જે વસ્તુ પર, પદાર્થ પર તમને રાગ થાય. એ વસ્તુ મેળવવા માટે કેટલા પાપ ? ગમે તે ભોગે મેળવવું.

પહેલાંનાં સમયમાં રાજા હતાં ને રાજ્યનો વિસ્તાર કરવાનો રાગ હતો. તો હઝારોનાં લોહી રેડીને પણ બીજું રાજ્ય મેળવતાં હતાં. આજે એ નથી પણ જીવમાં પડેલી આ રાગવૃત્તિ કયાંય ગઈ નથી. એક નહીં તો બીજી વસ્તુ. જે ગમી, તે ગમે તેમ કરીને પણ મેળવવી જ હોય છે.

બીજું જે વ્યક્તિ પ્રત્યે રાગ છે. તે વ્યક્તિ પાસે જ રહે. દૂર ન જાય તે માટે પણ કેટલું કરીએ? જેને આપણી જૈન પરિભાષામાં આર્તધ્યાન કહ્યું છે. તે કર્યા જ કરીએ. ગમતી વ્યકિત કે વસ્તુનો સંયોગ ઇચ્છીએ અને ન ગમતી વ્યકિત કે વસ્તુનો વિયોગ ઈચ્છીએ. જેનો સંયોગ જોઇએ છે તે ન મળે તો દુઃખી અને જે નથી જોઈતું તે આવી મળે તો પણ દુઃખી આ બધાં જ રાગનાં ભાવો.

વળી જયાં રાગ છે ત્યાંજ દુઃખ છે. માણસને પોતાનુ સ્વજન મરે કે ગમતા પદાર્થ નષ્ટ થઇ જાય તો જ દુઃખ થાય છે. નહીં તો રોજ સેંકડો માણસો મરે છે કોઇનું ય દુઃખ થતું નથી. રોજ હઝારો પદાર્થો નાશ પામે છે તેનું પણ દુઃખ નથી. આવું દુઃખ મનમાં કેટલો સંતાપ ઊભો કરે ? જે સંતાપ અનેક કર્મો બંધાવે.

રાગ એ જીવનો સ્વભાવ નથી. જીવનો સ્વભાવ તો વીતરાગતા છે. જેટલા રાગ ભાવમાં વધુ લેપાણાં એટલા પોતાના સ્વરૂપથી દુર થવાનાં. માટે ધીરે- ધીરે રાગનું ક્ષેત્ર સંકોચીને વીતરાગતા તરફ જવાનું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો તેથી સહુ સાથે પ્રેમ તો રાખવો જ જોઇએ. પ્રેમ વિના જીવાતું નથી. પણ એ પ્રેમ આંધળા મોહનું સ્વરૂપ ધારણ ન કરે એજ સાવધાની રાખવાની છે. રાગ છે ત્યાં મલિનતા છે. પ્રેમ છે ત્યાં નિર્મળતા છે. અંતઃકરણ મલિન ન થાય પણ નિર્મળતા ટકી રહે. એ ખાસ અગત્યનું છે. રાગના કારણે થયેલા પાપોનું મિચ્છામિ દુક્કડં.

અગ્યારમું પાપ દ્વેષ :– રાગની બીજી બાજુ દ્વેષ ભાવ હોય જ. રાગ અને દ્વેષ એક સિક્કાની બે બાજુ છે. દ્વેષ પણ વીતરાગ ભાવનું વિકૃત સ્વરૂપ છે. આપણી અનુકૂળતાનું પોષણ કરનાર પર જેમ રાગ થાય છે. તેમ આપણાંથી પ્રતિકૂળ વરતનારા પ્રત્યે દ્વેષ ઊભો થાય છે. વાસ્તવમાં વિચાર કરીએ તો આપણને કોઈ વ્યકિત કે વસ્તુ પ્રિય-અપ્રિય હોય છે. તેનાં કરતાં પણ આપણી અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતા જ પ્રિય–અપ્રિય હોય છે.

આપણને ગમતી વ્યકિત પણ જયાં સુધી આપણને અનુકૂળ થઇને રહે ત્યાં સુધી બહુ ગમે. એ થોડી પ્રતિકૂળ થવા માંડે તો એક–બે ને

ત્રણ વાર તો ચલાવી લઈએ. જતું કરી દઈએ. પણ ચોથી વાર જો એમ જ વર્તે તો તરત તેના પર પણ દ્વેષ ભાવ આવે.

આપણે જોયું છે કે ગાઢ મિત્રો હોય. એક-બીજા વિના ચાલતું ન હોય. જીગરજાન દોસ્ત હોય, અરે બે દેહ એક આત્મા જેટલી નિકટતા હોય પણ જો કોઇ પ્રતિકૂળ નિમિત્ત ઊભુ થઈ જાય તો એ જ બંને એવા કટ્ટર શત્રુ બની જાય કે એક-બીજાનું મુખ જોવું ન ગમે. મરવા-મારવા સુધી તૈયાર થઈ જાય.

આવા દ્વેષ ભાવો અંતરમાં વેર-ઝેર ઘુંટયા કરે છે. દ્વેષનાં કારણે જ વેરાનુબંધ થાય છે. આખું યે જીવન દ્વેષનાં કારણે વિષમય થઈ જાય છે. કારણ માનવની એ ખાસિયત છે કે એ પોતાનાં મિત્રને યાદ ન કરતો હોય એટલો શત્રુને યાદ કરતો હોય છે. શત્રુ સાથે બદલો લેવા, તેનું બગાડવાનાં ચાન્સ એ શોધતો હોય તેથી અંતરમાં રહેલ દ્વેષની ભાવનાને એ વાગોળ્યા કરતો હોય. પછી એ શત્રુ કોઈ નિકટનો સ્વજન હોય કે દૂર રહેનાર વ્યકિત હોય પણ દ્વેષી માનવનું અંતઃકરણ આવા ભાવોથી ધમધમ્યા જ કરતું હોય. જેનાં કારણે કર્મબંધ પણ ખૂબ થાય છે, અને વર્તમાન જીવન પણ અશાંતિ-અસંતોષ માં વીતે છે.

શાસ્ત્રમાં કર્મબંધનાં મૂળ કારણ રાગ અને દ્વેષ જ કહ્યાં છે. જીવ જેટલા પાપો કરે છે તેનાં મૂળ કારણમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો રાગ અથવા દ્વેષ જ હોય છે. તેથી જ આપણાં જ્ઞાની પુરુષો એ. રાગ-દ્વેષને જીતવા-નો પુરુષાર્થ કરવા કહ્યું છે. જૈન પરંપરાની આખી યે સાધનાનો સાર એટલો જ છે કે રાગ-દ્વેષ ને જીતો. બસ, બે જીતાણા એટલે બધું જ જીત્યાં.

મનમાં એટલો વિશ્વાસ જો જીવને દઢ થઈ જાય કે રાગ-દ્વેષ તજવા જેવા છે. તેને પંપાળીને પોષવા જેવા નથી તો એ ભાવો ધીરે-ધીરે છૂટતાં જાય. જીવે આ જ પુરુષાર્થ કરી લેવો જોઈએ.

કોઇપણ જીવ કે અજીવ પ્રત્યે દ્વેષ ભાવ જાગ્યો હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

બારમું પાપ કલહ:- કલહ એટલે કલેશ, ઝઘડો. જે વ્યક્તિમાં અસહિષ્ણુતા અને સંકુચિતતા હોય છે. તે જ નિમિત્ત મળતાં વાણીનો

વિવેક ગુમાવી વ્યક્તિની મર્યાદા ગુમાવી, તેની સાથે ગમે ગમે તેમ બોલવા માંડે છે અને તે બોલવું ઝઘડાનું રૂપ ધારણ કરે છે.

પછી તે કોઇ પણ બે વ્યક્તિ હોય ! પતિ–પત્નિ હોય, ભાઈ-બ્હેન હોય, સાસુ-વહુ હોય, દેરાણી–જેઠાણી હોય, નણંદ–ભોજાઇ હોય. ગમે તે સંબંધમાં હોય, અરે ! બે પાડોશી હોય કે સમાજનો કોઇપણ વ્યક્તિ હોય, સંસ્થાનાં કાર્યકર્તા હોય કે રાજ્યનો નેતા હોય પણ આત્મામાં રહેલ વિકૃતિ ભાવો ભેગા થાય ત્યારે કલહનું રૂપ ધારણ કરે.

જેમાં સર્વ પ્રથમ તો અહં જાગે. આમ કેમ થાય ? પછી ભલે ગમે તેવી નાની વાત હોય ! ગૃહસ્થી છો તો પાણી ભરવાની વાત હોય, આંગણું સારૂ રાખવાની વાત હોય. બાળકોની રમતની વાત હોય. પણ આવી નાની વાતમાં તમારાથી આમ થાય જ કેમ ? ત્યાંથી શરૂ કરી પાડોશી સાથે કલહ ઉભો થાય તે તેનાં બાપ–દાદા સુધી પહોંચી જાય.

આ અહં પોતાનાં સ્વજન સાથે પણ લડાવે. અહંમાંથી ક્રોધ જાગે. ક્રોધમાંથી દ્વેષ–ઇર્ષ્યા જાગે અને ધીરે–ધીરે માયા–લોભ આદી બધાં જ કષાયો ભેગા મળી હુમલો કરે. જેનાં પરિણામ મોત સુધીનાં હોય.

આવા કલેશનાં ભાવો પોતાનાં અંતરમાં વ્યાકૂળતા પેદા કરે અને અન્ય સર્વને પણ સંતાપ જગાડે. અરે ! કયારેક તો રાંધ્યા ધાનની ઢાંકણી ન ઉઘડે ! એટલું જ નહીં દેરાણી–જેઠાણીનાં ઝગડાએ એક વખત બાળકનો જીવ લીધેલો. ઝગડો કરીને દેરાણી પોતાનાં બાળકને સ્તન–પાન કરાવે છે. અતિશય ક્રોધ–દ્વેષ–ઇર્ષ્યાનાં કારણે માતાનાં શરીરનું લોહી ગરમ થઇ ગયું છે. ઝેરી બની ગયું છે એ ઝેર માતાનાં દૂધ વાટે બાળકનાં પેટમાં ગયું છે. બાળકને ઝેર ચડયું અને મરી ગયું.

આવી છે ઝગડાની કથા ! માનવો સાથે જીવતાં હોય ત્યાં મત–ભેદ થાય ! એક–બીજાને કહેવું પડે પણ જો સભ્યતા અને વિવેક હોય તો કહેવા છતાં તેનું પરિણામ આવું ઉગ્ર ન આવે. માટે જીવન જીવવા માટે પણ સમતા અતિ આવશ્યક છે. સમતા જેમ આધ્યાત્મિક ઉત્થાન માટે ઉપકારી છે તેમ વર્તમાનકાળે જ્યાં જીવી રહ્યાં છો જેની, સાથે જીવી

રહ્યાં છો, તેની સાથે સમરસતાથી જીવવા માટે પણ સમતા ખૂબ-ખૂબ અનિવાર્ય છે.

સહિષ્ણુતા-: સમતા અને વિવેકનો ત્રિવેણી સંગમ જો જીવનમાં થાય તો જીવન શીતળ અને શાંત વહેતાં ઝરણા જેવું પવિત્ર બની જાય માટે કલહ છોડી આ સુંદર ભાવો ને અપનાવવા જોઈએ.

કદી કોઈ પણ સાથે કલહનાં ભાવો જાગ્યા હોય ને આત્મા મલિન બન્યો હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડં.

તેરમું અભ્યાખ્યાન :- આ પાપ ભયાનક છે. કોઈ પર ખોટા આળ ચડાવવા એ અભ્યાખ્યાન છે :

જેણે જે પાપ કે ભૂલ નથી કરી. કોઈ અધમ આચરણ નથી કર્યું. તેણે એ કર્યું છે એવો ખોટો આક્ષેપ કરવો તે છે અભ્યાખ્યાન.

માનવ મનની એ વૃત્તિ રહી છે કે સારૂં થયું તે મેં કર્યું અને ખરાબ થયું તે બીજાએ કર્યું. આવું જ હંમેશા એ વિચારતો હોય અને કહેતો હોય. અરે! પુણ્ય કર્મનાં ઉદયે કંઇક પોતાને સારા સંયોગ મળે તો કહે હું કેવો ભાગ્યવાન છું, મારા નશીબ કેવા સારા છે! કે મને આ મળ્યું ! અને પાપનાં ઉદય થાય, જે પોતે કરેલાં જ પાપ છે છતાં તેનાં કારણે પોતાનું ખરાબ થાય વિપરીત સંયોગ ઊભા થાય કે તરત એ બીજા પર દોષનો ટોપલો ઓઢાડી દેશે કે આ તો અમુક વ્યક્તિએ ભૂલ કરી તેનાં કારણે મને આમ થયું.

તો માનવનું મનોવિજ્ઞાન આ જ છે. આ જ માનવ મનની મોટી નબળાઇ છે. એટલે હું કરૂં તે સારૂં અને બીજો કરે તે ખરાબ; એક આવી વૃત્તિ બીજું પોતે કંઈ ખોટું કર્યું છે તેમાંથી છૂટી જવા માટે પણ એ બીજા પર ઢોળતો હોય છે અરે ! આવી વૃત્તિ તો છેક બાળપણથી હોય છે. બે બાળક રમકડાથી રમી રહ્યાં હોય ને રમકડું તૂટી જાય તો બેમાંથી એકેય નહીં કહે કે મેં તોડયું છે. પણ એક-બીજાનો જ વાંક કાઢશે. આ છે જીવનવૃત્તિ.

અને સહુથી અગત્યનું કારણ છે, તે એ છે કે માનવ, બીજાને નીચો, હલકો બતાવવાનો પ્રયાસ કરતો જ હોય છે. એટલે ખોટા આળ ચડાવીને પણ તેને હલકો પાડવો હોય છે.

પણ કર્મ ફિલોસોફીનો એક સિદ્ધાંત ભૂલવા જેવો નથી કે આળનાં કર્મ, આળથી જ ઊતરે ! અર્થાત્ તમે કોઈપર આળ ચડાવ્યું હશે તો તે કર્મ ઉદયમાં આવશે ત્યારે તમારા પર પણ આળ જ ચડશે. ત્યારે રોવા બેસશો કે તમારી નિર્દોષતા પૂરવાર કરવા જશો તો નહીં થાય.

વળી કોઇ પર આળ ચડાવવું તે આપણી હલકી મનોવૃત્તિનું જ દર્શન છે. જેના પર આળ ચડાવીએ તે તો હલકો પડે જ પણ ચડાવનાર પણ સમાજમાં હલકો પડી જાય. જે ધોબીએ સીતાજી પર આળ ચડાવ્યું તેને ઇતિહાસમાં કોણ માનની નજરે જુએ છે ! ધોબી પણ હલકો જ કહેવાયો.

તો આપણાં મનમાં રહેલ આ વૃત્તિ અતિ ભયંકર છે. તે વૃત્તિને અંતરમાંથી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

આવી વૃત્તિથી કોઇ પર આળ ચડાવ્યા હોય અને પાપ દોષ લાગ્યો હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડં.

ચૌદમું પાપ પૈશુન્ય :– પૈશુન્ય અર્થાત્ ચાડી ચુગલી કરવી. કોઈ એ કાંઈ કર્યું તે બીજા પાસે જઇને કહેવું તે છે પૈશુન્ય.

આ પણ એક હલકી વૃત્તિ જ છે. જે માણસનું લક્ષ્ય બીજાને ઊતારી પાડવાનું છે. નીચો દેખાડવાનું છે તે જ આવું કામ કરે.

નાના બાળકોમાં તો પોતે સારો છે અનેઅન્ય બાળક તોફાની છે એમ બતાવવા માટે આ વૃત્તિ હોય છે પણ મોટા થયાં પછી ઈર્ષ્યા–દ્વેષની આ ભાવના વધે છે અને તે પોતે કોઈપણ સ્થાને હોય પણ ચાડી–ચુગલી કર્યા જ કરતો હોય છે. આવી વૃત્તિ કલહનું કારણ પણ બને છે. જેને તમે નીચો દેખાડવા માગો છો એ તો કદાચ નીચો દેખાશે કે નહીં દેખાય પણ તમારી ઇર્ષ્યા–દ્વેષથી ભરેલી મનોવૃત્તિનું દર્શન તો થઈ જ જશે.

આ વૃત્તિ દોષ–દર્શન તરફ જ દૃષ્ટિ ને લઈ જાય છે. આવો માણસ કોઈનાં ગુણ જોઇ શકતો નથી. ગમે તેટલા ગુણ વ્યક્તિમાં હોય, પણ એ

ન દેખાય, તેમાંથી અવગુણ ને જ શોધતો ફરે. જેમ કાગડો પશુનાં શરીર પર પડેલા ભાઠા-ચાંદાને જ શોધતો હોય, જેમ ગાયનાં આંચળ પર બેઠેલી ઇતડી ગાયનું દૂધ ન પીએ પણ રક્ત જ પીએ તેમ આવો માણસ ચાડી-ચુગલી કરવા માટે દોષ ને જ જુએ.

દોષ દૃષ્ટિ એ હલકી દૃષ્ટિ છે. પાપ દૃષ્ટિ છે. જોવા તો યુધિષ્ઠિરની જેમ ગુણ જ જોવા. દુર્યોધનની જેમ દોષ નહીં. આપણે આપણી દૃષ્ટિને બદલી નાખીએ તો ચાડી-ચુગલીનું પાપ સેવન નહીં થાય.

અભ્યાખ્યાન અને પૈશુન્યમાં અંતર એ છે કે અભ્યાખ્યાન નહીં કરેલા દોષ ને પણ દોષરૂપ દેખાડે છે અર્થાત્ કોઈ વ્યક્તિએ કશું જ અધમ કાર્ય ન કર્યું હોય છતાં તેણે તે કર્યું છે તેમ કહેવું તે અભ્યાખ્યાન છે. જ્યારે પૈશુન્ય કોઈ વ્યક્તિએ કાર્ય કર્યું છે તે જાણીને તેને હલકો પાડવા માટે, બીજાની દૃષ્ટિથી ઊતારી પાડવા માટે તેનું કાર્ય બીજા પાસે પ્રગટ કરી દેવું.

આવું પાપ સેવ્યું હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડં.

પંદરમું પાપ પરપરિવાદ:—પારકી નિંદા કરવી તે પરપરિવાદ. નિંદા એ બહુ જ મીઠી ચીજ છે. લોકો ને બહુ જ ગમે. કોઇનો દોષ જોયો નથી અને પાંચ જણાને કહેવા ગયા નથી.

નિંદા કરનાર વ્યક્તિ પોતાને સર્વ શ્રેષ્ઠ સમજતો હોય છે. હું સારો છું. બધી રીતે બરાબર છું. સર્વ-ગુણ સંપન્ન છું. અને અમુક વ્યક્તિ આવો છે, તેવો છે. એમ એ કહેતો ફરતો જ હોય. બીજાની નિંદા કરનાર પોતાની બડાઈ કર્યા કરતો હોય, વળી એ કરે છે એવું મને ન ગમે. હું કોઈ દિવસ ન કરૂં. મારૂં તો એ કામ જ નહીં. આવું તો એ કેટ-કેટલું કહેતો ફરે.

મોટા ભાગનાં માણસો-ચાર-છ જણા ભેગા થાય એટલે કોઈને કોઇ વ્યકિત તેનાં હાથમાં આવી જ હોય, પછી તે પાડોશી હોય, સમાજનો કોઈ સભ્ય હોય. કોઈ રાજકારણી હોય, કે ગમે તે વ્યકિત હોય, પણ ભેગા થઈને નિંદા જ કરતાં હોય જેને આપણાં શાસ્ત્રોમાં છિદ્ર

ગવેષી નામ આપ્યું. તે પણ પેલા કાગડાની જેમ ખરાબ જ જુએ. સારા તરફ દૃષ્ટિ જ ન જાય.

આ વૃત્તિ પણ એટલા માટે જ ઉદ્ભવે છે કે બીજાનું સારૂં જોઈ ન શકે. કોઈની ચડતી થતી હોય, યશ-કીર્તિ ફેલાતી હોય. લેકો તેની પ્રશંસા કરતાં હોય. આ બધું સાંભળી શકાય નહીં. એ આગળ આવી ગયો આવી ઇર્ષ્યા-દ્વેષની વૃત્તિ નિંદા કરાવે.

આ પણ માનવમનની હલકી વૃત્તિનું જ પ્રદર્શન છે. જ્ઞાનીઓએ તો પોતાનાં દોષ જોઈ તેની નિંદા કરવાનું કહ્યું છે. તેથી જ સામાયિકનાં પાઠમાં નિંદામિ શબ્દ આવે છે. પણ અવળી ખોપરીનાં માનવે પોતાની તો પ્રશંસા શરૂ કરી અને પારકી નિંદા.

નિંદા કરનાર કેટલીક વાર અસત્યનો આશરો પણ લેતો હોય. તેથી એ ઈર્ષ્યા-દ્વેષ, અસત્ય આદિ દોષોથી ગુનેગાર થાય છે. અશુભ કર્મ-બંધન પણ એટલા જ કરે છે માટે જીવે આવી નિંદાના પાપથી બચવું જોઈએ.

નિંદા સંબંધી દોષ લાગ્યા હોય તો મિચ્છામિ દુકકડં.

સોળમું પાપ રઈઅરઈ—ગમો અને અણગમો. આ તો જીવની સાથે પળે પળે જોડાયેલા છે. આ ગમે ને આ ન ગમે. પાંચે ઇન્દ્રિયનાં પ્રત્યેક વિષયમાં ગમવું ન ગમવું છે જ. અમુક શબ્દો સાંભળવા ગમે, અમુક ન ગમે. અમુક પ્રકારનું રૂપ-દૃશ્ય-વ્યક્તિ-વસ્તુ જોવા ગમે, અમુક ન ગમે. સુગંધ ગમે દુર્ગંધ ન ગમે. સુ-સ્વાદુ રસ ગમે, અન્ય ન ગમે. શીતળ, સુંવાળા સ્પર્શો ગમે, અન્ય ન ગમે. આમ બધા જ વિષયોમાં ગમવું ન ગમવું છે જ. તેની સાથે ગમે તેમાં રાગ અને ન ગમે તેમાં દ્વેષ, આ રાગદ્વેષ પણ જોડી દઈએ. સાથે હર્ષ અને શોક પણ ખરાં જ.

આપણે આપણાં આખા દિવસનાં મન-વાણીને વિચારીએ તો એ કાં તો હર્ષમાં હશે કાં શોકમાં હશે. ગમ્યુ તેનો હર્ષ, ન ગમ્યુ તેનો શોક મનમાં થાય અને વાણી દ્વારા બહાર નીકળે.

વળી આપણા ગમાના પોષણ માટે અને અણગમાના શોષણ માટે અન્ય જીવોનાંય શોષણ કરીએ. હિંસા-અસત્ય આદિનાં પાપો પણ સેવીએ.

ગમતું મેળવવા, મળ્યા પછી ભોગવવા રાગ-દ્વેષ-કલહ પણ કરીએ. વિચારીએ! આપણાં જીવનની ચાલતી ઘટમાળમાં શું છે? શું કરી રહ્યા છીએ? અરે! આપણો ગમો-અણગમો બીજા પર લાદવાનો પ્રયાસ કરીએ. મારી અન્ડરમાં રહેતા હોય તેઓએ મને ગમતું જ કરવું જોઇએ. મને ન ગમે એવું એણે કરાય જ નહીં આવો આપણો અભિગમ હોય. તેથી બીજાનાં ગમ-અણગમાનો ખ્યાલ તો કરીએ જ કયાંથી? પણ માણસ એ નથી વિચારતો કે જેમ તેને પોતાના ગમા-અણગમા સ્વતંત્ર છે. તેમ બીજાને પણ હોય. કોઇ પણ વ્યક્તિ પર મારા ગમા-અણગમાને લાદવાનો મારો અધિકાર નથી. આટલું વિચારે તો પણ જીવન કેટલું સરળ થઈ જાય!

આપણા જ્ઞાની પુરુષોએ તો એમ કહ્યું કે મારે જ શા માટે ગમો અણગમો! તું જ બધા વિષયોમાં તટસ્થ થઈ જા. તું તારા પૂરતું જ વિચાર. બીજાને શું છે તે તેના પર છોડી દે. ગમતું-અણગમતું એ પણ એક પ્રકારની આસક્તિ છે. જ્યાં આસક્તિ છે ત્યાં ચીકાશ છે, ત્યાં કર્મબંધન છે. ત્યાં ભવ ભ્રમણ છે!

તેથી ગમવું ન ગમવું. જેને આપણે સહજ વૃત્તિ માની લીધી છે. એટલું તો જીવનમાં હોય જ ને! એમ જ્યાં માનીએ ત્યાં કેવી કર્મ પરંપરા ઊભી થાય છે તે ભૂલી જઇએ છીએ.

જો આ વૃત્તિને ઓગાળવી હોય તો, બધુ જ ગમશે, ચાલશે, ભાવશે, ફાવશે, આવી ભાવનાને કેળવી લઈએ તો રઇઅરઈ રહે જ નહીં.

ગમા-અણગમના કારણે સેવેલા પાપોનું મિચ્છામિ દુક્કડં.

સતરમું પાપ માયામોસો :—

એક જૂઠ અને બીજું માયા-કપટ સહિત જૂઠ. સામાન્ય રીતે જૂઠું બોલે તેનાથી કર્મબંધ તો થાય જ છે. પણ પ્રપંચ સહિત જૂઠું તો નિકાચીત કર્મનું કારણ છે.

તમે બાળકને રમાડતા હો, ત્યારે તેને રમાડવા માટે જૂઠું બોલતા હો. અથવા બાળકનાં હાથમાં કોઈ છરી, સૂડી કે કાચની બોટલ આવી જાય. જેનાથી તેને નુકશાન થવાની સંભાવના છે તે તેનાં હાથમાંથી લઇને પાછળ સંતાડી દો અને કહો, જો કાગડો લઇ ગયો તો તે જૂઠ

હોવા છતાં તેમાં કપટભાવ ન હોવાથી એ ઓછા કર્મબંધ કરે છે. ત્યાં નિર્દોષ બાળકને સમજાવવાનો ભાવ છે. પણ જે જૂઠ કપટ-પ્રપંચ સહિત બોલાતું હોય તે બીજા જીવને પીડાકારી હોય છે અને એ બોલવા પાછળનો ધ્યેય પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો અને અન્યને અંધારામાં રાખવાનો હોય છે જે મહા ખતરનાક છે.

પ્રપંચ કરનાર વ્યક્તિ એવી સિફતથી બોલતો હોય કે સામા માણસને તેમાં અસત્યની ગંધ પણ ન આવે. અરે! કેટલાંક તો ભગવાનનો, ધર્મનાં કે પોતાના સંતાનનાં કસમ પણ ખાતા હોય! તે એમ સમજે કે સામાને આમ કહી ભોળવી લઇએ. આપણે કસમ ખાઇએ એટલા માત્રથી ક્યાં કંઈ થઈ જવાનું છે? થાય કે ન થાય પણ તારા મનમાં જે કલુષિત ભાવના આવી તેનાથી જ તારા ભગવાન, ધર્મ કે સંતાન પણ કલુષિત તો થઈ જ ગયા.

સ્વાર્થનાં સંકુચિત કોચલામાંથી બહાર આવી માનવ વિશાળ ભાવના જગાડે, ઉદારતા અપનાવે તો તેને પ્રપંચ સહિત જૂઠું બોલવાની જરૂર ન પડે.

આવા ખતરનાક પાપોથી બચવા માટે પોતાનો સ્વાર્થ ઓછો કરી નાખવો, અંતરમાં પડેલી લાલસા અને તૃષ્ણા પર કાપ મૂકી દેવો જેથી આવા પાપ કરવા પડે નહીં.

આ પાપ જીવનમાં ખૂબ જ સેવાતું હોય છે. તેના પ્રત્યે જાગૃત થવું અતિ આવશ્યક છે.

જીવનનાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં નાના-મોટા સહુ આ કાળમાં માયામોસોનું સેવન કરતા થઈ ગયા છે. તેના પર વિચાર કરી તેના કુ-ફળનો વિચાર કરી તેનાથી દુર થવા પ્રયત્ન કરીએ.

માયામોસો સંબંધી જે પાપો સેવ્યા હોય તેનું મિચ્છામિ દુક્કડં.

અઢારમું પાપ મિચ્છાદંસણ સલ્લ :

મિથ્યા-દર્શન-શલ્ય, અવળી માન્યતા, મિથ્યાત્વ, અને તેનો કાંટો, જે જીવને આત્મામાં ચૂભ્યા કરે ને કર્મબંધ કરાવ્યા કરે. તે સર્વથી મોટું પાપ અઢાર પાપમાં મિથ્યાત્વ એટલે કે અજ્ઞાનને મોટું પાપ કહ્યું છે.

કારણ, બધાં જ પાપોની પાછળ મુખ્ય કારણ હોય તો અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન છે ત્યાં જ પાપોની સંભાવના છે. જો અજ્ઞાન ન રહે તો માનવ પાપના પંથેથી પાછો વળી જાય. અજ્ઞાન છે ત્યાં વિપરીત માન્યતા છે. ત્યાં પાપ અને પુણ્યનાં સાચા ખ્યાલ નથી. હોતા. બીજી વાત એ કે અજ્ઞાન, પાપને પાપ તરીકે ઓળખવા દેતું જ નથી. અજ્ઞાન વધુ ખતરનાક છે.

વળી પરમાં પોતાનું સુખ માનવાની વિપરીત ધારણા જ પરમાંથી સુખ મેળવવાનાં ફાંફા, પાપો કરાવે છે. માનવ એ સમજે કે મારૂં સુખ મારામાં જ હોય, બીજામાં ન હોઇ શકે. તેથી વસ્તુ, વ્યક્તિ, ધન વગેરેમાંથી સુખ મેળવવાનો પ્રયાસ જ ખોટો છે. મારે ખરેખર સુખ જોઈતું હોય તો હું મારામાં જ ઊંડો ઊતરી જાઉં. મને જ ઓળખી લઉં તો મારામાં પડેલ અનંત સુખનો આસ્વાદ લઈ શકું છું.

અરે ! આ અનુભવ ન કર્યો હોય પણ આવી શ્રદ્ધા પણ જો આત્મામાં જાગૃત થઈ જાય તો ય જીવ સુખ મેળવવા પાપ નહીં કરે.

વળી મિથ્યાત્વ છે ત્યાં સુધી ભટકવાપણું છે. મિથ્યાત્વ જાય એટલે સ્વમાં સ્થિર થાય છે. સંસાર પણ પરિમિત થઈ જાય છે. માટે જીવે પુરુષાર્થ તો એ કરવાનો છે કે અજ્ઞાનને ટાળી જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે. મિથ્યાત્વમાંથી નીકળી સમ્યગ્-દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે.

એક સમ્યગ્-દર્શન પ્રગટ થતાં પાપબુદ્ધિએ કરાતાં પાપ અટકી જશે, જીવ પોતે પોતાનો આનંદ માણી શકશે, સ્વને જાણી શકશે. અને એ રીતે અનાદિથી આવતા પાપ પ્રવાહનો એક મુખ્ય દરવાજો બંધ થશે. આશ્રવ ટળી ને સંવર થશે. પરંપરાએ નિર્જરા કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશે.

મિથ્યાદર્શન શલ્યનાં કારણે જે કાંઈ પાપ દોષ સેવ્યા હોય તેનું મિચ્છામિ દુક્કડં.

અઢાર પ્રકારનાં પાપોનું સેવન આપણાં જીવનમાં કેવી-કેવી રીતે થાય છે. તે આપણે વિચાર્યું તે પછી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ આત્માનાં ગુણો છે. પણ આપણી પાપ-ભાવનાનાં કારણે, રાગાદિ ભાવોનાં

કારણે એ ગુણો વિકૃત થઈ ગયા છે. અને આપણે એ ગુણોની વિરાધના કરતાં રહીએ છીએ.

જ્ઞાની પુરુષ, જ્ઞાન કે જ્ઞાનનાં ગ્રન્થો અને અન્ય સામગ્રી રુપ જ્ઞાનનાં સાધનોની અશાતના, અવિનય, અવિવેક, નિંદા વગેરેથી આત્માના જ્ઞાન ગુણની વિરાધના થાય છે. તે ન કરતાં આત્મામાં રહેલ જ્ઞાન ગુણને જગાડવા માટે જ્ઞાની પુરુષોની સેવા-ભકિત, વિનય કરવાથી, તેમનાં ગુણગ્રામ કરવાથી, જ્ઞાન પ્રત્યે બહુમાન રાખવાથી, જ્ઞાન પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખવાથી, જ્ઞાનનાં સાધનોની યોગ્ય જાળવણી કરવાથી, બીજાને જોઈએ તો સહાય કરવાથી, તન, મન, ધનથી જ્ઞાન ભણનારને ઊપયોગી થવાથી આપણાં આત્મામાં રહેલ જ્ઞાન ગુણ આવિર્ભૂત થાય છે. તે કરવું જરૂરી છે.

દર્શન એટલે શ્રદ્ધા ગુણ. એ પણ આત્માની મહામૂલી પૂંજી છે. પણ વિપરીત ધારણાથી, અજ્ઞાનનાં સેવનથી, અશ્રદ્ધાળુના વિશેષ પરિચયથી આપણો શ્રદ્ધા ગુણ ઝાંખો પડી ગયો છે. તેના પર અશ્રદ્ધાનું આવરણ આવી ગયું છે. પણ સંતનાં સમાગમે, સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી પરમાત્માની વાણી પ્રત્યે અતૂટ વિશ્વાસ કેળવવાથી, છ યે દ્રવ્યોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાથી તેમાં પણ હું આત્મા છું અને મારો સ્વભાવ જ્ઞાન-દર્શનમય છે. જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ભાવ મારે કેળવવાનો છે. મારી અનંત શકિત જે આત્મામાં પડેલ અનંત સુખને હું વેદી શકું છું આવી શ્રદ્ધા પ્રગટ થાય છે. શ્રદ્ધા પ્રગટતા અનાદિનું મિથ્યાત્વ દૂર થાય છે. જીવ પોતાને અનુભવે છે. જીનેશ્વર પ્રભુ જે સુખાનુભૂતિ કરે છે તેના અંશને જીવ અનુભવે છે. માટે આપણા દર્શન ગુણને પ્રગટ કરવો એ અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

ચારિત્ર તે આત્મ સ્થિરતા રૂપ સ્વરૂપ-રમણતાનું નામ. જીવે વિભાવનાં કારણે આત્મ સ્થિરતા ગુમાવી દીધી છે. પહેલાં બતાવ્યા તે બધાં જ પાપો ચારિત્રનાં ઘાતક છે. તે ચારિત્ર ગુણને કલુષિત કરી નાખે છે. માટે જ આ સર્વ પાપો ત્યાજ્ય બતાવ્યા છે. આપણાં વ્રતોની પ્રરૂપણા પણ એટલા માટે જ છે, કે સર્વથા વ્રતોનું પાલન કરવા રૂપ મહાવ્રતો

નું પાલન થાય તો ચારિત્ર ગુણ બહુ જલ્દી નિર્મળ બને અને ન થાય તો દેશવિરતી રૂપ અનુવ્રતો નું પાલન કરી ચારિત્રની શુદ્ધિ કરવાની આવશ્યકતા છે. અહિંસા–સત્ય આદિ બાર વ્રતોનાં ભાવોનું પાલન કરવાથી હિંસાદિની વૃત્તિઓ જ અંતરથી ઉતરી જાય છે. બહારનાં જેટલા વિધિ–અનુષ્ઠાનો નું પાલન કરવા કહ્યું છે તે પણ અંતરની ચારિત્ર ભાવનાને જાગ્રત કરવાનાં સહાયક સાધનો છે. માટે આપણે ક્રિયા–વિધિ ભાવપૂર્વક, સમજણ સહિત કરીએ. અને અંતરનાં ભાવો ને જાગૃત કરીએ. આત્મ લક્ષ્યે શાસ્ત્રોકત અનુષ્ઠાનો કરતા રહીએ.

તપ તે કર્મ નિર્જરાનું અમોઘ સાધન. નવકારશી પચ્ચક્ખાણથી લઇને અનશન સુધીનાં સર્વ તપનો હેતુ સત્તામાં પડેલ અનંત કર્મોનો ક્ષય કરવાનો છે, તપ કરવાથી રસેન્દ્રિય પર વિજય મેળવવાની સાથે-સાથે અંતરમાં પડેલ અન્ય આસકિતઓને પણ જીતવાની છે.

તપ કરી તેનાં બદલામાં ભૌત્તિક સુખની કામના, યશ–કિર્તિ કે માનની અભિલાષા રાખવી તે યથાર્થ તપ નથી. તપ એ આધ્યાત્મિક સાધન છે. ભૌતિક વ્યવહારની વાહ–વાહ મેળવવા માટે તો ભૌત્તિક સાધનો ઘણા હોય, ધન થી પણ યશ–કીર્તિ–પ્રતિષ્ઠા મેળવી શકાય છે તપ જેવા ઉત્તમ સાધનને ક્ષણિક–નાશવંત તુચ્છ વસ્તુ મેળવવા માટે ખર્ચી શકાય નહીં. અરે ! તપના બદલામાં પરલોકનાં સુખ મેળવવાની કામના પણ નહીં માત્ર આત્મ શુદ્ધિનાં લક્ષ્યે કર્મ–નિર્જરા કરવાના હેતુથી જ તપ થવો જોઇએ.

તપ નાં ભાવો ને સમજી, માત્ર રૂઢ પરંપરાએ થતાં તપને છોડી તેનાં યથાર્થ રૂપમાં કરતાં શીખીએ. ઉપવાસ કરીએ તો પણ આત્મ સન્મુખતા જાગે એવી ભાવના વડે સ્વ–નિરીક્ષણ કરતાં રહીએ તો જ તપની સાર્થકતા છે. જે તપસ્વીઓ તપ વડે આત્મ શુદ્ધિ અને અંતે સિદ્ધિ પામી ગયા તે સહુ શુદ્ધ હેતુ પૂર્વક કરાયેલા તપથી જ પામ્યા છે. આપણે પણ એવા જ યથાર્થ તપ ને આદરીએ.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની આરાધના શાસ્રોમાં આત્મલક્ષ્યે કરવાની બતાવી છે તે લક્ષ્ય ચૂકીને માત્ર ભૌતિક સ્પૃહાથી આરાધના થઇ

હોય તથા પ્રમાદ અને સ્વાર્થનાં કારણે જ્ઞાન આદિની વિરાધના થઈ હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામીએ બતાવેલ બીજો વિષય :-

શ્રાવક તેમજ સાધુને તેનાં કર્તવ્યનાં પોષણ અર્થે, અર્થાત્ શ્રાવક ધર્મ તથા સાધુધર્મ ને સંબલ મળી રહે તે માટે, જે કંઈ આદરવાનું કહ્યું છે તેમાં પ્રથમ છે શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય.

સાધુએ તથા શ્રાવકે બંનેએ પ્રભુનાં પ્રરૂપેલ શાસ્ત્રો નો સ્વાધ્યાય યોગ્ય કાળે કરવો જોઇએ. જેથી પોતે જે વ્રતો આદર્યા છે તે વ્રતોનાં-વિધિ નિષેધનો તેને ખ્યાલ રહે. પોતાનાં માટે શું કરવું યોગ્ય છે અને શું અયોગ્ય છે. તેની જાગૃતિ રહે.

એ જ રીતે કાળે-કાળે પ્રતિલેખન કરવાથી અહિંસા ધર્મને પોષણ મળે છે. જીવો પ્રત્યે દયાભાવના પ્રબળ બને છે.

સામાયિક તો સમતાની સાધના છે. તે જેમ-જેમ થતી જાય તેમ-તેમ સમતા ભાવ સધાતો જાય. માટે એ પણ કર્તવ્ય છે. આ બધાં જ કર્તવ્યો ચૂકવા જોઇએ નહીં.

વળી સમતા એ સાધનાનું પરિણામ છે. સાધના કેવી અને કેટલી થઇ તેનું થર્મોમિટર છે. માટે સમતા તે અત્યંત સ્પૃહણીય છે.

ત્રીજો વિષય સર્વજ્ઞનાં કહેલ તત્ત્વોમાં અશ્રદ્ધા:-

કેટલાંક તત્ત્વો તર્કગમ્ય હોય, કેટલાંક ન હોય. સર્વજ્ઞે કહેલ બધાં જ સિદ્ધાંતો ને તર્કની કસોટીથી કસવા જઇએ તો તે હંમેશાં કસોટી થી પાર ઊતરે એવું બનતું નથી. કારણ તર્ક એ બુદ્ધિનો વિષય છે અને તે ગમે તેટલી હોવા પછી પણ ક્ષયોપશમિક ભાવ હોવાનાં કારણે સિમીત હોય છે. સિમીત બુદ્ધિ અસીમ અનુભવગમ્ય તત્ત્વોને સમજી શકે નહીં અને જ્યારે ન સમજાય ત્યારે અંતરમાં સર્વજ્ઞ પ્રત્યે, તેમનાં કહેલાં તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા જાગે. એ પણ જીવની સંકુચિત વૃત્તિની નિશાની છે. સંદેહ, જિજ્ઞાસાનો અનુગામી હોય તો આવકાર્ય છે પણ શ્રદ્ધાને સ્ખલિત કરનારો હોય તો તે ત્યાજ્ય છે.

ચોથો વિષય આગમ વિરૂદ્ધ પ્રતિપાદન-અશ્રદ્ધા થવી એ જ્યાં માનસિક અસંતુલન છે ત્યાં વિરૂદ્ધ પ્રતિપાદન વાચિક અપરાધ છે. સ્વાર્થ કે પ્રમાદ

નાં વશથી જ જીવ આવું કાર્ય કરે છે. અને તે બંને પાપ છે. વળી હિંસાદિનું સમર્થન કરતી વાણી જો આપણાથી ઉચ્ચારાઇ હોય તો તે પાપની પરંપરા ઊભી કરે છે. જે અનંત વિરાધનાના કારણરૂપ બને છે. આમ વાણીથી લાગેલ આ દોષ પણ પ્રતિક્રમવા યોગ્ય છે.

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામીએ કહેલ આ ચારે ય વિષયોનું પ્રતિક્રમણ અતિ–અતિ આવશ્યક છે.

હવે ઉપરોક્ત ૧૮ પાપસ્થાનક, જ્ઞાનાદિ ચાર તથા ભદ્રબાહુ સ્વામીએ કહેલ ચાર વિષય. એ સર્વનું મિચ્છામિ દુક્કડં, લેવાનું છે. પ્રથમ તો એ સમજી એ કે મિચ્છામિ દુક્કડં શું અને કેવી રીતે ?

મિ નો અર્થ છે મૃદુતા અને માર્દવતા. કાય નમ્રતાને મૃદુતા કહે છે અને ભાવ નમ્રતાને માર્દવતા કહે છે.

છ નો અર્થ અસંયમ યોગરૂપ દોષોનું છાદન કરવું અર્થાત્ તેમને રોકવા તે.

મિ નો અર્થ મર્યાદા છે અર્થાત્ સાધક કહે છે કે હું ચારિત્રરૂપ મર્યાદામાં સ્થિર છું.

દુ નો અર્થ નિંદા છે. હું દુષ્કૃત્ય કરનાર ભૂતપૂર્વ આત્મ પર્યાયની નિંદા કરૂં છું.

ક્કુ નો ભાવ પાપકર્મની સ્વીકૃતિ છે અર્થાત્ મેં જે પાપ કર્યા છે તેનો હું સ્વીકાર કરૂં છું.

ડ નો ભાવ ઉપશમ ભાવ દ્વારા પાપકર્મનું પ્રતિક્રમણ કરવાનો છે. પાપક્ષેત્રને ઉલ્લંઘી જવાનો છે. આ સંક્ષેપમાં મિચ્છામિ દુક્કડં પદનો અક્ષરાર્થ છે.

મિચ્છામિ દુક્કડંથી પાપનો નાશ કરવાનો છે. કરેલા દુષ્કૃત્યથી આત્માને વિશુદ્ધિ બનાવવાનો છે. પરંતુ મિચ્છામિ દુકકડંનાં કથન માત્રથી પાપ દૂર થઈ જતું નથી. શબ્દમાં સ્વયં પવિત્ર, અપવિત્ર કરવાની શક્તિ નથી. શબ્દ તો જડ છે. પરંતુ શબ્દની પાછળ રહેલો મનનો ભાવ જ

મહાન શક્તિ છે. વાણી મનનું પ્રતીક છે. મિચ્છામિ દુક્કડંની પાછળ આંતરિક પ્રશ્ચાતાપ નો ભાવ રહેલો છે. તે આત્મા પર લાગેલ પાપ મળને દૂર કરે છે. તેથી પરંપરાગત નિષ્પ્રાણ રૂઢિથી મિચ્છામિ દુક્કડંનો પ્રયોગ ન કરતાં સાચા મનથી પાપાચાર માટે પ્રશ્ચાતાપ કરવો જોઇએ, તે તરફ ઘૃણા કરવી જોઇએ.

અપરાધ માટે તપશ્ચર્યા કે અન્ય કોઇ દંડ આપવામાં આવે છે તે પણ મૂળમાં પશ્ચાતાપ જ છે. જો મનમાં પશ્ચાતાપ ન હોય અને બાહ્ય કઠોર પ્રાયશ્ચિત લેવામાં આવે તો તે આત્મશુદ્ધિ કરી શકતું નથી.

સાધકનાં અંતહ્રદયમાં સ્વયં પ્રાયશ્ચિત કરવાનો, પાપનું શોધન કરવાનો, આત્મશુદ્ધિ કરવાનો ઉલ્લાસ હોવો જોઇએ. મિચ્છામિદુક્કડં પણ એક પ્રાયશ્ચિત છે. તેનાં મૂળમાં પ્રાશ્ચતાપની ભાવના રહેલી છે. પરંતુ જો સાચા મનથી કરવામાં આવે તો.

સારાંશ એ છે કે સંયમ-યાત્રાના પથ પર પ્રગતિ કરતાં જો સાધક કોઈ ભૂલ કરે તો તેનો સાચા મનથી પશ્ચાતાપ કરી લેવો જોઇએ. અને પુનઃ તે ભૂલની આવૃત્તિ ન થવા દેવા માટે સતત સક્રિય પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો જોઇએ. આ પ્રમાણે મન, વાણી અને કર્મથી મિચ્છામિ દુક્કડં લેવામાં આવે તો તે કદાપિ નિષ્ફળ જશે નહિ. તે પાપમળને અવશ્ય ધોઈને આત્માને નિર્મળ બનાવશે.

૧૮ પાપસ્થાનનું સેવન તથા જ્ઞાનાદિની વિરાધના ચાર પ્રકારે થાય છે. અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અણાચાર.

પાપ કરવાની માનસિક ભાવના થવી તે અતિક્રમ, તેના માટે વાણી નો વ્યાપાર કરવો તે વ્યતિક્રમ. દેહાદિની ક્રિયા અર્થાત્ જે પાપ કરવું છે તેનાં માટે શરીરથી, હાથ-પગથી તે સામગ્રીને ભેગી કરવી તે અતિચાર, અને આ બધું થયા પછી મન-વચન--કાયાથી પાપ કરી લેવું તે અણાચાર

જીવ જ્યારે દોષોને સેવે છે ત્યારે ક્યારેક એ અતિક્રમ રૂપ હોય, ક્યારેક વ્યતિક્રમ રૂપ હોય. ત્યાં સુધી આવીને પણ અટકી જાય ક્યારેક

તે અતિચાર સુધી પહોંચે, શાસ્ત્રમાં આ ત્રણેની આલોચના કહી છે. આ ત્રણે પગથિયા સુધી પહોંચેલો જીવ આલોચના વડે શુદ્ધ થઈ શકે છે. પણ અણાચાર રૂપ ચોથે પગથિયે ચડી પછી ગયા તેનાં માટે પ્રાયશ્ચિત જ હોય. કારણ અણાચાર સુધી તો ત્યારે પહોંચે કે જયારે ઘણાં જ સંક્લેશ પરિણામ આવ્યા હોય.

તમો સહુમાંથી આ ચાર સોપાનમાંથી કોઇએ પહેલા સોપાન સુધીનું પાપ કર્યું હશે. કોઈએ બીજા ને કોઇએ ત્રીજા તો તેને યાદ કરી મનનાં પ્રબળ ભાવ સાથે ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાયશ્ચિત લઈ મિચ્છામિ દુક્કડં લઇ લેજો, જેથી આત્મા વિશુદ્ધ બની જાય. ખરા અર્થમાં આલોચના થઇ જાય. સ્વનું નિરીક્ષણ, પછી પરીક્ષણ પછી એકરાર, પછી સજા અને પછી શુદ્ધિ, આટલા પ્રોસેસમાંથી આત્મા બહાર આવશે ત્યારે સોળવાલનાં સોના જેવો થઈ ગયો હશે.

આ છે પ્રતિક્રમણની સાધનાના અમર સાધકોની જીવન કળા ! જયારે કોઈ મંગળ દિવસે વિશ્વનાં ભૂલેલા માનવીઓ પ્રમિક્રમણની સાધના અપ-અપનાવશે, જીવનની એક રૂપતાનાં મહાન આદર્શને સફળ બનાવશે ત્યારે વિશ્વમાં ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક -ઉભય પ્રકારનાં નૂતન જીવનનો પ્રકાશ પડશે. સંઘર્ષો નો અંત આવશે અને દિવ્ય વિભૂતિઓનું અજર, અમર અક્ષય સામ્રાજય સ્થપાશે.

આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિતથી શુદ્ધ થયેલા આત્મામા વિશ્વમૈત્રીની મંગલ ભાવના પ્રગટ થયા વિના રહેતી નથી. આપણે સહુએ ભાવોને આ શબ્દો સાથે વ્યકત કરીએ—

ખામેમિ સવ્વે જીવા, સવ્વે જીવા વિ ખમંતુ મે
મિત્તી મે સવ્વ ભૂએસુ, વેર મજઝં ન કેણઈ

નાના ખભે મોટી જવાબદારી !

" હું આત્મા છું " જેવા લગભગ ૧૨૦૦ પાનાનાં દળદાર ગ્રંથની (ત્રણ વિભાગમાં) પ્રુફ રીડિંગની જવાબદારી પૂજ્યશ્રીએ મારા નાના ખભા પર મૂકી ત્યારે એક વખત તો મારી જાત પર અવિશ્વાસ જેવું થયું, કે હું તે પાર પાડી શકીશ કે કેમ ?

બીજી વાત, કામ તો એક જ હતું, પણ એની વ્યવસ્થા ચાર સ્થળો એ હતી. પ્રકાશક મદ્રાસમાં–મુ. શ્રી. સુરેન્દ્રભાઈ, પ્રવચનકાર પૂજ્યશ્રી હૈદ્રાબાદમાં, મુદ્રક અમદાવાદનાં **શ્રી નિતીનભાઈ** અને પ્રુફ માટે હું મુંબઈમાં !! આ ચારેયનું સમન્વય, શ્રુંખલાબદ્ધ સંકલન એક કામ હતું તો બીજી મહત્વની મુશ્કેલી હતી અલ્પ સમયમાં પ્રકાશન વ્યવસ્થા પૂર્ણ કરવી. આ ઘણું કપરૂં કાર્ય હતું.

આંગડિયા સાથે અમદાવાદથી કંપોઝ થઇ મેટર આવતી અને ત્વરિત ગતિએ એટલે કે મોડીરાત સુધી એની તપાસ–ભૂલ સુધારનું કાર્ય કરી પાછી એ જ ગતિએ આંગડિયા સાથે અમદાવાદ મોકલવી, એ ત્વરિત ગતિમાં ક્યાંક ઉતાવળમાં મારી પણ ભૂલો રહી હશે તો ક્યારેક કંપોઝ કરનારાઓ પ્રેસનાં માણસો તરફથી પૂરતું ભૂલસુધારનું કાર્ય થયું હશે કે નહિં– તે જોવા માટેનો સમય અને અમદાવાદ જવા-આવવાની સુવિધા ન હોવાથી બધું જ ભરોસા પર " વ્યવસ્થિત થયું જ હશે " તેમ માનીને ચાલવાનો જ પર્યાય રહ્યો. પૂરતી નિષ્ઠા અને મહેનત કરી હોવા છતાંય ક્ષતિઓ માટે આવી મજબૂરી રહી જ હતી, મુદ્રક ભાઈશ્રી નિતીન-ભાઇએ પણ ખૂબ જ પરિશ્રમ દ્વારા સહકાર આપેલ છે તે છતાંય મારી આ મજબૂરીની ક્ષતિઓ માટે ક્ષમાયાચના કરવી જ રહી, આશા છે કે સહૃદયી પાઠકો દરગુજર કરશે.

આ પુસ્તકનાં પ્રુફરીડિંગ દરમ્યાન રોજ લગભગ મધ્યરાત્રી પછી પણ જાગવું પડતું, પાછું પુસ્તકનો વિષય ગહન, ગંભીર અને મર્મસ્પર્શી તેથી પ્રુફ સાથે લેખનાં લખાણોમાં ઉતરી જવાતું અને પછી ચિંતન-તંતુઓ એક પછી એક કયાં નાં કયાં જોડાતાં રહેતાં- એવી જ એક રાત્રિ દિ. ૪-૭-૮૭ની હતી. જે કલમ પ્રુફ તપાસતી હતી તેણે લખવાનું આરંભ કરી દીધું. અને એક પછી એક પંક્તિઓ ઉતરતી ગઇ-એ પણ પ્રુફ જેવું કપરૂં જ કામ, તેને મઠારી આપવા માટે મારા સહૃદયી વકીલ મિત્ર પ્રા. શ્રી હરિભાઇ કોઠારીને જહેમત આપી અને એમણે તે સ્વીકારી ઉપકૃત કરી છે. હું તેમની આભારી છું.

આ "નિજજ્ઞાન" નું પઠન કરતાં પાઠકોને ખ્યાલ આવશે કે આ પુસ્તક "હું આત્મા છું" નિજજ્ઞાન-નિજભાન માટે સતત વાંચતાં રહેવું જોઇશે, જેથી ભેદ વિજ્ઞાન પ્રગટે, દેહાદિનું ખોટું આકર્ષણ તૂટે, રાગ-દ્વેષમાંથી વિરક્ત થવાય, કર્મબંધ છૂટે અને આત્મા મોક્ષનાં માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરી શકે.

પૂજ્યશ્રીની સરળ ભાષા અને તેમાં લખાયેલો માર્ગસૂચક બોધ, આત્મજ્ઞાનનો સાર અને પથદર્શક જ્ઞાન-ટૂંકમાં, તેઓએ ગહન અધ્યાત્મનાં વિષયને સરળ ભાષામાં એ રીતે આલેખ્યો છે જાણે **"ગાગર માં સાગર"** અથવા **"આચમની માં સાગર"** સમાવી લીધો હોય. જે સહજ સાધારણ જ્ઞાન ધરાવનારને પણ સમજી શકાય તેવું છે. આ જ્ઞાનદર્શનની સૂઝ એમની વિદ્વતા, બહુશ્રુતતા અને વિદુષીપણાનું અચ્છું ઉદાહરણ છે તેઓશ્રીને મારા કોટિશઃ વંદન.

પરમ પૂજ્યશ્રી કે સુસજ્જનશ્રી સુરેન્દ્રભાઇને કયારેય પ્રત્યક્ષ મળવાનું નથી થયું છતાં એમણે મારી પર મૂકેલો વિશ્વાસ એમની પોતાની સુસરલતા અને નમ્રતાનાં પ્રતિકસમ છે. તેઓશ્રીનો હું આભાર માનુ છું.

પૂજ્યશ્રીની એક વિનંતી :- "પારિભાષિક શબ્દો અલગ તારવ એને અર્થ સહિત તૈયાર કરવા" એનો અમલ સમયાભાવે કરી શકી નથી તેથી ક્ષમા યાચું છું.

પુસ્તકમાં રહી ગયેલી મુદ્રણક્ષતિઓની સંપૂર્ણ જવાબદારી મારે શિરે હોઈ, જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ જે કંઇ છપાયું હોય તે અંગે 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્!

"નિજજ્ઞાન" (હરિગીત છંદ)

સંસારમાં મમ આત્મ તો બહુ કષ્ટ પામે મોહથી,
પીડાય જન્મ, જરા, મરણ ને આધિ વ્યાધિ ઉપાધિથી;
ભટક્યો બહુ યોનિ વિશે છૂટયો ન લખચોરાશીથી;
ધાર્યાં ઘણાં યે નામને બહુ રૂપ પામ્યો કર્મથી!
સિદ્ધ છે આત્મા, વળી છે સામ્યતા સાધર્મીથી,
જકડાઈને મમતા વિશે પરવશ બન્યો છે કર્મથી;
કરવા ચહું છું મુક્ત, આત્માને હું પુદ્ગલ ભોગથી
નિર્મળ થઇને છૂટવું છે સહજ પુદ્ગલ રોગથી!
પ્રાપ્ય છે ગુરુદેવ સાચા પુણ્ય કેરા યોગથી;
આરાધનાનાં સાધનો પણ પ્રાપ્ત છે સંજોગથી;
માર્ગદર્શન સાંપડયું છે છૂટવાને કર્મથી
મમતા મૂકાવી, ધૈર્ય બક્ષો, ના ડગું કો' દુઃખથી!
વૈરાગ્ય પ્રગટાવી શકું, છૂટી શકું આસક્તિથી,
આશિષ લઈ ગુરુદેવના જીવું સદાય સમત્વથી:
વિનંતિ કરું કર જોડીને, જગવો મને નિજજ્ઞાનથી;
વિચરી રહું મુક્તિપંથે પ્રભુ! આપના આશિષથી,

આશા રાખું કે "હું આત્મા છું" નાં વાંચક દરેક મુમુક્ષુ જીવને આ રચના રુચશે- અસ્તુ.

ગીતા જૈનના
જયજિનેન્દ્ર.